PG PS S2-02 (DSC)

দুবছৰীয়া স্নাতকোত্তৰ পাঠ্যক্রম
(চি. বি. চি. এচ; এন ই পি ২০২০ অনুসৰি)

দ্বিতীয় ষাণ্মাসিক

আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতি ঃ তত্ত্ব
ৰাজনীতি বিজ্ঞান

সূর্য কুমাৰ ভূঞা সমাজ বিজ্ঞান অধ্যয়ন সত্র
কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

বিষয় বিশেষজ্ঞ

অধ্যাপক ধ্রুৱ প্রতীম শর্মা, গৌহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
অধ্যাপক জ্যোতিৰাজ পাঠক, কুমাৰ ভাস্কৰ বর্মা সংস্কৃত আৰু পুৰাতন অধ্যয়ন বিশ্ববিদ্যালয়
ড° শান্তনু চক্রৱর্তী (অৱসৰপ্রাপ্ত), কটন বিশ্ববিদ্যালয়

সমন্বয়ৰক্ষী ঃ **ড° জাহ্নৱী দেৱী,** কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রস্তুতি গোটৰ সদস্য

অধ্যায়	*অৱিহণা যোগাইছে*
১, ২, ৩, ৪, ৫	ড° চন্দন ঠাকুৰীয়া, হৰী গায়ত্রী দাস মহাবিদ্যালয়, গুৱাহাটী
৬, ৭, ৮, ৯, ১০	ড° নন্দিতা দাস, পণ্ডিত দীনদয়াল উপাধ্যায় আদর্শ মহাবিদ্যালয়, দলগাওঁ
১১, ১৩, ১৪	ড° দাদুল দেউৰী, পূৱ-কামৰূপ মহাবিদ্যালয়, কামৰূপ
১২	মুনচুন বৰকটকী, গৱেষিকা, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

ভাষান্তৰকাৰী

ড° কৃশাংগী শইকীয়া, ৰয়েল গ্ল'বেল ইউনিভার্চিটী (*অধ্যায়* ১, ২, ৬, ৭)

ড° প্রভাত ভূঞা, অসম বিশ্ববিদ্যালয়, ডিফু কেমপাছ (*অধ্যায়* ৩, ৪, ৫, ১০)

নিশা বৰা, মংগলদৈ (*অধ্যায়* ১১)

ড° দুলেন হাজৰিকা, মহাপুৰুষ শ্রীমন্ত শংকৰদেৱ বিশ্ববিদ্যালয়, (*অধ্যায়* ১২, ১৩)

ভার্গৱ বর্মন, ৰঙাপাৰা মহবিদ্যালয়, (*অধ্যায়* ১৪)

অংকুৰজ্যোতি বর্মন, (*অধ্যায়* ৮, ৯)

সম্পাদনা ঃ

বিষয়বস্তু সম্পাদনা ঃ **অধ্যাপক জয়ন্ত কৃষ্ণ শর্মা,** গৌহাটী বিশ্ববিদ্যালয়

ভাষা সম্পাদনা ঃ ড° **অভিজিৎ ভূঞা,** কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়
অংকুৰ জ্যোতি বর্মন, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়
জেউতি বড়ি, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

গাঁথনিক সম্পাদনা ঃ ড° **জাহ্নৱী দেৱী,** কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রকাশ ঃ ২০২৪, জানুৱাৰী

কৃষ্ণ কান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এই স্ব-শিক্ষণ সামগ্রী ক্রিয়েটিভ কমন্স এটিবিউচন-নন-কমার্চিয়েল-শ্বেয়াৰএলাইক ৪.০ লাইচেন্স (আন্তঃৰাষ্ট্রীয়) ঃ http//creativecommons.org/licences/by-nc-sa/4.0 ৰ অধীনত উপলব্ধ কৰা হৈছে। http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হৈ পঞ্জীয়কৰ দ্বাৰা মুদ্রিত আৰু প্রকাশিত।

মুখ্য কার্যালয় ঃ পাটগাঁও, ৰাণীগেট, গুৱাহাটী-৭৮১০১৭
নগৰ কার্যালয় ঃ ৰেচম নগৰ, খানাপাৰা, গুৱাহাটী-৭৮১০২২
Web : www.kkhsou.in

পাঠ্যবিষয়ৰ পৰিচয় ঃ

এই পাঠ্যক্রমটো অসমৰ "কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়"ৰ ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ দ্বিতীয় ষান্মাসিকৰ "আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি ঃ তত্ত্ব" শীৰ্ষক এখন পাঠ্যক্রম। এই পাঠ্যক্রমটোৱে শিক্ষাৰ্থীসকলক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিভিন্ন তাত্বিক দিশ সম্পৰ্কে গভীৰ জ্ঞান প্রদান কৰাৰ উদ্দেশ্যে প্রস্তুত কৰা হৈছে। ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ এগৰাকী শিক্ষাৰ্থী হিচাপে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ ধাৰণাৰ প্রাথমিক জ্ঞান থকা অতি প্রয়োজনীয়।

এই অনুসৰি, পাঠ্যক্রমটোৱে প্রথমে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অর্থ, স্বভাৱ আৰু পৰিসৰৰ এক মৌলিক আলোচনা দিয়াৰ পৰা আৰম্ভ হয়। দ্বিতীয় অধ্যায়ত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি এটা বিদ্যায়তনিক শাখা হিচাপে কিদৰে বিকাশ লাভ কৰিলে, তাৰ বিভিন্ন পর্যায়সমুহৰ আলোচনা কৰা হৈছে।

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিৱৰণ দিবলৈ বহু ধৰণৰ তত্ত্ব বিকাশ কৰা হৈছে, যাৰ জৰিয়তে ৰাষ্ট্রসমূহৰ আচৰণ বুজাবলৈ চেষ্টা কৰা হয়। এই অনুসৰি, তৃতীয়, চতুর্থ আৰু পঞ্চম অধ্যায়ত ক্রমে আদর্শবাদী তত্ত্ব, বাস্তৱবাদী তত্ত্ব, খেল তত্ত্ব, দৰ-দাম তত্ত্ব, সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰী তত্ত্ব আৰু যোগাযোগ তত্ত্ব আদিৰ আলোচনা কৰা হৈছে।

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিভিন্ন ঘটনাবলীৰ বিস্তৃত বুজ লাভৰ বাবে কিছুমান মৌলিক ধাৰণাৰ জ্ঞান শিক্ষাৰ্থীৰ বাবে একান্ত প্রয়োজন। এই পাঠ্যক্রমটোৱে শিক্ষাৰ্থীসকলক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ কিছুমান মুখ্য ধাৰণাৰ সৈতে পৰিচয় কৰায় দিব।

ষষ্ঠ অধ্যায়ত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ ধাৰণাসমূহৰ ভিতৰত - ক্ষমতা (Power) -ৰ অর্থ, ইয়াৰ উপাদানসমূহ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় ক্ষমতাৰ সীমাবদ্ধতা আদিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে।

সপ্তম অধ্যায়ত ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য আৰু সামূহিক সুৰক্ষা - এই দুটা গুৰুত্বপূৰ্ণ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বিষয়ৰ ওপৰত আলোচনা কৰা হৈছে।

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নলৈ আন এটা মুখ্য দিশ হ'ল - বৈদেশিক নীতি, যি আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পর্কসমূহৰ আধাৰ। অষ্টম অধ্যায়ত বৈদেশিক নীতিৰ বিভিন্ন দিশৰ ওপৰত আলোচনা কৰা হৈছে।

ৰাষ্ট্ৰীয় স্বার্থ হৈছে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ক্ষেত্রত প্রতিটো ৰাষ্ট্রৰ সকলো কার্যকলাপৰ মুখ্য চালিকা শক্তি। নবম অধ্যায়ত ৰাষ্ট্ৰীয় স্বার্থৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন দিশৰ ওপৰত আলোচনা কৰা হৈছে।

ৰাষ্ট্ৰীয় স্বার্থৰ লগতে নৈতিক আদর্শ বা মতবাদে - ৰাষ্ট্রসমূহৰ বৈদেশিক ব্যৱহাৰৰ দিশ নির্ধাৰণত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। কিন্তু সাম্প্রতিক সময়ত এই সন্দর্ভত এক বিতর্ক অহা দেখা গৈছে - যে আদর্শ এতিয়াও প্রাসংগিক হয় নে নহয়। সেই অনুসৰি দশম অধ্যায়ত মতবাদৰ ধাৰণা, মতবাদ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় স্বার্থৰ সম্পর্ক, আৰু "আদর্শৰ অন্ত (End of Ideology)" বিতর্কৰ ওপৰত আলোচনা কৰা হৈছে।

একাদশ অধ্যায়ত কূটনীতি ৰ ওপৰত আলোচনা কৰা হৈছে, যাক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পর্ক বজাই ৰখাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ মাধ্যম হিচাপে গণ্য কৰা হয়।

আধুনিক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ এটা জটিল সমস্যা হ'ল - ৰাষ্ট্রসমূহৰ মাজত হোৱা সংঘাত। সেই অনুসৰি দ্বাদশ অধ্যায়ত সংঘাত আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় যুদ্ধৰ গতি-পথ আদিৰ ওপৰত আলোচনা কৰা হৈছে।

বিশ্ব শান্তি অটুট ৰাখিবলৈ নিৰস্ত্রীকৰণ আৰু অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ- এই দুটা বিষয় খুবেই গুৰুত্বপূৰ্ণ। ত্রয়োদশ অধ্যায়ত এই বিষয়সমূহৰ ওপৰত বিস্তৃত আলোচনা কৰা হৈছে।

আধুনিক যুগত সুৰক্ষাৰ ধাৰণা যথেষ্ট পৰিৱর্তিত হৈছে; পৰম্পৰাগত সুৰক্ষাৰ পৰিসৰৰ বাহিৰত এতিয়া মানৰ সুৰক্ষা, সামূহিক নিৰাপত্তা আৰু মানৰ উন্নয়ন আদি বিকল্প ধাৰণাবোৰো অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে। সেই অনুসৰি চতুর্দশ অধ্যায়ত এই বিকল্প সুৰক্ষাৰ ধাৰণাসমূহৰ ওপৰত আলোচনা কৰা হৈছে।

বিষয়সূচী

পৃষ্ঠা নং

অধ্যায় ১ ঃ **আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিঃ প্ৰকৃতি আৰু পৰিসৰ** **৭-১৬**
আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অৰ্থ; আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ প্ৰকৃতি; আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ পৰিসৰ

অধ্যায় ২ ঃ **শৈক্ষিক বিষয় হিচাপে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিকাশ** **১৭-২৫**
আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিকাশৰ পৰ্যায়সমূহ; আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ পৰিৱৰ্তিত প্ৰকৃতিৰ বাবে দায়ী কাৰকসমূহ; আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ পৰিৱৰ্তিত দিশসমূহ

অধ্যায় ৩ ঃ **আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত আদৰ্শবাদ আৰু বাস্তৱতাবাদ** **২৬-৩৫**
আদৰ্শবাদ বা আদৰ্শবাদী দৃষ্টিকোণ কি?; বাস্তৱবাদ বা বাস্তৱবাদী দৃষ্টিকোণ কি?

অধ্যায় ৪ ঃ **খেল তত্ত্ব আৰু দৰদান তত্ত্ব** **৩৬-৪৩**
খেলতত্ত্ব, খেল তত্ত্ব কি, খেল তত্ত্বৰ মূল ধাৰণাসমূহ; দৰদাম তত্ত্ব কি

অধ্যায় ৫ ঃ **সিদ্ধান্ত গ্ৰহন তত্ত্ব আৰু যোগাযোগ তত্ত্ব** **৪৪-৫৩**
সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ তত্ত্ব; যোগাযোগ তত্ত্ব; সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ তত্ত্ব আৰু যোগাযোগ তত্ত্বৰ গুৰুত্ব

অধ্যায় ৬ ঃ **আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত ক্ষমতা** **৫৪-৬৬**
জাতীয় ক্ষমতাৰ ধাৰণা; জাতীয় ক্ষমতাৰ উপাদান; জাতীয় ক্ষমতাৰ সীমাবদ্ধতা

অধ্যায় ৭ ঃ **ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যতা আৰু সামূহিক নিৰাপত্তা** **৬৭-৮১**
ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যতা; সামূহিক নিৰাপত্তা

অধ্যায় ৮ ঃ **বৈদেশিক নীতি** **৮২-৯২**
বৈদেশিক নীতিৰ অৰ্থ; বৈদেশিক নীতিৰ উদ্দেশ্য; বৈদেশিক নীতিৰ কাৰক

অধ্যায় ৯ ঃ **ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ** **৯৩-১০৬**
ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ অৰ্থ; ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ওপৰত ধাৰণা; ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ উপাদান; ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ প্ৰকাৰ; পদ্ধতি; ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ আৰু বৈদেশিক নীতি; ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ মূল

অধ্যায় ১০ ঃ **ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ আৰু আদৰ্শ** **১০৭-১১৭**
মতাদৰ্শ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ; বিশ্বত কেইটামান প্ৰধান য গুৰুত্বপূৰ্ণ আদৰ্শ;
আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত আদৰ্শৰ ভূমিকা; আদৰ্শ·বিতৰ্কৰ সামৰনি

অধ্যায় ১১ ঃ **কূটনীতি** **১১৮-১৩৪**
কূটনীতিৰ অৰ্থ; কূটনীতিৰ বিকাশ; কূটনীতিৰ কাৰ্যাৱলী; কূটনীতিৰ প্ৰকাৰ;
পুৰণি কূটনীতি বনাম নতুন কূটনীতি; কূটনীতিৰ অৱনতি, কূটনীতিৰ ভৱিষ্যত

অধ্যায় ১২ ঃ **আন্তৰাষ্ট্ৰীয় সংঘাত** **১৩৫-১৪২**
সংঘাত আৰু যুদ্ধৰ অৰ্থ; যুদ্ধৰ ঐতিহাসিক প্ৰৱণতা; সংঘাতৰ প্ৰকৃতি আৰু কাৰ্য্য;
চাইবাৰ যুদ্ধ আৰু কৌশলগত বোমা বিস্ফোৰণৰ ধাৰণা; যুদ্ধৰ ন্যায্যতা

অধ্যায় ১৩ ঃ **নিৰস্ত্ৰীকৰণ আৰু অস্ত্ৰ নিয়ন্ত্ৰণ** **১৪৩-১৫৮**
নিৰস্ত্ৰীকৰণৰ অৰ্থ, নিৰস্ত্ৰীকৰণৰ দিশ; অস্ত্ৰ নিয়ন্ত্ৰণৰ অৰ্থ; নিৰস্ত্ৰীকৰণৰ আৰু
অস্ত্ৰ নিয়ন্ত্ৰণৰ পাৰ্থক্য; নিৰস্ত্ৰীকৰণৰ আৰু অস্ত্ৰ নিয়ন্ত্ৰণৰ দিশত পদক্ষেপ;
নিৰস্ত্ৰীকৰণৰ তাৎপৰ্য্য

অধ্যায় ১৪ ঃ **সুৰক্ষাৰ বিকল্প ধাৰণাসমূহ** **১৫৯-১৬৯**
সুৰক্ষাৰ বিকল্প ধাৰণাসমূহ, সামূহিক নিৰাপত্তায সুৰক্ষা, মানৱ সুৰক্ষা, সুৰক্ষাৰ
পৰম্পৰাগত ধাৰণা আৰু মানৱ সুৰক্ষাৰ মাজৰ পাৰ্থক্য, মানৱ সুৰক্ষা আৰু উন্নয়ন

অধ্যায় ১ ঃ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিঃ প্ৰকৃতি আৰু পৰিসৰ

অধ্যায় গাঁথনি

১.১ উদ্দেশ্য

১.২ পৰিচয়

১.৩ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অর্থ

১.৪ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ প্ৰকৃতি

১.৫ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ পৰিসৰ

১.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১.৭ অধিক জানিবলৈ

১.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়নৰ পিছত আপোনালোকে তলত উল্লেখিত কথাসমূহ জানিব পাৰিব—

- আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অর্থ
- আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ মাজৰ পাৰ্থক্য
- আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ প্ৰকৃতি
- আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিভিন্ন বিষয়বস্তু

১.২ পৰিচয়

এই পাঠটিয়ে আপোনাক আন্তর্জাতিক ৰাজনীতিৰ অর্থ, প্ৰকৃতি আৰু বিষয়বস্তুৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিব। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি হৈছে এনে এক প্ৰক্ৰিয়া যাৰ জৰিয়তে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত সৌহাদ্যপূর্ণ সম্পর্ক বজাই ৰখা হয়। এনে ধৰণৰ প্ৰক্ৰিয়া অনাদিৰে পৰা ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত বিদ্যমান। যদিও আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিয়ে এক শৈক্ষিক বিষয় হিচাপে মর্যাদা লাভ কৰিছে, এই ক্ষেত্ৰত ৰাজনীতি বিজ্ঞানীসকলৰ মাজত ভিন্ন ধাৰণা আছে। এক শৈক্ষিক বিষয় হিচাপে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিয়ে বিভিন্ন পর্যায়ৰ মাজেৰে পাৰ হৈ গৈছে। এই পাঠটিত আমি এই সকলোবোৰ বিতংভাৱে আলোচনা কৰিম।

১.৩ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অর্থ

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ আলোচনাত প্ৰৱেশ কৰাৰ আগতে , 'ৰাজনীতি' শব্দটো চমুকৈ

পৰীক্ষা কৰিলে উপযোগী হ'ব। আমেৰিকাৰ ৰাজনৈতিক বিজ্ঞানী কুইন্সি ৰাইটে তেওঁৰ গ্ৰন্থ 'দ্য ষ্টাডি অৱ ইণ্টাৰনেশ্যনেল ৰিলেচনছ'ত (১৯৯৫) উল্লেখ কৰিছে যে ৰাজনীতি হৈছে এনে এটি কলা যাৰ দ্বাৰা ডাঙৰ ডাঙৰ গোটসমূহক প্ৰভাৱিত অথবা নিয়ন্ত্ৰণ কৰি, ইটোক আনটোৰ বিৰুদ্ধে উদ্দেশ্য প্ৰণোদিতভাৱে আগুৱাই নিব পাৰি । ৰাজনীতি হৈছে ক্ষমতা আহৰণ কৰা তথা ক্ষমতা বজাই ৰখা এটি প্ৰক্ৰিয়া। ঠিক তেনেদৰে, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিও সেই প্ৰক্ৰিয়া যাৰ মাজেৰে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত সম্পৰ্ক বজাই ৰখা হয়। মূলতঃ বৈজ্ঞানিক উন্নতি, যোগাযোগৰ মাধ্যমৰ উন্নতি আৰু পাৰমাণৱিক শক্তিৰ উন্নতিৰ দ্বাৰা শত্ৰু দেশসমূহে সৃষ্টি কৰা ভাবুকিৰ বাবে, ৰাষ্ট্ৰসমূহ বন্ধুত্বপূৰ্ণ সম্পৰ্ক থকা দেশসমূহৰ ওচৰ চাপিবলৈ উৎসাহিত হয়। ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত থকা এনেধৰণৰ বন্ধুত্বপূৰ্ণ বা শত্ৰুতাপূৰ্ণ সম্পৰ্কক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক বোলাৰ লগতে যি প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা এনেধৰণৰ ৰাজনৈতিক সম্পৰ্ক স্থাপন কৰা হয়, তাক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি বোলা হয়। ১৮৭০ চনত জেৰেমি বেনথামে প্ৰথমে 'আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয়' শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল। 'আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি' শব্দটো কেতিয়াবা বিশ্ব ৰাজনীতি, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক আদি ধাৰণাসমূহৰ প্ৰতিশব্দ হিচাপেও ব্যৱহাৰ কৰা হয়। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিতকৈ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ অৰ্থ বহল কাৰণ ই সামাজিক গোট আৰু সকলো লোকৰ মাজত থকা সকলো ধৰণৰ সম্পৰ্ক যেনে ৰাজনৈতিক, সামাজিক, সাংস্কৃতিক, অৰ্থনৈতিক, আইনী সম্পৰ্কসমূহক আকোৱালি লয়। আনহাতে, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিয়ে এক সংকীৰ্ণ অৰ্থত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত সম্প্ৰদায়সমূহৰ মাজত থকা ৰাজনৈতিক সম্পৰ্কৰ বিষয়ে বুজায়, যি মূলতঃ কূটনীতি আৰু ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত থকা সম্পৰ্কৰ ওপৰত আধাৰিত। ইয়াত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ কেৱল সেই দিশবোৰহে অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে যি কোনো উদ্দেশ্য বা স্বাৰ্থৰ সংঘাতৰ সৈতে জড়িত। ইয়াৰ উপৰিও অধ্যয়নৰ পদ্ধতিৰ ক্ষেত্ৰতো আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক পৃথক। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক বৰ্ণনাত্মক আনহাতে, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি বিশুদ্ধভাৱে বিশ্লেষণাত্মক। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক বিভিন্ন কাৰকৰ অধ্যয়নৰ সৈতে জড়িত যিয়ে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নৰ ভিত্তি প্ৰদান কৰে। ইয়াত ৰাজনৈতিক আৰু অৰাজনৈতিক দিশ দুয়ো লক্ষ্য কৰে । ইয়াৰ বিপৰীতে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত মূলতঃ ৰাজনৈতিক সম্পৰ্কৰ দিশসমূহৰ সৈতে জড়িত।

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ মাজত এই সকলোবোৰ পাৰ্থক্য থকাৰ পিছতো দুয়োটা বিষয়ৰ লক্ষ্য হৈছে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় শান্তি আৰু সম্প্ৰীতিৰ প্ৰসাৰৰ ওপৰত মনোনিৱেশ কৰা। বিভিন্ন ৰাজনীতি বিজ্ঞানীয়ে নিজ নিজ ধৰণেৰে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ সংজ্ঞা দিছে।

অধ্যাপক হান্স জে মৰ্গেনথাউৰ মতে আন্তৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি হৈছে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত ক্ষমতাৰ বাবে সংগ্ৰাম। অধ্যাপক শ্বলেইচাৰে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত থকা সম্পৰ্কক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি বুলি কৈছে। নৰ্মান ডি পালমাৰ আৰু হাৰাৰ্ড চি পাৰ্কিন্সে উল্লেখ কৰিছে যে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি মূলতঃ ৰাষ্ট্ৰ ব্যৱস্থাৰ অধ্যয়নৰ সৈতে জড়িত ।

ওপৰৰ সংজ্ঞাবোৰৰ পৰা এই সিদ্ধান্তত উপনীত হ'ব পাৰি যে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি

হৈছে এনে এক প্ৰক্ৰিয়া যাৰ দ্বাৰা ৰাষ্ট্ৰসমূহে নীতি আৰু কাৰ্য্যৰ জৰিয়তে নিজৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থসমূহ পূৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। ই হৈছে এনে এক প্ৰক্ৰিয়া যাৰ দ্বাৰা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত সংঘাতৰ সমাধান কৰা হয়। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ মূল তিনিটা উপাদান হৈছে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ, সংঘাত আৰু ক্ষমতা। ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ হৈছে উদ্দেশ্য, সংঘাত হৈছে চৰ্ত আৰু ক্ষমতা হৈছে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ উপায়। ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থসমূহৰ অসঙ্গতিৰ পৰাই সংঘাতৰ সৃষ্টি হয় আৰু প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰয়ে আন ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ আচৰণক প্ৰভাৱিত আৰু নিয়ন্ত্ৰণ কৰি নিজৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ ৰক্ষা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। কিছু ৰাষ্ট্ৰৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ আন ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে একে হোৱাৰ বাবে বিশ্ব ব্যৱস্থাত সংঘাতৰ সমান্তৰালকৈ সহযোগিতাও বিৰাজমান।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ 'দ্য ষ্টাডি অৱ ইণ্টাৰনেশ্যনেল ৰিলেচনছ' (১৯৯৫) নামৰ গ্ৰন্থখন কোনে লিখিছে?

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ আইন বুজাবলৈ কোনে প্ৰথমবাৰৰ বাবে "আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয়" শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল?

.....

প্ৰশ্ন ৩ ঃ 'পলিটিক্স এমাংগ নেচন্চ" লিখিছে .....।
(খালী ঠাইখিনি পূৰণ কৰক)

.....

প্ৰশ্ন ৪ ঃ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ তিনিটা মূল উপাদানৰ নাম লিখক।

.....

.....

১.৪ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ প্ৰকৃতি

বিভিন্ন লেখকে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ স্বৰূপ বা প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে বছৰ বছৰ ধৰি আলোচনা কৰিছে। অৱশ্যে উল্লেখ কৰা উচিত যে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ প্ৰকৃতিৰ ক্ষেত্ৰত লেখকসকলৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখা গৈছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, চাৰ্লছ শ্বইচাৰে সকলো আন্তঃৰাজ্যিক সম্পৰ্কক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছে। পামৰ আৰু পাৰ্কিন্সে কয় যে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অধ্যয়ন মূলতঃ ৰাষ্ট্ৰ ব্যৱস্থাৰ সৈতে জড়িত। হান্স জে মৰ্গেনথাউৰ বাবে, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত ক্ষমতাৰ সংগ্ৰাম আৰু ক্ষমতাৰ ব্যৱহাৰৰ লগত জড়িত।

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি অন্য বিষয়সমূহ যেনে ইতিহাস, অৰ্থনীতি, সমাজবিজ্ঞান, আৰু

ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ দৰে এক স্বতন্ত্ৰ বিষয়। ৰবাৰ্ট লৰ্নিং এলেনে মন্তব্য কৰিছিলে যে তদন্তৰ এক সুকীয়া পদ্ধতিৰ অভাৱৰ বাবে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিক এক স্বতন্ত্ৰ বিষয় হিচাপে গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰি। আনহাতে, অধ্যাপক কুইন্সি ৰাইটে মন্তব্য কৰে যে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিয়ে বিশ্ব ইতিহাস, বিশ্ব ভূগোল আৰু মনোবিজ্ঞানৰ দৰে অন্যান্য বিভিন্ন বিষয়ক নিজৰ মাজতে সংশ্লেষণ কৰি এক স্বতন্ত্ৰ বিষয় হিচাপে পৰিচিত হৈছে। পালমাৰ আৰু পাৰ্কিন্সে মন্তব্য কৰে যে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত স্পষ্ট ধাৰণাগত কাঠামোৰ অভাৱ। মৰ্টান কেপলানেও মন্তব্য কৰিছে যে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত উপযুক্ত দক্ষতা, কৌশল আৰু নিজস্ব তাত্ত্বিক কাঠামোৰ অভাৱ। তেওঁ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিক ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ এটা উপ-শাখা হিচাপে গণ্য কৰে।

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিক বিজ্ঞান বুলি গণ্য কৰিব পাৰি নে? এই বিষয়টোক লৈ পণ্ডিতসকলৰ মাজত এক বিতৰ্কৰ সৃষ্টি হৈছিল। কিছুমানে ইয়াক বিজ্ঞান হিচাপে বিবেচনা কৰাৰ বিপৰীতে, আন কিছুমানে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিক বিজ্ঞান হিচাপে গণ্য কৰাৰ পদক্ষেপৰ বিৰোধিতা কৰিছে। এফ.এছ.চি. নৰ্থৰপে ইয়াক বিজ্ঞান বুলি গণ্য কৰিছে, আনহাতে, কেনেথ থম্পছন, ষ্টেনলি হফমেন, ফ্ৰেড্ৰিক, শ্বুমান আৰু হেডলী বুলে ইয়াক বিজ্ঞান হিচাপে গণ্য কৰিবলৈ নাকচ কৰিছে। এই বিতৰ্কৰ মাজতে কুইন্সি ৰাইটে মতামত দিছে যে অদূৰ ভৱিষ্যতে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি বিজ্ঞানত পৰিণত হ'ব পাৰে। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ প্ৰকৃতিৰ সন্দৰ্ভত এক অস্পষ্টতা আছে। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত দুটা অসুবিধা আছে— পৰিঘটনাৰ অনিশ্চয়তা আৰু মানুহৰ স্বভাৱৰ অনিশ্চয়তা। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ সকলো ঘটনাই অনন্য আৰু এইবোৰ পৰিঘটনাৰ ভিত্তিত সাধাৰণীকৰণ কৰাটো সম্ভৱ নহয়। একেদৰে মানুহৰ স্বভাৱৰ অনিশ্চয়তাই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত ভৱিষ্যদ্বাণী সমূহ অনিশ্চিত কৰে কাৰণ ৰাজনৈতিক নেতাসকলে পৰিস্থিতিৰ প্ৰয়োজনীয়তা অনুসৰি প্ৰায়ে তেওঁলোকৰ স্থিতি সলনি কৰে।

এই অস্পষ্টতাৰ মাজতো ই সত্য যে যদিও আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বৈজ্ঞানিক অধ্যয়নৰ ফলাফল সঠিক গণনাৰ বাবে সহজে অনুকূল নহয়, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ দিশ আৰু অধ্যয়নৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা সঁজুলিসমূহ বৈজ্ঞানিক বুলি বিবেচনা কৰিব পাৰি । ইয়াৰ জ্ঞানৰ উপৰিও যিকোনো পৰিঘটনা ভৱিষ্যদ্বাণী কৰাৰ ক্ষমতা আছে যদিও এনে ক্ষমতা ভৌতিক বিজ্ঞানতকৈ বহু কম। সাৰ্বভৌমত্ব, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইন, ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য আদি বহু সংখ্যক কাৰকৰ উপস্থিতিৰ বাবেই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ এনে বৈশিষ্ট্য দেখিবলৈ পোৱা যায় । আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ পণ্ডিতসকলে এতিয়া অভিজ্ঞতাভিত্তিক পদ্ধতি (empirical method) আৰু আনুভূতিক যুক্তি (inductice reasoning) গ্ৰহণ কৰিছে। বৈজ্ঞানিক উপাদানসমূহ যেনে বস্তুনিষ্ঠতা, সঠিকতা, যুক্তি আদি আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ কৰিব পাৰি। ৰাষ্ট্ৰৰ আচৰণ নিয়ন্ত্ৰণ কৰা সাধাৰণ আইন আৰু নীতিসমূহ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত সঠিকভাৱে আৱিষ্কাৰ কৰাটো সম্ভৱপৰ। একে সময়তে স্বীকাৰ কৰা উচিত যে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত সন্তোষজনক তত্ত্বৰ অভাৱ। তথাপিও আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি এক স্বতন্ত্ৰ বিষয় হোৱাৰ সম্ভাৱনা আছে। বৰ্তমান ই সম্পূৰ্ণৰূপে এক বিকশিত অধ্যয়নৰ বিষয় হৈ উঠা নাই ।

কাযকলাপ ১.১

১) আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিক বিজ্ঞান হিচাপে অস্বীকাৰ কৰা দুজন ৰাজনীতি বিজ্ঞানীৰ নাম উল্লেখ কৰক।

.....

২) ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত হোৱা সংঘাত আৰু সহযোগিতাৰ কিছুমান কাৰণ জানিবলৈ চেষ্টা কৰক।

.....

.....

১.৫ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ পৰিসৰ

পূৰ্বে উল্লেখ কৰা অনুসৰি আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি হৈছে এক নতুন অধ্যয়নৰ বিষয় আৰু ই বিংশ শতিকাত বিকাশৰ বিভিন্ন পৰ্যায়ৰ মাজেৰে পাৰ হৈ গৈছে। সমান্তৰালভাৱে, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ পৰিসৰ বা বিষয়বস্তুও বৃদ্ধি পাইছে। বিশ্বায়নে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত গভীৰ প্ৰভাৱ পেলায়। বিশ্বায়নে মানুহৰ চিন্তা-ধাৰণাৰ গতিশীলতা বৃদ্ধি কৰিছে। সেই অনুসৰি, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিও বৰ্তমানৰ প্ৰেক্ষাপটত সম্প্ৰসাৰিত হৈছে। এই প্ৰেক্ষাপটত, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ মূল বিষয়বস্তু সমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে।

- **ৰাষ্ট্ৰ ব্যৱস্থা ঃ** আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত সাৰ্বভৌম ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হয়। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত ৰাষ্ট্ৰ ব্যৱস্থাৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ কাৰ্য্য আৰু পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়া-কলাপে গভীৰ প্ৰভাৱ পেলায়। সেয়েহে, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰিক্ৰমাত প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰকে একো একোটা প্ৰধান কৰ্তা হিচাপে গণ্য কৰা হয়। কিছুমান নিৰ্দিষ্ট বৈশিষ্ট্যৰ বাবে প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰ আন এখনৰ পৰা পৃথক। যদিও ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজৰ সীমা স্পষ্টভাৱে নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছে তথাপিও আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰিক্ৰমাৰ অনিশ্চয়তাবোৰৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰসমূহ সংঘাতত লিপ্ত হ'ব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, ভাৰত আৰু চীনৰ মাজত বিদ্যমান উত্তেজনাৰ মূল কাৰণ হৈছে সীমাৰ সন্দৰ্ভত ৰাষ্ট্ৰ দুখনৰ বিবিধ ব্যাখ্যা। ইয়াৰ উপৰিও প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইনৰ সৈতে সামঞ্জস্যপূৰ্ণ নীতি বাছি ল'ব লাগিব। এনে কাৰ্যকলাপে সদায় এখন ৰাষ্ট্ৰৰ আন এখনৰ ওপৰত হস্তক্ষেপৰ সৃষ্টি কৰে।
- **অ-ৰাষ্ট্ৰীয় কৰ্তা (non-state actor) ঃ** ৰাষ্ট্ৰ ব্যৱস্থাৰ বাহিৰেও কিছুমান অ-ৰাষ্ট্ৰীয় কৰ্তাই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ গতিপথক যথেষ্ট প্ৰভাৱিত কৰে। ৰাষ্ট্ৰসংঘ (U.N.) হৈছে এক অ-ৰাষ্ট্ৰীয় সংস্থা যিয়ে ইয়াৰ প্ৰধান ৰাজনৈতিক অংগসমূহ-নিৰাপত্তা পৰিষদ আৰু সাধাৰণ

সভাৰ জৰিয়তে বিভিন্ন ধৰণৰ কাৰ্যকলাপ সম্পাদন কৰে। প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই নিজৰ বাবে নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ সময়ত ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ সৈতে সহযোগিতা কৰিব লাগিব। কিছুমান আঞ্চলিক সংগঠন, বহুজাতিক নিগম আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় মুক্তি সংগঠন আছে যিয়ে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় অনুষ্ঠানৰ গতিপথকো প্ৰভাৱিত কৰে। আফ্ৰিকান ইউনিয়ন (AU) ইউৰোপীয় ইউনিয়ন (EU) নৰ্থ আটলাণ্টিক ট্ৰিটি অৰ্গেনাইজেশ্যন (NATO) কেৰিবিয়ান কমিউনিটি (CARICOM) আৰব লীগ (AL) এছ'চিয়েশ্যন অৰ চাউথ ইষ্ট এছিয়ান নেশ্বনছ (ASEAN) চাউথ এছিয়ান এছ'চিয়েশ্যন ফৰ ৰিজিয়'নেল কো-অপাৰেচন (SAARC) কমনৱেলথ অৰ নেশ্বনছ, এছিয়া-পেচিফিক ইকনমিক কো-অপাৰেচন ইত্যাদি হৈছে আঞ্চলিক সংগঠনসমূহৰ কিছুমান উদাহৰণ।

- **সংঘাত আৰু সহযোগিতা ঃ** আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ দুটা গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয় হ'ল দেশসমূহৰ মাজৰ সংঘাত আৰু সহযোগিতা। সহযোগিতা হৈছে একেটা উদ্দেশ্যৰ বাবে কাম কৰাৰ এক প্ৰক্ৰিয়া। ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ স্বাৰ্থৰ অসামঞ্জস্যতাৰ পৰা সংঘাতৰ সৃষ্টি হয়। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি মূলতঃ এই দুটা উপাদানৰ ওপৰত আধাৰিত। ই হৈছে সংঘাত নিয়ন্ত্ৰণ আৰু ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত সহযোগিতা স্থাপনৰ অধ্যয়ন।
- **ক্ষমতা ঃ** ক্ষমতা আহৰণ আৰু ইয়াৰ অনুশীলন আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ আন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়। বাস্তৱবাদী চিন্তাধাৰাৰ মুখ্য প্ৰবক্তা হান্স জে. মৰ্গেনথাউৱে কৈছিল, সকলো ধৰণৰ ৰাজনীতিৰ দৰে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিও ক্ষমতাৰ সংগ্ৰাম। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ চূড়ান্ত লক্ষ্য যিয়েই নহওঁক, ক্ষমতা সদায় তাৎক্ষণিক লক্ষ্য। ক্ষমতা হৈছে নিজৰ ইচ্ছা অনুসৰি আন ৰাষ্ট্ৰৰ আচৰণ আৰু কাৰ্য্য নিয়ন্ত্ৰণ কৰা। বজাৰ অৰ্থনীতিত ধনৰ ভূমিকাৰ দৰে, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত ক্ষমতাই এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।
- **আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইন ঃ** ইয়াক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ এক অপৰিহাৰ্য অংশ হিচাপে গণ্য কৰা হয়। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইন হৈছে ৰাষ্ট্ৰ, ব্যক্তি আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংগঠনৰ আচৰণ নিয়ন্ত্ৰণৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা সাধাৰণতে গ্ৰহণযোগ্য নীতিৰ এক গোট। যুদ্ধ আৰু শান্তি দুয়োটা সময়তে ইয়াৰ প্ৰাধান্য থাকে।
- **যুদ্ধ আৰু শান্তি ঃ** আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ আন এটা বিষয় হ'ল যুদ্ধ আৰু শান্তি। ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত অসন্তুষ্টিৰ ফলত যুদ্ধ সংঘটিত হয়। প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই আনখন ৰাষ্ট্ৰক প্ৰভাৱিত কৰিবলৈ আৰু ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰি ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে, যাৰ ফলত কেতিয়াবা সশস্ত্ৰ সংঘৰ্ষ বা যুদ্ধসদৃশ পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হয়। বেছিভাগ ৰাষ্ট্ৰই ৰাষ্ট্ৰীয় নীতিৰ সঁজুলি হিচাপে যুদ্ধৰ প্ৰচাৰ কৰিছিল।
- **আদৰ্শ ঃ** আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নত আদৰ্শ এক অপৰিহাৰ্য অংশ। প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই অৰ্থনৈতিক, সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক মূল্যবোধ আৰু লক্ষ্য সম্পৰ্কীয় কিছুমান নীতি অনুসৰণ কৰে। আদৰ্শই এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ মেৰুদণ্ড গঠন কৰে আৰু প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই ইয়াৰ ফলপ্ৰসূ ৰূপায়ণৰ বাবে চেষ্টা কৰে।

- **বৈদেশিক নীতি ঃ** বৈদেশিক নীতিয়ে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নৰ কেন্দ্ৰবিন্দু। প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই বৈদেশিক নীতিৰ জৰিয়তে আন ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে অনুকূল সম্পৰ্ক গঢ়ি তুলিবলৈ চেষ্টা কৰে আৰু লক্ষ্যবোধক নিৰ্দিষ্ট কাৰ্য্য প্ৰণালীলৈ ৰূপান্তৰিত কৰে। বৈদেশিক নীতিৰ লক্ষ্য হৈছে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ স্বাৰ্থৰ প্ৰচাৰ আৰু সুৰক্ষা কৰা।
- **ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ ঃ** আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ আন এটা বিষয় হ'ল ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ। প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই নিজৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ প্ৰচাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে আৰু সেই অনুসৰি বৈদেশিক নীতি এক প্ৰণালীবদ্ধ আৰু সু-সংজ্ঞায়িত পদ্ধতিত প্ৰস্তুত কৰা হয়। কূটনীতি, প্ৰচাৰ, আদৰ্শ ইত্যাদি ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ উপলব্ধি কৰিবলৈ গ্ৰহণ কৰা কিছুমান সঁজুলি।
- **ভূ-ৰাজনীতি ঃ** ভূ-ৰাজনীতি হৈছে ৰাজনীতি আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত ভূগোলৰ প্ৰভাৱ। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ পৰ্যায়ত, ভূ-ৰাজনীতি হৈছে ভৌগোলিক চলকৰ জৰিয়তে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনৈতিক আচৰণ বুজিবলৈ, ব্যাখ্যা কৰিবলৈ আৰু ভৱিষ্যদ্বাণী কৰিবলৈ বৈদেশিক নীতি অধ্যয়ন কৰাৰ এক পদ্ধতি। জলবায়ু, স্থলাকৃতি, জনগাঁথনি, ৰাষ্ট্ৰীয় সম্পদ, ভূখণ্ড, পানী ইত্যাদি কিছুমান চলক যিয়ে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত ক্ষমতাকেন্দ্ৰিক সম্পৰ্কক প্ৰভাৱিত কৰে। ইয়াৰ উপৰিও জাতীয়তাবাদ, ঔপনিৱেশিকতা, সাম্ৰাজ্যবাদ, অস্ত্ৰ নিয়ন্ত্ৰণ, ৰাষ্ট্ৰীয় চৰিত্ৰ ইত্যাদি আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ আন কিছুমান বিষয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৫ ঃ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত প্ৰভাৱ পেলোৱা দুজন প্ৰধান অৰাষ্ট্ৰীয় কৰ্তাৰ নাম লিখক।

.....

.....

প্ৰশ্ন ৬ ঃ নাটো (NATO), আছিয়ান (ASEAN) আৰু ছাৰ্কৰ (SAARC) সম্পূৰ্ণ ৰূপসমূহ কি ?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৭ ঃ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয় হিচাপে ৰাষ্ট্ৰ ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে লিখক।

.....

.....

কাযকলাপ ১.১

১) আপুনি যুদ্ধক ৰাষ্ট্ৰীয় নীতিৰ আহিলা বুলি ভাবেনে? (যুক্তি দিবলৈ চেষ্টা কৰক)

.....

.....

২) এখন ৰাজ্যই নিজৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ উপলব্ধি কৰিবলৈ গ্ৰহণ কৰা প্ৰধান সঁজুলিবোৰ বিচাৰি উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰক।

.....

.....

১.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি হৈছে এনে এক প্ৰক্ৰিয়া যাৰ দ্বাৰা ৰাষ্ট্ৰসমূহে নীতি আৰু কাৰ্য্যৰ জৰিয়তে নিজৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। ই এনে এক প্ৰক্ৰিয়া যাৰ দ্বাৰা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত সংঘাত সমাধান কৰা হয়। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ মূল তিনিটা উপাদান হ'ল ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ, সংঘাত আৰু ক্ষমতা।
- ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থক উদ্দেশ্য হিচাপে গণ্য কৰা হয়, সংঘাত হৈছে অৱস্থা আৰু ক্ষমতা হৈছে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ মাধ্যম। ৰাষ্ট্ৰৰ স্বাৰ্থৰ অসামঞ্জস্যতাৰ ফলত সংঘাতৰ সৃষ্টি হয় আৰু প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই আন ৰাষ্ট্ৰৰ আচৰণক প্ৰভাৱিত আৰু নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ চেষ্টা কৰি নিজৰ স্বাৰ্থ সুৰক্ষিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। সংঘাতৰ লগতে সহযোগিতাও বিদ্যমান কিয়নো কিছুমান ৰাষ্ট্ৰৰ স্বাৰ্থ আন ৰাষ্ট্ৰৰ স্বাৰ্থৰ সৈতে একে।
- আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ গতিপথত প্ৰভাৱ পেলোৱা ৰাষ্ট্ৰীয় আৰু অ-ৰাষ্ট্ৰীয় কৰ্তাৰ দৰে বিভিন্ন উপাদানকে ধৰি আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ প্ৰকৃতি আৰু বিষয়। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি ক্ৰমান্বয়ে এক স্বতন্ত্ৰ মৰ্যাদা লাভৰ দিশত আগবাঢ়িছে। এতিয়া আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিয়ে বিভিন্ন বিষয় সামৰি লৈছে যিয়ে ইয়াক এক বিষয় হিচাপে গঢ়ি তোলাত অৰিহণা যোগায়। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি এটা পূৰ্ণাংগ বিষয় হোৱাৰ সকলো সম্ভাৱনা আছে।

১.৭ অধিক জানিবলৈ

1) Arora, Prem. (2012). International Politics. New Delhi. Cosmos Bookhive Pvt. Ltd.

2) Chandra, Prakash. (1979). International Politics. New DelhiÊ. Vikas Publishing House.

3) Chatterjee, Aneek. (2010). International Relations TodayÊ. Concepts and Application. New DelhiÊ. Pearson Publications.

১.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ন

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ কুইঞ্চি ৰাইট

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ জেৰেমি বেন্থাম

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ হান্স জে. মৰ্গেন থাউ

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ, সংঘাত আৰু ক্ষমতা

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাষ্ট্ৰসংঘ, ইউৰোপীয় সংঘ

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নাটো-নৰ্থ আটলাণ্টিক ট্ৰিটি অৰ্গেনাইজেশ্যন, আছিয়ান এছ'চিয়েশ্যন ফৰ চাউথ ইষ্ট এছিয়ান নেশ্বনছ, ছাৰ্ক-চাউথ এছিয়ান এছ'চিয়েশ্যন ফৰ বিজিয়নেল কো-অপাৰেচন।

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি সাৰ্বভৌম ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ সৈতে জড়িত। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত ৰাষ্ট্ৰ ব্যৱস্থাৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়া হৈছে আৰু প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বিষয়ত কৰ্তা হিচাপে গণ্য কৰা হয় কাৰণ, ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ কাৰ্য্য আৰু পাৰস্পৰিক সম্পৰ্কই সদায় আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত গভীৰ প্ৰভাৱ পেলায়।

কিছুমান নিৰ্দিষ্ট বৈশিষ্ট্যৰ বাবে, প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰ আন এখনৰ পৰা পৃথক যদিও তেওঁলোকৰ কিছুমান সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য আছে। একেদৰে, ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ বিভিন্ন উপাদানে তেওঁলোকক পাৰস্পৰিক সম্পৰ্কত জড়িত কৰে। যদিও ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত সীমা স্পষ্টভাৱে নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছে তথাপিও এক প্ৰকাৰৰ অনিশ্চয়তা বিদ্যমান যি ৰাষ্ট্ৰসমূহক সংঘাতত জড়িত কৰিব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, ভাৰত আৰু চীনৰ মাজত বিদ্যমান উত্তেজনাৰ মূল কাৰণ হৈছে তেওঁলোকৰ নিজ নিজ সীমাৰ সন্দৰ্ভত কৰা ব্যাখ্যা। ইয়াৰ উপৰিও, প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইনৰ সৈতে সংগতি ৰাখি নীতি বাছনি

কৰিব লাগিব আৰু কার্যকৰী কৰিব লাগিব কিয়নো সকলো ৰাষ্ট্ৰৰ একে অধিকাৰ আছে।

১.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ পৰা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কক পৃথক কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ প্ৰকৃতি সম্পৰ্কে এটা টোকা লিখক।

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ বিজ্ঞান হিচাপে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ সপক্ষে যুক্তি দিয়ক।

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ আন্তর্জাতিক ৰাজনীতিৰ মূল বিষয়সমূহ আলোচনা কৰক।

****

অধ্যায় ২ ঃ শৈক্ষিক বিষয় হিচাপে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিকাশ

অধ্যায় গাঁঠনি

২.১ উদ্দেশ্য

২.২ পৰিচয়

২.৩ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিকাশৰ পর্যায়সমূহ

২.৪ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ পৰিৱর্তিত প্রকৃতিৰ বাবে দায়ী কাৰকসমূহ

২.৫ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ পৰিৱর্তিত দিশসমূহ

২.৬ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

২.৭ অধিক জানিবলৈ

২.৮ অগ্রগতি খতিয়ান

২.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

২.১ উদ্দেশ্য

এই পাঠটি অধ্যায়টো পঢ়াৰ পিছত আপোনালোকে তলত উল্লেখিত কথাসমূহ জানিব পাৰিব—

- আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিকাশৰ পর্যায়বোৰ
- বিশ্ব পৰিস্থিতিত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ প্রকৃতি সলনি কৰাৰ বাবে দায়ী কাৰকবোৰ
- বিশ্বযুদ্ধৰ পিছৰ সময়ছোৱাত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ পৰিৱর্তনশীল দিশবোৰ
- মহাশক্তিসমূহে নিজৰ প্রাসংগিকতা হেৰুৱাৰ পৰৱর্তী সময়ছোৱাত সার্বভৌম ৰাষ্ট্রসমূহে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় শক্তি হিচাপে আত্মপ্রকাশ কৰা পৰিস্থিতিৰ বিষয়ে

২.২ পৰিচয়

এক শৈক্ষিক বিষয় হিচাপে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিকাশৰ ইতিহাস প্রথম বিশ্বযুদ্ধৰ পিছৰ সময়ছোৱাত বিচাৰি উলিয়াব পাৰি। ইয়াৰ পূর্বে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিক ইতিহাস, দর্শন, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইন, ৰাজনীতি বিজ্ঞান আদিৰ দৰে অন্যান্য শৈক্ষিক বিষয়বোৰৰ অংশ হিচাপে অধ্যয়ন কৰা হৈছিল। এতিয়া ই মূলতঃ এক আন্তঃবিষয়ক শৈক্ষিক বিষয় যাৰ ৰাজনীতি বিজ্ঞান, ইতিহাস, ভূগোল, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইন আদিৰ দৰে বিষয়ৰ সৈতে সম্পর্ক আছে। ইয়াৰ উপৰিও, ই গতিশীল প্রকৃতিৰ কাৰণ ই এক নির্দিষ্ট ধৰণে ইতিহাসৰ কেইবাটাও পর্যায় পাৰ কৰি এক স্বতন্ত্র বিষয় হিচাপে বর্তমানৰ মর্যাদা লাভ কৰিছে। শৈক্ষিক ক্ষেত্রখনত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অধ্যয়ন তুলনামূলকভাৱে নতুন।

২.৩ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিকাশৰ পৰ্যায়সমূহ

১৯১৯ চনত ইউনিভাৰ্চিটি কলেজ অৱ ৱেলছত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ প্ৰথম অধ্যক্ষ প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। আলফ্ৰেড জিমাৰ্ন, চি. কে. ৰেবষ্টাৰ, ৰেনল্ডছ, ই. এইচ. কেৰেটকৰ দৰে কেইবাজনো বিশিষ্ট পণ্ডিতে এই পদ অধিষ্ঠিত কৰিছিলে। এয়াই হৈছে শৈক্ষিক বিষয় হিচাপে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিকাশৰ আৰম্ভণি। একেদৰে, প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ উদ্ভৱ আৰু সমসাময়িক ঘটনাসমূহে শৈক্ষিক সম্প্ৰদায়ৰ মাজত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক/ৰাজনীতিক এক পৃথক বিষয় হিচাপে উদ্দীপিত কৰিছিল। প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ সময়ছোৱাত ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত সংঘাত, অনুনয়, প্ৰলোভন, বলপূৰ্বক ব্যৱহাৰৰ ঘটনাই কিছুমান দেশক, বিশেষকৈ আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক পদ্ধতিগতভাৱে অধ্যয়ন কৰিবলৈ প্ৰভাৱিত কৰিছিল। বিংশ শতিকাত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ অধ্যয়ন বিকাশৰ বিভিন্ন পৰ্যায়ৰ মাজেৰে পাৰ হৈছিল। কেনেথ থম্পছনে (১৯২১-২০১৩) তেওঁৰ গ্ৰন্থ 'দ্য ষ্টডি অৱ ইণ্টাৰনেশ্যনেল পলিটিক্সঃ এ চাৰ্ভে অৱ ট্ৰেণ্ডছ এণ্ড ডেভেলপমেণ্ট'ত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিকাশৰ চাৰিটা পৰ্যায়ৰ কথা উল্লেখ কৰিছে, যি তলত আলোচনা কৰা হৈছেঃ

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিকাশৰ প্ৰথম পৰ্যায় বিংশ শতিকাৰ প্ৰথম ভাগত আৰম্ভ হৈছিল আৰু প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ শেষলৈকে অব্যাহত আছিল। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিকাশৰ এই সময়ছোৱাত কূটনৈতিক ইতিহাসবিদসকলৰ আধিপত্য আছিল যিয়ে সমসাময়িক বিষয়সমূহৰ অধ্যয়নৰ পৰা আঁতৰি আছিল । এই সময়ছোৱাত কূটনৈতিক ইতিহাসৰ অধ্যয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছিল আৰু বৰ্তমানৰ ৰাজনৈতিক ঘটনাসমূহ কেৱল ঐতিহাসিক দৃষ্টিভংগীৰেহে অধ্যয়ন কৰা হৈছিল। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি বৰ্ণনামূলক পদ্ধতিৰ (descriptive method) জৰিয়তে অধ্যয়ন কৰা হৈছিল যিয়ে বৰ্তমানৰ ঘটনাবোৰ বুজি পোৱাত সহায় কৰিছিল। এনে অধ্যয়নে তাত্ত্বিক দৃষ্টিকোণৰ পৰা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি বুজি পোৱাত সহায় নকৰিলে। কিন্তু তেওঁলোকৰ ঐতিহাসিক দিশবোৰে বিষয়টোৰ বাবে এক তাত্ত্বিক মূল প্ৰতিষ্ঠা কৰাত সহায় কৰিছিল যদিও সেই সময়ছোৱাত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ কোনো তত্ত্ব বিকশিত কৰিব পৰা নগ'ল। কিছুসংখ্যক পণ্ডিতে ৰাষ্ট্ৰসমূহে কিয় এক বিশেষ ধৰণে আচৰণ কৰে যাৰ ফলত যুদ্ধ বা যুদ্ধসদৃশ পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হয় আৰু কেনেকৈ এনে পৰিস্থিতিৰ পৰা হাত সাৰিব পাৰি- এই বিষয়ে পৰীক্ষা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। এই পণ্ডিতসকলে সংঘাতৰ ক্ষেত্ৰবোৰ চিনাক্ত কৰাৰ লক্ষ্যৰে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ক্ষেত্ৰত ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ আচৰণৰ বিষয়ে প্ৰণালীবদ্ধ জ্ঞান আহৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল আৰু বিশ্ব শান্তি সুৰক্ষিত কৰাৰ বাবে এই সংঘাতবোৰ হ্ৰাস কৰাৰ উপায়ৰ পৰামৰ্শ দিছিল।

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিকাশৰ দ্বিতীয় পৰ্যায় প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ সমাপ্তিৰ পিছত আৰম্ভ হৈছিল। এই সময়ছোৱাত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ পণ্ডিতসকলে দুটা পৃথক দৃষ্টিভংগী গ্ৰহণ কৰিছিল আৰু বৰ্তমানৰ ঘটনাসমূহৰ অধ্যয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। তেওঁলোকে অতীতৰ ওপৰত বেছি গুৰুত্ব নিদিয়াকৈ বৰ্তমানৰ অধ্যয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। আনকি তেওঁলোকে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ পদ্ধতি আৰু ভৱিষ্যতৰ প্ৰতিও গুৰুত্ব দিয়া নাছিল।

সেয়েহে, তেওঁলোকৰ অধ্যয়নত এক অবিচ্ছেদ্য দৃষ্টিভংগীৰ অভাৱ আছিল কিয়নো তেওঁলোকে অতীত আৰু ভৱিষ্যতৰ অধ্যয়নক সম্পূৰ্ণৰূপে অৱহেলা কৰিছিল। কিন্তু আটাইতকৈ আকৰ্ষণীয় কথাটো হ'ল যে বিকাশৰ এই পৰ্য্যায়ত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি ইতিহাসৰ পৰা মুক্ত হৈ পৰে।

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিকাশৰ তৃতীয় পৰ্যায়টো বিকাশৰ দ্বিতীয় পৰ্যায়ৰ সৈতে প্ৰায় একে সময়তে আৰম্ভ হৈছিল আৰু ই আন্তঃযুদ্ধৰ সময়ছোৱাত আৰু তাৰ পিছতো অব্যাহত আছিল। এই সময়ছোৱাত, প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ ঘটনাত হতবাক হৈ পৰা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ পণ্ডিতসকলে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত বিশ্ব শান্তি আৰু সম্প্ৰীতি স্থাপনৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। তেওঁলোকে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত বিশ্ব শান্তি স্থাপনৰ বিকল্প হিচাপে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংগঠন আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইনৰ ওপৰত গুৰুত্বৰ আৰোপ কৰে আৰু সেয়েহে, তেওঁলোকে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ প্ৰতিষ্ঠানিকীকৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্প্ৰদায়ে কোন দিশত আগবাঢ়িব লাগে তাৰ লক্ষ্য আৰু মূল্যবোধ বিচাৰিবলৈ প্ৰচেষ্টা চলাইছিল। তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰিছিল যে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সমস্যা সমাধান কৰিব পাৰি আৰু এক শান্তিপূৰ্ণ বিশ্ব কেৱল আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইন প্ৰস্তুত আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংগঠন স্থাপনৰ জৰিয়তেহে লাভ কৰিব পাৰি। আমেৰিকাৰ ৰাষ্ট্ৰপতি উডৰ' উইলছনৰ অনুপ্ৰেৰণত এই পণ্ডিতসকলে এক দূৰদৃষ্টিসম্পন্ন সংস্কাৰবাদী দৃষ্টিভংগী গ্ৰহণ কৰিছিল আৰু পীড়িত ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত যুদ্ধসদৃশ পৰিস্থিতি হ্ৰাস কৰাৰ সন্দৰ্ভত আইনী আৰু নৈতিক দিশৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। অৱশ্যে, তেওঁলোক এক আদৰ্শ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সমাজ গঠনৰ প্ৰতি আশাবাদী আছিল আৰু প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ অন্ত পেলোৱা পেৰিছ শান্তি সন্মিলনৰ (১৯১৯) ফলস্বৰূপে নতুনকৈ প্ৰতিষ্ঠা হোৱা লীগ অৱ নেশ্যনছ (১৯২০) ৰ ওপৰত তেওঁলোকৰ যথেষ্ট বিশ্বাস আছিল। কিন্তু পণ্ডিতসকলৰ মূল চিন্তা আছিল আইনী প্ৰতিষ্ঠান আৰু সংগঠনৰ বিকাশ কৰা। সেয়েহে, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ অধ্যয়নত গতিশীল চৰিত্ৰৰ অভাৱ হোৱাৰ বাবে এনে দৃষ্টিভংগী দীৰ্ঘদিন ধৰি স্থায়ী নহ'ল। তথাপিও এই সময়ছোৱাত যুদ্ধ হ্ৰাস কৰা আৰু বিশ্ব শান্তি প্ৰতিষ্ঠাৰ ক্ষেত্ৰত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইন আৰু সংগঠনৰ গুৰুত্ব আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান লাভ কৰিছিল।

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিকাশৰ চতুৰ্থ পৰ্যায় দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ শেষৰ ফালে আৰম্ভ হৈছিল। এই পৰঞ্জ্যায়ত ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ আচৰণক আকৃতি আৰু অৱস্থা প্ৰদান কৰা শক্তি আৰু প্ৰভাৱ, যেনে বৈদেশিক নীতিৰ নিৰ্ধাৰক, বৈদেশিক সম্পৰ্ক পৰিচালনাৰ কৌশল আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংঘাতৰ সমাধানৰ পদ্ধতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছিল। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ সংঘটিত হোৱা আৰু ইয়াৰ ফলত হোৱা অপূৰণীয় ক্ষতিৰ বাবে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইন আৰু সংস্থাসমূহে ইয়াৰ পূৰ্বৰ প্ৰাসংগিকতা হেৰুৱাইছিল। ৰাষ্ট্ৰসংঘই নিজৰ ভূমিকা পালন কৰিব নোৱাৰিলে আৰু ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত শান্তি আৰু সম্প্ৰীতি সুৰক্ষিত কৰাত সম্পূৰ্ণৰূপে ব্যৰ্থ হৈছিল। সেয়েহে পণ্ডিতসকলে শান্তিপূৰ্ণ বিশ্ব ব্যৱস্থাৰ ইউটোপিয়ান আদৰ্শ ত্যাগ কৰিছিল আৰু বিশ্ব ৰাজনীতিৰ বাস্তৱিক বিশ্লেষণৰ আশ্ৰয় লৈছিল। জৰ্জ শ্বৱাৰ্জেনবাৰ্গাৰ (পাৱাৰ পলিটিক্স, ১৯৪১); হুবাৰ্ট বাটাৰফিল্ড (খ্ৰীষ্টানিতী, ডিপ্লমেচি এণ্ড ৱাৰ, ১৯৫৩ মৰ্জেন্থাউ (পলিটিক্চ এমাংগ নেচ্নচ, ১৯৪৮); জৰ্জ কেনান

(আমেৰিকান ডিপ্লমেচি, ১৯৫২) আদিৰ দৰে পণ্ডিতসকলে তেওঁলোকৰ অধ্যয়নত ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ কার্যকলাপৰ মৌলিক তথ্যৰ তদন্ত কৰিছিল। এই বাস্তৱবাদী পণ্ডিতসকলে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ আঁৰৰ চালিকা শক্তি বিচাৰি উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰিছিল আৰু এই সিদ্ধান্তত উপনীত হৈছিল যে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নত এই শক্তিয়েই আটাইতকৈ নির্ণায়ক কাৰক। এনেদৰে, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পর্য্যায়ত কেইবাটাও নতুন কাৰকৰ উদ্ভৱৰ ফলত দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিষয়বস্তু আৰু প্ৰকৃতি সলনি হৈছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ 'দ্য ষ্টাদী অৱ ইন্টাৰনেচঞ্জনেল ৰিলেচনঞ্জচঃএ চার্ভেঅৰ ট্রেন্দঞ্জচ এণ্ড ডেভেলাপঞ্জমেন্ট' নামৰ কিতাপখন কোনে লিখিছিল"?

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নৰ বিকাশৰ প্ৰথম পর্যায়ত কোনটো পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল

.....

প্ৰশ্ন ৩ ঃ 'আমেৰিকান ডিপ্লমেচি' (১৯৫২) নামৰ কিতাপখন কোনে লিখিছিল?

.....

প্ৰশ্ন ৪ ঃ কোনখন আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সন্ধিয়ে 'লীগ অৱ নেচনছ' গঠনত অৰিহণা যোগাইছিল?

.....

কার্যকলাপ ২.১

কি পৰিস্থিতিত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্প্ৰদায়ে 'লীগ অৱ নেশ্যন' গঠন কৰিছিল বিচাৰি উলিয়াওক।

২.৪ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ পৰিৱর্তিত প্ৰকৃতিৰ বাবে দায়ী কাৰকসমূহ

বৃহৎ সংখ্যক নতুন সার্বভৌম ৰাষ্ট্ৰৰ উদ্ভৱ আৰু বিশ্ব ৰাজনীতিত দুটা শক্তি গোট গঠনৰ ফলত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ সমগ্ৰ দৃশ্যপট সলনি হৈছিল। ঔপনিৱেশিকতাৰ দ্রুত অৱনতিৰ বাবে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিয়ে প্ৰকৃত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় চৰিত্ৰ গ্ৰহণ কৰিছিল আৰু বৃহৎ পৰিমাণে ইয়াৰ পূর্বৰ ইউৰোপীয় আধিপত্যৰ চৰিত্ৰ হেৰুৱাইছিল। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ প্ৰকৃতিৰ পৰিৱর্তনত অৰিহণা যোগোৱা আন কিছুমান কাৰক হ'ল প্ৰযুক্তিগত বিকাশ,

ঔপনিৱেশিকতাৰ অৱক্ষয়, নতুন সার্বজনীন মূল্যবোধৰ উদ্ভৱ ইত্যাদি। ফলস্বৰূপে ৫১খন নতুন সার্বভৌম ৰাষ্ট্ৰই এক নতুন আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় শক্তি হিচাপে আত্মপ্রকাশ কৰাৰ উপৰিও বৃহৎ শক্তিসমূহে ক্ষুদ্র দেশসমূহৰ একমাত্র অভিভাৱক হিচাপে ইয়াৰ পূর্বৰ ভূমিকা হেৰুৱায়। যদিও নতুন ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ উত্থানৰ লগে লগে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিয়ে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় চৰিত্র গ্রহণ কৰিছিল, তেওঁলোকৰ উত্থানে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিক অধিক জটিল কৰি তুলিছিল। তেওঁলোকৰ আক্রমণাত্মক জাতীয়তাবাদ, অর্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা অৱস্থা, জনসংখ্যা বিস্ফোৰণ, প্রশাসনিক অস্থিৰতা আৰু প্রতিৰক্ষাহীনতাই বিশ্ব ৰাজনীতিক অধিক উদ্বেগজনক কৰি তুলিছিল। ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত শান্তি আৰু সম্প্রীতি সুৰক্ষিত কৰাৰ বাবে জনসাধাৰণে বৈদেশিক বিষয়ত তেওঁলোকৰ মতামত দিছিল । এইদৰে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিয়ে গণতান্ত্রিক দৃষ্টিভংগী লাভ কৰিছিল আৰু ইয়াৰ ফলস্বৰূপে বৈদেশিক নীতিৰ সামাজিকীকৰণ হৈছিল। জনমত বৈদেশিক নীতিৰ এক অংশ হৈ পৰিছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, ভিয়েটনামৰ বিষয়ত আমেৰিকাৰ জনমতৰ চাপত পৰি ৰিচার্ড নিক্সনে পদত্যাগ কৰিব লগা হৈছিল আৰু "ভইচ অৱ আমেৰিকা চুক্তি" বাতিল কৰা হৈছিল। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ পৰিৱর্তনশীল প্রকৃতিত অৰিহণা যোগোৱা এক গুৰুত্বপূর্ণ কাৰক হ'ল গোলকীকৰণ। বিশ্বায়ন হৈছে এনে এক প্রক্রিয়া যিয়ে চিন্তা- ধাৰণা, সামগ্রী আৰু মানুহৰ সহজ চলাচল সীমাৰ সিপাৰে সম্ভৱ কৰি তুলিছে।

কার্যকলাপ ২.২

১. বিশ্ব যুদ্ধৰ পিছৰ সময়ছোৱাত উদ্ভৱ হোৱা দুটা শক্তি গোটৰ বিষয়ে বিচাৰি উলিয়াওক।

.....

২. আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ প্রকৃতি পৰিৱর্তনৰ বাবে দায়ী কাৰকবোৰ চিনাক্ত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰক।

.....

২.৫ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ পৰিৱর্তিত দিশসমূহ

আচৰণগত চিন্তাধাৰাৰ চিন্তাবিদসকলৰ এটা দলে আন্তঃবিষয়ক দৃষ্টিভংগী গ্রহণ কৰা আৰু ৰাজনৈতিক গোটসমূহৰ আচৰণৰ সৈতে সম্পর্কিত তত্ত্ববোৰ সঠিকভাৱে বিকশিত কৰা চেষ্টাৰ ফলত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নে এক নতুন মাত্রাৰ অধিকাৰী হৈছিল। এই আৰম্ভণিৰ দ্বাৰা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নত বৃহৎ সংখ্যক নতুন বিষয় জড়িত কৰা হৈছিল।

পৰৱর্তী সময়ছোৱাত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নত উল্লেখযোগ্য পৰিৱর্তন ঘটিছিল। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ পণ্ডিতসকলে অত্যাধুনিক পদ্ধতি আৰু অধ্যয়নৰ সঁজুলিৰ সহায়ত

বাস্তৱভিত্তিক বিষয়সমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। একেদৰে, প্ৰযুক্তিৰ বিকাশ আৰু পাৰমাণৱিক অস্ত্ৰৰ আবিৰ্ভাৱে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত যুদ্ধ বা সংঘাতৰ প্ৰকৃতি সলনি কৰিছিল। পাৰমাণৱিক অস্ত্ৰৰ অত্যন্ত ধ্বংসাত্মক প্ৰকৃতিৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত ৰাষ্ট্ৰীয় নীতিৰ সঁজুলি হিচাপে যুদ্ধৰ কাৰ্য্যকৰীতাৰ ওপৰত প্ৰশ্ন উত্থাপন হৈছিল আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বিবাদৰ নিষ্পত্তিৰ উপায় হিচাপে যুদ্ধই ইয়াৰ প্ৰাধান্য হেৰুৱাই পেলাইছিল। ইয়াৰ ফলত ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত যিমান পাৰি যুদ্ধ পৰিহাৰ কৰাৰ প্ৰৱণতা বৃদ্ধি পাইছিল। ছুপাৰ সোণিক জেট এয়াৰ ক্ৰাফ্ট আৰু পাৰমাণৱিক চালিত বিমানৰ বিকাশে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত যুদ্ধৰ প্ৰকৃতি সলনি কৰিছিল আৰু ইয়াৰ ফলত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি সলনি হৈছিল। ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত বৃদ্ধি পোৱা সামৰিক শক্তিয়ে যুদ্ধক এক ধ্বংসাত্মক প্ৰক্ৰিয়ালৈ ৰূপান্তৰিত কৰিছিল। সামৰিক শ্ৰেষ্ঠত্ব বিশ্বৰ ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত এক মৰ্যাদাৰ প্ৰতীক হৈ পৰিছিল। পাৰমাণৱিক অস্ত্ৰৰ ধ্বংসাত্মকতাই একাধিক ক্ষেত্ৰত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ চৰিত্ৰ সলনি কৰিছিল।

শান্তি আন্দোলনৰ বিকাশে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ প্ৰকৃতিৰ ওপৰতো গভীৰ প্ৰভাৱ পেলাইছিল। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছৰ সময়ছোৱাত ঔপনিৱেশিকতাৰ দ্ৰুত অৱনতি আৰু নতুন সাৰ্বভৌম ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰচেষ্টাৰ ফলত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্ৰখন সম্প্ৰসাৰিত হৈছিল। মহান শক্তিসমূহে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত তেওঁলোকৰ প্ৰাসংগিকতা হেৰুৱাইছিল আৰু বহু-ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ দৰে ধাৰণাটোৱে স্বীকৃতি লাভ কৰিছিল। ঔপনিৱেশিকতা আৰু প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পূৰ্বৰ অভিজ্ঞতা আৰু শান্তিপূৰ্ণ উপায়েৰে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ প্ৰচাৰৰ বাবে নতুন সাৰ্বভৌম ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ অধিকাংশই যিকোনো মূল্যতে যুদ্ধ পৰিহাৰ কৰিবলৈ আগ্ৰহী আছিল। সেই ৰাষ্ট্ৰসমূহে উপলব্ধি কৰিছিলে যে কেৱল আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় প্ৰতিষ্ঠানৰ জৰিয়তেহে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত বিশ্ব শান্তি সুৰক্ষিত কৰিব পাৰি। ফলস্বৰূপে, বিশ্ব শান্তি সুৰক্ষিত কৰাত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংগঠনৰ ভূমিকা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ এক অংশ হৈ পৰে।

জানি থোৱা ভাল

বাইপোলাৰিটিক শীতল যুদ্ধৰ সময়ত প্ৰচলিত বিশ্ব ব্যৱস্থাৰ এক প্ৰণালী হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰা হয় য'ত দুটা প্ৰতিদ্বন্দ্বী ছুপাৰ পাৱাৰ ষ্টেট ঃ আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ (পুঁজিবাদী গোট) আৰু ছোভিয়েট ইউনিয়ন (সমাজবাদী গোট) য়ে বিংশ শতিকাৰ দ্বিতীয়ার্ধত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত আধিপত্য আৰু নিয়ন্ত্ৰণ কৰিছিল। ইয়াৰ অর্থ হৈছে দুটা চৰম বিপৰীত বিন্দুত দুটা শক্তি গোটৰ অস্তিত্ব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৫ ঃ আন্তর্জাতিক ৰাজনীতিত শান্তিপূর্ণ আন্দোলনৰ প্রভাৱৰ বিষয়ে সংক্ষেপে লিখক।

.....

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন ৬ ঃ বিশ্বযুদ্ধৰ পিছৰ সময়ছোৱাত বিকশিত হোৱা দুটা সার্বজনীন মূল্যবোধৰ বিষয়ে লিখক।

.....

.....

২.৬ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- এক শৈক্ষিক বিষয় হিচাপে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিকাশৰ ইতিহাস প্রথম বিশ্বযুদ্ধৰ পিছৰ সময়ছোৱাত বিচাৰি উলিয়াব পাৰি। প্রথম বিশ্বযুদ্ধৰ উদ্ভৱ আৰু সমসাময়িক ঘটনাসমূহে শৈক্ষিক সম্প্রদায়ৰ মাজত এক পৃথক বিষয় হিচাপে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পর্ক/ৰাজনীতিৰ শিক্ষাক উদ্দীপিত কৰিছিল। প্রথম বিশ্বযুদ্ধৰ সময়ছোৱাত ৰাষ্ট্রসমূহৰ মাজত সংঘাত, অনুনয়, প্রলোভন, বলপূর্বক ব্যৱহাৰ আৰু সহযোগিতাৰ ঘটনাই কিছুমান দেশক বিশেষকৈ আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্রক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পর্ক পদ্ধতিগতভাৱে অধ্যয়ন কৰিবলৈ প্রভাৱিত কৰিছিল।
- আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিকাশৰ দ্বিতীয় পর্যায় প্রথম বিশ্বযুদ্ধৰ সমাপ্তিৰ পিছত আৰম্ভ হৈছিল। এই সময়ছোৱাত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ পণ্ডিতসকলে দুটা পৃথক দৃষ্টিভংগী গ্রহণ কৰিছিল আৰু বর্তমানৰ ঘটনাসমূহৰ অধ্যয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল।
- আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিকাশৰ তৃতীয় পর্যায়টো বিকাশৰ দ্বিতীয় পর্যায়ৰ সৈতে প্রায় একে সময়তে আৰম্ভ হৈছিল আৰু ই আন্তঃযুদ্ধৰ সময়ছোৱাত আৰু তাৰ পিছতো অব্যাহত আছিল। এই সময়ছোৱাত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ পণ্ডিতসকলে ৰাষ্ট্রসমূহৰ মাজত বিশ্ব শান্তি প্রতিষ্ঠাৰ বিকল্প হিচাপে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংগঠন আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইনৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল আৰু সেয়েহে, তেওঁলোকে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পর্কৰ

প্রতিষ্ঠানিকৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্প্রদায়ে কোন দিশত আগবাঢ়িব লাগে সেই লক্ষ্য আৰু মূল্যবোধৰ সন্ধানৰ বাবে প্রচেষ্টা চলাইছিল।

- আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বিকাশৰ চতুর্থ পর্যায় দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ শেষৰ ফালে আৰম্ভ হৈছিল। এই পর্য্যায়ত ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ আচৰণক আকৃতি আৰু অৱস্থা প্রদান কৰা শক্তি আৰু প্রভাৱ— যেনে বৈদেশিক নীতিৰ নির্ধাৰক, বৈদেশিক সম্পর্ক পৰিচালনাৰ কৌশল আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংঘাতৰ সমাধানৰ পদ্ধতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছিল।
- আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ প্রকৃতি বহু পৰিমাণে সলনি হৈছে আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ এই পৰিৱর্তনশীল মাত্রাৰ বাবে কেইবাটাও কাৰক দায়ী।

২.৭ অধিক জানিবলৈ

1) Arora, Prem. (2012). *International Politics.* New Delhi: Cosmos Bookhive Pvt. Ltd.

2) Chandra, Prakash. (1979). *International Politics.* New Delhi: Vikas Publishing House.

3) Chatterjee, Aneek. (2010). *International Relations Today: Concepts and Application.* New Delhi: Pearson Publications.

২.৮ অগ্রগতি খতিয়ান

প্রশ্ন নং ১ উত্তৰ ঃ কেনেথ থম্পছনলৈ

প্রশ্ন নং ২ উত্তৰ ঃ বর্ণনাত্মক পদ্ধতি

প্রশ্ন নং ৩ উত্তৰ ঃ জর্জ কেনান

প্রশ্ন নং ৪ উত্তৰ ঃ পেৰিছ শান্তি সন্মিলন

প্রশ্ন নং ৫ উত্তৰ ঃ শান্তি আন্দোলনৰ বিকাশে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ প্রকৃতিৰ ওপৰত গভীৰ প্রভাৱ পেলাইছিল। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছৰ সময়ছোৱাত ঔপনিৱেশিকতাৰ দ্রুত অৱনতি আৰু নতুন সার্বভৌম ৰাষ্ট্ৰৰ প্রচেষ্টাত এক নতুন শক্তি গঠনৰ ফলত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্রখন সম্প্রসাৰিত হৈছিল। ক্ষুদ্র শক্তিৰ একমাত্র অভিভাৱক মহান শক্তিসমূহে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত তেওঁলোকৰ প্রাসংগিকতা হেৰুৱাইছিল আৰু বহু-ৰাষ্ট্ৰীয় স্বার্থৰ ধাৰণাটোয়ে স্বীকৃতি লাভ কৰিছিল। ঔপনিৱেশিকতা আৰু প্রথম

আৰু দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পূৰ্বৰ অভিজ্ঞতাৰ বাবে আৰু শান্তিপূৰ্ণ উপায়েৰে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ প্ৰচাৰৰ বাবে নতুন সাৰ্বভৌম ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ অধিকাংশই যিকোনো মূল্যতে যুদ্ধ পৰিহাৰ কৰিবলৈ আগ্ৰহী আছিল। সেই ৰাষ্ট্ৰসমূহে উপলব্ধি কৰিছিল যে কেৱল আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় প্ৰতিষ্ঠানৰ জৰিয়তেহে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত বিশ্ব শান্তি সুৰক্ষিত কৰিব পাৰি। ফলস্বৰূপে, বিশ্ব শান্তি সুৰক্ষিত কৰাত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংগঠনৰ ভূমিকা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ এক অংশ হৈ পৰে।

প্ৰশ্ন নং ৬ উত্তৰ ঃ (i) জনমতৰ প্ৰতি সন্মান

(ii) যুদ্ধ পৰিহাৰ কৰি বিশ্ব শান্তি বজাই ৰাখক

২.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ আন্তৰ্জাতিক ৰাজনীতিৰ বিকাশৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ আন্তৰ্জাতিক ৰাজনীতিৰ প্ৰকৃতি পৰিৱৰ্তনৰ বাবে দায়ী কাৰকসমূহ লিখক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ আন্তৰ্জাতিক ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নত হোৱা উল্লেখযোগ্য পৰিৱৰ্তনসমূহ আলোচনা কৰক।

****

অধ্যায় ৩ ঃ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত আদৰ্শবাদ আৰু বাস্তৱতাবাদ

অধ্যায় গাঁঠনি

৩.১ উদ্দেশ্য

৩.২ পৰিচয়

৩.৩ আদৰ্শবাদ বা আদৰ্শবাদী দৃষ্টিকোণ কি?

৩.৪ বাস্তৱবাদ বা বাস্তৱবাদী দৃষ্টিকোণ কি?

৩.৫ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৩.৬ অধিক জানিবলৈ

৩.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

৩.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়নৰ পাছত আপুনি সক্ষম হ'ব—

- কুৰি শতিকাৰ আৰম্ভণিত আন্তৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিক এক দৃষ্টিকোণ বা মতাদৰ্শ হিচাপে সংযোজন ঘটা আদৰ্শবাদ কি আৰু ইয়াৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ
- দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাছত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত এক প্ৰভাৱশালী দৃষ্টিকোণ হিচাপে আবিৰ্ভাৱ ঘটা বাস্তৱবাদ আৰু ইয়াৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ
- ভৱিষ্যতৰ এক সুন্দৰ পৃথিৱী প্ৰতিষ্ঠাৰ কাৰণে আদৰ্শবাদী আৰু বাস্তৱবাদী এই দুয়োটাৰে অন্তৰ্দৃষ্টি আৰু উদ্ভাৱনী বিচাৰধাৰাৰ আলোচনা কৰাৰ লগতে দুয়োটা বিচাৰধাৰাৰ মাজৰ সম্বন্ধ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ।
- ভৱিষ্যতৰ পৃথিৱীৰ বাবে প্ৰয়োগ কৰিব খোজা এই বিচাৰধাৰাসমূহৰ অধ্যয়নৰ যোগেদি এইবোৰৰ মূল্য বিশ্লেষণ কৰা।

৩.২ পৰিচয়

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ বাবে ৰাজনীতি বিজ্ঞানীসকলে বিভিন্ন ধৰণৰ দৃষ্টিভংগী গ্ৰহণ কৰিছে। এইবোৰৰ ভিতৰত, প্ৰফেচাৰ হেডলি বুলে বিভিন্ন ধৰণৰ দৃষ্টিভংগীসমূহক দুটা ভাগত ভাগ কৰিছে—

(ক) শাস্ত্ৰীয় দৃষ্টিভংগী বা পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগী

(খ) বৈজ্ঞানিক দৃষ্টিভংগী

শাস্ত্ৰীয় দৃষ্টিভংগী কুৰিশতিকালৈকে প্ৰবল আছিল। এই দৃষ্টিভংগীয়ে প্ৰধানকৈ নিজকে ঐতিহাসিক দিশটোৰ লগত জড়িত ৰখাৰ লগতে কূটনৈতিক, ঐতিহাসিক আৰু প্ৰতিষ্ঠানগত

অধ্যয়নত গুৰুত্ব দিছিল। আনহাতে, বৈজ্ঞানিক দৃষ্টিভংগী বা আচৰণগত দৃষ্টিভংগী দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ গা কৰি উঠাৰ সময়ত জনপ্ৰিয় হৈ পৰিছিল। এই দৃষ্টিভংগীয়ে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ ক্ষেত্ৰত মানৱৰ আচৰণৰ প্ৰতিফলন আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ঘটনা-পৰিঘটনা বিষয়ক ব্যাখ্যামূলক তত্ত্ব বিচাৰি উলিওৱাৰ লগতে বিজ্ঞানসন্মত অধ্যয়ন পদ্ধতিৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। এই অধ্যায়ত শাস্ত্ৰীয় দৃষ্টিভংগীৰ দুটা প্ৰকাৰ— আদর্শবাদ আৰু বাস্তৱবাদৰ পুংখানুপুংখ আলোচনা কৰা হ'ব।

৩.৩ আদর্শবাদ বা আদর্শবাদী দৃষ্টিভংগী কি ?

বিংশ শতিকাৰ আৰম্ভণিৰ পৰা চল্লিশৰ দশকৰ আগভাগলৈকে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় দৃশ্যপটত আধিপত্য বিস্তাৰ কৰা আদর্শবাদ বা আদর্শবাদী দৃষ্টিভংগী আছিল ভাৱবাদী বা আদর্শ-নির্ভৰ প্ৰকৃতিৰ। এই দৃষ্টিভংগীয়ে ক্ষমতাৰ ৰাজনীতিক ইতিহাসৰ পৰা হৈ যোৱা পর্যায় বুলি বিবেচনা কৰে আৰু ভৱিষ্যতৰ বাবে ক্ষমতাৰ ৰাজনীতি, অমৰত্ব আৰু হিংসামুক্ত এক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সমাজৰ ছবি দাঙি ধৰে। আদর্শবাদৰ লক্ষ্য সদায় শিক্ষা আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংগঠনৰ সহায়ত এক উন্নত পৃথিৱী গঢ়ি তোলা। কণ্ডোৰচেট, ৰুচো, কাণ্ট, উড্ৰো, উইসচন আদি হৈছে এই দৃষ্টিভংগী গঢ় দিয়া কেইজনমান বিশিষ্ট ভাষ্যকাৰ বা প্ৰবক্তা। এইসকলৰ ভিতৰত কণ্ডোৰচেট তেওঁৰ উদাৰ দৃষ্টিভংগী আৰু আদর্শবাদী চিন্তাধাৰালৈ আগবঢ়োৱা অৱদানৰ বাবে সুপৰিচিত। তেওঁ ১৭৯৫ চনত লিখা চুক্তিসমূহ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ ক্ষেত্ৰত আদর্শবাদৰ আৱশ্যকীয় আধাৰ হিচাপে গণ্য কৰা হয়। তেওঁ যুদ্ধ, অসমতা আৰু স্বেচ্ছাচাৰতন্ত্ৰ বা ক্ষমতা অপব্যৱহাৰৰ পৰা মুক্ত এক বিশ্ব শৃংখলাৰ সপোন দৃষ্টিগোচৰ কৰিছিল। ৰুচোৰ মতামত তেওঁৰ "Fragments of an Essay on the State of War" নামৰ ৰচনাত প্ৰতিফলিত হৈছে। কান্তেও ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত যুদ্ধ প্ৰতিৰোধ আৰু চিৰস্থায়ী শান্তি প্ৰতিষ্ঠাৰ পৰিৱেশ সৃষ্টিৰ বাবে এক শক্তিশালী গোহাৰি জনাইছিল। আদর্শবাদৰ আন এজন শক্তিশালী অধিবক্তা উড্ৰো উইলছন বিশ্ব শান্তি আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংগঠন প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে এক শক্তিশালী আবেদন কৰিছিল আৰু উইলচনৰ অনপ্ৰেৰণাতে যুদ্ধৰ মাজৰ সময়ছোৱাত আদর্শবাদক নৱীকৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছিল। উড্ৰো উইলচন (১৮৫৬-১৯২৪) আছিল আদর্শবাদৰ প্ৰাৰম্ভিক অধিবক্তা। তেওঁ এজন আমেৰিকান ৰাজনীতিবিদ আৰু শিক্ষাবিদ আছিল, যি ১৯১৩ ৰ পৰা ১৯২১ চনলৈ আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ ২০তম ৰাষ্ট্ৰপতি হিচাপে কার্যনির্বাহ কৰিছিল। তেওঁ পেৰিছ শান্তি সন্মিলনৰ (১৯১৯) মুখ্য নেতা আছিল য'ত তেওঁ এক নতুন জাতিসংঘৰ সপক্ষে মত উত্থাপন কৰিছিল।

যি কি নহওঁক, আদর্শবাদী দৃষ্টিভংগীৰ উদগাতাসকলে ক্ষমতাৰ ৰাজনীতি, অমৰত্ব আৰু হিংসাৰ পৰা মুক্ত এক ভৱিষ্যতৰ উন্নত পৃথিৱীৰ কল্পনা কৰিছিল। এই উদ্‌গাতাসকলে এই ধাৰণাটো বিশ্বাস কৰিছিল যে বিভিন্ন গোট বা ৰাষ্ট্ৰৰ স্বার্থ সামগ্ৰিকভাৱে মনৱজাতিৰ বৃহত্তৰ স্বার্থত মিলাই লোৱাৰ সম্ভাৱনা আছে। যিহেতু মানৱৰ প্ৰকৃতি মূলতঃ ভাল, সেয়েহে শিক্ষা আৰু সংস্কাৰৰ জৰিয়তে এক নৈতিক আৰু যুক্তিসংগত বিশ্ব শৃংখলা সম্ভৱ। ক্ষমতাৰ্পাৰস্পৰিক সম্পৰ্কৰ ক্ষেত্ৰত

নৈতিক আচৰনবিধি অনুসৰণ কৰিহে ভৱিষ্যতৰ এক উন্নত পৃথিৱীৰ উদ্ভৱ/ উত্থান ঘটিব পাৰে আৰু সেয়েহে, আদর্শবাদীসকলে গণতান্ত্রিক নীতি ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা এক নায়কত্ববাদী শক্তিক দমন কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। আদর্শবাদী উত্থাপন কৰা আন এক প্রয়োজনীয়তা হ'ল বিশ্ব চৰকাৰ প্রতিষ্ঠা। যুদ্ধ বিলুপ্তি ঘটোৱা আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্প্রদায়ৰ মাজত আইন আৰু শংখলা সূচনা কৰাৰ দূৰদর্শী আশাৰে আদর্শবাদীসকলে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পর্কক এক পৃথক অধ্যয়ন ক্ষেত্র হিচাপে বিবেচনা কৰে। আদর্শবাদৰ মূল নীতিসমূহ হৈছে—

- আদর্শবাদে বিশ্বাস কৰে যে সার্বজনীনভাৱে বৈধ বিমূর্ত নীতিৰ পৰা আহৰণ কৰা এক যুক্তিসংগত আৰু নৈতিক ৰাজনৈতিক শৃংখলা প্রাপ্ত কৰিব পাৰি।
- আদর্শবাদীসকলে দাবী কৰে যে তেওঁলোকে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ সম্পূর্ণ বাস্তৱতাৰ বুজাবুজি সুসংগঠিতভাৱে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰে।
- আদর্শবাদীসকলে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিক ৰাষ্ট্রসমূহে অনুসৰণ কৰিব লগা নৈতিকতা মূল্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। ৰাষ্ট্রসমূহে পক্ষপাতহীন নীতি অনুসৰণ কৰিব লাগে আৰু পৰম্পৰাগত ক্ষমতাৰ ৰাজনীতিৰ পৰা নিজকে আঁতৰাই ৰাখিব লাগে।
- আদর্শবাদীসকলে যুদ্ধৰ বিৰুদ্ধে যুঁজিবলৈ আন্তর্জাতিক বুজাবুজি আৰু পাৰস্পৰিক সহযোগিতাৰ নীতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। তেওঁলোকে বিশ্বযুদ্ধৰ সময়ত যুদ্ধৰ আৰু ইয়াৰ ধ্বংসাত্মক প্রভাৱৰ বিষয়ে উপলব্ধি কৰিছিল আৰু সেয়েহ যুদ্ধক এক আন্তর্জাতিক সমস্যা হিচাপে গণ্য কৰিছিল কিয়নো যুদ্ধই আন্তর্জাতিক ব্যৱস্থাৰ আটাইতকৈ বেয়া বৈশিষ্ট্যক /লক্ষণক প্রতিনিধিত্ব কৰে।
- আদর্শবাদীসকলে বিশ্বব্যাপী নিৰস্ত্রীকৰণ আৰু অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ প্রক্রিয়াৰ জৰিয়তে বিশ্বশান্তি স্থাপনৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। সেয়েহে, তেওঁলোকে ৰাষ্ট্রসমূহৰ মাজত অস্ত্র-শস্ত্রৰ প্রতিযোগিতা /দৌৰ হ্রাস কৰাৰ পৰামর্শ দিছিল।
- আদর্শবাদীসকলে গণতান্ত্রিক পদ্ধতিৰ ব্যৱহাৰৰে একনায়কত্ববাদী শক্তিক দমন কৰিবলৈ পৰামর্শ দিছিল, যি গণতান্ত্রিক আৰু স্বৈৰাচাৰী শক্তিৰ মাজৰ আদর্শগত সংঘাত হ্রাস কৰিব আৰু জাতি ৰাষ্ট্রসমূহৰ মাজত বিশ্বশান্তি আৰু সহযোগিতাৰ বৃদ্ধি কৰিব।

কার্যকলাপ ৩.১

(১) আদর্শবাদীসকলক কিয় ভাৱবাদী বা আদর্শনির্ভৰ বুলি কোৱাৰ কাৰণসমূহ বিচাৰি উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰক।

(২) আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত মূল্যবোধৰ প্রসাৰ/ উত্তৰণত আদর্শবাদীসকলৰ অৱদান বিচাৰি উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰক।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ "Fragments of an Essay on the State of War" গ্রন্থখন কোনে লিখিছিল?

.....

প্রশ্ন ২ ঃ কোনে ক্ষমতাৰ ৰাজনীতি, অমৰত্ব আৰু হিংসামুক্ত এক ভৱিষ্যতৰ উন্নত পৃথিৱীৰ ছবি দাঙি ধৰিছিল?

.....

প্রশ্ন ৩ ঃ আদর্শবাদৰ নীতিসমূহৰ বিষয়ে লিখক।

.....

.....

.....

.....

৩.৪ বাস্তৱবাদ বা বাস্তৱবাদী দৃষ্টিভংগী কি?

বাস্তৱবাদ বা বাস্তৱবাদী দৃষ্টিকোণ বা দৃষ্টিভংগী মুখ্যতঃ দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাছত উদ্ভৱ হৈছিল আৰু ১৯৬০ দশকৰ আৰম্ভনিলৈকে প্রভাৱশালী হৈ ৰৈছিল। পুনৰাবৃত্ত বিশ্ব সমস্যাসমূহ বুজিপোৱা বা উপলব্ধি কৰাৰ উদ্দেশ্যে সেইবোৰৰ কাষ চাপিছিল। বাস্তৱবাদৰ ব্যাখ্যাকাৰসকলে বিশ্বাস কৰে যে তেওঁলোকে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিৰ সম্পূর্ণ বাস্তৱতা ব্যাখ্যা কৰিব পাৰে। আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিত বাস্তৱবাদ হৈছে ধাৰণা বা চিন্তাধাৰাৰ এক সংহতি, যিয়ে ক্ষমতাৰ কাৰকসমূহ আৰু সুৰক্ষাৰ প্রভাৱসমূহ বিবেচনা কৰে। বাস্তৱবাদী তত্ত্বৰ অন্তর্নিহিত মৌলিক ধাৰণাটো হ'ল ৰাষ্ট্রসমূহৰ মাজত যিকোনো প্রকাৰৰ সংঘাত চিৰস্থায়ীৰূপে বিদ্যমান। আন্তর্জাতিক সমাজত ক্ষমতা বা প্রভাৱৰ কাৰণে এক প্রতিযোগিতা সদায় চলি থাকে আৰু ইয়াক আন্তর্জাতিক আইন বা বিশ্ব চৰকাৰৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্রন কৰাটো যে অত্যন্ত কঠিন এই কথা বাস্তৱবাদী তত্ত্বই মানি চলে। ই স্পষ্টভাৱে ইয়াৰ পথপ্রদর্শক নীতি হিচাপে ক্ষমতাৰ সংগ্রামৰ স্থিৰতা স্বীকাৰ কৰে। এই দৃষ্টিভংগীক ক্ষমতাৰ দৃষ্টিভংগী বুলিও জনা যায়।

কেইগৰাকীমান প্রখ্যাত আগশাৰীৰ বাস্তৱবাদী হৈছে হান্স জে. মার্জেনথাউ, ই. এইচ. কাৰ, হেনৰী কিছেঞ্জাৰ, জর্জ কেন্নান, ষ্টেনলী হফমেন, হার্বার্ট বাটাৰফিল্ড, বেইনহোল্ড নিবুৰ, থম্পচন, স্পাইকমেন ইত্যাদি। ইয়াৰ ভিতৰত, বাস্তৱবাদলৈ আগবঢ়োৱা তাত্ত্বিক অভিমুখীতাৰ অৱদানৰ বাবে হান্স জে. মার্জেনথাউক (জন্ম ১৯০৪) বাস্তৱবাদী দৃষ্টিভংগীৰ আটাইতকৈ প্রেৰণাদায়ক প্রবক্তা হিচাপে গণ্য কৰা হয়। মার্জেন থাউৱে আন্তর্জাতিক সম্পর্কতত্ত্ব আৰু

আন্তর্জাতিক আইনৰ অধ্যয়নত উল্লেখযোগ্য অৱদান আগবঢ়াইছিল। তেওঁ আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ সন্মানীয় পাণ্ডিত্যপূর্ণ ব্যাখ্যাকাৰী আছিল। তেওঁ কৈছিল, "সকলো ৰাজনীতিৰ দৰে, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিও ক্ষমতাৰ বাবে এক সংগ্ৰাম। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ চূড়ান্ত লক্ষ্য যিয়েই নহওক কিয় সদায় ক্ষমতাই হৈছে তাৎক্ষনিক লক্ষ্য"। তেওঁৰ মতে, বাস্তৱবাদৰ কেন্দ্ৰীয় লক্ষ্যই হৈছে ক্ষমতা। তেওঁ ক্ষমতাক "আন মানুহৰ কার্য আৰু মনৰ ওপৰত মানুহৰ নিয়ন্ত্রন" বুলি সংজ্ঞায়িত কৰিছিল। যিহেতু মার্জেন থাউ হৈছে বাস্তৱবাদী দৃষ্টিভংগীৰ মুখ্য ব্যাখ্যাতো তেওঁৰ আন্তর্জাতিক ৰাজনীতি তত্ত্বৰ বিষয়ে বিশদভাৱে আলোচনা কৰা উচিত। তেওংৰ তত্ত্বৰ সাৰাংশ তেওঁৰ প্ৰসিদ্ধ গ্ৰন্থ "Politics Among Nations" (1948)ত উল্লেখ কৰা ৰাজনৈতিক বাস্তৱবাদৰ ছয়টা নীতিত অন্তর্ভুক্ত হৈ আছে। কিতাপখনে ৰাজনৈতিক বাস্তৱবাদৰ ধাৰণাটোৰ পৰিচয় দিয়াৰ লগতে ক্ষমতাৰ ৰাজনীতিৰ বাস্তৱবাদী দৃষ্টিভংগীকো উপস্থাপন কৰিছে। এই ধাৰণাটোৱে আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিত এক দুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল যিয়ে শীতল যুদ্ধৰ সময়ছোৱাত বিশ্বব্যাপী শক্তি প্ৰয়োগ কৰিবলৈ বাধ্য কৰিছিল। মার্জেন থাউৰ দ্বাৰা প্ৰস্তাৱিত ৰাজনৈতিক বাস্তৱবাদৰ ছয়টা নীতি হৈছে—

- প্ৰথমতে, ৰাজনীতি বস্তুনিষ্ঠ আইনৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়, যিবোৰ মানৰ প্ৰকৃতি আৰু মনোবিজ্ঞানৰ ওপৰত আধাৰিত। মানুহে সামাজিক পৃথিৱীত যিবোৰ নীতি / আইনৰ দ্বাৰা অগ্ৰসৰ হয় সেয়া চিৰন্তন। সমাজৰ উন্নতিৰ বাবে সমাজে কি নীতি বা আইনৰ জৰিয়তে বাস কৰে সেয়া বুজি পোৱাটো প্ৰথম প্ৰয়োজন। মার্জেন থাউৱে এইটোও মতপোষন কৰে যে ধ্রুপদী যুগৰে পৰা মানুহৰ প্ৰকৃতি সলনি হোৱা নাই।
- দ্বিতীয়তে, মার্জেন থাউৱে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বার্থৰ ধাৰণাটোৰ ওপৰত যথেষ্ট গুৰুত্ব আৰোপ কৰে যিটো তেওঁ ক্ষমতাৰ ক্ষেত্ৰত সংজ্ঞায়িত কৰে। তেওঁৰ ধাৰণা হৈছে যে ৰাজনীতিবিদসকলে ক্ষমতা হিচাপে সংজ্ঞায়িত স্বার্থৰ ক্ষেত্ৰত চিন্তা আৰু কাম কৰে।
- তৃতীয়তে, মার্জেন থাউৱে বিবেচনা কৰে যে স্বার্থ স্থিৰ নহয় আৰু পৰিৱেশৰ দ্বাৰা গড় লৈ উঠে। তেওঁ ৰাজনৈতিক কার্যৰ স্থিৰীকৰণৰ ক্ষেত্ৰত পৰিৱেশৰ গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকাৰ কথা কয়।
- চতুর্থতে, তেওঁ দাবী কৰে যে ৰাষ্ট্ৰ / ৰাজ্যৰ কার্যত সার্বজনীন নৈতিক নীতি প্ৰয়োগ কৰিব নোৱাৰি আৰু সময় আৰু স্থানৰ পৰিস্থিতি অনুসৰি এইবোৰ সংশোধন কৰিব লাগিব।
- পঞ্চমতে, মর্জেন থাউৱে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ নৈতিক আকাংক্ষা আৰু বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডক পৰিচালিত কৰা নৈতিক আইনৰ মাজত কোনো অভিন্নতা বিচাৰি নাপায় আৰু তেওঁ দাবী কৰে যে সকলো ৰাজনৈতিক কর্মকর্তাই তেওঁলোকৰ জাতীয় স্বার্থৰ অনুসৰণ কৰে।
- পৰিশেষত, মার্জেন থাউৱে কয় যে অধিবক্তা, বা নৈতিকতাবাদী বা অর্থনীতিবিদৰ পৰিমণ্ডলৰ দৰে ৰাজনৈতিক পৰিমণ্ডলো স্বায়ত্তশাসিত।

আন্তৰ্জাতিক ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ বাবে বাস্তৱবাদী দৃষ্টিভংগীৰ কিছুমান গুৰুত্ব আছে। মূলতঃ এই দৃষ্টিভংগীটো তিনিটা ধাৰণাৰ ওপৰত আধাৰিত। প্ৰথমতে, ৰাজনীতিবিদে তেওঁলোকৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ অনুসৰন কৰিব বিচাৰে। দ্বিতীয়তে, প্ৰত্যেক ৰাষ্ট্ৰৰ স্বাৰ্থ ইয়াৰ প্ৰভাৱৰ সম্প্ৰসাৰণত থাকে আৰু তৃতীয়তে ৰাষ্ট্ৰসমূহে তেওঁলোকৰ স্বাৰ্থ সুৰক্ষা আৰু আগবঢ়াই নিয়াৰ কাৰণে তেওঁলোকৰ ক্ষমতা বা প্ৰভাৱ ব্যৱহাৰ কৰে।

সমালোচকসকলে মাৰ্জেন থাউৰ ৰাজনৈতিক বাস্তৱতাবাদৰ তত্ত্বক সমালোচনা কৰিছে। তেওঁলোকে যুক্তি দিছিল যে মাৰ্জেন থাউৱে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ সঠিক সংজ্ঞা নিদিয়ে। তেওঁ কেৱল কয় যে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ বিষয়বস্তু সম্পূৰ্ণ সাংস্কৃতিক প্ৰসঙ্গৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰন কৰা হয় যাৰ ভিতৰত এখন ৰাষ্ট্ৰই ইয়াৰ বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰে। তেওঁ ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত ৰাষ্ট্ৰীয় সংঘাতৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে আৰু পাৰস্পৰিক সহযোগিতাৰ উপাদানক সম্পূৰ্ণৰূপে উপেক্ষা কৰে যি আন্তৰ্জাতিক ৰাজনীতিৰ বাবে সমানে প্ৰাসংগিক। বিভিন্ন ব্যাখ্যাত ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ক্ষেত্ৰত দেখিবলৈ পোৱা বাস্তৱবাদী তত্ত্বৰ অসফলতাসমূহ হ'ল ৰাষ্ট্ৰৰ আচৰণ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ ইয়াৰ অসমৰ্থতাৰ বাবে দায়ৱদ্ধ। একেদৰে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ধাৰণাটোক এক নিৰ্ধাৰিত আৰু যান্ত্ৰিক অৰ্থ প্ৰদান কৰাত বাস্তৱবাদী তত্ত্ব অশুদ্ধ।

ৰবাৰ্ট টাকাৰ আৰু কেনেম ৱাল্টেজে মাৰ্জেন থাউৰ বাস্তৱবাদী তত্ত্বক / দৃষ্টিভংগীক বাস্তৱৰ সৈতে অসামঞ্জস্যপূৰ্ণ বুলি সমালোচনা কৰিছে। ষ্টেনলি বফমেনেও সমালোচনা কৰি কৈছিল যে ৰাষ্ট্ৰসমূহে অনুসৰন কৰা আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ লক্ষ্য হিচাপে ক্ষমতাক ভুল ধাৰনা দিয়ে আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ কাৰ্য আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় ক্ষমতাক যথেষ্ট প্ৰভাৱিত কৰা আন আন বিবেচনাবোৰ বাদ দিয়ে। হফমেনে বাস্তৱবাদী দৃষ্টিভংগীক অতি স্থিৰ বুলিও মন্তব্য কৰে। মুঠৰ ওপৰত বাস্তৱবাদী তত্ত্বই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অন্য কোনো দিশ ব্যাখ্যা কৰাত ব্যৰ্থ হৈছে। কিন্তু মাৰ্জেন থাউৰ আগত আৰু পাছত কৰা অন্যান্য তাত্ত্বিক প্ৰচেষ্টাৰ প্ৰসঙ্গত / পৰিপ্ৰেক্ষিতত তেওঁৰ অৱদানক প্ৰশংসা কৰিব পাৰি। নিশ্চিতভাৱে তেওঁৰ তত্ত্ব আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ যিকোনো তাত্ত্বিক অধ্যয়নৰ কেন্দ্ৰবিন্দু।

যুদ্ধৰ মাজৰ সময়ছোৱাত আদৰ্শবাদী আৰু বাস্তৱবাদী দৃষ্টিভংগীৰ মাজৰ বিতৰ্ক যথেষ্ট পৰিমাণে প্ৰকট হৈ পৰিছিল। বিশ্বশান্তি স্থাপন আৰু যুদ্ধ হ্ৰাসৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত এই দুই দৃষ্টিভংগী মাজৰ পাৰ্থক্য এই দুটাৰ পদ্ধতি আৰু দৃষ্টিভংগীৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰকাশ পাইছে। তথাপিও আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ বাবে আদৰ্শবাদী দৃষ্টিভংগী আৰু বাস্তৱবাদী দৃষ্টিভংগী দুয়োটাৰে যথেষ্ট গুৰুত্ব আছে। যদিও দুয়োটা ইটো সিটোৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বী তথাপিও দুয়োটা দৃষ্টিভংগীৰ দ্বাৰা বিকশিত মূল্যবোধে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিক এক স্বায়ত্ত শাসিত শৈক্ষিক অনুশাসন হিচাপে বিকাশত যথেষ্ট অৰিহণা যোগাইছিল। আন্তৰ্জাতিক বুজাবুজি নীতি, পাৰস্পৰিক সহযোগিতা, বিশ্বব্যাপী নিৰস্ত্ৰীকৰণ আৰু অস্ত্ৰ নিয়ন্ত্ৰণ যোগেদি বিশ্বশান্তি স্থাপন, গণতন্ত্ৰৰ মূল্য, এক আইন আৰু শৃংখলা যুগৰ নৈতিকতা আৰম্ভণি আদি কিছুমান নীতি এইবোৰ দৃষ্টিভংগীৰ জৰিয়তে বিকশিত হৈছিল।

কার্যকলাপ ৩.২

আদর্শবাদ আৰু বাস্তৱবাদৰ মাজৰ পার্থক্য বিচাৰি উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰক।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৪ ঃ বাস্তৱবাদী দৃষ্টিভংগীৰ প্রধান প্রবক্তা বুলি কাক কোৱা হয়?

.....

প্রশ্ন ৫ ঃ বাস্তৱবাদ / বাস্তৱবাদী দৃষ্টিভংগীৰ মূল লক্ষ্য কি?

.....

প্রশ্ন ৬ ঃ মার্জেন থাউৰ দ্বাৰা প্রস্তাৱিত / উত্থাপন কৰা আদর্শবাদৰ নীতিসমূহৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

.....

.....

.....

৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- আদর্শবাদ আৰু বাস্তৱবাদ হৈছে দুটা পৃথক দৃষ্টিকোনৰ পৰা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ দুটা দৃষ্টিভংগী।
- আদর্শবাদী দৃষ্টিভংগীয়ে ক্ষমতাৰ ৰাজনীতিক ইতিহাসৰ পৰা হৈ যোৱা পর্যায় হিচাপে গণ্য কৰে আৰু ক্ষমতাৰ ৰাজনীতি, হিংসামুক্ত আৰু অমৰত্বৰ এক ভৱিষ্যতৰ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সমাজৰ ছবি দাঙি ধৰে।
- আদর্শবাদী দৃষ্টিভংগীৰ প্রবক্তাসকলে ক্ষমতাৰ ৰাজনীতি, অমৰত্ব আৰু হিংসা মুক্ত ভৱিষ্যতৰ এক উন্নত বিশ্বৰ দৃষ্টিগোচৰ কৰে। এইসকল প্রবক্তাই এই ধাৰণাটো বিশ্বাস কৰে যে বিভিন্ন গোট বা ৰাষ্ট্ৰৰ স্বার্থ সামগ্রিকভাৱে মানৱ জাতিৰ বৃহত্তৰ স্বার্থত মিলাই লোৱাৰ সম্ভাৱনা আছে। যিহেতু মানৱ প্রকৃতি মূলতঃ ভাল, সেয়েহে শিক্ষা আৰু সংস্কাৰৰ জৰিয়তে এক নৈতিক আৰু যুক্তিসংগত বিশ্বশৃংখলা সম্ভৱ।

- আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত বাস্তৱবাদ হৈছে ধাৰণা বা চিন্তাধাৰাৰ এক সংহতি, যিয়ে ক্ষমতাৰ কাৰকবোৰ আৰু সুৰক্ষাৰ প্ৰভাৱসমূহ বিবেচনা কৰে। বাস্তৱবাদী তত্ত্বৰ অন্তর্নিহিত মৌলিক ধাৰণাটো হ'ল ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত যিকোনো প্ৰকাৰৰ সংঘাত চিৰস্থায়ীৰূপে বিদ্যমান। আন্তর্জাতিক সমাজত ক্ষমতা বা প্ৰভাৱৰ কাৰনে এক প্ৰতিযোগিতা সদায় চলি থাকে আৰু ইয়াক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইন বা বিশ্ব চৰকাৰৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰণ কৰাটো যে অত্যন্ত কঠিন এই কথা বাস্তৱবাদী তত্ত্বই মানি চলে। ই স্পষ্টভাৱে ইয়াৰ পথপ্ৰদর্শক নীতি হিচাপে ক্ষমতাৰ সংগ্ৰামৰ স্থিৰতা স্বীকাৰ কৰে। এই দৃষ্টিভংগীক ক্ষমতাৰ দৃষ্টিভংগী বুলিও জনা যায়।
- হেন্স. জে. মার্জেন থাউ হৈছে আদর্শবাদী দৃষ্টিভংগীৰ মুখ্য প্ৰবক্তা। তেওঁ বাস্তৱবাদৰ ছটা নীতি উত্থাপন কৰিছিল যিকেইটাই এই তত্ত্বৰ মূল বা সাৰ গঢ় দিছে।
- আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ বাবে আদর্শবাদী দৃষ্টিভংগী আৰু বাস্তৱবাদী দৃষ্টিভংগীৰ যথেষ্ট গুৰুত্ব আছে। যদিও দুয়োটা ইটোৰ সিটোৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বী তথাপি দুয়োটা দৃষ্টিভংগীৰ দ্বাৰা বিকশিত মূল্যবোধে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিক এক স্বতন্ত্ৰ বিদ্যায়তনিক অনুশীলন হিচাপে বিকাশত যথেষ্ট অবিহনা যোগাইছিল।

৩.৬ অধিক জানিবলৈ

1) Arora, Prem. (2012). International Politics. New Delhi: Cosmos Bookhive Pvt. Ltd.

2) Chandra, Prakash. (1979). International Politics. New Delhi: Vikas Publishing House.

3) Chatterjee, Aneek. (2010).International Relations Today: Concepts and Application. New Delhi: Pearson Publications.

৩.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন নং ১ উত্তৰ ঃ ৰুছো

প্ৰশ্ন নং ২ উত্তৰ ঃ আদর্শবাদী চিন্তাবিদসকল।

প্ৰশ্ন নং ৩ উত্তৰ ঃ

- আদর্শবাদে বিশ্বাস কৰে যে সার্বজনীনভাৱে বৈধ বিমূর্ত নীতিৰ পৰা আহৰন

কৰা এক যুক্তিসংগত আৰু নৈতিক ৰাজনৈতিক শৃংখলা প্ৰাপ্ত কৰিব পাৰি।

- আদৰ্শবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে তেওঁলোকে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ সম্পূৰ্ণ বাস্তৱতাৰ বুজাবুজি সুসংগঠিতভাৱে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰে।
- আদৰ্শবাদীসকলে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত ৰাষ্ট্ৰসমূহে অনুসৰন কৰিব লগা নৈতিকতাৰ মূল্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। ৰাষ্ট্ৰসমূহে পক্ষপাতহীন নাতি অনুসৰন কৰিব লাগে আৰু পৰম্পৰাগত ক্ষমতাৰ ৰাজনীতিৰ পৰা নিজকে আঁতৰাই ৰাখিব লাগে।
- আদৰ্শবাদীসকলে যুদ্ধৰ বিৰুদ্ধে যুঁজিবলৈ আন্তৰ্জাতিক বুজাবুজি আৰু পাৰস্পৰিক সহযোগিতাৰ নীতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। তেওঁলোকে বিশ্বযুদ্ধৰ সময়ত যুদ্ধ আৰু ইয়াৰ ধ্বংসাত্মক প্ৰভাৱৰ বিষয়ে উপলব্ধি কৰিছিল আৰু সেয়েহে যুদ্ধক এক আন্তৰ্জাতিক সমস্যা হিচাপে গণ্য কৰিছিল কিয়নো যুদ্ধই আন্তৰ্জাতিক ব্যৱস্থাৰ আটাইতকৈ বেয়া বৈশিষ্ট্যক / লক্ষণক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে।
- আদৰ্শবাদীসকলে বিশ্বব্যাপী নিৰস্ত্ৰীকৰণ আৰু অস্তপ নয়ন্ত্ৰন প্ৰক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে বিশ্বশান্তি স্থাপনৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। সেয়েহে তেওঁলোকে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ প্ৰতিযোগিতা / দৌৰ হ্ৰাস কৰাৰ পৰামৰ্শ দিছিল।
- আদৰ্শবাদীসকলে গণতান্ত্ৰিক পদ্ধতিৰ ব্যৱহাৰেৰে একনায়কত্ববাদী শক্তিক দমন কৰিবলৈ পৰামৰ্শ দিছিল, যি গণতান্ত্ৰিক আৰু স্বৈৰাচাৰী শক্তিৰ মাজৰ আদৰ্শগত সংঘাত হ্ৰাস কৰিব আৰু জাতি-ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত বিশ্বশান্তি আৰু সহযোগিতা বৃদ্ধি কৰিব।

প্ৰশ্ন নং ৪ উত্তৰ ঃ হেন্স. জে. মৰ্জেনথাউ

প্ৰশ্ন নং ৫ উত্তৰ ঃ ক্ষমতা

প্ৰশ্ন নং ৬ উত্তৰ ঃ মৰ্জেন থাউৰ দ্বাৰা প্ৰস্তাৱিত ৰাজনৈতিক বাস্তৱবাদৰ ছয়টা নীতি হৈছে—

- প্ৰথমতে, ৰাজনীতি বস্তুনিষ্ঠ আইনৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়, যিবোৰ মানৱ প্ৰকৃতি আৰু মনোবিজ্ঞানৰ ওপৰত আধাৰিত। মানুহে সামাজিক পৃথিৱীত যিবোৰ নীতি / আইনৰ দ্বাৰা অগ্ৰসৰ হয় সেয়া চিৰন্তন। সমাজৰ উন্নতিৰ বাবে সমাজে কি নীতি বা আইনৰ জৰিয়তে বাস কৰে সেয়া বুজি পোৱাটো প্ৰথম প্ৰয়োজন। মৰ্জেন থাউৱে এইটোও মতপোষন কৰে যে ধ্ৰুপদী যুগৰে পৰা মানুহৰ প্ৰকৃতি সলনি হোৱা নাই।
- দ্বিতীয়তে, মৰ্জেন থাউৱে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ধাৰণাটোৰ ওপৰত যথেষ্ট গুৰুত্ব আৰোপ কৰে যিটো তেওঁ ক্ষমতাৰ ক্ষেত্ৰত সংজ্ঞায়িত কৰে। তেওঁৰ ধাৰণা হৈছে যে ৰাজনীতিবিদসকলে ক্ষমতা হিচাপে সংজ্ঞায়িত স্বাৰ্থৰ ক্ষেত্ৰত চিন্তা আৰু কাম কৰে।

- তৃতীয়তে, মার্জেন থাউৱে বিবেচনা কৰে যে স্বার্থ স্থিৰ নহয় আৰু পৰিৱেশৰ দ্বাৰা গড় লৈ উঠে। তেওঁ ৰাজনৈতিক কার্যৰ স্থিৰীকৰণৰ ক্ষেত্ৰত পৰিৱেশৰ গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকাৰ কথা কয়।
- চতুর্থতে, তেওঁ দাবী কৰে যে ৰাষ্ট্ৰ / ৰাজ্যৰ কার্যত সার্বজনীন নৈতিক নীতি প্রয়োগ কৰিব নোৱাৰি আৰু সময় আৰু স্থানৰ পৰিস্থিতি অনুসৰি এইবোৰ সংশোধন কৰিব লাগিব।
- পঞ্চমতে, মর্জেন থাউৱে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ নৈতিক আকাংক্ষা আৰু বিশ্বব্রহ্মাণ্ডক পৰিচালিত কৰা নৈতিক আইনৰ মাজত কোনো অভিন্নতা বিচাৰি নাপায় আৰু তেওঁ দাবী কৰে যে সকলো ৰাজনৈতিক কর্মকর্তাই তেওঁলোকৰ জাতীয় স্বার্থৰ অনুসৰণ কৰে।
- পৰিশেষত, মার্জেন থাউৱে কয় যে অধিবক্তা, বা নৈতিকতাবাদী বা অর্থনীতিবিদৰ পৰিমণ্ডলৰ দৰে ৰাজনৈতিক পৰিমণ্ডলো স্বায়ত্তশাসিত।

৩.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন নং ১ ঃ আদর্শবাদ আৰু আদর্শবাদী দৃষ্টিভংগীৰ এক চমু টোকা লিখক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ আদর্শবাদী দৃষ্টিভংগীৰ প্রধান বৈশিষ্ট্যসমূহ লিখক।

প্রশ্ন নং ৩ ঃ আদর্শবাদীসকলে দৃষ্টিগোচৰ কৰা ভৱিষ্যতৰ উন্নত বিশ্বৰ এখন ছবি দিয়া।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ বাস্তৱবাদী দৃষ্টিভংগীক কিয় ক্ষমতাৰ দৃষ্টিকোন বুলি জনা যায়?

প্রশ্ন নং ৫ ঃ মার্জেনথাউৰ বাস্তৱবাদৰ ওপৰত থকা দৃষ্টিভংগীৰ সমালোচনামূলক আলোচনা আগবঢ়োৱা।

****

অধ্যায় ৪ ঃ খেল তত্ত্ব আৰু দৰদান তত্ত্ব

অধ্যায় গাঁথনি

৪.১ উদ্দেশ্য
৪.২ পৰিচয়
৪.৩ খেলতত্ত্ব
৪.৩.১ খেল তত্ত্ব কি
৪.৩.২ খেল তত্ত্বৰ মূল ধাৰণাসমূহ
৪.৪ দৰদাম তত্ত্ব কি
৪.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৪.৬ অধিক জানিবলৈ
৪.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৪.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টো পঢ়াৰ পাছত আপুনি সক্ষম হ'ব—

- খেল তত্ত্বৰ মূল কথাৰ লগতে সংঘাত আৰু সহযোগিতা প্রক্রিয়াত ইয়াৰ বিভিন্ন ধৰণৰ প্রয়োগ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ।
- আন্তঃৰাষ্ট্রীয় পটত ফলাফল অর্জন কৰিবলৈ প্রত্যেক খেলুৰৈ / কর্মকর্তাই অনুসৰন কৰা প্রধান ধাৰণাসমূহ ৰণকৌশল বা আঁচনিসমূহ আলোচনা কৰিবলৈ।
- দৰদাম (Barganing)ৰ লগতে ৰাষ্ট্রসমূহৰ মাজত আন্তঃৰাষ্ট্রীয় বুজাবুজিত অতি প্রয়োজনীয় কৌশলগত আচৰন আলোচনা কৰিবলৈ।

৪.২ পৰিচয়

খেল তত্ত্ব হৈছে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিৰ এক তাত্ত্বিক দৃষ্টিভংগী। ৰূপকাত্মক আৰু সাদৃশ্যমূলকভাৱে খেলৰ লগত জড়িত ইয়াক আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিটো ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে। ই আৰ্হিৰ বৈচিত্র্যক সামৰি লয়। খেল তত্ত্বই আন্তর্জাতিক সম্পর্কত ইয়াৰ প্রয়োগক সংঘাত, সহযোগিতা আৰু ৰাষ্ট্র-ৰাজ্যসমূহৰ মাজত চলা প্রতিযোগিতা হিচাপে আলোচনাৰ গুৰুত্বপূর্ণ ক্ষেত্র হিচাপে বিচাৰি পায়। বিবাদ, প্রতিযোগিতা আৰু সহযোগিতাৰ পৰিস্থিতি বিশ্লেষন কৰাত তত্ত্বটো উপযোগী। আনহাতে, দৰদাম তত্ত্ব (Bargaining Theory), যাক খেল তত্ত্ব (Game Theory)ৰ এক সম্প্রসাৰিত সংস্কৰন বুলি কোৱা হয়, ৰাষ্ট্র ৰাজ্যসমূহৰ মাজৰ যুদ্ধ আৰু সংঘাতক দৰদামৰ মিলা-মিছা বা আলোচনা হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰে। আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্ক তত্ত্বই দীর্ঘদিন ধৰি যুদ্ধৰ উৎপত্তি,

আচৰন আৰু সমাপ্তিক এক দৰদাম প্রক্রিয়া হিচাপে দেখি আহিছে। ৰাষ্ট্রসমূহে কিয় যুক্তিসংগতভাৱে যুদ্ধ আৰম্ভ কৰে, কিয় গণতন্ত্রই যুদ্ধত অংশগ্রহণ কৰি জিকিব পাৰে, সেই প্রশ্নসমূহৰ উত্তৰ দিবলৈ গৱেষকসকলৰ দ্বাৰা দৰদামৰ আৰ্হি প্রয়োগ কৰা হৈছে।

৪.৩ খেল তত্ত্ব

তলৰ অংশসমূহত আমি খেল তত্ত্বৰ বিষয়ে বিশদ আলোচনা কৰিম।

৪.৩.১ খেল তত্ত্ব কি ?

১৯৫০ চনৰ পৰা সমাজ বিজ্ঞানত খেলতত্ত্ব ব্যাপকভাৱে ব্যৱহাৰ হৈ আহিছে। খেল তত্ত্ব হৈছে বুদ্ধিমান সিদ্ধান্ত লওঁতা / গ্রহণ কৰোঁতা সকলৰ মাজত সংঘাত আৰু সহযোগিতাৰ গাণিতিক আৰ্হিৰ অধ্যয়ন। গাণিতিক আৰ্হি হৈছে গাণিতিক ধাৰণা আৰু ভাষা ব্যৱহাৰ কৰা এক প্রণালী বা পদ্ধতিৰ বৰ্ণনা। এনে গণিতীয় আৰ্হি প্রাকৃতিক বিজ্ঞানৰ লগতে সমাজ বিজ্ঞানতো ব্যৱহাৰ কৰা হয়। এই তত্ত্বটো মুখ্যতঃ কিছুমান প্রখ্যাত গণিতজ্ঞ আৰু অর্থনীতিবিদৰ দ্বাৰা আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ বাবে বিকাশ লাভ কৰিছে। তেওঁলোকৰ ভিতৰত জন ভন নিউমেন, মাটিন চুবিক, অস্কাৰ মর্গেনষ্টার্নছ, আনাট'ল ৰাপ'র্ট, কার্ল ডয়চ আৰু জন নাছ আছিল বিশেষ। এই ক্ষেত্রত জন ভন নিউমেন আৰু অস্কাৰ মর্গেনষ্টার্নছে ১৯৪৪ চনত প্রকাশিত "Theory of Games and Economics Behaviour" গ্রন্থত আগবঢ়োৱা অৱদান উল্লেখযোগ্য। জন ভন হিউমেন নামৰ এজন হাংগেৰিয়ান আমেৰিকান গণিতজ্ঞই পোনপ্রথমে এই খেলতত্ত্বৰ ধাৰণা আগবঢ়াইছিল আৰু পৰৱর্তী পর্যায়ত তেওঁৰ অনুগামীসকলে সমাজ বিজ্ঞানত এই তত্ত্বটো ব্যাপকভাৱে প্রয়োগ কৰিছিল। চমুকৈ, খেল তত্ত্ব হৈছে বিশ্লেষন আৰু সর্বশ্রেষ্ঠ কার্যপন্থা বাছনি কৰা এক পদ্ধতি। যেতিয়া প্রতিজন অংশগ্রহণকাৰী বা খেলু�ৰেয়ে সর্বাধিক লাভ আৰু লোকচান হ্রাস কৰিব বিচাৰে, তেতিয়া ই হৈছে যুক্তিসংগত সিদ্ধান্ত, সংঘাত আৰু প্রতিযোগিতাৰ পৰিস্থিতিৰ ৰণনীতিৰ সৈতে মোকাবিলা কৰা এক চিন্তা ধাৰা। মূলতঃ এই তত্ত্বটোৱে কোনটো পৰিস্থিতিত কি কার্য যুক্তিসংগত এই প্রশ্নটোৰ উত্তৰ দিব বিচাৰে।

খেল তত্ত্বই কৌশলৰ খেল এটা প্রয়োগ কৰে, সম্ভাৱনাৰ খেল এটা নহয়। এই তত্ত্বটোৱে বিভিন্ন প্রকাৰৰ খেল বিবেচনা কৰে। মৌলিক খেলটোক "দুই ব্যক্তি শূন্য যোগফল" খেল বুলি কোৱা হয় য'ত মাত্র দুজন খেলুৰে থাকে— জয় আৰু পৰাজয়, সংগ্রামত প্রতিটোৱে আনজনক বাতিল কৰে বা বাহিৰ কৰে। এই খেলৰ সংগ্রাম নির্ণায়ক হয়, বিজয়ীয়ে শত্রুক ধ্বংস কৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে, যদি ৭০ এ-য়ে জয় কৰে, বি. য়েও ৭০ হেৰুৱায় আৰু ফলাফল শূন্য হয়, অর্থাৎ এজন খেলুৰেয়ে যি জিকে, আনজনে হেৰুৱায়।

আন এক প্ৰকাৰৰ খেল হৈছে 'ধ্ৰুৱক- যোগফল' য'ত দুয়োজন খেলু�ৰেয়ে পাৰস্পৰিক সহযোগিতা দ্বাৰা সমান সুবিধা লাভ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে আনহাতে "অশূন্য যোগফল"ও দুয়োজন খেলুৰেয়ে নিজকে সংঘাত আৰু সহযোগিতাত জড়িত কৰে। এই খেলখনত কোনো পক্ষই পৰাজিত নহয় আৰু দুয়ো জিকিব পাৰে।

৪.৩.২ খেল তত্ত্বৰ মৌলিক ধাৰণা

খেল তত্ত্বৰ পাঁচটা মুখ্য ধাৰণা আছে। প্ৰথমটো হ'ল ৰননীতি বা কৌশল, যাৰ অৰ্থ হৈছে প্ৰতিপক্ষৰ প্ৰত্যাশিত পদক্ষেপবোৰৰ প্ৰয়োজন হোৱাৰ লগে লগে ল'বলগীয়া আগতীয়াকৈ নিৰ্ধাৰিত পদক্ষেপবোৰৰ কুশল পৰিকল্পনা। গণনা কৰা কৌশল পদক্ষেপক সংখ্যাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি কৌশলটো বিশুদ্ধ বা মিশ্ৰিত হ'ব পাৰে। ৰননীতিৰ উদ্দেশ্য হৈছে প্ৰতিদ্বন্দ্বীয়ে কৰিব পৰা যিকোনো কামৰ বিৰুদ্ধে খেলা। ৰননীতিয়ে সদায় বিৰোধীসকলৰ সাম্ভাব্য আচৰণ বিবেচনা কৰে। খেল তত্ত্বৰ দ্বিতীয় উপাদানটো হ'ল বিৰোধীসকলৰ অস্তিত্ব। তৃতীয়টো হ'ল পৰিশোধ, প্ৰতিজন খেলুৰেয়ে পৰিনাম স্বৰূপে প্ৰতিটো সাম্ভাব্য ফলাফল অৰ্জন কৰে। এইটোৱে কেৱল খেলখনৰ শেষত কি মূল্য আছে তাক বুজায়। চতুৰ্থটো ধাৰণা হ'ল নিয়ম, যি খেলুৰৈসকলৰ আচৰন নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। এই নিয়মবোৰ ভৌগোলিক, অৰ্থনৈতিক, সমাজতাত্ত্বিক, জৈৱিক আৰু মানসিক কাৰকৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত হয়। অন্তিম ধাৰণাটো হ'ল শত্ৰুৰ বিষয়ে তথ্য।

আন্তৰ্জাতিক সম্পৰ্কত, খেল তত্ত্বই ধাৰণা কৰে যে প্ৰতিজন খেলুৰেয়ে নিয়মৰ এক সংহতিৰ ভিতৰত ৰণনীতি অনুসৰন কৰিব যি আটাইতকৈ লাভজনক ফলাফল অৰ্জন কৰাত আৰু সৰ্বাধিক পৰিশোধ পোৱাত সহায় কৰে। সাধাৰণতে ৰাষ্ট্ৰ-ৰাজ্যবোৰক খেলুৰৈ বা কৰ্মকৰ্তা হিচাপে গণ্য কৰা হয় যি ফলাফল লাভ কৰাৰ বাবে ৰননীতি অনুসৰণ কৰে। প্ৰতিজন কৰ্মকৰ্তাই প্ৰতিযোগিতামূলক পৰিস্থিতিত জয়ী হ'বলৈ বা লক্ষ্য প্ৰাপ্তিৰ প্ৰচেষ্টা চলায় আৰু সেই অনুসৰি নিয়মৰ এক সংহতি অনুসৰন কৰে আৰু শেষত লক্ষ্য প্ৰাপ্তি ঘটে। এনে অনিশ্চিত পৰিস্থিতিৰ সময়ত কেতিয়াবা প্ৰতিদ্বন্দ্বীসকলে তেওঁলোকৰ উমৈহতীয়া স্বাৰ্থ ভাগ-বতৰা কৰে আৰু আনকি কিছু পৰিমানে সহযোগ কৰে নাইবা তেওঁলোকৰ ৰণনীতি সমন্বয়ো ঘটায়।

খেল তত্ত্বই সাধাৰণতে প্ৰতিযোগিতাৰ পৰিস্থিতিত যৌক্তিকতাৰ ধাৰণাৰ ওপৰত আধাৰ কৰি এক সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ দৃষ্টিভংগী সমৰ্থন কৰে। প্ৰতিজন খেলুৰেয়ে অনিশ্চয়তা আৰু অসম্পূৰ্ণ তথ্যৰ পৰিস্থিতিত তেওঁলোকৰ লাভ সৰ্বাধিক বা লোকচান হ্ৰাস কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। এই পৰিস্থিতিত প্ৰতিজন খেলুৰেয়ে পদমৰ্যাদাৰ অগ্ৰাধিকাৰ জনাৰ লগতে সম্ভাৱণাৰ অনুমান কৰিব পাৰিব লাগিব আৰু আনজন খেলুৰেয়ে কি কৰিছিল গৈ আছে তাক বিচাৰি উলিয়াবলৈ বা উপলব্ধি কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগিব। উদাহৰণস্বৰূপে,

শীতল যুদ্ধৰ সময়ত আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ নেতৃত্বত পুঁজিবাদী গোট আৰু ইউনাইটেড ষ্টেট্ছ অৱ ছোভিয়েট ৰাছিয়াৰ নেতৃত্বত সমাজবাদী গোট দুটাই অনিশ্চয়তাৰ পৰিস্থিতিত তেওঁলোকৰ সর্বাধিক লাভ কৰিব বিচাৰিছিল আৰু লোকচান হ্ৰাস কৰিব বিচাৰিছিল।

অগ্ৰগতি খতিয়ান

প্ৰশ্ন ১ ঃ খেলতত্ত্বৰ বিকাশত অৰিহনা আগবঢ়োৱা যিকোনো দুগৰাকী চিন্তাবিদৰ নাম লিখক।

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ "The Theory of Games and Economic Behaviour" (১৯৪৪) গ্ৰন্থখনৰ লেখক কোন?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৩ ঃ খেলতত্ত্বৰ প্ৰধান পাঁচটা ধাৰণাৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

.....

.....

.....

.....

৪.৪ দৰদাম তত্ত্ব (Bargaining Theory) কি?

দৰদাম তত্ত্ব হ'ল খেল তত্ত্বৰ এক সম্প্ৰসাৰিত সংস্কৰণ। কাল ভন ক্লজৱিটজে (জ. ১৭৮০) প্ৰথমে যুদ্ধক এখ দৰদামৰ আন্তঃক্ৰিয়া বা পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়া হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিছিল আৰু মন্তব্য কৰিছিল যে যুদ্ধৰ নিজা কোনো মূল্য নাই, এক বৃহৎ লক্ষ্য নোহোৱাকৈ কোনেও যুদ্ধ অনুসৰণ নকৰে। ১৯৫০ ৰ দশকত শীতল যুদ্ধৰ সীমিত বিবাদ বা সংঘর্ষই দৰদাম তত্ত্বক আগবঢ়াই নিছিল। যিহেতু যুদ্ধ সীমিত আছিল, এইটো নির্ধাৰন কৰা হৈছিল যে যুদ্ধ সাধাৰণতে সম্পূর্ণ সামৰিক বিজয়ৰ সলনি দৰদামেৰেহে সমাপ্তি ঘটে। প্ৰচলিত বা সর্বজন গৃহীত খেলতত্ত্বৰ অপর্যাপ্তিৰ / অসমর্থতাৰ বাবে, থমাছ শ্বেলিং আৰু অন্যান্য সকলে এই দৰকাৰ তত্ত্বৰ পৰামর্শ আগবঢ়াইছে আৰু আন্তর্জাতিক আলাপ আলোচনা বা বুজাবুজিৰ ক্ষেত্ৰত এইটো প্ৰয়োগ কৰিব বিচাৰিছে।

আন্তজাতিক বুজাপৰা বা মীমাংসাক দুই বা ততোধিক লোক বা পক্ষৰ আলোচনা বুলি কোৱা হয়, যাৰ উদ্দেশ্য হৈছে আন অধিক বিষয়ৰ ওপৰত লাভজনক ফলাফল লাভ কৰা য'ত এই বিষয়বোৰৰ কমেও এটাৰ সন্দর্ভত বিবাদ বিদ্যমান। যিহেতু আন্তর্জাতিক আলোচনা অধিক

প্ৰচলিত বা সুলভ হৈ আহিছে সেইবাবে দৰদাম তত্ত্বই অতিৰিক্ত গুৰুত্ব লাভ কৰিছে। এই তত্ত্বটো আঁৰৰ মূল ধাৰণাটো হ'ল কূটনীবিদসকলে ক্ৰমবৰ্দ্ধমানভাৱে দাবীসমূহ আলোচনাত উত্থাপন কৰিব লাগে আৰু যিমান সম্ভৱ সিমান দাবী বিৰোধীৰ দ্বাৰা সন্তুষ্ট কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে।

থমাছ শ্বেলিং (জ. ১৯২১) নামৰ আমেৰিকান অৰ্থনীতিবিদ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় সুৰক্ষা, ৰাষ্ট্ৰীয় ৰনকৌশল আৰু অস্ত্ৰনিয়ন্ত্ৰণ, বৈদেশিক নীতিৰ প্ৰাধ্যাপক এজনে ১৯৬০ৰ দশকত দাবী কৰিছিল যে বেছিভাগ সংঘাত বা সংঘৰ্ষই হৈছে দৰদামৰ আলোচনা আৰু সামৰিক কৰ্যকলাপ বা পৰিভাষাৰ সলনি দৰদামৰ জৰিয়তেহে দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ সমাপ্তি ঘটিছিল। তেওঁৰ অৱদানে খেল তত্ত্বৰ বিশ্লেষনৰ জৰিয়তে সংঘাত আৰু সহযোগিতাৰ বুজাবুজি বৃদ্ধি কৰিছিল আৰু ই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ বাবে উল্লেখনীয় আছিল।

"The Strategy of Conflict" (১৯৬০) হৈছে শ্বেলিঙৰ বিখ্যাত গ্ৰন্থ য'ত তেওঁ দৰদাম আৰু কৌশলগত আচৰন অধ্যয়নৰ পথ প্ৰদৰ্শন কৰিছিল আৰু ইয়াক তেওঁ 'বিবাদৰ আচৰন' বুলি উল্লেখ কৰে। এই গ্ৰন্থত শ্বেলিঙে "প্ৰতিজন ব্যক্তিয়ে তেওঁ কি কৰিব বুলি আশা কৰে সেই বিষয়ে প্ৰতিজন ব্যক্তিৰ আশাৰ বাবে কেন্দ্ৰবিন্দু (বাৰ) বৰ্ণনা কৰিছে।" এই ধৰণৰ কেন্দ্ৰবিন্দুক পৰৱৰ্ত্তী সময়ত শ্বেলিং পইণ্ট নামেৰে নামকৰণ কৰা হৈছে। শ্বেলিঙে আৰু ব্যাখ্যা কৰি কৈছে যে এনে নিৰ্দিষ্ট বিষয়বস্তু (Point) বোৰ আলোচনাত অত্যন্ত উপযোগী। কিয়নো আমি আমাৰ মীমাংসাকাৰী বা আলোচনাকাৰী অংশীদাৰৰ কথাবোৰ সম্পূৰ্ণ বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰোঁ। থমাছ শ্বেলিঙে তেওঁৰ "Micromotives and Microbehaviour" (১৯৭৮) গ্ৰন্থত উদ্ধৃত কৰিছে— "মই খেল তত্ত্বক এনেদৰে সংজ্ঞা দিওঁ— খেল তত্ত্ব হৈছে এনে এটা অধ্যয়ন য'ত যুক্তিসংগত ব্যক্তিসকলে কেনেদৰে সিদ্ধান্ত লয়, সেইটো অধ্যয়ন কৰা হয়, বিশেষকৈ যেতিয়া দুটা বিকল্পৰ ভিতৰত উত্তম বিকল্পটো বা বহু বিকল্পৰ ভিতৰত সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ বিকল্পটো বা বাছনি কৰা বিষয়টো আন ব্যক্তিসকলৰ সিদ্ধান্তৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে বা তেওঁলোকে যি সিদ্ধান্ত লৈ আছে, তাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।" শ্বেলিঙে খেল তত্ত্ব ব্যৱহাৰ কৰি মানুহ, প্ৰতিষ্ঠান বা ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজৰ কৌশলগত বুজাপৰাৰ বিশ্লেষনেৰে এই ক্ষেত্ৰত বহু মৌলিক অৱদান আগবঢ়াই গৈছে। তেওঁৰ ধাৰনাবোৰে আমি প্ৰতিদিনে লোৱা কিছুমান সিদ্ধান্তক ব্যাখ্যা কৰিব পাৰে, শীতল যুদ্ধক প্ৰভাৱিত কৰে আৰু এতিয়াও আধুনিক আচৰনগত অৰ্থনীতি প্ৰাসংগিক হৈ আছে।

দৰদাম তত্ত্বৰ আন্তৰ্জাতিক মীমাংসা প্ৰক্ৰিয়াৰ এটা অংশ হিচাপে গণ্য কৰা হয়। আন্তৰ্জাতিক মীমাংসা প্ৰক্ৰিয়াৰ সময়ত অনুসৰন কৰা ৰণনীতিটো হ'ল এফালৰ পৰা এনেধৰণৰ কিছু প্ৰস্তাৱ আগবঢ়োৱা যাৰ এক বহুল জনপ্ৰিয় আৱেদন আছে, কমেও এটা কাৰক যাক আন পক্ষই সম্ভৱতঃ গ্ৰহন কৰিব নোৱাৰে, যাৰ ফলত সমগ্ৰ দাবীবোৰ অগ্ৰাহ্য কৰিবলৈ বাধ্য হয়।

দৰদাম তত্ত্বক সমালোচনা কৰা হয় কিয়নো ই কেৱল নিৰ্দিষ্ট ঘটনা বা পৰিস্থিতিৰ ওপৰতহে গুৰুত্ব দিয়ে। তত্ত্বটো নৈতিকতাৰ সৈতে সম্পৰ্কিত নহয় কিন্তু পৰিস্থিতি নৈতিকতাৰে সৈতে সম্পৰ্কিত। সমালোচকসকলে ইয়াক আংশিক দৃষ্টিভংগী বুলি অভিহিত কৰিছে কিয়নো ই

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ এটা প্ৰধান বা বিশ্বজনীন তত্ত্বৰ বিবৰ্তনত পোনপটীয়াকৈ অৱিহনা যোগাৱা নাই। কোনো সন্দেহ নাই, আন্তৰ্জাতিক দৰদাম আৰু আলোচনা বৰ্তমান পৰিস্থিতিত আন্তৰ্জাতিক সম্পৰ্কৰ ক্ষেত্ৰত তুলনামূলকভাৱে এক সুনিৰ্ধাৰিত উপক্ষেত্ৰ।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ "The Strategy of Conflict" (১৯৬০) গ্ৰন্থখনৰ লেখক কোন?

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ কোনে পোনপ্ৰথম যুদ্ধক দৰদামৰ আন্তঃক্ৰিয়া বুলি আখ্যা দিছিল?

.....

প্ৰশ্ন ৩ ঃ দৰদাম তত্ত্বৰ আঁৰৰ প্ৰধান ধাৰনা কি?

.....

.....

৪.৫ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- খেলতত্ত্ব হৈছে বুদ্ধিমান সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰোঁতা সকলৰ মাজত সংঘাত আৰু সহযোগিতাৰ গাণিতিক আৰ্হিৰ অধ্যয়ন। গাণিতিক আৰ্হি হৈছে গণিতীয় ধাৰণা আৰু ভাষা প্ৰয়োগ কৰা এক প্ৰণালীৰ বৰ্ণনা। এনে গাণিতীয় আৰ্হি প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ লগতে সমাজ বিজ্ঞানৰো ব্যৱহাৰ কৰা হয়।
- খেল তত্ত্বৰ পাঁচটা প্ৰধান ধাৰণা আছে। সেইবোৰ হ'ল— ৰণনীতি বা কৌশল, বিৰোধী বা প্ৰতিদ্বন্দ্বীসকলৰ অস্তিত্ব, পৰিশোধ, নিয়ম যি খেলুৱৈ সকলৰ াচৰণ নিয়ন্ত্ৰণ কৰে, শত্ৰুৰ বিষয়ে তথ্য।
- আন্তৰ্জাতিক ৰাজনীতিত খেল তত্ত্বৰ প্ৰাসংগিকতা অবিতৰ্কিত হৈ ৰৈছে কিয়নো বেছিভাগ ৰাষ্ট্ৰই তেওঁলোকৰ সিদ্ধান্তৰ প্ৰতি আন ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰতিক্ৰিয়াৰ পূৰ্বানুমান কৰিবলৈ চেষ্টা কৰি আলোচনা কৰে। প্ৰতিযোগিতামূখী ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত সহযোগিতা কেনেদৰে পাব পাৰি সেই সম্পৰ্কে এই তত্ত্বটোৱে আধাৰ প্ৰদান কৰে।
- দৰদাম তত্ত্ব হ'ল খেল তত্ত্বৰ এক সম্প্ৰসাৰিত সংস্কৰন। দৰদাম তত্ত্বৰ মূল ধাৰণাটো হৈছে কূটনীতিবিদসকলে আলোচনাৰ সময়ত বেছি বেছিকৈ দাবীসমূহ উত্থাপন কৰিব লাগে আৰু বিপক্ষৰ পৰা যথাসম্ভৱ অধিক দাবী পূৰণ কৰাবলৈ চেষ্টা উচিত।

- আন্তর্জাতিক আলোচনা প্রক্রিয়াত দৰদাম তত্ত্বই আগবঢ়োৱা অৱদানো গুৰুত্বপূর্ণ। কাৰন এই তত্ত্বই আগবঢ়োৱা মূল ধাৰণাটো হৈছে যে ৰাষ্ট্রবোৰে আলোচনাৰ সময়ত বেছি বেছি দাবী উত্থাপন কৰা উচিত আৰু বিপক্ষৰ পৰা যথাসম্ভৱ অধিক দাবী পূৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা উচিত।

৪.৬ অধিক জানিবলৈ

1) Arora, Prem. (2012). International Politics. New Delhi: Cosmos Bookhive Pvt. Ltd.
2) Chandra, Prakash. (1979). International Politics. New Delhi: Vikas Publishing House.
3) Chatterjee, Aneek. (2010).International Relations Today: Concepts and Application. New Delhi: Pearson Publications.

৪.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন নং ১ উত্তৰ ঃ জন ভন নিউমেন, কার্ল ডয়চ

প্রশ্ন নং ২ উত্তৰ ঃ জন ভন নিউমেন আৰু অস্ফাৰ মর্গেনষ্টার্ন।

প্রশ্ন নং ৩ উত্তৰ ঃ খেল তত্ত্বৰ পাঁচটা মুখ্য ধাৰণা আছে। প্রথমটো হ'ল ৰননীতি বা কৌশল, যাৰ অর্থ হৈছে প্রতিপক্ষৰ প্রত্যাশিত পদক্ষেপবোৰৰ প্রয়োজন হোৱাৰ লগে লগে ল'বলগীয়া আগতীয়াকৈ নির্ধাৰিত পদক্ষেপবোৰৰ কুশল পৰিকল্পনা। গণনা কৰা কৌশল পদক্ষেপক সংখ্যাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি কৌশলটো বিশুদ্ধ বা মিশ্রিত হ'ব পাৰে। ৰননীতিৰ উদ্দেশ্য হৈছে প্রতিদ্বন্দ্বীয়ে কৰিব পৰা যিকোনো কামৰ বিৰুদ্ধে খেলা। ৰননীতিয়ে সদায় বিৰোধীসকলৰ সাম্ভাব্য আচৰণ বিবেচনা কৰে। খেল তত্ত্বৰ দ্বিতীয় উপাদানটো হ'ল বিৰোধীসকলৰ অস্তিত্ব। তৃতীয়টো হ'ল পৰিশোধ, প্রতিজন খেলুৰৈয়ে পৰিনাম স্বৰূপে প্রতিটো সাম্ভাব্য ফলাফল অর্জন কৰে। এইটোৱে কেৱল খেলখনৰ শেষত কি মূল্য আছে তাক বুজায়। চতুর্থটো ধাৰণা হ'ল নিয়ম, যি খেলুৰৈসকলৰ আচৰন নিয়ন্ত্রণ কৰে। এই নিয়মবোৰ ভৌগোলিক, অর্থনৈতিক, সমাজতাত্ত্বিক, জৈৰিক আৰু মানসিক কাৰকৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্রিত হয়। অন্তিম ধাৰণাটো হ'ল শত্রুৰ বিষয়ে তথ্য।

প্রশ্ন নং ৪ উত্তৰ ঃ থমাছ শ্বেলিং

প্ৰশ্ন নং ৫ উত্তৰ ঃ কার্ল ভন ক্লজৱিটজ।

প্ৰশ্ন নং ৬ উত্তৰ ঃ দৰদাম তত্ত্বৰ আঁৰৰ মূল ধাৰণাটো হ'ল যে কূটনীতিবিদ বা ৰাষ্ট্ৰনেতা সকলে আলোচনাৰ সময়ত বেছি বেছিকৈ দাবীসমূহ উত্থাপন কৰিব লাগে আৰু বিপক্ষৰ দ্বাৰা যথাসম্ভৰ অধিক দাবী পূৰণ কৰাবলৈ চেষ্টা কৰা উচিত।

৪.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ খেল তত্ত্বৰ প্ৰধান বা মূল ধাৰণাসমূহ লিখক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ ৰণকৌশল বুলিলে কি বুজায়?

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ খেলতত্ত্বৰ এক সমালোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত খেলতত্ত্বৰ গুৰুত্ব বা ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ দৰদাম তত্ত্বৰ এক সমালোচনা আগবঢ়াওক।

****

অধ্যায় ৫ ঃ সিদ্ধান্ত গ্রহন তত্ত্ব আৰু যোগাযোগ তত্ত্ব

অধ্যায় গাঁথনি

৫.১ উদ্দেশ্য

৫.২ পৰিচয়

৫.৩ সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্ব

৫.৪ যোগাযোগ তত্ত্ব

৫.৫ সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্ব আৰু যোগাযোগ তত্ত্বৰ গুৰুত্ব

৫.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৫.৭ অধিক জানিবলৈ

৫.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

৫.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টো পঢ়াৰ পাছত, আপুনি সক্ষম হ'ব—

- সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বৰ লগতে ৰাষ্ট্র এখনৰ নীতি প্রণয়ন প্রক্রিয়া আৰু সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বক প্রভাৱিত কৰা কাৰকসমূহ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ।
- ৰাজনৈতিক যোগাযোগ, ৰাজনৈতিক পদ্ধতিৰ লগত ইয়াৰ সম্বন্ধ আৰু বিভিন্ন ৰাজনৈতিক পদ্ধতিৰ দ্বাৰা প্রতিপালিত ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি ব্যাখ্যা কৰিবলৈ।

৫.২ পৰিচয়

আমি ইতিমধ্যে আগৰ অধ্যায়ত খেলতত্ত্ব (Game Theory) আৰু দৰদাম তত্ত্ব (Bargaining Theory)ৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছোঁ। এই অধ্যায়টোৱে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ বাবে সিদ্ধান্ত গ্রহন তত্ত্ব আৰু যোগাযোগ তত্ত্বৰ লগত পৰিচয় কৰাই দিব। সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্ব আৰু যোগাযোগ তত্ত্ব উভয়ৰে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্ক অধ্যয়নৰ ক্ষেত্রত যথেষ্ট তাত্ত্বিক প্রভাৱ আছে। মূলতঃ সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্বই ৰাষ্ট্রসমূহৰ আচৰণত দিশবোৰ বিশ্লেষণ কৰে। আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত এখন ৰাষ্ট্রই কিয় এক নির্দিষ্ট আচৰন কৰে আৰু এনে আচৰনৰ আঁৰৰ কাৰনসমূহেই হৈছে সিদ্ধান্ত গ্রহন তত্ত্বৰ মুখ্য বিষয়। ইয়াৰ বিপৰীতে, যোগাযোগ তত্ত্বই ৰাজনৈতিক পদ্ধতি বিশ্লেষণ কৰে আৰু এক ৰাজনৈতিক পদ্ধতি সুচাৰুৰূপে পৰিচালনাৰ বাবে যোগাযোগ পদ্ধতি গুৰুত্বপূর্ণ। এই অধ্যায়ত আমি দুয়োটা তত্ত্ব বিশদ আলোচনা আগবঢ়াম।

৫.৩ সিদ্ধান্ত গ্রহণ তত্ত্ব

সিদ্ধান্ত গ্রহন তত্ত্বক আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ বাবে অন্যান্য তত্ত্বসমূহৰ ভিতৰত এক উল্লেখনীয় বুলি গন্য কৰা হয়। এই তত্ত্বটোৱে ১৯৫০ দশকৰ পৰা অন্যান্য সমাজ বিজ্ঞানকে ধৰি আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত যথেষ্ট জনপ্রিয়তা অর্জন কৰিছে। এই তত্ত্বটো এতিয়াও জনপ্রিয় কাৰণ ই আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত এক বিশেষ ৰাষ্ট্রক এক বিশেষ ধৰণেৰে আচৰন কৰিবলৈ দিশ নির্দেশনা দিয়া জটিল কাৰকসমূহ আৰু এনে আচৰনৰ আঁৰৰ কাৰনসমূহৰ দৰে গুৰুত্বপূর্ণ বিষয়সমূহ বিশ্লেষন কৰে। ৰিচার্ড চি ছিন্দাৰ, এইছ, ডব্লিউ, ব্রাক, বার্টন ছাপিন, হেৰল্ড আৰু মাৰগাৰেট স্প্রাউটৰ দৰে তাত্ত্বিকসকলে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত সিদ্ধান্ত গ্রহণ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্রত গুৰুত্বপূর্ণ অৰিহনা আহবঢ়াই গৈছে। মূলতঃ এই তাত্ত্বিকসকলে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত অংশগ্রহনকাৰীৰ আচৰনৰ তাত্ত্বিক অন্বেষন কৰিছিল। ষাঠিৰ দশকত, উইলিয়াম ৰিকাৰ, জেমছ ৰবিনচন, হার্বার্ট চাইমন আৰ জে. ডব্লিউ বুষ্টন আদিৰ দৰে লেখকসকলে এই তত্ত্বটোত এক সমৃদ্ধি আনিছিল আৰু নীতি প্রণয়ন প্রক্রিয়াবোৰ অধ্যয়নৰ বাবে সিদ্ধান্ত গ্রহনৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল। এই তত্ত্বটোৱে সিদ্ধান্ত গ্রহনকাৰী বুলি কোৱা কর্মকর্তাসকলৰ ওপৰত আৰু সিদ্ধান্তমূলক গোট হিচাপে সংজ্ঞায়িত ৰাষ্ট্রৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। তত্ত্বটোৱে বিশ্বাস কৰে যে ৰাষ্ট্রৰ কার্যকলাপ সিদ্ধান্ত গ্রহন কৰোঁতাসকলৰ কার্যকলাপৰ জৰিয়তে দেখা যায়।

সিদ্ধান্ত গ্রহন তত্ত্বৰ উদ্দেশ্য হৈছে এক ধাৰণামূলক পৰিকাঠামো উদ্ভাৱন কৰা যি সিদ্ধান্ত লওঁতাসকলৰ নির্ধাৰিত পৰিস্থিতিৰ পুনৰ নির্মানত সহায় কৰিব পাৰে। তত্ত্বটো এই ধাৰণাৰে আগবাঢ়ে যে ৰাজনৈতিক কার্যৰ মূল চাবিকাঠী সিদ্ধান্ত লওঁতাসকলে নির্ধাৰন কৰা পৰিস্থিতিৰ মাজত নিহিত থাকে। বৈদেশিক নীতিৰ সিদ্ধান্ত লোৱা পৰিস্থিতিটো হৈছে সিদ্ধান্ত গ্রহন কৰোঁতাসকলে অনুভৰ কৰা। এই নির্ধাৰন আভ্যন্তৰীন আৰু বাহ্যিক অংশৰে গঠিত। আভ্যন্তৰীন পৰিস্থিতিত অন্তর্ভুক্ত থাকে ঘৰুৱা ৰাজনীতি, জনমত, ব্যক্তিত্ব আৰু সংগঠন। বাহ্যিক পৰিস্থিতিত এক নির্দিষ্ট সময়ত বিদ্যমান আন্তর্জাতিক প্রণালীৰ সকলো পৰিস্থিতিৰ সকলো প্রাসঙ্গিক কাৰক যেনে— ৰাজ্য / ৰাষ্ট্রৰ ক্ষেত্রীয় সীমাৰ বাহিৰৰ কাৰক, আন ৰাষ্ট্রৰ সিদ্ধান্ত আৰু তেওঁলোকৰ সমাজৰ প্রকৃতি আদি অন্তর্ভুক্ত থাকে।

এই দৃষ্টিভংগীৰ প্রবক্তাসকলে বিভিন্ন দিশৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। হেৰল্ড স্প্রাউট আৰু মাৰগাৰেট স্প্রাউটে পাৰিপার্শ্বিক কাৰকৰ ওপৰত যথেষ্ট গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল কিয়নো ই সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াত প্রভাৱ পেলাইছিল। পৰিৱেশৰ দুটা দিশ আছে এটা যিটো সিদ্ধান্ত লওঁতাসকলে চাব পাৰে আৰু আনটো যিটো তেওঁলোকৰ ধাৰণাৰ বাহিৰত। আলেকজেণ্ডাৰ জর্জ আৰু জুলিয়েট জর্জে ব্যক্তিত্বৰ কাৰকবোৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল, যেনে— সিদ্ধান্ত লওঁতাসকলৰ আচৰনৰ অধ্যয়ন। হেৰল্ড লাছৱেল, গেব্রিয়েল আলমণ্ড, হাৰমান, মিলবাথ আদিয়েও ব্যক্তিত্বৰ কাৰকসমূহৰ গুৰুত্ব স্বীকাৰ কৰিছিল। সিদ্ধান্ত লওঁতাসকলৰ ব্যক্তিত্বৰ অধ্যয়নে কমেও বস্তুবোৰৰ ব্যাখ্যা কৰাত সহায়ক হ'ব পাৰে যেতিয়ালৈকে একে সিদ্ধান্ত লওঁতাসকলে তেওঁলোকৰ

ৰাষ্ট্রসমূহৰ বৈদেশিক নীতি ৰচনা আৰু নিয়ন্ত্রন অব্যাহত ৰাখে। বার্নার্ড কোহেনে বৈদেশিক নীতি প্রস্তুত প্রক্রিয়াত পাঁচটা নীতি— জনসাধাৰনৰ মতৰ সাধাৰন বাতাৰৰন, ৰাজনৈতিক স্বার্থৰ গোট, গণ যোগাযোগ মাধ্যম, কার্যবাহী শাখাৰ নির্দিষ্ট প্রতিনিধি আৰু এখন আইন সভাৰ নির্দিষ্ট সমিতি এই কেইটাৰ প্রয়োজনীয় চর্ত হিচাপে মানি লয়। ৰজাৰ হিলছ্মানে চৰকাৰৰ আইনসভা আৰু কার্যবাহী শাখাসমূহৰ মাজত মিলমিছাৰ এক ধাৰনামূলক আঁচনিৰ ওপৰত জোৰ দিয়ে যদিও জেমছ ৰবিনছনে সংগঠন আৰু আইনসভাৰ আভ্যন্তৰীন প্রক্রিয়াই বৈদেশিক নীতিৰ আচল প্রকৃতি নির্ধাৰন প্রক্রিয়াৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

যদিও সিদ্ধান্ত গ্রহন তত্ত্বই এখন ৰাষ্ট্রৰ ৰাজনৈতিক পদ্ধতিৰ গুৰুত্বপূর্ণ গাঁথনি চিনাক্ত কৰাত সহায় কৰে য'ত সিদ্ধান্তসমূহ গ্রহণ কৰা হয় তথাপি এই তত্ত্বটো গুৰুতৰভাৱে দোষযুক্ত। ইয়াৰে কিছুমান সমালোচনা হ'ল এনেধৰণৰ—

প্রথমতে, তত্ত্বটো অত্যাধিক অপ্রায়োগিক আৰু আন্তর্জাতিক ৰাজনীতিত গভীৰ প্রভাৱ পেলোৱা নিয়ম আৰু মূল্যবোধক সম্পূর্ণৰূপে উপেক্ষা কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, নৈতিক তত্ত্ব ভুল বা শুদ্ধৰ লগত সম্বন্ধযুক্ত আৰু তাৰ পাছত নীতি প্রস্তুতকর্তাই অসামধানবশতঃ বৈদেশিক নীতি প্রস্তুত কৰাত প্রভাৱ পেলায়। ই মূল্যভিত্তিক নহয়।

দ্বিতীয়তে, সিদ্ধান্ত গ্রহন দৃষ্টিভংগী অনিশ্চয়তা সূত্রৰ ওপৰত আধাৰিত কিয়নো ই পৰিৱেশ, পৰিস্থিতি, ব্যক্তিত্ব, পৰিৱেশ আদি কাৰকবোৰে সিদ্ধান্তটোক কেনেদৰে প্রভাৱিত কৰে দেখুৱাবলৈ ব্যর্থ হয়।

তৃতীয়তে, তত্ত্বটোৱে আন্তর্জাতিক ৰাজনীতিৰ এক বিস্তৃত দৃষ্টিভংগী চিত্রিত কৰাত ব্যর্থ হৈছে, ৰৰঞ্চ ই আন্তর্জাতিৰ সম্পর্কৰ এটা ৰাষ্ট্রকেন্দ্রিক আর্হিহে প্রদান কৰে।

এনে গুৰুতৰ আসোঁৱাহৰ বাবে, সমালোচকসকলে এই দৃষ্টিভংগীৰ বিৰুদ্ধে আংশিক বুলি যুক্তি দিছে কিয়নো ইয়াত এটা তত্ত্বৰ বাবে প্রয়োজনীয়খিনি অভাৱ। এই সন্দর্ভত ইয়ঙে উল্লেখ কৰিছে যে এই পদ্ধতিটো সমাজবিজ্ঞানীসকলে ইমান অস্পষ্টভাৱে আৰু নির্বিচাৰে ব্যৱহাৰ কৰিছে যে ই কোনো অর্থপূর্ণ সমল হেৰুওৱাৰ আশংকাই দেখা দিয়ে।

কার্যকলাপ ৫.১

ৰাষ্ট্র এখনৰ বৈদেশিক নীতি প্রস্তুত বেলিকা প্রভাৱিত কৰা আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক কাৰকবোৰ বিচাৰি উলিয়ালৈ চেষ্টা কৰক।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ সিদ্ধান্ত গ্রহন তত্ত্বৰ বিকাশত অৰিহনা আগবঢ়োৱা দুগৰাকী প্রবক্তাৰ নাম লিখা।

.....

.....

প্রশ্ন ২ ঃ এখন ৰাষ্ট্রৰ বৈদেশিক নীতি নির্ধাৰণত প্রভাৱ পেলোৱা দুটা কাৰক লিখক।

.....

.....

৫.৪ যোগাযোগ তত্ত্ব

যোগাযোগ তত্ত্ব হৈছে বৈজ্ঞানিক বিশ্লেষনৰ ক্ষেত্রত তুলনামূলকভাৱে এক নতুন দৃষ্টিভংগী যি দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাছত সংঘটিত বৈপ্লৱিক বিকাশৰ পৰা যথেষ্ট উৎসাহ লাভ কৰিছিল। ৰাজনৈতিক পদ্ধতি এটা বুজাৰ ক্ষেত্রত যোগাযোগ দৃষ্টিভংগীৰ যথেষ্ট গুৰুত্বপূর্ণ কিয়নো প্রণালীটোৰ অংশই ইজনে সিজনৰ লগত যোগাযোগ কৰিব নোৱাৰিলে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ কোনো কার্যকলাপ সুচাৰুৰূপে হ'ব নোৱাৰে।

আন্তর্জাতিক সম্পর্কত আন্তর্জাতিক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বিশ্লেষণাত্মক অধ্যয়নৰ এক দৃষ্টিভংগী হিচাপে 'ৰাজনৈতিক যোগাযোগ' শব্দটো 'যোগাযোগ' শব্দটোৰ তুলনাত উপযুক্ত হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হয় যিটো কেৱল তথ্য প্রচাৰৰ মাধ্যমৰ অনুষংগত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। সেয়েহে, 'যোগাযোগ' আৰু 'ৰাজনৈতিক যোগাযোগ' দুটা পৃথক পৰিভাষা। 'যোগাযোগ' পৰিভাষাটো চাইবাৰ নেট্রিক্সৰ ধাৰনাটোৰ পৰা ধাৰ লোৱা হৈছে যাৰ অর্থ হৈছে 'ষ্টিয়েৰিং' বা পৰিচালনা।

আন্তর্জাতিক সম্পর্কত 'যোগাযোগ' শব্দটোৱে ৰাষ্ট্র ৰাজ্যসমূহৰ মাজৰ পাৰস্পৰিক আন্তঃক্রিয়া বা মিলা-মিছাকে ধৰি মানৰ আচৰনৰ কেইবাটাও সমসাময়িক দৃষ্টিভংগীৰ অন্তর্নিহিত মৌলিক ধাৰনাবোৰৰ সমষ্টিক বুজায়। প্রসিদ্ধ গনিতজ্ঞ ৰাৰেন ৰিভাৰে 'যোগাযোগ' পৰিভাষাটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল আৰু সকলো প্রক্রিয়া অন্তর্ভুক্ত কৰিছিল যাৰ দ্বাৰা এটা মতে আন এটাক প্রভাৱিত কৰিব পাৰে। ৰবার্ট চি নর্থেও পৰিভাষাটো 'চাইবাৰ নেটিক্স' ধাৰনাটো অন্তর্ভুক্ত কৰি যোগাযোগৰ নিয়ন্ত্রন আৰু এখন ৰাষ্ট্রৰ নিয়ন্ত্রন কৰা সামর্থৰ সৈতে সম্পর্কিত ইয়াৰ তথ্যৰ লগত মোকাবিলা কৰাৰ সামর্থ বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰিছিল। চাইবাৰনেটিক্সৰ মুখ্য প্রবক্তা নর্বাট উইনাৰে যোগাযোগ আৰু নিয়ন্ত্রনক সমান বুলি গন্য কৰিছে। প্রত্যেক সময়ত আমি যোগাযোগ কৰোঁ; আমি নিয়ন্ত্রণ কৰোঁ; চাইবাৰ নেটিক্স এক বিশেষ ধৰণৰ পদ্ধতিৰ লগত সম্পর্কিত যাক পৰিচালনা কৰা হয় আৰু ইয়াক যোগাযোগ আৰু তথ্যৰ ক্ষেত্রত বিবেচনা কৰা হয়। কিন্তু সীমাবদ্ধ চাইবাৰনেটিক্সৰ পৰিভাষাত যোগাযোগ হৈছে ৰাজনৈতিক। ইয়াত ৰাজনৈতিক বার্তা, দাবী, সমর্থন আৰু বাধ্যতামূলক সিদ্ধান্ত

প্রচাৰ অন্তর্ভুক্ত হৈ থাকে। নৰ্বাট ৱেইনাৰে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত যোগাযোগৰ নিয়ন্ত্রন বুজাবলৈ চাইবাৰনেট্রিক্সৰ ধাৰনাটো বিকশিত কৰিছিল।

ৰাজনৈতিক যোগাযোগ পদ্ধতিৰ অধ্যয়ন ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ অধ্যয়নৰ সৈতে অবিচ্ছেদ্যভাৱে সম্পর্কিত। এইটো এনে এক যোগাযোগ যি ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক গতিশীলতা প্রদান কৰে। একেদৰে যোগাযোগৰ অধ্যয়ন সঁচাকৈয়ে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ গতিশীলতাৰ অধ্যয়ন। ৰাজনৈতিক যোগাযোগ পদ্ধতিয়ে এই বিষয়টোৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে যে এটা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সকলো কাম যোগাযোগৰ জৰিয়তে সম্পাদন কৰা হয়। এই যোগাযোগে ৰাজনৈতিক প্রণালী এটাৰ মূল কাঠামোক পুষ্টি প্রদান কৰাৰ লগতে শক্তিশালী কৰি ৰাখে। সেয়েহে, যোগাযোগ কার্যক তেজৰ সঞ্চালনৰ লগত ৰিজাব পাৰি। এইটো তেজ নহয় কিন্তু ইয়াত যি থাকে সি প্রণালীটোক পুষ্টি প্রদান কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, আইন প্রণয়নকাৰী বা বিধায়ক বা আইনসভাৰ সদস্যসকলে তেওঁলোকৰ চৰকাৰৰ মন্ত্রী আৰু সংসদ সতীর্থসকলৰ দ্বাৰা তেওঁলোকক জনোৱা তথ্যৰ আধাৰত আইন প্রস্তুত কৰে। প্রশাসকসকলে চৰকাৰৰ অংগসমূহে আৰু সমাজে যোগান ধৰা তথ্যৰ আধাৰত তেওঁলোকৰ কার্যক্রমণিতা সম্পাদন কৰে।

কার্ল ডয়চ (১৯১২-১৯৯২) নামৰ আন এগৰাকী ৰাজনৈতিক বিজ্ঞানীয়ে যোগাযোগৰ দৃষ্টিভংগীৰ বিকাশত যথেষ্ট অৰিহনা আগবঢ়াইছিল। কার্ল ডয়চৰ প্রখ্যাত গ্রন্থ "The Nerves of Government : Model of PoliticalCommunication and Control" (1963) ত নৰবার্ট ৱেইনাৰৰ "ফিডবেক (Feedback)", "Channel Capacity" আৰু "Memory" ধাৰণা ধৰি কৰি সমাজবিজ্ঞান আৰু ৰাজনৈতিক সমস্যা নিয়ন্ত্রন আৰু তথ্য, যোগাযোগৰ ক্ষেত্রত প্রয়োগ কৰিছিল। কার্ল ডয়চৰ কাৰণে, যোগাযোগ দৃষ্টিভংগী নির্দিষ্ট কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ ধাৰণাক আৱর্তন কৰি থাকে, যিবোৰ প্রবাহ (Flow), প্রক্রিয়া (Process) আৰু ফলাফল (outcomes)ৰ দৰে কর্ম পৰিচালন ব্যৱস্থাৰ (Operating System) লগত সম্পর্কিত। তেওঁৰ মতে, প্রতিটো ৰাজনৈতিক প্রণালীত আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক পৰিৱেশৰ পৰা তথ্য সংগ্রহণৰ সৈতে মোকবিলা কৰা কিছুমান 'গ্রাহক' (Receptor) বা 'গ্রহন প্রণালী' (Reception System) থাকে। 'প্রবাহ আৰু প্রক্রিয়াবোৰ' গতিপথ (channel) আৰু বহন (load) আৰু বহন ক্ষমতা (load capacity)ৰ দৰে অন্যান্য চর্তাৱলী বা ৰাশিৰ লগত সম্বন্ধিত। বহন (load) যিকোনো সময়তে তথ্যৰ সামগ্রিক গ্রহনৰ লগত সম্পর্কিত। বহন ক্ষমতা (load capacity) প্রতিক্রিয়াশীলতা, বিশ্বস্ততা, কণ্ঠস্বৰ আৰু বিকৃতি আদিৰ দৰে কাৰকৰ সৈতে সম্পর্কিত। সিদ্ধান্তৰ ৰূপত প্রকাশিত ফলাফলেই হৈছে ইনপুট বা দিয়া তথ্য। এনে কিছুমান বিশেষ ধাৰণা আছে যিবোৰ ঋনাত্মক প্রতিক্রিয়া প্রক্রিয়াৰ ব্যাখ্যাৰ কেন্দ্রবিন্দু। সেইসমূহ হ'ল— প্রতিক্রিয়া (Feedback), পলম বা বিলম্ব (lag), লাভ (gain) আৰু নেতৃত্ব (lead)। প্রতিক্রিয়া হৈছে কার্য বিষয়ক বার্তা যি প্রণালীটোলৈ ঘূৰি আহে আৰু সিদ্ধান্ত গ্রহনকাৰীসকলে তেওঁলোকৰ সফলতা বা বিফলতা উপলব্ধি কৰিবলৈ সক্ষম হয়। বিলম্ব (lag) হৈছে সিদ্ধান্ত আৰু কার্যৰ পৰিনতিৰ বিষয়ে তথ্যৰ কার্যকৰীকৰণ আৰু প্রতিবেদনৰ ক্ষেত্রত

বিলম্ব হোৱাৰ বা জোখাৰ পৰিমাপ। লাভে তথ্যৰ প্ৰতি এটা প্ৰণালীৰ সঁহাৰিৰ বিস্তৃতি দাঙি ধৰে। নেতৃত্বই ভৱিষ্যতৰ পৰিনামৰ পূৰ্বানুমানৰ সঁহাৰি স্বৰূপে কাৰ্য সম্পাদনৰ ক্ষমতাক / সামৰ্থ্যক বুজায়।

বিভিন্ন ৰাজনৈতিক পদ্ধতিৰ মাদৰ তুলনাৰ বাবে ৰাজনৈতিক যোগাযোগ দৃষ্টিভংগীক এক চলক হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। গণতান্ত্ৰিক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই বহুমাত্ৰিক দিশত আৰু বিভিন্ন গতিপথত তথ্য প্ৰবাহৰ স্বাধীনতা সুনিশ্চিত কৰে আৰু তথ্য প্ৰবাহৰ বিভিন্ন গতিপথৰ ফলশ্ৰুতিত এক খণ্ডিত ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি গঢ় লৈ উঠে যদিও সৰ্বগ্ৰামী বা একনায়কত্ববাদী ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই যোগাযোগৰ মাধ্যমৰ ওপৰত সম্পূৰ্ণ নিয়ন্ত্রন প্ৰয়োগ কৰে। বলপ্ৰয়োগ হৈছে একনায়কত্ববাদী ব্যৱস্থাৰ বিশেষত্ব আৰু ক্ষমতাত থকা ৰাজনৈতিক দল বা অভিজাত গোটে যোগাযোগৰ মাধ্যমৰ ওপৰত ইয়াৰ একচেটীয়া নিয়ন্ত্রন প্ৰয়োগ কৰে, একক ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ বিকাশৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

জানি থোৱা ভাল

একনায়কত্ববাদ ঃ একনায়কত্ববাদ হৈছে এক ৰাজনৈতিক আদৰ্শ বা গাঁথনি আৰু এনে আদৰ্শত বিশ্বাস কৰা চৰকাৰক একনায়কত্ববাদী চৰকাৰ বুলি কোৱা হয় এনে চৰকাৰে সদায় সম্পূৰ্ণ ক্ষমতাত বিশ্বাস কৰে আৰু যোগাযোগৰ মাধ্যমৰ ওপৰত সম্পূৰ্ণ স্বৈকাচাৰী নিয়ন্ত্রন প্ৰয়োগ কৰে আৰু মানুহক চৰকাৰৰ বিৰোধিতা কৰিবলৈ স্বাধীনতা নিদিয়ে

কাৰ্যকলাপ ৫.২

একনায়কত্ববাদী ৰাজনৈতিক সংস্কৃতি আৰু গণতান্ত্ৰিক ৰাজনৈতিক সংস্কৃতিৰ মাজৰ পাৰ্থক্য বিচাৰি উলিয়াওক।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৩ ঃ 'যোগাযোগ' পৰিভাষাটো পোনপ্রথমে কোনে ব্যৱহাৰ কৰিছিল ?

.....

প্ৰশ্ন ৪ ঃ চাইবাৰনেটিক্স ধাৰণাৰ মুখ্য প্ৰবক্তা বুলি কাক বিবেচনা কৰা হয় ?

.....

প্রশ্ন ৫ ঃ "The Nerves of Government : Model of Political Communication and Control" (1963) গ্রন্থখনৰ লেখক কোন?

.....

প্রশ্ন ৬ ঃ একনায়কত্ববাদী চৰকাৰৰ মূল নীতি কি?

.....

প্রশ্ন ৭ ঃ কার্ল ডয়চ (১৯১২-১৯৯২)ৰ যোগাযোগ সম্পর্কীয় দৃষ্টিভংগীৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

.....

.....

.....

.....

৫.৫ সিদ্ধান্ত গ্রহন তত্ত্ব আৰু যোগাযোগ তত্ত্বৰ গুৰুত্ব

আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত সিদ্ধান্ত গ্রহন তত্ত্ব আৰু যোগাযোগ তত্ত্ব দুয়োটাৰে গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা আছে। নিঃসন্দেহে সিদ্ধান্ত গ্রহন তত্ত্বই ধাৰনামূলক পৰিকাঠামো প্রস্তুত কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে যাৰ অধীনত সিদ্ধান্ত লওঁতা সকলে তেওঁলোকৰ বৈদেশিক নীতি প্রস্তুত কৰাৰ সময়ত পৰিস্থিতিটো অনুভৱ আৰু সংজ্ঞায়িত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। সিদ্ধান্ত গ্রহন তত্ত্বই ৰাজনৈতিক পদ্ধতি এটাৰ গাঁথনিটো চিনাক্ত কৰাত সহায় কৰে য'ত সিদ্ধান্ত লওঁতাসকলে সিদ্ধান্ত গ্রহন কৰে। আনহাতে ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা এটাৰ বিজ্ঞানসন্মত বিশ্লেষন, কার্যকলাপ আৰু ক্রিয়া পদ্ধতি বুজি পোৱাৰ ক্ষেত্রত যোগাযোগ তত্ত্বৰ অৱদানৰ যথেষ্ট গুৰুত্ব আছে।

৫.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতি অধ্যয়নত আন আন তত্ত্বসমূহৰ ভিতৰত সিদ্ধান্ত গ্রহন তত্ত্বক এক উল্লেখনীয় তত্ত্ব হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়।
- এই তত্ত্বটোৰ অপৰিসীম গুৰুত্ব এই কাৰণেই যে ই আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত এক বিশেষ ৰাষ্ট্রক এক বিশেষ ধৰণেৰে আচৰন কৰিবলৈ দিশ নির্দেশনা দিয়া জটিল কাৰকসমূহ আৰু এনে আচৰনৰ আঁৰৰ কাৰনসমূহৰ দৰে গুৰুত্বপূর্ণ বিষয়সমূহৰ বিশ্লেষন আগবঢ়ায়।
- সিদ্ধান্ত গ্রহন তত্ত্বটোৱে সিদ্ধান্ত গ্রহনকাৰী বুলি কোৱা কর্মকর্তাসকলৰ ওপৰত আৰু সিদ্ধান্তমূলক গোট হিচাপে সংজ্ঞায়িত ৰাষ্ট্রৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। তত্ত্বটোৱে বিশ্বাস কৰে যে ৰাষ্ট্রৰ কার্যকলাপ সিদ্ধান্ত গ্রহন কৰোঁতাসকলৰ কার্যকলাপৰ জৰিয়তে

দেখা যায়।

- সিদ্ধান্ত গ্রহন তত্ত্বৰ উদ্দেশ্য হৈছে এক ধাৰনামূলক পৰিকাঠামো উদ্ভাৱন কৰা যি সিদ্ধান্ত গ্রহন কৰোঁতাসকলে সংজ্ঞায়িত কৰাৰ দৰে পৰিস্থিতি পুনর্নিমান কৰাত সহায়ক হ'ব পাৰে। তত্ত্বটো এই ধাৰণাৰে আগবাঢ়ে যে ৰাজনৈতিক কার্যপ্রণালীৰ মূল চাবিকাঠী সিদ্ধান্ত গ্রহন কৰোঁতাসকলে নির্ধাৰন কৰা পৰিস্থিতিৰ মাজত নিহিত থাকে। বৈদেশিক নীতিৰ সিদ্ধান্ত গ্রহন পৰিস্থিতিটো হৈছে সিদ্ধান্ত গ্রহন কৰোঁতাসকলে অনুভৱ কৰা।
- সিদ্ধান্ত গ্রহন তত্ত্ব গুৰুতৰ ত্রুটিপূর্ণ।
- আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্রখনত যোগাযোগ তত্ত্ব হৈচে তুলনামূলকভাৱে এক নতুন দৃষ্টিভংগী। এক ৰাজনৈতিক পদ্ধতি বুজি উঠিবলৈ যোগাযোগ দৃষ্টিভংগীৰ গুৰুত্বপূর্ণ প্রয়োজনীয়তা আছে। কাৰন ৰাজনৈতিক প্রণালী এটাৰ বিভিন্ন অংশ/অংগসমূহৰ মাজত পৰস্পৰে যোগাযোগ নঘটিলে ৰাজনৈতিক প্রণালীটো সূচাৰুৰূপে পৰিচালিত হ'ব নোৱাৰে।
- 'যোগাযোগ' পৰিভাষাটো চাইবাৰনেটিক্সৰ ধাৰনাৰ পৰা ধাৰ কৰা যাৰ অর্থ হৈছে 'ষ্টিয়েৰিং' বা 'পৰিচালনা'। আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত "যোগাযোগ" ৰাষ্ট্র-ৰাজ্যসমূহৰ মাজত পাৰস্পৰিক আন্তঃক্রিয়া বা মিলা-মিছাকে ধৰি মানৱ আচৰনৰ বিভিন্ন দৃষ্টিভংগীৰ অন্তর্নিহিত মৌলিক ধাৰনাৰ সমষ্টিক বুজায়।
- ৰাজনৈতিক যোগাযোগ পদ্ধতিৰ অধ্যয়ন ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ অধ্যয়নৰ সৈতে অবিচ্ছেদ্যভাৱে সম্পর্কিত। এইটো এনে এক যোগাযোগ যি ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাক গতিশীলতা প্রদান কৰে। একেদৰে যোগাযোগৰ অধ্যয়ন সঁচাকৈয়ে ৰাজনৈতিক পদ্ধতিৰ গতিশীলতাৰ অধ্যয়ন। ৰাজনৈতিক যোগাযোগৰ দৃষ্টিভংগীয়ে এই বিষয়টোৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে যে এটা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সকলো কার্যকলাপ যোগাযোগৰ জৰিয়তে সম্পাদন কৰা হয়।

৫.৭ অধিক জানিবলৈ

1) Arora, Prem. (2012). International Politics. New Delhi: Cosmos Bookhive Pvt. Ltd.

2) Chandra, Prakash. (1979). International Politics. New Delhi: Vikas Publishing House.

3) Chatterjee, Aneek. (2010).International Relations Today: Concepts and Application. New Delhi: Pearson Publications.

৫.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন নং ১ উত্তৰ ঃ ৰিচার্ড চি. চিণ্ডাৰ আৰু এইচ. ডব্লিউব্রুক

প্রশ্ন নং ২ উত্তৰ ঃ (ক) ঘৰুৱা ৰাজনীতি

(খ) জনমত

প্রশ্ন নং ৩ উত্তৰ ঃ ৰাৰ্নেন উইবাৰ

প্রশ্ন নং ৪ উত্তৰ ঃ নবার্ট ৰেইনাৰ

প্রশ্ন নং ৫ উত্তৰ ঃ কার্ল ডয়চ

প্রশ্ন নং ৬ উত্তৰ ঃ বল প্রয়োগ আৰু নিয়ন্ত্রণ

প্রশ্ন নং ৭ উত্তৰ ঃ কার্ল ডয়চ (১৯১২-১৯৯২) নামৰ আন এগৰাকী ৰাজনৈতিক বিজ্ঞানীয়ে যোগাযোগৰ দৃষ্টিভংগীৰ বিকাশত যথেষ্ট অৰিহনা আগবঢ়াইছিল। কার্ল ডয়চৰ প্রখ্যাত গ্রন্থ "The Nerves of Government : Model of PoliticalCommunication and Control" (1963) ত নৰবার্ট ৰেইনাৰৰ "ফিডবেক (Feedback)", "Channel Capacity" আৰু "Memory" ধাৰণা ধৰি কৰি সমাজবিজ্ঞান আৰু ৰাজনৈতিক সমস্যা নিয়ন্ত্রন আৰু তথ্য, যোগাযোগৰ ক্ষেত্রত প্রয়োগ কৰিছিল। কার্ল ডয়চৰ কাৰণে, যোগাযোগ দৃষ্টিভংগী নির্দিষ্ট কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ ধাৰণাক আৱর্তন কৰি থাকে, যিবোৰ প্রবাহ (Flow), প্রক্রিয়া (Process) আৰু ফলাফল (outcomes)ৰ দৰে কর্ম পৰিচালন ব্যৱস্থাৰ (Operating System) লগত সম্পর্কিত। তেওঁৰ মতে, প্রতিটো ৰাজনৈতিক প্রণালীত আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক পৰিৱেশৰ পৰা তথ্য সংগ্রহণৰ সৈতে মোকবিলা কৰা কিছুমান 'গ্রাহক' (Receptor) বা 'গ্রহন প্রণালী' (Reception System) থাকে। 'প্রবাহ আৰু প্রক্রিয়াবোৰ' গতিপথ (channel) আৰু বহন (load) আৰু বহন ক্ষমতা (load capacity)ৰ দৰে অন্যান্য চর্তাৱলী বা ৰাশিৰ লগত সম্বন্ধিত। বহন (load) যিকোনো সময়তে তথ্যৰ সামগ্রিক গ্রহনৰ লগত সম্পর্কিত। বহন ক্ষমতা (load capacity) প্রতিক্রিয়াশীলতা, বিশ্বস্ততা, কণ্ঠস্বৰ আৰু বিকৃতি আদিৰ দৰে কাৰকৰ সৈতে সম্পর্কিত। সিদ্ধান্তৰ ৰূপত প্রকাশিত ফলাফলেই হৈছে ইনপুট বা দিয়া তথ্য। এনে কিছুমান বিশেষ ধাৰণা আছে যিবোৰ ঋনাত্মক প্রতিক্রিয়া প্রক্রিয়াৰ ব্যাখ্যাৰ কেন্দ্রবিন্দু। সেইসমূহ হ'ল— প্রতিক্রিয়া (Feedback), পলম বা বিলম্ব (lag), লাভ (gain) আৰু নেতৃত্ব (lead)। প্রতিক্রিয়া হৈছে কার্য বিষয়ক বার্তা যি প্রণালীটোলৈ ঘূৰি আহে আৰু সিদ্ধান্ত গ্রহনকাৰীসকলে তেওঁলোকৰ সফলতা বা বিফলতা উপলব্ধি কৰিবলৈ সক্ষম হয়। বিলম্ব (lag) হৈছে সিদ্ধান্ত আৰু কার্যৰ পৰিনতিৰ বিষয়ে তথ্যৰ কার্যকৰীকৰণ আৰু প্রতিবেদনৰ ক্ষেত্রত বিলম্ব হোৱাৰ বা জোখাৰ পৰিমাপ। লাভে

তথ্যৰ প্রতি এটা প্রণালীৰ সঁহাৰিৰ বিস্তৃতি দাঙি ধৰে। নেতৃত্বই ভৱিষ্যতৰ পৰিনামৰ পূর্বানুমানৰ সঁহাৰি স্বৰূপে কার্য সম্পাদনৰ ক্ষমতাক / সামর্থ্যক বুজায়।

৫.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন নং ১ ঃ সিদ্ধান্ত গ্রহন তত্ত্বৰ প্রধান উদ্দেশ্য কি?

প্রশ্ন নং ২ ঃ সিদ্ধান্ত গ্রহন তত্ত্বক প্রভাৱিত কৰা আভ্যন্তৰীন আৰু বাহ্যিক কাৰকসমূহ কি কি?

প্রশ্ন নং ৩ ঃ সিদ্ধান্ত গ্রহন তত্ত্বৰ সমালোচনা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ ৰাজনৈতিক যোগাযোগ কি?

প্রশ্ন নং ৫ ঃ যোগাযোগৰ দৃষ্টিভংগীৰ বিকাশত কার্ল ডয়চৰ অৱদানৰ বিষয়ে লিখক।

প্রশ্ন নং ৬ ঃ যোগাযোগ দৃষ্টিভংগীৰ এক সমালোচনা আগবঢ়াওক।

****

অধ্যায় ৬ ঃ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত ক্ষমতা

অধ্যায় গাঁথনি

৬.১ উদ্দেশ্য
৬.২ পৰিচয়
৬.৩ জাতীয় ক্ষমতাৰ ধাৰণা
৬.৪ জাতীয় ক্ষমতাৰ উপাদান
৬.৫ জাতীয় ক্ষমতাৰ সীমাবদ্ধতা
৬.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৬.৭ অধিক জানিবলৈ
৬.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৬.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৬.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টো পঢ়াৰ পাছত আপোনালোকে তলত উল্লেখিত কথাসমূহ জানিব পাৰিব—

- জাতীয় ক্ষমতাৰ ধাৰণা
- জাতীয় ক্ষমতাৰ উপাদান
- জাতীয় ক্ষমতাৰ সীমাবদ্ধতা

৬.২ পৰিচয়

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত ক্ষমতায়ে এক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান দখল কৰি আহিছে। ক্ষমতা হৈছে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ আন ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে সম্পৰ্ক নিৰ্ধাৰণ কৰা মূল উপাদানসমূহৰ ভিতৰত এটা। বাস্তৱবাদী চিন্তাবিদসকলে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত ক্ষমতাৰ গুৰুত্ব স্বীকাৰ কৰিছে আৰু ক্ষমতাক যিকোনো ৰাষ্ট্ৰৰ চূড়ান্ত লক্ষ্য হিচাপে গণ্য কৰিছে। এই পাঠটিত আমি ক্ষমতাৰ ধাৰণা, মুখ্যতঃ জাতীয় ক্ষমতাৰ বিষয়ে বিস্তৃতভাৱে আলোচনা কৰিম।

৬.৩ জাতীয় ক্ষমতাৰ ধাৰণা

ক্ষমতা হৈছে ৰাষ্ট্ৰীয় আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয়— উভয় ধৰণৰ ৰাজনীতিৰ মূল ধাৰণা। মানৱ ইতিহাসৰ আৰম্ভণিৰে পৰাই মানৱ সম্পৰ্কৰ ক্ষেত্ৰত ক্ষমতাই গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান দখল কৰি আহিছে। ক্ষমতা ৰাজনীতি বিজ্ঞানৰ আটাইতকৈ জটিল আৰু বিতৰ্কিত ধাৰণাসমূহৰ ভিতৰৰ এটা। ৰাজনৈতিক দাৰ্শনিকসকলে বেছিভাগ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত ক্ষমতাৰ অধ্যয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। উদাহৰণস্বৰূপে, আমি হ'বছ বা মাচিয়াভেল্লীক উল্লেখ কৰিব পাৰো যিয়ে

ক্ষমতাৰ বিষয়টোক ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত এক ধাৰণা হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছিল। সম্ভৱতঃ, হ'বছ প্ৰথমজন ৰাজনৈতিক চিন্তাবিদ আছিল যিয়ে মানৱ জীৱনত ক্ষমতাৰ গুৰুত্বৰ কথা উল্লেখ কৰিছিল আৰু কৈছিল যে ক্ষমতাৰ অন্বেষণেই হৈছে মানৱ জীৱনৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ উদ্যম। হেনৰী কিসিঞ্জৰে ক্ষমতাক আটাইতকৈ শক্তিশালী আৱেগ হিচাপে গণ্য কৰিছিল। ক্ষমতাৰ আন সমৰ্থকসকল হ'ল মেক্স ৱেবাৰ, মৰ্জেন্থাউ, জৰ্জ কেটলিন, চি. ডব্লিউ. মিলছ, ই. এইচ. কাৰ, লেছৱেল, মৰ্টন কাপ্লান ইত্যাদি। সৰল ভাষাত ক'বলৈ গ'লে, আনৰ আচৰণক প্ৰভাৱিত কৰাৰ সক্ষমতাকে ক্ষমতা হিচাপে বৰ্ণনা কৰিব পাৰি। ই হৈছে এজন ব্যক্তিৰ নিজৰ ইচ্ছা পূৰণ কৰা বা নিজৰ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ সামৰ্থ্য। ক্ষমতাৰ ধাৰণাক স্পষ্টভাৱে বুজাৰ বাবে আমি কিছুমান বিশিষ্ট সামাজিক চিন্তাবিদৰ দ্বাৰা প্ৰদান কৰা ক্ষমতাৰ কিছু সংজ্ঞা উল্লেখ কৰিব পাৰো, যেনে—

ক) মৰ্গেনথাউৰ মতে, ক্ষমতা হৈছে "আনৰ মন আৰু কাৰ্য্যৰ ওপৰত আন এজনৰ নিয়ন্ত্ৰণ"।

খ) চাৰ্লছ শ্লেইচাৰৰ মতে, "ক্ষমতা হ'ল আনক পুৰস্কৃত কৰি বা পুৰস্কৃত কৰাৰ প্ৰতিশ্ৰুতি দি বা ভাবুকি দি তেওঁলোকে অন্যথা কৰিব নিবিচৰা কাম এটি কৰিবলৈ বাধ্য কৰাৰ সক্ষমতা।"

কুলুম্বিছ আৰু ওল্‌ফৰ মতে ক্ষমতাৰ তিনিটা উপাদান হ'ল— বল, প্ৰভাৱ আৰু কৰ্তৃত্ব। বল প্ৰয়োগ কৰাৰ অৰ্থ হৈছে ৰাজনৈতিক উদ্দেশ্য অনুসৰণৰ বাবে এজন কৰ্তাৰ দ্বাৰা আন এজন কৰ্তাৰ বিৰুদ্ধে সামৰিক, অৰ্থনৈতিক আৰু অন্যান্য বলপূৰ্বক অস্ত্ৰৰ স্পষ্ট ভাবুকি বা ব্যৱহাৰ। প্ৰভাৱে এজন কৰ্তাৰ আচৰণ আন এজন কৰ্তাই পচন্দ কৰা ধৰণে বজাই ৰখা বা সলনি কৰাৰ শক্তিক বুজায়। কৰ্তৃত্বৰ অৰ্থ হৈছে বৈধ ক্ষমতা। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে কৰ্তৃত্বধাৰীৰ দ্বাৰা তেওঁৰ প্ৰজাৰ আচৰণত আকাংক্ষিত পৰিৱৰ্তন সুৰক্ষিত কৰাৰ স্বীকৃত ক্ষমতা। ব্ৰেগুৰ মতে, "কৰ্তৃত্ব হৈছে সেই ক্ষমতা যি সন্মতিৰ ওপৰত আধাৰিত।"

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বাস্তৱবাদী তত্ত্বত কোৱা হৈছে যে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতি ক্ষমতা সুৰক্ষিত কৰাৰ এক অবিৰত সংগ্ৰাম। ইয়াৰ মুখ্য প্ৰবক্তা হান্স জে. মৰ্গেনথাউয়ে তেওঁৰ গ্ৰন্থ 'পলিটিক্স অমং নেশ্যনছ'ত এই কথা স্পষ্টকৈ উল্লেখ কৰিছে। মৰ্গেনথাউয়ে ৰাজনৈতিক ক্ষমতাক "যিসকলে ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰে আৰু যিসকলৰ ওপৰত ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰা হয় তেওঁলোকৰ মাজত এক মানসিক সম্পৰ্ক" হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিছিলে। অৰ্গানস্কিৰ মতে ক্ষমতা হৈছে "ব্যক্তি বা ব্যক্তিৰ গোটৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ এটা অংশ"। তেওঁৰ বাবে ক্ষমতা হৈছে "নিজৰ লক্ষ্য অনুসৰি আনৰ আচৰণক প্ৰভাৱিত কৰাৰ সক্ষমতা"। ইয়াৰ উপৰিও তেওঁ কয় যে যেতিয়ালৈকে এখন ৰাষ্ট্ৰই এয়া কৰিব নোৱাৰে, ৰাষ্ট্ৰখন ডাঙৰ আৰু ধনী যিয়েই নহওঁক শক্তিশালী হে উঠিব নোৱাৰে।

৬.৪ জাতীয় ক্ষমতাৰ উপাদান

এখন ৰাষ্ট্ৰ কিছুমান বিশেষ উপাদানৰ অধিকাৰ তথা সেই উপাদানসমূহৰ দক্ষ ব্যৱহাৰৰ

জৰিয়তে শক্তিশালী হৈ পাৰে। এই উপাদানসমূহক জাতীয় ক্ষমতাৰ নিৰ্ণায়ক বুলিও কোৱা হয়। আগতে কোৱাৰ দৰে বিশ্বায়নৰ ফলত বিশ্ব ৰাজনীতিত বৰ্তমান ক্ষমতা এক গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰক আৰু ই এক গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান দখল আহিছে। সেয়েহে, জাতীয় ক্ষমতাৰ উপাদানসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰাটো অতি যুক্তিসংগত। সম্পদ, জনবল আৰু সেনাবাহিনী হৈছে জাতীয় ক্ষমতাৰ আধাৰ। কিন্তু কেৱল এইবোৰৰ অধিকাৰেই এখন দেশক শক্তিশালী কৰি তুলিব নোৱাৰে। জাতীয় ক্ষমতাৰ উপাদানসমূহ হ'ল ঃ

- **ভূগোল ঃ** ভূগোল হৈছে আটাইতকৈ স্থিৰ কাৰক কিয়নো ই এখন ৰাষ্ট্ৰৰ ভৌতিক চৰিত্ৰ। সাধাৰণতে, ইয়াৰ কোনো পৰিৱৰ্তন নহয়। দৰাচলতে, প্ৰাচীন কালৰ পৰাই জাতীয় ক্ষমতাৰ উপাদান হিচাপে ভৌগোলিক কাৰকৰ গুৰুত্ব স্বীকৃত হৈ আহিছে। ভূ-ৰাজনীতিবিদসকল, বিশেষকৈ ছাৰ হেলফৰ্ড মেকিণ্ডাৰ (১৮৬৯-১৯৪৭), নিকোলাস জে. স্পাইকমেন (১৮৯৩-১৯৪৩), কার্ল হাউছফৰ (১৮৬৯-১৯৪৬), এডমিৱেল আলফ্ৰেড থেয়াৰ মাহান (১৮৪০-১৯১৪) আৰু ৰুডল্‌ফে ভূগোলক যথেষ্ট গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। আহক আমি কিছুমান বিশিষ্ট ভূ-ৰাজনীতিবিদৰ মতামত পৰীক্ষা কৰো। মেকিণ্ডাৰৰ অভিমত আছিল যে যিজনে পূব ইউৰোপ শাসন কৰিছিল তেওঁ মধ্য ইউৰোপ (হার্টলেণ্ড) শাসন কৰিছিল। যিজনে মধ্য ইউৰোপ শাসন কৰিছিলে তেওঁ বিশ্ব দ্বীপসমূহ শাসন কৰিছিল আৰু যিজনে বিশ্ব দ্বীপসমূহ (আফ্ৰিকা আৰু মহাসাগৰকে ধৰি) শাসন কৰিছিলে তেওঁ বিশ্ব শাসন কৰিছিল। পিছলৈ এই উক্তিটো স্পাইকমেনে সংশোধন কৰি মন্তব্য দিছিলে যে যিজনে ৰাইনলেণ্ডক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিছিলে তেওঁ ইউৰেচিয়াক শাসন কৰিছিল আৰু যিজনে ইউৰেচিয়াক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিছিলে তেওঁ বিশ্বৰ ভাগ্য নিয়ন্ত্ৰণ কৰিছিল।

  ভৌগোলিক কাৰকসমূহৰ ভিতৰত আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ হৈছে এখন দেশৰ আকাৰ, ইয়াৰ জলবায়ু, স্থলাকৃতি আৰু ইয়াৰ অৱস্থান। এই কাৰকসমূহৰ উপস্থিতিয়ে জাতীয় ক্ষমতাৰ কাৰক হিচাপে ভূগোলৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

- **আকাৰ ঃ** এখন দেশৰ আকাৰে বিভিন্ন ধৰণে ইয়াৰ শক্তি বৃদ্ধি কৰে। ই জাতীয় ক্ষমতাৰ এক প্ৰাকৃতিক আৰু স্পষ্ট কাৰক। কিন্তু বৃহৎ আকাৰে জাতীয় ক্ষমতাৰ বিকাশত বাধা হিচাপেও কাম কৰিব পাৰে। এখন ডাঙৰ ৰাষ্টই প্ৰতিৰক্ষাতো সহায় কৰে। পূৰ্বৰ ছোভিয়েট ইউনিয়নৰ বিশালতাই নেপোলিয়ন আৰু হিটলাৰৰ শক্তিক পৰাস্ত কৰাত সহায় কৰিছিল। ডাঙৰ আকাৰে গুৰুত্বপূৰ্ণ উদ্যোগ স্থাপনৰ যথেষ্ট সুযোগ প্ৰদান কৰে। কিন্তু কেৱল বিশাল ভূখণ্ডই পৰ্যাপ্ত নহয়। ই উপকাৰীও হ'ব লাগে। ব্ৰাজিলৰ অৰণ্য আৰু অষ্ট্ৰেলিয়াৰ দীঘল মৰুভূমিয়ে. নিঃসন্দেহে দুয়োখন দেশৰ বৃহৎ আকাৰত অৱদান যোগায়, কিন্তু ইয়াৰ বিশালতাই জাতীয় ক্ষমতাৰ ক্ষেত্ৰত তেওঁলোকক বিশেষ সহায় নকৰে। সেয়েহে এখন দেশৰ আকাৰ সম্পদৰ সৈতে সম্পৰ্কিত নহয়। প্ৰায়ে, এখন দেশৰ সৰু আকাৰে ইয়াৰ এক মহান শক্তি হোৱাৰ পথত বাধা হিচাপে প্ৰমাণিত হয় কিয়নো ইয়াৰ জাতীয় ক্ষমতা কেৱল সীমিত পৰিমাণলৈকেহে বৃদ্ধি পাব পাৰে। বৃহৎ অঞ্চলসমূহেও বিভিন্ন

ধৰণৰ সামৰিক সুবিধা প্ৰদান কৰি এখন ৰাষ্ট্ৰৰ শক্তি বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। পূৰ্বৰ ছোভিয়েট ৰাছিয়া এখন বিশাল দেশ আছিল। ইয়াৰ ভূখণ্ড পৃথিৱীৰ প্ৰায় এক-সপ্তমাংশ আৱৰি আছিল আৰু আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰতকৈ আঢ়ৈ গুণ ডাঙৰ আছিল। বিশাল ভূখণ্ডই ইয়াৰ শক্তিৰ উৎস আছিল। বৃহৎ ভূখণ্ডই সাধাৰণতে এক বৃহৎ শক্তিৰ সম্ভাৱনা সৃষ্টি কৰে।

- **স্থলাকৃতি ঃ** ই ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ প্ৰতিৰক্ষাত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে আৰু বৈদেশিক নীতিৰ সিদ্ধান্তসমূহকো প্ৰভাৱিত কৰে। স্থলাকৃতিৰ ভৌগোলিক বৈশিষ্ট্যসমূহ হ'ল পৰ্বত, নদী, উপত্যকা, মৰুভূমি যিয়ে যোগাযোগ আৰু নিৰাপত্তাৰ ক্ষেত্ৰতো সহায় কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, হিমালয়, আল্পছ আৰু ৰাইন, ৰিঅ' গ্ৰেণ্ড, য়েল আদি নদীয়ে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ প্ৰাকৃতিক সীমা হিচাপে কাম কৰে। স্থলাকৃতিয়ে জনসংখ্যাৰ ঘনত্ব আৰু ভূমিৰ জলবায়ু নিৰ্ধাৰণ কৰে আৰু ভূমিৰ অৱস্থানে বতাহ, বৰষুণ, তাপমাত্ৰা আৰু মাটিৰ অৱস্থাক প্ৰভাৱিত কৰে।
- **জলবায়ু ঃ** জলবায়ু হৈছে আন এটা উপাদান যিয়ে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ শক্তিৰ সম্ভাৱনা নিৰ্ধাৰণ কৰাত অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। ই এখন ৰাষ্ট্ৰৰ সংস্কৃতি আৰু অৰ্থনীতি নিৰ্ধাৰণ কৰে। জলবায়ুৱে দেশৰ বাসিন্দাসকলৰ স্বাস্থ্যৰ স্থিতি আৰু শক্তিৰ স্তৰত যথেষ্ট প্ৰভাৱ পেলায়। তদুপৰি, এখন দেশৰ কৃষি উৎপাদন ইয়াৰ জলবায়ুৰ দ্বাৰাও প্ৰভাৱিত হয়। যেতিয়া জলবায়ু অনুকূল হয়, ই অধিক কৰ্ম সংস্কৃতিৰ সৃষ্টি কৰে আৰু অৱশেষত ই অধিক উৎপাদনশীলতাৰ সৃষ্টি কৰে। আধুনিক ঔদ্যোগিক ৰাষ্ট্ৰসমূহ ইয়াৰ জলবায়ুৰ ওপৰত বহু পৰিমাণে নিৰ্ভৰশীল কাৰণ জলবায়ুৰ অত্যাধিকতাই উদ্যোগসমূহৰ বিকাশ কঠিন কৰি তোলে। দৰাচলতে, বৈদেশিক নীতিৰ ওপৰত জলবায়ুৰ প্ৰভাৱ পৰে কিয়নো যেতিয়া অনিশ্চিত বৰষুণ আৰু খৰাং হয়, তেতিয়া ৰাষ্ট্ৰখনৰ শক্তি সীমিত হৈ পৰে কিয়নো খাদ্য আমদানিৰ ওপৰত অধিক নিৰ্ভৰশীলতাই দেশক স্বাধীন বৈদেশিক নীতি গ্ৰহণ কৰাত বাধা দিয়ে।
- **অৱস্থান ঃ** এখন ৰাষ্ট্ৰৰ ভৌগোলিক অৱস্থান হৈছে এটা প্ৰধান কাৰক যি এখন ৰাষ্ট্ৰৰ ক্ষমতাক প্ৰভাৱিত কৰে। এখন ৰাষ্ট্ৰৰ সংস্কৃতি, অৰ্থনীতি আৰু সামৰিক শক্তি ইয়াৰ অৱস্থানৰ ওপৰত বহু পৰিমাণে নিৰ্ভৰশীল। ই এখন ৰাষ্ট্ৰক ভূমি শক্তি বা সাগৰীয় শক্তি হিচাপে গঢ়ি তোলাত সহায় কৰে। ব্ৰিটেইনে নিজৰ কৌশলগত অৱস্থানৰ বাবে বহু শতিকা ধৰি বাণিজ্য আৰু নৌ শক্তি দুয়োটাৰে ক্ষেত্ৰত শাসন কৰিব পাৰিছিল।

ভৌগোলিক অৱস্থান আৰু বৈদেশিক নীতিৰ মাজত এক সম্পৰ্ক আছে। এই ক্ষেত্ৰত ছুইজাৰলেণ্ড হৈছে শ্ৰেষ্ঠ উদাহৰণ। মধ্য প্ৰাচ্যৰ ভৌগোলিক আৰু কৌশলগত অৱস্থানৰ বাবে ই ক্ষমতাৰ এক অঞ্চলত পৰিণত হৈছিল। কৌশলগত অৱস্থানৰ বাবে যথেষ্ট গুৰুত্ব লাভ কৰা আন দেশসমূহ হ'ল হংকং, ছিংগাপুৰ, পানামা, এডেন, মাল্টা, চাইপ্ৰাছ, গ্ৰীণলেণ্ড ইত্যাদি।

- **প্ৰাকৃতিক সম্পদ ঃ** প্ৰাকৃতিক সম্পদ হৈছে প্ৰকৃতিৰ উপহাৰ। পানী আৰু ইয়াৰ উৎপাদিত সামগ্ৰী, মাটিৰ উৰ্বৰতা, খাদ্য আৰু আঁহৰ দৰে কৃষিজাত সামগ্ৰী, খনিজ পদাৰ্থ, অৰণ্য, কেঁচা সামগ্ৰী আদি সকলো প্ৰাকৃতিক সম্পদ, কিয়নো ই ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ বাবে প্ৰাকৃতিকভাৱে উপলব্ধ। কিন্তু কেতিয়াবা কেঁচা সামগ্ৰী যেনে ৰবৰ আৰু কপাহ উৎপাদন কৰিব লগা হয়। ১৯শ শতিকালৈকে প্ৰতিৰক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত কেঁচা সামগ্ৰীয়ে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। শেহতীয়াভাৱে তেল আৰু ইউৰেনিয়ামৰ দৰে কিছুমান কেঁচা সামগ্ৰীয়ে গুৰুত্ব লাভ কৰিছে। যুদ্ধৰ উদ্দেশ্যৰ উপৰিও ক্ষমতাৰ উৎস হিচাপে প্ৰাকৃতিক সম্পদৰো প্ৰয়োজন হয়। ই জাতীয় ক্ষমতাৰ এক স্থিৰ উপাদান। ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ ঔদ্যোগিক, অৰ্থনৈতিক আৰু সামৰিক উন্নয়নৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰাকৃতিক সম্পদসমূহ অতি সহায়ক। ঔদ্যোগিকভাৱে কয়লা, লোহা, তেল, ইউৰেনিয়াম, ৰবৰ, বক্সাইট, মেংগানিজ আৰু প্ৰাকৃতিক গেছৰ দৰে সম্পদে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ প্ৰতিৰক্ষাৰ উদ্দেশ্যেও কাম কৰে। তদুপৰি, পেট্ৰলিয়াম ঔদ্যোগিক ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ অৰ্থনৈতিক বিকাশৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উৎস। প্ৰাকৃতিক সম্পদ উপলব্ধ থকা ৰাষ্ট্ৰসমূহে প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ সঠিক ব্যৱহাৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি বিবেচনা কৰে। প্ৰাকৃতিক সম্পদে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্প্ৰদায়ত ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ স্থিতি শক্তিশালী কৰে। নীতিগত সিদ্ধান্তসমূহ প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ পৰ্যাপ্ততাৰ দ্বাৰাও প্ৰভাৱিত হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, উপসাগৰীয় দেশসমূহ আৰু পশ্চিম এছিয়াৰ দেশসমূহে তেলৰ উপলব্ধতাৰ বাবে সমৃদ্ধিশালী হৈ পৰিছে, যাৰ ফলত এই দেশসমূহৰ সবল কূটনৈতিক স্থিতিত অৱিহণা যোগাইছে । খনিজ, শক্তি আৰু খাদ্য সম্পদৰ পৰ্যাপ্ত পৰিমাণৰ বাবে বৈদেশিক নীতি নিৰ্বাচনৰ ক্ষেত্ৰতো ৰাছিয়া আৰু আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ এক সুবিধাজনক পৰিস্থিতিত আছে।
- **জনসংখ্যা ঃ** বৃহৎ জনসংখ্যা এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বাবে বৃহৎ সম্পদ বুলি ক'ব পাৰি। কিন্তু কেতিয়াবা বৃহৎ জনসংখ্যাৰ অধিকাৰে এখন দেশক শক্তিশালী নকৰিবও পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, চীন বিশ্বৰ সৰ্বাধিক জনবহুল দেশ হোৱাৰ স্বত্ত্বেও আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ দৰে শক্তিশালী নহয়। প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধত আমেৰিকাৰ সামৰিক জনশক্তিয়ে মিত্ৰশক্তিৰ পৰিসৰ বৃদ্ধি কৰিছিল। ইয়াৰ বিপৰীতে ইজৰাইল, জাপান আৰু জাৰ্মানীৰ দৰে দেশবোৰ জনসংখ্যা কম হোৱাৰ স্বত্ত্বেও অতি শক্তিশালী। এখন দেশৰ জনসাধাৰণক শিক্ষিত আৰু সঠিকভাৱে প্ৰশিক্ষণ দিয়া আৱশ্যক, যাতে তেওঁলোক জাতীয়ক্ষমতাৰ এক বৃহৎ উৎস হৈ পৰে। সেয়েহে জনসংখ্যাৰ গুণগত মান আৰু পৰিমাণ দুয়োটাই অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। পুনৰ এখন ৰাষ্ট্ৰৰ জনসাধাৰণৰ আনুগত্য, একতা, প্ৰেমৰ মনোভাৱ, ত্যাগ, কৰ্তব্য পালনৰ দৰে গুণসমূহে ৰাষ্ট্ৰখনৰ উন্নয়নৰ প্ৰক্ৰিয়াত আৰু লগতে ৰাষ্ট্ৰখনক শক্তিশালী কৰি তোলাত এক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। যদি জনসাধাৰণক সঠিকভাৱে প্ৰশিক্ষণ দিয়া হয় তেন্তে ই অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ ক্ষেত্ৰত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ সম্পদ হ'ব পাৰে।
- **অৰ্থনৈতিক বিকাশ ঃ** ই আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান যিয়ে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ জাতীয় ক্ষমতা নিৰ্ধাৰণ কৰে। কিন্তু ইউ. এন. ডি. পি.-ৰ মানৰ উন্নয়ন সূচক (এইচ. ডি. আই.) অনুসৰি

অর্থনৈতিক উন্নয়ন জনসাধাৰণৰ কল্যাণৰ একমাত্ৰ সূচক নহয়। আনহাতে, এইচ. ডি. আই.-ত মানৱ বিকাশৰ তিনিটা মৌলিক উপাদান অন্তর্ভুক্ত থাকে— দীর্ঘায়ু, জ্ঞান আৰু জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ড। প্ৰকৃততে উন্নত দেশসমূহেই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত এক সুবিধাজনক স্থান দখল কৰে। তদুপৰি, অর্থনৈতিক বিকাশে ৰাষ্ট্ৰখনৰ সামৰিক প্ৰস্তুতি উন্নত কৰাৰ সামর্থ্যও নির্ধাৰণ কৰে।

- **প্ৰযুক্তি ঃ** প্ৰযুক্তিগত বিকাশ হৈছে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ জাতীয় ক্ষমতাৰ আন এটা প্ৰধান কাৰক। ই এখন ৰাষ্ট্ৰৰ শক্তিশালী অর্থনীতি, শক্তিশালী ঔদ্যোগিক ভিত্তি, শক্তিশালী সামৰিক বাহিনী, পৰিবহণ আৰু যোগাযোগৰ ব্যৱস্থা প্ৰভাৱিত কৰাৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ কাৰক। ই হৈছে মানৱ কল্যাণৰ বাবে বৈজ্ঞানিক জ্ঞানৰ প্ৰয়োগ। ই এখন দেশক ইয়াৰ সম্পদসমূহক প্ৰকৃত শক্তিলৈ ৰূপান্তৰিত কৰাত সহায় কৰে। উন্নত প্ৰযুক্তি আহৰণ কৰা আৰু গুৰুত্বপূর্ণ কেঁচা সামগ্ৰীৰ অধিকাৰ থকা দেশবোৰ (আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ, জাপান, চীন) প্ৰকৃততে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ক্ষেত্ৰত সম্পূর্ণ শক্তিশালী আৰু উন্নত। কিন্তু কেৱল প্ৰাকৃতিক সম্পদ অবিহনে উন্নত প্ৰযুক্তি থকাটো এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বাবে পর্যাপ্ত নহয়। প্ৰকৃত অর্থত এখন শক্তিশালী ৰাষ্ট্ৰ হ'বলৈ হ'লে এখন ৰাষ্ট্ৰত প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ প্ৰক্ৰিয়াকৰণৰ বাবে উন্নত প্ৰযুক্তি, উদ্যোগ আৰু বজাৰো থাকিব লাগিব। প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ সদ্ব্যহাৰৰ বাবে প্ৰযুক্তিগত প্ৰগতিৰ প্ৰয়োজন আছে। প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ প্ৰক্ৰিয়াকৰণ প্ৰযুক্তিগত বিকাশৰ জৰিয়তে সম্ভৱ।
- **সামৰিক শক্তি ঃ** সামৰিক সামর্থ্য হৈছে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ জাতীয়. ক্ষমতা আৰু মর্যাদাৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ কাৰক। শক্তিশালী সামৰিক বাহিনী অবিহনে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বাবে যুদ্ধ জয় কৰাটো সম্ভৱ নহয়। ৰাছিয়া, আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ আৰু চীন হৈছে শক্তিশালী আৰু বিশাল সেনাবাহিনী থকা দেশ। অত্যাধুনিক প্ৰযুক্তিৰ সৈতে সামৰিক বাহিনী আৰু শক্তিশালী হৈ পৰে, যাক গৱেষণা আৰু বিকাশৰ জৰিয়তে নিৰন্তৰ উন্নত কৰা হয়। সামৰিক শক্তিত দুটা বস্তু জড়িত থাকে— সশস্ত্ৰ বাহিনী আৰু অস্ত্ৰ। সশস্ত্ৰবাহিনীৰ সংখ্যা আৰু আকাৰ অতি গুৰুত্বপূর্ণ। সশস্ত্ৰ বাহিনীক যোগান ধৰা অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ আৰু সঁজুলিও সমানেই গুৰুত্বপূর্ণ। যুদ্ধত অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ আৰু সঁজুলিয়ে অতি গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে যদিও সৈন্যৰ পৰিমাণ আৰু মানদণ্ডৰ অস্তিত্ব থাকিলেহে তেওঁলোকৰ ভূমিকা আৰু অধিক ফলপ্ৰসূ হয়।
- **ৰাজনৈতিক গাঁথনি আৰু নেতৃত্ব ঃ** এখন ৰাষ্ট্ৰৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাই ৰাষ্ট্ৰখনৰ জাতীয় . ক্ষমতালৈ যথেষ্ট পৰিমাণে অৰিহণা যোগায়। বৈদেশিক নীতিৰ গঠন আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় নীতিৰ উপলব্ধি ৰাষ্ট্ৰখনৰ ৰাজনৈতিক গাঁথনি আৰু অভিজাত শ্ৰেণীৰ প্ৰকৃতিৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। দায়িত্বশীল নেতৃত্বৰ লগতে দক্ষ আমোলাতন্ত্ৰই এখন ৰাষ্ট্ৰৰ অধিক শক্তিৰ সৃষ্টি কৰে। আমোলাতন্ত্ৰ নিৰপেক্ষ, সৎ, পৰিষ্কাৰ আৰু দক্ষ হোৱাটো প্ৰয়োজনীয়। একে সময়তে, জাতীয়. ক্ষমতাৰ বিশ্লেষণ প্ৰক্ৰিয়াত নেতৃত্বৰ মানদণ্ডও গুৰুত্বপূর্ণ। জাতীয় ক্ষমতাৰ ফলপ্ৰসূতা বিবেচনা কৰাৰ ক্ষেত্ৰত শাসনৰ মানদণ্ডও এক গুৰুত্বপূর্ণ কাৰক।

সক্ষম নেতৃত্ব জনসাধাৰণৰ বাবে এক বৃহৎ অনুপ্ৰেৰণা। মানুহৰ নৈতিকতা নেতৃত্বৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। নেতৃত্বক ক্ষমতাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ মানৰ উপাদান হিচাপে গণ্য কৰা হয়। নেতৃত্বৰ গুণগত মান আৰু প্ৰজ্ঞা গুৰুত্বপূৰ্ণ। নেপোলিয়ন, হিটলাৰ, চার্চিল, ৰুজভেল্ট, লেনিন, গান্ধী আদিৰ দৰে নেতাসকলে বিশ্ব ইতিহাসত গভীৰ প্ৰভাৱ পেলাইছিলে। জনবল, প্ৰযুক্তি, ঔদ্যোগিক ক্ষমতা, সামৰিক শক্তি, আদৰ্শৰ সঠিক ব্যৱহাৰ সম্পূৰ্ণৰূপে ৰাষ্ট্ৰখনৰ চৰকাৰ চলোৱা নেতৃত্বৰ গুণাগুণৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। ৰাজনৈতিক নেতাসকলেই অৱশেষত নিজৰ নিজৰ ৰাষ্ট্ৰৰ ভাগ্য নির্ণয় কৰে।

- **জাতীয় চৰিত্ৰ আৰু জাতীয় নৈতিকতা ঃ** জাতীয় চৰিত্ৰ হৈছে ক্ষমতাৰ আন এটা মৌলিক উপাদান। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত জাতীয় চৰিত্ৰই ৰাষ্ট্ৰ এখনৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীসকলৰ ধাৰণা, প্ৰতিক্ৰিয়া আৰু আচৰণৰ আৰ্হিৰ জৰিয়তে ইয়াৰ অভিব্যক্তি বিচাৰি পায়। ই জাতীয়ক্ষমতাৰ এক অস্পৰ্শনীয় উপাদান। উদাহৰণস্বৰূপে, আমেৰিকাৰ জাতীয় চৰিত্ৰ হৈছে সম্পদ আৰু ক্ষমতাৰ উপাসনা আৰু ৰাজ্যখনৰ বৈদেশিক নীতি এই বৈশিষ্ট্যসমূহৰ সৈতে সুসংগত। একেদৰে, সহনশীলতাৰ সংস্কৃতি আৰু বিশ্বাস-প্ৰণালীয়ে ভাৰতৰ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীসকলৰ দৃষ্টিভংগী আৰু বৈদেশিক নীতিৰ দৃষ্টিভংগী গঢ় দিয়ে।

  একেদৰে, ব্ৰিটিছসকল তেওঁলোকৰ সাধাৰণ জ্ঞানৰ প্ৰকৃতিৰ বাবে পৰিচিত, জাপানীসকল তেওঁলোকৰ জাতীয়তাবাদৰ বাবে, জাৰ্মান তেওঁলোকৰ অনুশাসন আৰু উদ্যমশীলতাৰ বাবে, ৰাছিয়ানসকল তেওঁলোকৰ দৃঢ়তা আৰু অধ্যৱসায়ৰ বাবে পৰিচিত। জাতীয় চৰিত্ৰৰ দৰে জাতীয় মনোবল জাতীয় ক্ষমতাৰ এক প্ৰধান কাৰক। জাতীয় মনোবল এক মানসিক অৱস্থাৰে গঠিত যাক দেশপ্ৰেম বুলি ক'ব পাৰি। জাতীয় চৰিত্ৰ জাতীয় মনোবলতকৈ এক বিস্তৃত ধাৰণা যদিও দুয়োটা উপাদান পৰস্পৰৰ সৈতে সম্পৰ্কিত।

- **আদৰ্শ ঃ** আদৰ্শ জাতীয় ক্ষমতাৰ এক অপৰিহাৰ্য উপাদান আৰু ই জাতীয় ক্ষমতাৰ উপাদানসমূহৰ আদৰ্শগত অংশ গঠন কৰে। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত আদৰ্শ বন্ধুত্বৰ উৎস হ'ব পাৰে আৰু শত্ৰুতাৰ উৎসও হ' ব পাৰে। ই জাতীয় ক্ষমতাৰ এক অস্পৰ্শনীয় উপাদান। ৰাষ্ট্ৰসমূহে গ্ৰহণ কৰা গণতন্ত্ৰ, সমাজবাদ, সাম্যবাদ, পুঁজিবাদ, জাতীয়তাবাদ আদিৰ দৰে বিভিন্ন মতাদৰ্শই ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ স্বাৰ্থত সেৱা আগবঢ়ায়। জাতীয় স্বাৰ্থৰ অগ্ৰগতিৰ বাবে আদৰ্শগত উপাদান ব্যৱহাৰ কৰা হয়। দৰাচলতে, আদৰ্শই এখন ৰাষ্ট্ৰক ইয়াৰ ক্ষমতাৰ ব্যৱহাৰক প্ৰভাৱিত কৰাত সহায় কৰে। কেতিয়াবা ভুল আদৰ্শৰ বাছনিও দুৰ্বলতাৰ উৎস হৈ পৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, হিটলাৰৰ নাজিবাদৰ আদৰ্শই জাৰ্মানীক দুৰ্বল কৰি তুলিছিল, একেদৰে মুছোলিনিৰ ফাছিজমে ইটালীক দুৰ্বল কৰিছিল। সেয়েহে, আদৰ্শৰ এক ভাল নির্বাচন প্ৰয়োজনীয়।

- **বুদ্ধিমত্তা ঃ** বুদ্ধিমত্তা হৈছে জাতীয় ক্ষমতাৰ আন এটা প্ৰধান উপাদান। বুদ্ধিমত্তা হৈছে জ্ঞান উৎপাদন কৰা কাৰ্য্যকলাপ, আৰু জ্ঞানে বৈদেশিক সম্পৰ্কৰ লগত জড়িত চৰকাৰী সিদ্ধান্তত অৰিহণা যোগায়। চৰকাৰৰ বাবে এক সঠিক, ফলপ্ৰসূ আৰু নির্ভৰযোগ্য

চোৰাংচোৱা সেৱা অতি প্ৰয়োজনীয়, যাৰ অনুপস্থিতিত ৰাষ্ট্ৰখনৰ ক্ষমতা দুৰ্বল হ'ব পাৰে আৰু কেইবাটাও সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'ব লগা হ'ব পাৰে। সেয়েহে, প্ৰায় সকলো দেশেই তেওঁলোকৰ নিৰাপত্তাৰ বাবে চোৰাংচোৱা সেৱা বজাই ৰাখিছে।

- **কূটনীতি ঃ** ৰাষ্ট্ৰৰ শক্তিৰ বাবে সৃষ্টি কৰা সকলো কাৰকৰ ভিতৰত আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ হৈছে কূটনীতি। কূটনীতি হৈছে জাতীয় ক্ষমতাৰ মস্তিষ্ক। মূলতঃ কূটনীতিৰ বাবেই ব্ৰিটেইন এখন শক্তিশালী ৰাষ্ট্ৰ হিচাপে স্থান লাভ কৰিছে। আন্তঃযুদ্ধৰ সময়ছোৱাত আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ ৰাজনৈতিকভাৱে অতি শক্তিশালী আছিল যদিও ইয়াৰ কূটনীতি দুৰ্বল হোৱাৰ বাবে বিশ্ব ৰাজনীতিত সামান্য ভূমিকা পালন কৰিছিল। একে সময়তে আমি নাছি জাৰ্মানীৰ কথাও উল্লেখ কৰিব পাৰো, যি কূটনীতিৰ বিফলতাৰ বাবে নিজকে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় মঞ্চত উপস্থাপন কৰাত ব্যৰ্থ হৈছিল। সেয়েহে, জাতীয় ক্ষমতাৰ এক উপাদান হিচাপে কূটনীতি যথেষ্ট গুৰুত্বপূৰ্ণ।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ 'পলিটিক্স এমাংগ নেচনচ' নামৰ কিতাপখন কোনে লিখিছিল ?

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ জাতীয়ক্ষমতাৰ যিকোনো দুটা উপাদানৰ বিষয়ে সংক্ষেপে লিখক।

.....

.....

.....

৬.৫ জাতীয় ক্ষমতাৰ সীমাবদ্ধতা

যদিও আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰৰ দ্বাৰা জাতীয় ক্ষমতাৰ প্ৰয়োগ এক স্বীকৃত বাস্তৱ, জাতীয় ক্ষমতাও কিছুমান সীমাবদ্ধতাৰ ভিতৰত কাম কৰে। কোনো ৰাষ্ট্ৰই বিশ্বৰ আন ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে সম্পৰ্ক স্থাপন কৰাৰ ক্ষেত্ৰত স্বেচ্ছাচাৰী আৰু কৰ্তৃত্বপূৰ্ণ ধৰণে কাম কৰিব নোৱাৰে। কোনো ৰাষ্ট্ৰৰ বাবে ক্ষমতাৰ সীমাহীন ব্যৱহাৰৰ অনুমতি দিয়া নহয় কিয়নো ই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত যুদ্ধ, বিশৃংখলতা আৰু অৰাজকতাৰ উৎস হ'ব পাৰে। আজি বিশ্বায়নৰ যুগত ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত পাৰস্পৰিক নিৰ্ভৰশীলতা বৃদ্ধি পাইছে, সেয়েহে ৰাষ্ট্ৰসমূহে নিজেই নিজৰ ক্ষমতা প্ৰয়োগৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ ৰখাৰ প্ৰয়োজনীয়তা উপলব্ধি কৰিছে। যুদ্ধ আৰু অৰাজকতা প্ৰতিৰোধ কৰিবলৈ আৰু বিশ্বত বহনক্ষম উন্নয়ন আনিবলৈ ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ শক্তিৰ নিয়ন্ত্ৰণ অতি প্ৰয়োজনীয়। জাতীয়

ক্ষমতাৰ ওপৰত এই সীমাবদ্ধতা কেইবাটাও সঁজুলিৰ সহায়ত উপলব্ধি কৰা হয়। ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ জাতীয় ক্ষমতাৰ ওপৰত থকা প্ৰধান সীমাবদ্ধতাসমূহ তলত আলোচনা কৰা হৈছে ঃ

- **ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য (ব্যালেন্স অৱ পাৱাৰ) ঃ** ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য (ব্যালেন্স অৱ পাৱাৰ)ক বিষয়াসকলে ক্ষমতাৰ স্থিতিৰ ভাৰসাম্য বজাই ৰখাৰ এক সঁজুলি হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰে। এখন ৰাষ্ট্ৰৰ ক্ষমতাৰ স্থিতি আন ৰাষ্ট্ৰৰ বাবে ভাবুকি হ'ব নোৱাৰে। সেয়েহে, কোনো ৰাষ্ট্ৰক অপ্ৰয়োজনীয়ভাৱে শক্তিশালী হ'বলৈ দিয়া নহয় আৰু যদি কোনো ৰাষ্ট্ৰই এনে কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে, তেন্তে আন এখন ৰাষ্ট্ৰই সামূহিকভাৱে তেওঁলোকৰ ক্ষমতা একত্ৰিত কৰিব লাগে। ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য পুনৰুদ্ধাৰ কৰিবলৈ আনকি বল প্ৰয়োগ বা বলপূৰ্বক ব্যৱহাৰৰ অনুমতি দিয়া হয়। ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ সংযুক্ত শক্তিৰ দ্বাৰা এখন ৰাষ্ট্ৰৰ ক্ষমতাৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ থাকিব লাগে। ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ কিছুমান সাধাৰণ পদ্ধতি আছে যেনে বিভাজন আৰু শাসন, ক্ষতিপূৰণ আৰু অধিগ্ৰহণ, অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ হস্তক্ষেপ, মিত্ৰতা।
- **বিশ্ব জনমত ঃ** সমসাময়িক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত বৈদেশিক নীতি গণতান্ত্ৰিক হোৱাৰ লগে লগে এক শক্তিশালী আৰু সংগঠিত বিশ্ব জনমত বিকশিত হৈছে। বিশ্ব জনমতৰ চাপে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ নীতি বা কাৰ্যকলাপসমূহক ইয়াৰ উদ্দেশ্যসমূহ পূৰণৰ দিশত প্ৰভাৱিত বা পৰিৱৰ্তন কৰিব পাৰে। বিভিন্ন বিশ্ব শান্তি আন্দোলন, পৰিৱেশ সুৰক্ষা আন্দোলন, মানৱ অধিকাৰ সুৰক্ষা আন্দোলন আৰু এনে অন্যান্য আন্দোলনে স্পষ্টভাৱে এক শক্তিশালী বিশ্ব জনমতৰ উপস্থিতিৰ প্ৰমাণ দেখুৱাইছে। ৰাষ্ট্ৰসংঘই বিশ্ব জনমতকএক গুৰুত্বপূৰ্ণ সঁজুলি বুলি গণ্য কৰি আহিছে। দেখা গৈছে যে মানৱ অধিকাৰ সুৰক্ষা আৰু সকলো দেশৰ দ্বাৰা সকলোৰে স্বাধীনতা সুৰক্ষাৰ বাবে বিশ্ব জনমতৰ ব্যাপক সমৰ্থন আছে আৰু ই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ ক্ষেত্ৰত ৰাষ্ট্ৰীয় শক্তিৰ ভূমিকাৰ ওপৰত এক ডাঙৰ প্ৰভাৱ পেলাইছে।
- **আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইন ঃ** ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ জাতীয় ক্ষমতাৰ ওপৰত সীমাবদ্ধতা হিচাপে আন এটা প্ৰধান সঁজুলি হৈছে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইন। ই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ আচৰণ নিয়ন্ত্ৰণ কৰে আৰু ইয়াক ৰাষ্ট্ৰসমূহে বাধ্যতামূলক হিচাপে গ্ৰহণ কৰে। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইন হৈছে এক আচৰণ বিধিৰ দৰে যি বিশ্বজুৰি শান্তি আৰু সুস্থিৰতা বজাই ৰাখিবলৈ আৰু যুদ্ধৰ পৰিস্থিতি পৰিহাৰ কৰিবলৈ অত্যাৱশ্যকীয়। কূটনৈতিক সম্পৰ্ক স্থাপনৰ ক্ষেত্ৰত ই অতি উপযোগী। তদুপৰি, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইন উলংঘন কৰিলে উলংঘন কৰা ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ বিৰুদ্ধে নিষেধাজ্ঞা আৰোপ কৰা হয়।
- **আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় নৈতিকতা ঃ** আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় নৈতিকতাই নৈতিক নিয়ম আৰু মূল্যবোধৰ এক সংহতিক বুজায় । আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰিৱেশত ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ আচৰণ এই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় নৈতিকতাৰ দ্বাৰা সীমিত। ই নৈতিক আচৰণ বিধিৰ দৰে যি আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত ৰাষ্ট্ৰসমূহে অনুসৰণ কৰে। এই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় নৈতিকতাই যুদ্ধৰ বিৰুদ্ধে মানৱ চেতনা শক্তিশালী কৰাৰ ক্ষেত্ৰতো গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

- **আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংগঠন ঃ** প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ ফলাফলবোৰৰ ভিতৰত এটা হ'ল 'লীগ অৱ নেশ্যনছ' নামৰ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংগঠনৰ উত্থান। কিন্তু লীগ অৱ নেশ্বনে ইয়াৰ উদ্দেশ্যসমূহ পূৰণ কৰাত ব্যৰ্থ হৈছিল আৰু ইয়াৰ ফলত দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ সংঘটিত হৈছিল। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ ফলত আৰু কিছু বিশ্ব সংস্থা (ৰাষ্ট্ৰসংঘ) ৰ প্ৰতিষ্ঠা হৈছিল। এই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংস্থাসমূহে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ ক্ষমতাক সীমাৰ ভিতৰত ৰখাত সহায় কৰে। বৰ্তমান যুগত, ৰাষ্ট্ৰসংঘই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্প্ৰদায়ৰ সকলো সদস্যৰ এক বিশ্বব্যাপী সংগঠন হিচাপে কাম কৰি আছে আৰু ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ চনদটোৱে কিছুমান লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য নিৰ্ধাৰণ কৰিছে যিবোৰ ইয়াৰ সদস্য ৰাষ্ট্ৰসমূহে অনুসৰণ কৰিব লাগে। ই সমগ্ৰ বিশ্বত শান্তি-শৃংখলা বজাই ৰখাত আৰু লগতে শান্তিপূৰ্ণভাৱে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক পৰিচালনা কৰাত সহায় কৰে। ৰাষ্ট্ৰসংঘই সদস্য ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত বিবাদৰ শান্তিপূৰ্ণ নিষ্পত্তিৰ বাবে কাম কৰাৰ লগতে ই মহাশক্তিৰ উচ্চাকাংক্ষাকো সীমিত কৰে কিয়নো ই ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ দ্বাৰা ক্ষমতাৰ সীমাহীন ব্যৱহাৰৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ হিচাপে কাম কৰে।
- **সামূহিক নিৰাপত্তা ঃ** কোনো ৰাষ্ট্ৰৰ দ্বাৰা উলংঘনৰ বিৰুদ্ধে সকলো ৰাষ্ট্ৰৰ সামূহিক পদক্ষেপৰ জৰিয়তে বিশ্বত শান্তি আৰু নিৰাপত্তা বজাই ৰখাৰ পদ্ধতিক সামূহিক নিৰাপত্তা বুলি কোৱা হয়। শক্তি ব্যৱস্থাপনা হৈছে সামূহিক নিৰাপত্তাৰ মূল ধাৰণা। ইয়াৰ নীতি হৈছে বিশ্বৰ সকলো ৰাষ্ট্ৰৰ দ্বাৰা সুৰক্ষিত কৰা উমৈহতীয়া উদ্দেশ্যৰ জৰিয়তে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় শান্তি আৰু নিৰাপত্তা বজাই ৰখা। ই এনে এক সঁজুলি যাৰ জৰিয়তে সকলো ৰাষ্ট্ৰৰ সামূহিক ক্ষমতাৰ দ্বাৰা আন ৰাষ্ট্ৰৰ ক্ষমতাৰ অপব্যৱহাৰ সীমিত কৰা হয়। সামূহিক নিৰাপত্তাৰ তত্ত্বটো ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ চনদৰ সপ্তম অধ্যায়ত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছিল।
- **নিৰস্ত্ৰীকৰণ আৰু অস্ত্ৰ নিয়ন্ত্ৰণ ঃ** ওপৰত উল্লেখ কৰা অন্যান্য সঁজুলিৰ দৰে, অস্ত্ৰ নিয়ন্ত্ৰণ আৰু নিৰস্ত্ৰীকৰণকো জাতীয় ক্ষমতা সীমিত কৰাৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ সঁজুলি বুলি গণ্য কৰা হয়। অস্ত্ৰ নিয়ন্ত্ৰণ অস্ত্ৰৰ ব্যৱহাৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰাৰ ব্যৱস্থাসমূহক বুজায়। নিৰস্ত্ৰীকৰণৰ অৰ্থ হৈছে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত যুদ্ধ প্ৰতিৰোধৰ উদ্দেশ্যে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ নিৰ্মূল বা হ্ৰাস কৰা। প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধ আৰু দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত সকলো ৰাষ্ট্ৰৰ মাজত অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ বাবে এক উন্মাদ প্ৰতিযোগিতাৰ সৃষ্টি হৈছে। অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ ফলত যুদ্ধৰ সম্ভাৱনা আঁতৰ কৰিবলৈ বা হ্ৰাস কৰিবলৈ, নিৰস্ত্ৰীকৰণ আৰু অস্ত্ৰ নিয়ন্ত্ৰণৰ ধাৰণা প্ৰৱৰ্তন কৰা হৈছে। অস্ত্ৰ নিয়ন্ত্ৰণ আৰু নিৰস্ত্ৰীকৰণ হৈছে এক প্ৰচেষ্টা যিয়ে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ দখল আৰু উৎপাদন আঁতৰাই বা হ্ৰাস কৰি ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ জাতীয় ক্ষমতাক সীমাবদ্ধ কৰে।

অগ্ৰগতি খতিয়ান

প্ৰশ্ন ৩ ঃ ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য বজাই ৰখাৰ যিকোনো দুটা পদ্ধতি উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন ৪ ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় শক্তিৰ ওপৰত যিকোনো দুটা সীমাবদ্ধতাৰ বিষয়ে সংক্ষেপে লিখক।

.....

.....

৬.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ক্ষমতা হৈছে আন ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে সম্পৰ্ক নিৰ্ধাৰণ কৰা মূল উপাদানসমূহৰ ভিতৰত এটা। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত ই এক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান দখল কৰিছে।
- জাতীয় ক্ষমতাৰ কিছুমান উপাদান হৈছে— ভূগোল, আকাৰ, স্থলাকৃতি, জলবায়ু, অৱস্থান, প্ৰাকৃতিক সম্পদ, জনসংখ্যা, অৰ্থনৈতিক বিকাশ, প্ৰযুক্তি, সামৰিক শক্তি, ৰাজনৈতিক গাঁথনি আৰু নেতৃত্ব, ৰাষ্ট্ৰীয় চৰিত্ৰ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় মনোবল, আদৰ্শ, বুদ্ধিমত্তা আৰু কূটনীতি।
- জাতীয় ক্ষমতাৰ ওপৰত কিছুমান সীমাবদ্ধতা আছে, যেনে— ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য, বিশ্ব জনমত, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইন, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় নৈতিকতা, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংগঠন, সামূহিক নিৰাপত্তা, নিৰস্ত্ৰীকৰণ আৰু অস্ত্ৰ নিয়ন্ত্ৰণ।

৬.৭ অধিক জানিবলৈ

1) Arora, Prem. (2012). International Politics. New Delhi. Cosmos Bookhive Pvt. Ltd.

2) Chandra, Prakash. (1979). International Politics. New Delhi. Vikas Publishing House.

3) Chatterjee, Aneek. (2010).International Relations Today. Concepts and Application. New Delhi. Pearson Publications.

৬.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন নং ১ উত্তৰ ঃ হান্স জে. মর্গেনথাউ

প্রশ্ন নং ২ উত্তৰ ঃ i) স্থলাকৃতি ঃ ই ৰাষ্ট্রসমূহৰ প্রতিৰক্ষাতো এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে আৰু বৈদেশিক নীতিৰ সিদ্ধান্তসমূহকো প্রভাৱিত কৰে। ভৌগোলিক বৈশিষ্ট্যসমূহ হ'ল পর্বত, নদী, উপত্যকা, মৰুভূমি যিয়ে যোগাযোগ আৰু নিৰাপত্তাৰ ক্ষেত্রতো সহায় কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, হিমালয়, আল্পছ আৰু ৰাইন, ৰিঅ'গ্রেণ্ড, য়েল আদি নদী প্রাকৃতিক সীমা হিচাপে কাম কৰে। এই উপাদানসমূহে ৰাষ্ট্রসমূহৰ প্রাকৃতিক সীমাও নির্ধাৰণ কৰে। স্থলাকৃতিয়ে জনসংখ্যাৰ ঘনত্ব আৰু ভূমিৰ জলবায়ু নির্ধাৰণ কৰে আৰু ভূমিৰ অৱস্থানেই বতাহ, বৰষুণ, তাপমাত্রা আৰু মাটিৰ অৱস্থাক প্রভাৱিত কৰে।

ii) জলবায়ুঃ জলবায়ু হৈছে ভূগোলৰ আন এটা উপাদান যিয়ে এখন ৰাষ্ট্রৰ শক্তিৰ সম্ভাৱনা নির্ধাৰণ কৰাত অতি গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। ই এখন ৰাষ্ট্রৰ সংস্কৃতি আৰু অর্থনীতি নির্ধাৰণ কৰে। জলবায়ুৱে দেশৰ বাসিন্দাসকলৰ স্বাস্থ্যৰ স্থিতি আৰু শক্তিৰ স্তৰত যথেষ্ট প্রভাৱ পেলায়। তদুপৰি, এখন দেশৰ কৃষি উৎপাদন ইয়াৰ জলবায়ুৰ দ্বাৰাও প্রভাৱিত হয়। যেতিয়া জলবায়ু অনুকূল হয়, ই অধিক কর্ম সংস্কৃতিৰ সৃষ্টি কৰে আৰু অৱশেষত ই অধিক উৎপাদনশীলতাৰ সৃষ্টি কৰে। আধুনিক ঔদ্যোগিক দেশসমূহ ইয়াৰ জলবায়ুৰ ওপৰত বহু পৰিমাণে নির্ভৰশীল।

প্রশ্ন নং ৩ উত্তৰ ঃ মিত্রতা আৰু বাফাৰ ৰাষ্ট্র গঠন।

প্রশ্ন নং ৪ উত্তৰ ঃ ক) আন্তঃৰাষ্ট্রীয় আইনঃ ৰাষ্ট্রসমূহৰ জাতীয় ক্ষমতাৰ ওপৰত সীমাবদ্ধতা হিচাপে আন এটা প্রধান সঁজুলি হৈছে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় আইন। ই আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত ৰাষ্ট্রসমূহৰ আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰে আৰু ইয়াক ৰাষ্ট্রসমূহে বাধ্যতামূলক হিচাপে গ্রহণ কৰে। আন্তঃৰাষ্ট্রীয় আইন হৈছে এক আচৰণ বিধিৰ দৰে যি বিশ্বজুৰি শান্তি আৰু সুস্থিৰতা বজাই ৰাখিবলৈ আৰু যুদ্ধৰ পৰিস্থিতি পৰিহাৰ কৰিবলৈ অত্যাৱশ্যকীয়। কূটনৈতিক সম্পর্ক স্থাপনৰ ক্ষেত্রত ই অতি উপযোগী। তদুপৰি আন্তঃৰাষ্ট্রীয় আইন উলংঘন কৰিলে উলংঘন কৰা ৰাষ্ট্রসমূহৰ বিৰুদ্ধে নিষেধাজ্ঞা আৰোপ কৰা হয়।

খ) আন্তঃৰাষ্ট্রীয় নৈতিকতা ঃ আন্তঃৰাষ্ট্রীয় নৈতিকতাই নৈতিক নিয়ম আৰু মূল্যবোধৰ এক সংহতিক বুজায়। আন্তঃৰাষ্ট্রীয় পৰিৱেশত ৰাষ্ট্রসমূহৰ আচৰণ এই আন্তঃৰাষ্ট্রীয় নৈতিকতাৰ দ্বাৰা সীমিত। ই নৈতিক আচৰণ বিধিৰ দৰে যি আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত ৰাষ্ট্রসমূহে অনুসৰণ কৰে। এই আন্তঃৰাষ্ট্রীয় নৈতিকতাই যুদ্ধৰ বিৰুদ্ধে মানৰ চেতনা শক্তিশালী কৰাৰ ক্ষেত্রতো গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

৬.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ ক্ষমতাৰ অৰ্থ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ জাতীয় ক্ষমতাৰ উপাদানসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ জাতীয় ক্ষমতাৰ সীমাবদ্ধতাবোৰ পৰীক্ষা কৰক।

****

অধ্যায় ৭ ঃ ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যতা আৰু সামূহিক নিৰাপত্তা

অধ্যায় গাঁথনি

৭.১ উদ্দেশ্য
৭.২ পৰিচয়
৭.৩ ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যতা
৭.৪ সামূহিক নিৰাপত্তা
৭.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৭.৬ অধিক জানিবলৈ
৭.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৭.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

৭.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টো পঢ়াৰ পাছত, আপোনালোকে তলত উল্লেখিত কথাসমূহ জানিব পাৰিব—

- ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যতাৰ অর্থ, বৈশিষ্ট্য, বিভিন্ন ৰূপ আৰু কৌশলসমূহ
- বর্তমান সময়ত ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যতাৰ প্রাসংগিকতা
- আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিত, বিশেষকৈ ৰাষ্ট্রসংঘৰ ব্যৱস্থাৰ অধীনত সামূহিক নিৰাপত্তাৰ বিৱর্তন
- আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিত সামূহিক নিৰাপত্তাৰ ক্রমবিকাশ

৭.২ পৰিচয়

ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যতা আৰু সামূহিক নিৰাপত্তা হৈছে দুটা গুৰুত্বপূর্ণ বিষয় যিয়ে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কৰ অধ্যয়নত গুৰুত্বপূর্ণ স্থান দখল কৰে। এই দুয়োটা মূলতঃ বিশ্বত শান্তি-শৃংখলা বজাই ৰখাৰ সঁজুলি। এই পাঠটিত আমি এই দুয়োটা ধাৰণাৰ বিষয়ে বিশদভাৰে আলোচনা কৰিম।

৭.৩ ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য

- **ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ অর্থ ঃ** ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য হৈছে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিৰ আটাইতকৈ পুৰণি ধাৰণাসমূহৰ ভিতৰত অন্যতম। সাধাৰণতে ক'বলৈ গ'লে, ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য শব্দটোৱে বুজায় যে বিভিন্ন ৰাষ্ট্রৰ মাজত ক্ষমতাৰ মোটামুটি এক সামঞ্জস্য আছে। এনে এক পৰিস্থিতি য'ত পৃথক পৰিমাণৰ ক্ষমতাৰ সৈতে বৃহৎ সংখ্যক ৰাষ্ট্র বিদ্যমান, প্রতিখন ৰাষ্ট্রই নিজৰ ক্ষমতা সর্বাধিক কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। সেয়েহে, বিভিন্ন ৰাষ্ট্রই গোট গঠন

কৰে, যাতে কোনো এখন ৰাষ্ট্ৰ বা ৰাষ্ট্ৰৰ গোটে আনৰ ওপৰত আধিপত্য বিস্তাৰ কৰিব পৰাকৈ শক্তিশালী নহয়। এটা গোটৰ শক্তি আনটো বিৰোধী গোটৰ দ্বাৰা সন্তুলিত হয়। যেতিয়ালৈকে এই ধৰণৰ ভাৰসাম্য থাকে, ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ শান্তি আৰু স্বাধীনতা সুৰক্ষিত হৈ থাকে।

- **ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যতাৰ প্ৰভাৱ ঃ**

  ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যতাৰ প্ৰভাৱসমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল ঃ

  i) বৰ্ণনা বা অৱস্থা হিচাপে ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যতাই সেই পৰিস্থিতিৰ চৰিত্ৰক সূচায় য'ত শক্তিৰ সম্পৰ্কটো মোটামুটিভাৱে সমান বা ভাৰসাম্য হৈ থাকে।

  ii) নীতি হিচাপে ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ অৰ্থ হ'ল যদি এখন ৰাষ্ট্ৰ অতিশয় শক্তিশালী হৈ পৰে তেন্তে সেয়া বিপদজনক হ'ব পাৰে। বহু ৰাষ্ট্ৰ থকা ব্যৱস্থাত এনে আধিপত্য বা ক্ষমতাৰ অপব্যৱহাৰ ৰোধ কৰাৰ একমাত্ৰ উপায় হ'ল আন দেশসমূহে একত্ৰিত হোৱা বা নিজৰ ক্ষমতা ব্যৱহাৰ কৰি ইয়াৰ ভাৰসাম্য ৰক্ষা কৰা।

  iii) আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ ব্যৱস্থা হিচাপে চালে ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যক বহুজাতিক বিশ্বত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক পৰিচালনাৰ এক প্ৰকাৰৰ ব্যৱস্থা হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি।

  iv) বাস্তৱবাদত শক্তিৰ ভাৰসাম্যতা এটা মূখ্য ধাৰণা। ইয়াক আওকাণ কৰাৰ অৰ্থ হ'ব আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত ক্ষমতাই লোৱা প্ৰকৃত ভূমিকাক আওকাণ কৰা

- **ধাৰণাসমূহ ঃ** কুইঞ্চি ৰাইটে (১৯৭২) ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ পাঁচটা মৌলিক ধাৰণা আগবঢ়াইছে। এইবোৰ হ'ল ঃ

  i) প্ৰথম ধাৰণাটো হ'ল যে ৰাষ্ট্ৰসমূহে যুদ্ধকে ধৰি সকলো সম্ভৱ উপায়েৰে নিজৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ স্বাৰ্থ সুৰক্ষিত কৰিবলৈ প্ৰতিশ্ৰুতিবদ্ধ। প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই নিজৰ অধিকাৰ আৰু স্বাৰ্থৰ অগ্ৰাধিকাৰ আৰু সেইবোৰ সুৰক্ষিত কৰাৰ উপায়সমূহৰ বাবে নিজে সিদ্ধান্ত লয়।

  ii) দ্বিতীয়টো ধাৰণা হ'ল যে যদি কোনো ৰাষ্ট্ৰৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ স্বাৰ্থ ভাবুকিৰ সন্মুখীন হৈছে বা হ'ব পাৰে, তেন্তে ৰাষ্ট্ৰই সেইবোৰ সুৰক্ষিত কৰাৰ বাবে পদক্ষেপ ল'ব লাগিব।

  iii) তৃতীয়টো ধাৰণা হ'ল ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যই আক্ৰমণাত্মক ৰাষ্ট্ৰৰ গতি ৰোধ কৰি, বা আগ্ৰাসন হ'লে দুৰ্বল ৰাষ্ট্ৰক জয়ী হোৱাত সহায় কৰি গুৰুত্বপূৰ্ণ স্বাৰ্থক সুৰক্ষা দিয়ে।

  iv) চতুৰ্থটো ধাৰণা হ'ল বিভিন্ন দেশৰ শক্তি যথেষ্ট পৰিমাপ কৰিব পাৰি, আৰু এই জ্ঞানৰ সহায়ত নিজৰ স্বাৰ্থত শক্তিৰ ভাৰসাম্যতাৰ সামঞ্জস্য ৰাখিব পাৰি।

  v) পঞ্চম ধাৰণাটো হ'ল ক্ষমতাৰ কাৰকসমূহ বুদ্ধিমত্তাৰে বিবেচনা কৰি নেতাসকলে বৈদেশিক নীতিৰ সিদ্ধান্ত লয়।

- **বৈশিষ্ট্য সমূহ ঃ** ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যতাৰ মূল বৈশিষ্ট্যসমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল ঃ

  i) ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যতা হৈছে এক সাম্যাৱস্থা যি আভ্যন্তৰীণ অসাম্যৰ লগতে সাম্যাৱস্থাৰ সৈতে সম্পৰ্কিত।

  ii) ব্যৱস্থাটোৰ সফল সঞ্চালনৰ বাবে ভাৰসাম্য বজাই ৰখাৰ প্ৰয়োজন।

iii) কার্যক্ষেত্রত, ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ ব্যৱস্থা অস্থায়ী আৰু অস্থিৰ বুলি প্রমাণিত হৈছে। দৰাচলতে, ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ কোনো ব্যৱস্থাকেইবছৰমানতকৈ অধিক সময় ধৰি চলি থকা নাই।

iv) ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যতা ঈশ্বৰৰ উপহাৰ নহয়, ই মানুহৰ প্রকৃত হস্তক্ষেপৰ দ্বাৰা প্রাপ্ত হয়। কোনো ৰাষ্ট্রই ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য স্বয়ংক্রিয়ভাৱে স্থাপন কৰিবলৈ দীঘলীয়া সময়ৰ বাবে চেষ্টা কৰিব নোৱাৰে কিন্তু ইয়াক সংৰক্ষণ কৰিবলৈ তেওঁলোকে যুদ্ধলৈ যাবলৈ সাজু থাকিব লাগিব।

v) ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ সাধাৰণতে স্থিতিক সমর্থন কৰাৰ প্রৱণতা আছে, কিন্তু কার্যকৰী হ'বলৈ নীতি পৰিৱর্তনশীল আৰু গতিশীল হ'ব লাগিব।

vi) ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ খেলখন ডাঙৰ ৰাষ্ট্রসমূহৰ বাবে।

- **ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ ৰূপসমূহ ঃ** ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ দুটা প্রধান ৰূপ আছে:

  i) সৰল ভাৰসাম্য

  ii) একাধিক ভাৰসাম্য বা জটিল ভাৰসাম্য

  i) **সৰল ভাৰসাম্য** (Simple Balance) ঃ যদি ক্ষমতা দুখন ৰাষ্ট্রত বা দুটা বিৰোধী শিবিৰত কেন্দ্রীভূত হয়, তেন্তে ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য বা বিতৰণ সৰল বুলি কোৱা হয়। সৰল ভাৰসাম্যৰ গুৰুত্বপূর্ণ বৈশিষ্ট্যটো হ'ল ৰাষ্ট্র বা ৰাষ্ট্রসমূহৰ গোটক দুটা শিবিৰত বিভক্ত কৰা হয়। সৰল ভাৰসাম্যৰ ক্ষেত্রত, দুটা বিৰোধী শিবিৰৰ মাজত ক্ষমতাৰ বিতৰণ প্রায় সমান। আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্র আৰু ছোভিয়েট ইউনিয়ন ব্যক্তিগতভাৱে আৰু কমিউনিষ্ট ব্লক আৰু পশ্চিমীয়া ব্লক সামূহিকভাৱে সৰল ভাৰসাম্যৰ উদাহৰণ আছিল।

  এনে ভাৰসাম্যৰ ধৰণক দ্বি-মেৰুকৰণ বুলি কোৱা হয় যাৰ ফলত কমিউনিষ্ট আৰু পশ্চিমীয়া গোটৰ মাজত শীতল যুদ্ধৰ সৃষ্টি হৈছে।

  ii) **একাধিক বা জটিল ভাৰসাম্য** ঃ যেতিয়া এখন ৰাষ্ট্র আৰু কেইবাখনো ৰাষ্ট্র বা ৰাষ্ট্রৰ গোটৰ মাজত ক্ষমতাৰ ব্যাপক বিতৰণ হয়, তেতিয়া ভাৰসাম্য একাধিক বা জটিল বুলি কোৱা হয়। একাধিক প্রণালীত, এটা একক প্রণালীৰ প্রয়োজন নাই। ইয়াৰ পৰিৱর্তে বহুতো ব্যৱস্থা বা স্থানীয় শক্তিৰ ভাৰসাম্য থাকিব পাৰে। সৰল ভাৰসাম্য একাধিক বা জটিল ভাৰসাম্যলৈ পৰিৱর্তন হ'ব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, শীতল যুদ্ধৰ সময়ছোৱাৰ দ্বি-মেৰুবাদ বহু-মেৰুবাদলৈ ৰূপান্তৰিত হৈছিল। সেই অনুসৰি, জটিল ভাৰসাম্যত, কেইবাটাও উন্নয়ন হ'ব পাৰে। মন কৰিবলগীয়া যে, জটিল ভাৰসাম্য সৰল ভাৰসাম্যলৈ পৰিৱর্তন হ'ব পাৰে। শান্তিৰ সময়ত পৃথিৱীৰ বিভিন্ন প্রান্তত পৃথক ভাৰসাম্য থাকিব পাৰে। কিন্তু সংকটৰ সময়ত সৰল ভাৰসাম্য থাকিব পাৰে।

- **ভৌগোলিক পৰিসৰৰ ক্ষেত্রত ভাৰসাম্যৰ ৰূপসমূহঃ** ভৌগোলিক পৰিসৰৰ ক্ষেত্রত, ভাৰসাম্যৰ ৰূপবোৰ স্থানীয়, আঞ্চলিক বা বিশ্বজুৰি বুলি ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি। দুখন চুবুৰীয়া ৰাষ্ট্রৰ মাজত কাম কৰিলে ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য স্থানীয় হয়। ভাৰত আৰু পাকিস্তানৰ মাজত

ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য স্থানীয় ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ এক উদাহৰণ।

ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য আঞ্চলিক হয় যদি এটা নির্দিষ্ট ভৌগোলিক অঞ্চলৰ ভিতৰত কেইবাখনো ৰাষ্ট্ৰ জড়িতহৈ থাকে। পশ্চিম এছিয়া আৰু দক্ষিণ-পূব এছিয়াত ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যই আঞ্চলিক শক্তিৰ ভাৰসাম্যৰ উদাহৰণ প্ৰদান কৰে। যদি বিশ্বৰ বেছিভাগ দেশে শক্তি ব্যৱস্থাৰ ভাৰসাম্যত অংশগ্ৰহণ কৰে তেন্তে ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য বিশ্বজুৰি হয়। দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছৰ সময়ছোৱাত আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ নেতৃত্বাধীন নেটো আৰু ছোভিয়েট ইউনিয়নৰ নেতৃত্বাধীন ৱাৰশ্ব চুক্তিৰ দেশসমূহক জড়িত কৰা শীতল যুদ্ধ বিশ্বজোৰা ভাৰসাম্যৰ এক উদাহৰণ।

- **ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ আৰ্হি ঃ** অধ্যাপক মৰ্গেনথাউয়ে তেওঁৰ মহান গ্ৰন্থ 'পলিটিকঞ্জচ এমাংগ নেচঞ্জনঞ্জচ ক্স ত ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ দুটা মুখ্য আৰ্হি উল্লেখ কৰিছেঃ

  (i) প্ৰত্যক্ষ বিৰোধীতাৰ আৰ্হি

  (ii) প্ৰতিযোগিতাৰ আৰ্হি

  প্ৰত্যক্ষবিৰোধীতাৰ আৰ্হিত, ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য প্ৰত্যক্ষভাৱে যিকোনো এখন ৰাষ্ট্ৰৰ নীতি আনখনৰ নীতিৰ ওপৰত প্ৰাধান্য লাভ কৰাৰ ইচ্ছাৰ পৰা উদ্ভৱ হয়।

  প্ৰতিযোগিতাৰ আৰ্হি তেতিয়া বিদ্যমান যেতিয়া এখন ৰাষ্ট্ৰই তৃতীয় শক্তিৰ ওপৰত নিজৰ আধিপত্য স্থাপন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে আৰু দুয়োটা শক্তিৰ কোনোটোৱেই ইজনে সিজনক স্থিতি বিঘ্নিত কৰিবলৈ অনুমতি নিদিয়ে।

- **ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য বজাই ৰখাৰ কৌশল ঃ** সময়ৰ লগে লগে ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যই কিছুমান নির্দিষ্ট উপায় আৰু পদ্ধতি, কৌশল আৰু সঁজুলি বিকশিত কৰিছে যাৰ জৰিয়তে ইয়াক একে সময়তে বজাই ৰাখিব পাৰি। বিভিন্ন কৌশলসমূহ তলত সংক্ষেপে আলোচনা কৰা হৈছে ঃ

  (i) **বিভাজন আৰু শাসন ঃ** ৰাষ্ট্ৰসমূহে তেওঁলোকৰ প্ৰতিযোগী ৰাষ্ট্ৰসমূহক বিভক্ত কৰি প্ৰতিযোগিতা দুৰ্বল কৰি ৰাখিবলৈ চেষ্টা কৰি ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য বজাই ৰাখিবলৈ এই পদ্ধতিৰ আশ্ৰয় লয়। ই এটা সময়োপযোগী নীতি আৰু কৌশল। ব্ৰিটেইনে নিজৰ বৃহৎ সাম্ৰাজ্যৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ ৰাখিবলৈ এই নীতিৰ প্ৰয়োগ কৰিছিল। ১৭ শতিকাৰ পৰাই ফৰাচীসকলেও জার্মানীৰ প্ৰতি এই নীতি ব্যৱহাৰ কৰিছিল।

  (ii) **ক্ষতিপূৰণ ঃ** ই এটা সাধাৰণ সঁজুলি য'ত সাধাৰণতে অঞ্চলৰ সংযোজন বা বিভাজন জড়িত হৈ থাকে। ১৮শ আৰু ১৯শ শতিকাত ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য বজাই ৰাখিবলৈ আঞ্চলিক ক্ষতিপূৰণ এক সাধাৰণ সঁজুলি আছিল। এই পদ্ধতিত ভূখণ্ডৰ পুনৰ বিতৰণ এনেদৰে কৰা হয় যাতে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য একেবাৰে প্ৰভাৱিত নহয়।

  (iii) অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ আৰু নিৰস্ত্ৰীকৰণঃএখন ৰাষ্ট্ৰই অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য বজাই ৰাখিবলৈ বা পুনৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। অস্ত্ৰ প্ৰতিযোগিতা য'ত যদি এখন ৰাষ্ট্ৰৰ শক্তি থাকে, তেন্তে ইয়াৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বীৰ হাতত অস্ত্ৰৰ দৌৰত প্ৰৱেশ কৰাৰ

বাহিৰে আন কোনো বিকল্প নাই। যেতিয়া প্ৰতিপক্ষই নিজকে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ প্ৰদান কৰি নিজৰ শক্তি একত্ৰিত কৰে, তেতিয়া ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য ৰক্ষা পৰে।

একেদৰে, নিৰস্ত্ৰীকৰণবো ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য পুনৰুদ্ধাৰ কৰাৰ ক্ষমতা আছে বা ই ধ্বংস কৰিব পাৰে। শীতল যুদ্ধৰ সমাপ্তিৰ পিছত ৰাছিয়া আৰু আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰই কিছুমান নিৰস্ত্ৰীকৰণ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিছিল। অৱশ্যে, নিৰস্ত্ৰীকৰণৰ সামগ্ৰিক ভূমিকা বৰ উৎসাহজনক নহয় যদিও কেতিয়াবা ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য বজাই ৰাখিবলৈ বিজয়ী শক্তিসমূহে ইয়াৰ সহায় লয়।

iv) **হস্তক্ষেপ আৰু অহস্তক্ষেপ ঃ** হস্তক্ষেপ হৈছে ভাৰসাম্য বজাই ৰখাৰ এক সাধাৰণ সঁজুলি। ৰাষ্ট্ৰসমূহে সদায়নিজৰ স্বাৰ্থৰহকে নতুন বন্ধু আৰু মিত্ৰক বাছনি কৰে। প্ৰায়ে এটা ডাঙৰ শক্তিয়ে এখন সৰু দেশৰ ঘৰুৱা বিষয়ত হস্তক্ষেপ কৰি আৰু তাত চৰকাৰ স্থাপন কৰি হেৰুৱা মিত্ৰশক্তিক পুনৰ লাভ কৰিবলৈ বা নতুন মিত্ৰশক্তিক তুলি ল'বলৈ চেষ্টা কৰে। জাৰ্মানীয়ে স্পেইনৰ গৃহযুদ্ধত জেনেৰেল ফ্ৰেংকোৰ পক্ষত, আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰই কিউবা, লেবানন, লাওছত আৰু শীতল যুদ্ধৰ পিছত ইৰাক, কুৱেইট আৰু আফগানিস্তানত, ব্ৰিটেইনে গ্ৰীচ আৰু ছোভিয়েট ইউনিয়নে উত্তৰ কোৰিয়া, হাংগেৰী, আফগানিস্তানত হস্তক্ষেপ কৰিছিল।

একেদৰে হস্তক্ষেপ নকৰাটোও ৰাজনৈতিক শৃংখলা বজাই ৰাখিবলৈ আৰু ভাৰসাম্য বজাই ৰাখিবলৈ শক্তিশালী আৰু সৰু ৰাষ্ট্ৰসমূহে অনুসৰণ কৰা এক প্ৰকাৰৰ নীতি। হস্তক্ষেপ নকৰাটোৱে নিৰপেক্ষতাৰ ইংগিত দিয়ে।উদাহৰণস্বৰূপে, স্পেইনৰ গৃহযুদ্ধত জাৰ্মানীৰ বিপৰীতে ফ্ৰান্স আৰু ব্ৰিটেইনে হস্তক্ষেপ নকৰাৰ নীতি অনুসৰণ কৰিছিল।

v) **ৰাফাৰ ৰাষ্ট্ৰ ঃ** ৰাফাৰ ৰাষ্ট্ৰ হৈছে দুটা বৃহৎ আৰু শক্তিশালী ৰাষ্ট্ৰৰ মাজত স্থাপন কৰা এখন ৰাষ্ট্ৰ, যাৰ কাম হৈছে ডাঙৰ ৰাষ্ট্ৰসমূহক তেওঁলোকৰ মাজত সংঘাতৰ সম্ভাৱনা হ্ৰাস কৰিবলৈ পৃথক কৰি ৰখা। ৰাফাৰ ৰাষ্ট্ৰসমূহ সাধাৰণতে দুৰ্বল ৰাষ্ট্ৰ কিন্তু দুটা বা ততোধিক বৃহৎ শক্তিৰ বাবে যথেষ্ট গুৰুত্বৰ। আফগানিস্তান সাম্ৰাজ্যবদী ৰাছিয়া আৰু ব্ৰিটিছ ভাৰতৰ মাজত এক ৰাফাৰ ৰাষ্ট্ৰ আছিল, বেলজিয়াম আৰু হল্যাণ্ড ফ্ৰান্স আৰু জাৰ্মানীৰ মাজত ৰাফাৰ ৰাষ্ট্ৰ আছিল, তিব্বত সাম্ৰাজ্যবদী চীন আৰু ব্ৰিটিছ ভাৰতৰ মাজত এক ৰাফাৰ ৰাষ্ট্ৰ আছিল।

vi) **মিত্ৰতা আৰু প্ৰতি-মিত্ৰতা ঃ** ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য বজাই ৰাখিবলৈ দেশসমূহে মিত্ৰতা আৰু প্ৰতি-মিত্ৰতা স্থাপন কৰিব পাৰে। পৰ্যাপ্ত শক্তিৰ অৱস্থান বৃদ্ধি কৰাৰ বাবে মিত্ৰতা হৈছে আটাইতকৈ সুবিধাজনক সঁজুলি। এই কাৰণৰ বাবেই ৰাষ্ট্ৰসমূহে সদায় নিজৰ স্বাৰ্থৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি মিত্ৰতা গঢ়ি তোলা, পুনৰ গঠন কৰা আৰু ত্যাগ কৰাৰ চেষ্টা কৰে।

- **ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য তত্ত্বৰ সমালোচনা ঃ** যদিও আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পণ্ডিতৰ দ্বাৰা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ বাবে এক প্ৰকাৰৰ আইন বিকশিত কৰাৰ বাবে ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য তত্ত্ব এটা ডাঙৰ প্ৰচেষ্টা আছিল, সমসাময়িকভাৱে ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য তত্ত্বৰ ধাৰণাটো গ্ৰহণ কৰাটো

অতি কঠিন। দৰাচলতে, ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ তত্ত্বক কেইবাটাও ভিত্তিত সমালোচনা কৰা হৈছে। এইসমূহ তলত আলোচনা কৰা হৈছে ঃ

i) ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য তত্ত্বটো এই ধাৰণাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি আৰম্ভ হয় যে সকলো ৰাষ্ট্রই ক্ষমতা সর্বাধিক কৰিবলৈ আগ্রহী। কিন্তু বাস্তৱত, প্রতিখন ৰাষ্ট্র কেৱল সেই একক বিবেচনাৰ দ্বাৰা অনুপ্রাণিত নহয়। একে সময়তে, প্রতিখন ৰাষ্ট্রই সকলো ধৰণে নিজৰ স্বার্থ সুৰক্ষিত কৰিবলৈ প্রতিশ্রুতিবদ্ধ। প্রতিখন ৰাষ্ট্রৰ কেইবাটাও ৰাষ্ট্রীয় লক্ষ্য থাকে আৰু ক্ষমতা ইয়াৰ ভিতৰত এটা। এখন ৰাষ্ট্রই ক্ষমতাৰ পৰিৱর্তে অর্থনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক স্বার্থৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিব পাৰে।সেয়েহে ক্ষমতা এখন ৰাষ্ট্রই প্রাপ্ত কৰিবলৈ বিচৰাএকমাত্র লক্ষ্য নহয়।

ii) ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ ধাৰণাক গতিশীল বুলি কোৱা হয়। কিন্তু তথাপিও, ভাৰসাম্য প্রক্রিয়াৰ সৈতে জড়িত কাৰকবোৰ স্থিৰ। ৰাষ্ট্রসমূহ মৌলিকভাৱে স্থিৰ নহয়। তেওঁলোকে কেৱল অস্ত্র-শস্ত্র, বিজয় বা মিত্রতাৰ দ্বাৰা তেওঁলোকৰ শক্তি বৃদ্ধি নকৰে। উদ্যোগীকৰণ, ৰাষ্ট্রীয় চৰিত্রৰ উন্নতি আৰু অন্যান্য উপায়ৰ জৰিয়তে ৰাষ্ট্রসমূহে নিজৰ শক্তি বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। এই উপায়বোৰ ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ পৰম্পৰাগত পদ্ধতিতকৈ অধিক ফলপ্রসূ বুলি প্রমাণিত হ'ব পাৰে। ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য তত্ত্বৰ বাবে জাতীয়তাবাদ আৰু উদ্যোগবাদৰ দৰে বহুতো আধুনিক শক্তিৰ প্রয়োজন হয়, যিয়ে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিৰ প্রকৃতি সলনি কৰিছে। যুদ্ধ চলোৱাত ৰাষ্ট্রীয় শক্তিৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা আছে বুলি ধাৰণা কৰা এটা তত্ত্বই আধুনিক সময়ৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণকাৰক- উন্নয়নক উপেক্ষা কৰিছে।

iii) সমালোচকসকলৰ মতে ৰাষ্ট্রসমূহ মূলতঃ তেওঁলোকৰ ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থ অনুসৰণ কৰাৰ ইচ্ছাৰ দ্বাৰা অনুপ্রাণিত হয়, ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য বজাই ৰখাৰ বাবে নহয়। দৰাচলতে, ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য থকাটো কেৱল এক ব্যতিক্রমহে। ঔদ্যোগিক বিপ্লৱৰ পিছত, বিশ্বত শক্তিৰ বিতৰণ কেতিয়াও সমান নাছিল। পূর্বতে, গ্রেট ব্রিটেইনে ক্ষমতা থকা গোটটোৰ নেতৃত্ব দিছিল আৰু এতিয়া আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্রই । ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ তত্ত্বটোৱে ধাৰণা কৰে যে ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য কেৱল এক ব্যতিক্রম। বিশ্বাস কৰা হৈছিল যে আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্র আৰু ছোভিয়েট ইউনিয়নৰ মাজত ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য আছিল। কিন্তু এই বিশ্বাস যথেষ্ট বিপথগামী যেন লাগে। ছোভিয়েট ইউনিয়নৰ তুলনাত আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্রৰ ক্ষমতাৰ সুবিধা যথেষ্ট আছিল। সেয়েহে, ছোভিয়েট ইউনিয়ন বিভাজিত হৈছিল, আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্র পৃথিৱীৰ সর্বোচ্চ শক্তি হৈ পৰিছিল।

iv) ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য শব্দটোৱে সাম্যাৱস্থাৰ ইংগিত দিয়ে। কিন্তু বাস্তৱত, ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ খেল খেলা ৰাষ্ট্রসমূহে ভাৰসাম্য বিচৰাৰ পৰিৱর্তে নিজৰ পক্ষত ভাৰসাম্যহীনতা বিচাৰে। কার্যক্ষেত্রত, ৰাষ্ট্রসমূহে ক্ষমতাৰ সাম্যাৱস্থাৰ পৰিৱর্তে আনৰ ওপৰত অধিক ক্ষমতা পছন্দ কৰে।

v) সমালোচকসকলে কৈছে যে ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ তত্ত্বটো ভুল কাৰণ ই বিবেচনা কৰে

যে ৰাষ্ট্রসমূহৰ চলাচলৰ স্বাধীনতা আছে আৰু প্রয়োজন সাপেক্ষে পক্ষ সলনি কৰিব পাৰে। এইটো মূলতঃ ভাৰসাম্যৰ ক্ষেত্রত প্রযোজ্য কাৰণ এনে ৰাষ্ট্রই ভাৰসাম্য দূৰ কৰিবলৈ দুৰ্বল পক্ষত যোগদান কৰিবলৈ মুক্ত হ'ব লাগিব। কিন্তু ভাৰসাম্যৰ ক্ষেত্রতো এনে ধাৰণা ভুল। ক্ষমতাৰ বিতৰণৰ পৰিৱর্তনৰ লগে লগে ভাৰসাম্য ৰক্ষা কৰা কর্তাজনে সদায় নিজৰ পক্ষ সলনি কৰিবলৈ মুক্ত নহয়। প্রতিখন ৰাষ্ট্রই ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা নিজৰ মিত্রশক্তি বাছনি কৰে। ব্রিটেইনে ভাৰসাম্য ৰক্ষা কৰা কর্তা হিচাপে কাম কৰিছিল যদিও বেছিভাগ সময় ফ্রান্সৰ পক্ষত আছিল। দৰাচলতে, ব্রিটেইন আৰু ফ্রান্স দৃঢ়ভাৱে একেলগে বান্ধ খাই আছিল।সেয়েহে, আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিৰ বাস্তৱতাই ইংগিত দিয়ে যে ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ তত্ত্ব মূলতঃ ভুল।

vi) ভাৰসাম্য ৰক্ষা কৰা কর্তাৰ অস্তিত্বৰ ভিত্তিতো শক্তিৰ ভাৰসাম্য তত্ত্বকো সমালোচনা কৰা হয়। ভাৰসাম্যৰ ধাৰণাটোয়েই হৈছে ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ সমগ্র তত্ত্বৰ মূল আধাৰ। ভাৰসাম্য ৰক্ষা কৰা কর্তাৰ ভূমিকা হৈছে দুৰ্বল পক্ষত যোগদান কৰা যাতে ভাৰসাম্য বজাই ৰাখিব পৰা যায়। কিন্তু আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিৰ প্রকৃত ক্ষেত্রত ভাৰসাম্য ৰক্ষাকৰা কর্তা বুলি কোনো বস্তু নাই।

vii) কোৱা হয় যে ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যই সৰু ৰাষ্ট্রসমূহৰ স্বাধীনতাৰ উদ্দেশ্য পূৰণ কৰে। যিকোনো ৰাষ্ট্র বা ৰাষ্ট্রৰ গোটক ক্ষমতাৰ সুবিধা লাভ কৰিবলৈ অনুমতি দিলে সৰু ৰাষ্ট্রৰ স্বাধীনতা ভাবুকিৰ সন্মুখীন হ'ব। যদি সৰু সৰু ৰাষ্ট্রৰ নিৰাপত্তা বিপদাপন্ন হয়, তেন্তে শান্তি বিঘ্নিত হয়। সেয়েহে, ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ ধাৰণাটো সৰু ৰাষ্ট্রসমূহৰ বাবে যথেষ্ট সহায়ক হ'ব বুলি কোৱাটো ভুল হ'ব।

viii) সমালোচকসকলে ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য ফলপ্রসূ শান্তি সংৰক্ষক হ'ব পাৰে নেকি বুলিও প্রশ্ন উত্থাপন কৰিছে। দৰাচলতে, ভাৰসাম্যৰ সময়ছোৱা আছিল যুদ্ধৰ সময়। জার্মানীৰ ক্ষমতা প্রায় শত্রুৰ সমান বুলি ভুলকৈ গণনা কৰাৰ ফলস্বৰূপে প্রথম বিশ্বযুদ্ধ সংঘটিত হৈছিল। ই দেখুৱাইছে যে ভাৰসাম্যই আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ক্ষেত্রত শান্তি স্থাপনত অৰিহণা যোগাব নোৱাৰে।

ix) সমালোচকসকলে কৈছে যে ৰাষ্ট্রসমূহৰ আপেক্ষিক শক্তিৰ স্থিতি সঠিকভাৱে পৰিমাপ কৰিব নোৱাৰি। ইতিহাসৰ কোনো নির্দিষ্ট মুহূর্তত ক্ষমতাৰ বিতৰণৰ গণনাৰ বিষয়ে কোনো ৰাষ্ট্রই নিশ্চিত নহয়। সেয়েহে, এখন ৰাষ্ট্রৰ বাবে কেতিয়া ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য অর্জন কৰা হ'ব সেইটো কোৱাটো অতি কঠিন। সেয়েহে, আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিৰ প্রকৃত প্রৱণতাই ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ তত্ত্বক ন্যায়সঙ্গত নকৰে।

- **ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ প্রাসঙ্গিকতা ঃ** যদিও ধাৰণাটোৱে ইয়াৰ পূর্বৰ প্রাসংগিকতা বহুখিনি হেৰুৱাইছে, ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ প্রাসংগিকতা এতিয়াও বিচাৰি পাব পাৰি। আধুনিক বিশ্বৰ পৰিস্থিতি আৰু আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সমাজৰ পৰিৱর্তনৰ স্বত্বেও, ধাৰণাটো আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিত এক কেন্দ্রীয় তাত্ত্বিক ধাৰণা আৰু কার্য্যকৰী নীতি। নিম্নোক্ত কাৰকসমূহে ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ

ব্যৱস্থাৰ প্রাসংগিকতা আৰু অস্তিত্বৰ প্রমাণ দিয়েঃ

১) আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত ক্ষমতাৰ বাস্তৱিকতা হৈছে এক গুৰুত্বপূর্ণ ব্যৱহাৰিক দিশ। আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সমাজৰ পৰিৱর্তনে ক্ষমতাৰ বাস্তৱতাক আঁতৰাই পেলোৱা নাই। ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য হৈছে ক্ষমতাৰ ব্যৱস্থাপনাৰ এক কৌশল। এটা বিকল্প পদ্ধতি বিচাৰি পালেহে ইয়াক অপ্রচলিত বুলি ঘোষণা কৰিব পাৰি। ইয়াৰ প্রাসংগিকতা নির্ভৰ কৰিব পৰিৱর্তিত পৰিৱেশৰ সৈতে খাপ খোৱাকৈ ইয়াৰ প্রণালী কিমান দূৰলৈ পৰিৱর্তন কৰা হয়। ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ কোনো বিকল্প নাই।

২) দ্বিপক্ষীয়তা হ্রাস হোৱাৰ লগে লগে বহুধ্রুৱবাদ বৃদ্ধি পাইছে।

৩) ফ্রান্স, জার্মানী, জাপান, চীন আজি প্রধান শক্তি। ই ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ কাম কৰিবলৈ এক অনুকূল পৰিৱেশৰ সৃষ্টি কৰিছে।

৪) মতাদর্শই আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিত এক উপাদান হিচাপে ইয়াৰ প্রাসংগিকতা হেৰুৱাইছে। কমিউনিষ্ট গোটটো ভাঙি পৰাৰ ফলস্বৰূপে আদর্শগত সংগ্রাম হেৰাই গৈছে। আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিৰ এই পৰিৱর্তিত মাত্রাত, ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য প্রাসংগিক হৈ পৰিছে।

৫) ইয়াত উল্লেখ কৰিব পাৰি যে ছোভিয়েট ইউনিয়নৰ পতনৰ পিছত আজি বিশ্বত একমাত্র মহাশক্তি আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্র। সামৰিক আৰু অর্থনৈতিক দুয়োটা দিশতে ই আটাইতকৈ শক্তিশালী ৰাষ্ট্র।

ওপৰোক্ত কাৰকসমূহ আৰু আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কৰ বিকাশে ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ প্রাসংগিকতা আৰু বৈধতা প্রমাণ কৰে। ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ বাবে আটাইতকৈ অনুকূল কথাটো হ'ল ই সম্প্রসাৰণবাদৰ বাবে যুক্তিসঙ্গত সীমা নির্ধাৰণ কৰে।একে সময়তে, ই যুদ্ধত নিৰুৎসাহৰ নিশ্চয়তা প্রদান কৰে। ই আধিপত্য আৰু সার্বজনীন সাম্রাজ্যবাদ নিয়ন্ত্রণ কৰাত সহায় কৰে আৰু সৰু সৰু ৰাষ্ট্রৰ স্বাধীনতা ৰক্ষা কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ কুইঞ্চি ৰাইটৰ দ্বাৰা চিনাক্ত কৰা ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ যিকোনো দুটা অনুমান উল্লেখ কৰক।

.....

.....

.....

প্রশ্ন ২ ঃ ক্ষমতাৰ সৰল ভাৰসাম্যৰ বিষয়ে সংক্ষেপে লিখক।

.....

.....

.....

প্রশ্ন ৩ ঃ ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য বজাই ৰখাৰ যিকোনো দুটা সঁজুলিৰ বিষয়ে সংক্ষেপে লিখক।

.....

.....

.....

৭.৪ সামূহিক নিৰাপত্তা

- **সামূহিক নিৰাপত্তাৰ অর্থ ঃ** সামূহিক নিৰাপত্তা হৈছে এক আধুনিক সঁজুলি যি সংকট পৰিচালনাৰ বাবে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্প্রদায়ৰ দ্বাৰা সামূহিক পদক্ষেপৰ দাবী কৰে। ই ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যতকৈ অধিক কার্যকৰী বিকল্প আৰু ই এনে এক সঁজুলি যিয়ে শান্তি বজাই ৰাখিবলৈ সংকল্পবদ্ধ। সামূহিক নিৰাপত্তাৰ ধাৰণাটো এই নীতিৰ ওপৰত আধাৰিত যে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্প্রদায়ৰ যিকোনো এজন সদস্যৰ বিৰুদ্ধে আক্রমণ হৈছে সমগ্র আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শান্তি আৰু নিৰাপত্তাৰ বিৰুদ্ধে এক আক্রমণ।সেয়েহে, সকলো ৰাষ্ট্রৰ এই সামূহিক প্রচেষ্টাৰ মোকাবিলা কৰাটো প্রয়োজনীয়।

'সামূহিক নিৰাপত্তা' শব্দটো দুটা শব্দৰ সংমিশ্রণ, সামূহিক আৰু নিৰাপত্তা। ইয়াৰ অর্থ হ'ল যিকোনো ৰাষ্ট্র বা প্রতিষ্ঠিত আদেশৰ বিৰুদ্ধে যিকোনো আক্রমণ বা ভাবুকি প্রতিৰোধ কৰাৰ বাবে এক যৌথ পদক্ষেপ। সামূহিক নিৰাপত্তাক পাৰস্পৰিক বীমা চুক্তি হিচাপে বিবেচনা কৰিব পাৰি। ই আক্রমণৰ বিৰুদ্ধে প্রতিৰোধৰ দৰে। অর্গানিস্কয়েয়ে সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ কিছুমান মৌলিক নীতি প্রদান কৰিছিল যেনেঃ (i) আক্রমণকাৰীৰ বিষয়ে চুক্তি হ'ব লাগিব, (ii) আক্রমণকাৰীক বন্ধ কৰিবলৈ সকলো ৰাষ্ট্রৰ আগ্রহ থাকিব লাগিব, (iii) আক্রমণকাৰীৰ বিৰুদ্ধে ৰাষ্ট্রসমূহৰ মাজত যৌথ পদক্ষেপ লোৱাৰ বাবে চুক্তি হ' ব লাগিব আৰু (iv) যিকোনো আক্রমণকাৰীক পৰাস্ত কৰিবলৈ সকলো ৰাষ্ট্রৰ সংযুক্ত শক্তি যথেষ্ট হ'ব লাগিব। মর্গেনথাউয়ে সামূহিক নিৰাপত্তা সম্পর্কীয় কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ বিষয়ৰ ওপৰতো আলোকপাত কৰিছিল। তেওঁ কয় যে ইয়াৰ অভিযানত সফল হ'বলৈ সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাটোৱে যিকোনো আক্রমণকাৰী বা আক্রমণকাৰী গোটৰ বিৰুদ্ধে সকলো সময়তে শক্তি সংগ্রহ কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব লাগিব আৰু ইয়াৰ ফলস্বৰূপে পিছৰজনে সামূহিক ব্যৱস্থাটোৱে ৰক্ষা কৰা আদেশক প্রত্যাহ্বান জনাবলৈ সাহস নকৰিব। পামৰ আৰু পার্কিন্সে সামূহিক নিৰাপত্তাক 'শান্তিৰ প্রতি থকা ভাবুকিৰ সৈতে মোকাবিলা কৰাৰ বাবে সামূহিক ব্যৱস্থা' হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিছিল।

- **আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিত সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ বিকাশঃ**

সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ বিকাশৰ প্রক্রিয়াটো তলত উল্লেখ কৰা বিষয়সমূহৰ সন্দর্ভত আলোচনা কৰিব পাৰি ঃ

প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ পূৰ্বে সামূহিক নিৰাপত্তাৰ প্ৰচেষ্টাঃ চতুৰ্ভুজ মিত্ৰতা সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ প্ৰথম প্ৰচেষ্টা আছিল। এই ব্যৱস্থাটোক কনচার্ট অৱ ইউৰোপ বুলি জনা গৈছিল। ই ১৮১৪ চনৰ পৰা ১৯১৪ চনলৈকে চলিছিল। ই বলকান যুদ্ধৰ সৈতে মোকাবিলা কৰাত সফল হৈছিল। কিন্তু ১৯ শ শতিকাৰ শেষৰ ফালে এই ব্যৱস্থা ক্ৰমান্বয়ে দুৰ্বল হৈ পৰিছিল। অৱশ্যে, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰিসৰত সামূহিক নিৰাপত্তাৰ প্ৰকৃত ধাৰণাটো ২০০০ চনৰআৰম্ভণিতেহে আহিছিল।

- **প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত সামূহিক নিৰাপত্তাৰ প্ৰচেষ্টা ঃ** আমেৰিকাৰ ৰাষ্ট্ৰপতি উইলছন সামূহিক নিৰাপত্তাৰ আন্দোলনৰ আঁৰৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ব্যক্তি আছিল। ৰাষ্ট্ৰপতি উইলছনে তেওঁৰ বিখ্যাত ১৪ টা বিষয় প্ৰস্তুত কৰিছিল যি পৰৱৰ্তী সময়ছোৱাত সামূহিক নিৰাপত্তাৰ আধাৰ আছিল। প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত গঠন কৰা লীগ অৱ নেশ্বনত সামূহিক নিৰাপত্তাৰ ধাৰণাক দৃঢ় ৰূপ দিয়া হৈছিল।

  লীগ অৱ নেশ্বনৰ অধীনত সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থা ঃ ১৯১৯ চনৰ ৰাৰ্চাই চুক্তিৰ অন্তৰ্ভুক্ত ব্যৱস্থাৰ অংশ হিচাপে লীগ অৱ নেশ্বন প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। লীগ চুক্তিৰ ১০-১৬ নং অনুচ্ছেদত লীগ অৱ নেশ্বনছৰ অধীনত সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে। কিন্তু আৰম্ভণিৰে পৰাই সামূহিক নিৰাপত্তা সমস্যাৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ লীগ অতি দুৰ্বল হৈ আছিল। লীগ অৱশেষত বিফল হৈছিল আৰু লীগৰ বিফলতাৰ এটা মুখ্য কাৰণ আছিল সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ পতন।

- **ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ অধীনত সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থা ঃ** ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ চনদত সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল। ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ চনদৰ ১নং অনুচ্ছেদত আক্ৰমণ প্ৰতিৰোধৰ বাবে সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ আহ্বান জনোৱা হৈছে। তদুপৰি, ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ চনদৰ ৩৯-৫১ৰ পৰা আৰম্ভ হোৱা অনুচ্ছেদবোৰে সামূহিক সুৰক্ষা ব্যৱস্থাৰ সৈতে মোকাবিলা কৰে। ৩৯নং অনুচ্ছেদে ভাবুকি বা শান্তি ভংগৰ অস্তিত্ব নিৰ্ধাৰণ কৰে। ৪১নং অনুচ্ছেদত অৰ্থনৈতিক নিষেধাজ্ঞাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে। যদি ৪১নং অনুচ্ছেদটো পৰ্যাপ্ত নহয়, তেন্তে ৪২-৪৯ নং অনুচ্ছেদে সামৰিক পদক্ষেপৰ ব্যৱস্থা কৰে। তদুপৰি, ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ চনদত সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাটোক প্ৰতিৰক্ষাৰ বাবে আঞ্চলিক ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা অধিক সমৰ্থন কৰা হয়। ১৯৫০ চনত গৃহীত শান্তি প্ৰস্তাৱৰ একত্ৰীকৰণৰ দ্বাৰা এই ব্যৱস্থাটো অধিক শক্তিশালী কৰা হৈছিল। এইদৰে, ৰাষ্ট্ৰসংঘই সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ সঞ্চালনৰ বাবে অধিক ফলপ্ৰসূ যন্ত্ৰপাতি সুৰক্ষিত কৰিছে।

  ৰাষ্ট্ৰসংঘই কেইবাটাও গোচৰত সামূহিক নিৰাপত্তা সম্পৰ্কীয় ব্যৱস্থাসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলগীয়া হৈছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ অধীনত প্ৰদান কৰা সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ প্ৰথমটো ১৯৫০ চনৰ জুনত পৰীক্ষা কৰা হৈছিল যেতিয়া উত্তৰ কোৰিয়াই দক্ষিণ কোৰিয়াক আক্ৰমণ কৰিছিল।সেই ক্ষেত্ৰত ৰাষ্ট্ৰসংঘই উত্তৰ কোৰিয়াৰ বিৰুদ্ধে সামৰিক পদক্ষেপ লোৱাৰ সিদ্ধান্ত লৈছিল আৰু ১৯৫০চনৰ ২৫জুনত আক্ৰমণ আৰম্ভ

কৰা হৈছিল। কিন্তু বাস্তৱত ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ পদক্ষেপক সমর্থন কৰা ৬০জন সদস্যৰ ভিতৰত মাত্ৰ ১৬জন সদস্যইহে সশস্ত্ৰ বাহিনী প্ৰেৰণ কৰিছিল। ই দেখুৱাইছে যে যদিও সদস্য ৰাষ্ট্ৰসমূহে সামূহিক নিৰাপত্তাৰ বাবে নিজকে প্ৰতিশ্ৰুতিবদ্ধ কৰে, তথাপিও ব্যৱহাৰিকভাৱে তেওঁলোকে কিমান পৰিমাণে ইয়াৰ আশ্ৰয় ল'বলৈ আগ্ৰহী সেই সন্দর্ভত সন্দেহ আছে। ভাৰতকে ধৰি আন কিছুমানে কে�ৱল চিকিৎসা সাহায্য, এম্বুলেন্স ইউনিট আৰু চিকিৎসা সেৱা প্ৰেৰণ কৰিছিল। উত্তৰ কোৰিয়াৰ হৈ চীনৰ হস্তক্ষেপ আৰু ছোভিয়েট ইউনিয়নৰ পৰোক্ষ সমর্থনে কোৰিয়া যুদ্ধৰ চৰিত্ৰ সলনি কৰিছিল। নিৰাপত্তা পৰিষদৰ স্থায়ী সদস্য ছোভিয়েট ইউনিয়নে চীনৰ লগতে উত্তৰ কোৰিয়াৰ পক্ষ লৈছিল। সেয়েহে এই পদক্ষেপক চনদত উল্লেখ কৰা অনুসৰি সামূহিক নিৰাপত্তা হিচাপে গণ্য কৰিব নোৱাৰি। সদস্য ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ অনিচ্ছাৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি এইটো ক'ব পাৰি যে ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ অধীনত সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থা প্ৰায় বিফল হৈছিল।

নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ দ্বিতীয় পৰীক্ষাটো ১৯৬০ চনত কংগো সংকটৰ সময়ত হৈছিল। কাটাঙ্গাইনামৰ কংগোৰ প্ৰদেশ এখনেকেন্দ্ৰীয় কর্তৃপক্ষৰ বিৰুদ্ধে বিদ্ৰোহ কৰি স্বাধীনতা ঘোষণা কৰাৰ সময়তে এই সংকটৰ সৃষ্টি হৈছিল। অৱশেষত, তেতিয়াৰ ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ মহাসচিবে ইয়াৰ সমাধান কৰিছিল।

১৯৯০ চনৰ আগষ্টত ইৰাকে কুৱেইট আক্ৰমণ কৰাৰ সময়ত আক্ৰমণৰ বিৰুদ্ধে তৃতীয়টো পদক্ষেপ লোৱা হৈছিল। ১৯৯০ চনৰ ৩০ নৱেম্বৰত ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ নিৰাপত্তা পৰিষদে এটা প্ৰস্তাৱ গৃহীত কৰিছিল। প্ৰস্তাৱটোৱে ইৰাকৰ বিৰুদ্ধে গৃহীত সকলো প্ৰস্তাৱ সমর্থন আৰু ৰূপায়ণৰ বাবে সকলো প্ৰয়োজনীয় উপায় ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ ক্ষমতা প্ৰদান কৰিছিল। সেই অনুসৰি, ১৯৯১চনৰ ১৫ জানুৱাৰী তাৰিখে কুৱেইটৰ পৰা ইৰাকী বাহিনী প্ৰত্যাহাৰৰ সময়সীমা নির্ধাৰণ কৰা হৈছিল। এই সন্দর্ভত প্ৰায় ৩০খন দেশে ইৰাকৰ বিৰুদ্ধে সামৰিক বা বিত্তীয় সহায় আগবঢ়াইছিল।

আন এটা উদাহৰণ, য'ত ৰাষ্ট্ৰসংঘই সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থা ব্যৱহাৰ কৰিছিল সেয়া আছিল ১৯৫৬ চনৰ চুয়েজ সংকট। এই সংকটত, ফৰাচী আৰু ব্ৰিটিছ বাহিনী প্ৰত্যাহাৰ কৰাটো গাজা পট্টীত ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ জৰুৰীকালীন বাহিনী প্ৰতিষ্ঠাৰ দ্বাৰা সহজসাধ্য কৰা হৈছিল।এই শক্তিৰ সৃষ্টি আৰু আমেৰিকাৰ সমর্থনৰ ওপৰত নির্ভৰশীলতা ইজৰাইলৰ পক্ষত আহিছিল। ১৯৫৮ চনৰ লেবানন আৰু জর্ডান সংকটতো ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ বাহিনী মোতায়েন কৰা হৈছিল। অৱশেষত সচিব প্ৰধানৰ হস্তক্ষেপেই আমেৰিকা আৰু ব্ৰিটিছ বাহিনী প্ৰত্যাহাৰৰ পথ প্ৰশস্ত কৰিছিল।

সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থা তেতিয়ালৈ কাম নকৰে যেতিয়ালৈকে ইয়াত অংশগ্ৰহণ কৰা সকলো ৰাষ্ট্ৰই যুঁজিবলৈ যিকোনো ধৰণৰ নিষেধাজ্ঞাৰ সন্মুখীন হ'বলৈ সাজু নহয়। ইয়াৰ বাবে সামৰিক বাহিনীৰ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় নিয়ন্ত্ৰণৰো প্ৰয়োজন যি ৰাষ্ট্ৰীয় সার্বভৌমত্বৰ ওপৰত সীমাবদ্ধতা অবিহনে নিশ্চিতভাৱে সম্ভৱ নহয়। সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ সৈতে জড়িত

কিছুমান কঠিন পৰিস্থিতিৰ বাবেই ই আকাংক্ষিত পর্যায়লৈ সফলতা লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হোৱা নাই।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৪ ঃ সামূহিক নিৰাপত্তাৰ অর্থ সম্পর্কে সংক্ষেপে লিখক।

.....

.....

.....

প্রশ্ন ৫ ঃ ৰাষ্ট্রসংঘৰ অধীনত সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ বিফলতাৰ বিষয়ে সংক্ষেপে লিখক।

.....

.....

.....

প্রশ্ন ৬ ঃ ৰাষ্ট্রসংঘৰ চনদৰ কোনটো অনুচ্ছেদে সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থা সম্পর্কে অর্থনৈতিক নিষেধাজ্ঞাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰে?

.....

৭.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য শব্দটোৱে বুজায় যে বিভিন্ন ৰাষ্ট্রৰ মাজত ক্ষমতাৰ এক সামঞ্জস্য আছে। ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ কিছুমান মৌলিক অনুমান আৰু বৈশিষ্ট্য আছে।
- ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ দুটা প্রধান ৰূপ আছে: সৰল ভাৰসাম্য, একাধিক ভাৰসাম্য বা জটিল ভাৰসাম্য।ভৌগোলিক পৰিসৰৰ ক্ষেত্রত, ভাৰসাম্যৰ ৰূপবোৰ স্থানীয়, আঞ্চলিক বা বিশ্বজুৰি বুলি ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি।
- ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য বজাই ৰখাৰ কিছুমান নির্দিষ্ট সঁজুলি আছে, যেনে বিভাজন আৰু শাসন, ক্ষতিপূৰণ, অস্ত্র-শস্ত্র আৰু নিৰস্ত্রীকৰণ, হস্তক্ষেপ আৰু অহস্তক্ষেপ, বাফাৰ ৰাষ্ট্র, মিত্রতা আৰু প্রতি-মিত্রতা ইত্যাদি।
- সমালোচকসকলে কেইবাটাও ভিত্তিত ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ তত্ত্বক সমালোচনা কৰিছে।এই তত্ত্বৰ প্রাসংগিকতাও পণ্ডিতসকলৰ মাজত আলোচনাৰ বিষয়।
- সামূহিক নিৰাপত্তা হৈছে এক আধুনিক সঁজুলি যি সংকট পৰিচালনা কৰিবলৈ আন্তঃৰাষ্ট্রীয়

সম্প্রদায়ৰ দ্বাৰা সামূহিক পদক্ষেপৰ দাবী কৰে ।ই ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যতকৈ অধিক কার্যকৰী বিকল্প আৰু ই এনে এক সঁজুলি যিয়ে শান্তি বজাই ৰাখিবলৈ সংকল্পবদ্ধ।

- প্রথম বিশ্বযুদ্ধৰ পূর্বে আৰু পিছত সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থা স্থাপনৰ প্রয়াস কৰা হৈছিল।
- প্রথম বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত লীগ অৱ নেশ্বন প্রতিষ্ঠা হোৱাৰ লগে লগে সামূহিক নিৰাপত্তাৰ ব্যৱস্থা স্থাপনৰ বাবে গুৰুত্বপূর্ণ প্রচেষ্টা চলোৱা হৈছিল ।কিন্তু লীগ অৱ নেশ্বনৰ বিফলতাৰ লগে লগে এই প্রচেষ্টাবোৰো বিফল হৈছিল।
- ৰাষ্ট্রসংঘৰ চনদত সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল। ৰাষ্ট্রসংঘৰ চনদৰ ৰনং অনুচ্ছেদত আক্রমণ প্রতিৰোধৰ বাবে সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থা গ্রহণৰ আহ্বান জনোৱা হৈছে। ৰাষ্ট্রসংঘই সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ সঞ্চালনৰ বাবে অধিক ফলপ্রসূ যন্ত্রপাতি সুৰক্ষিত কৰিছে। ৰাষ্ট্রসংঘই কেইবাটাও গোচৰত সামূহিক নিৰাপত্তা সম্পর্কীয় ব্যৱস্থাসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলগীয়া হৈছিল।

৭.৬ অধিক জানিবলৈ

১) Chander, Prakash & Arora, Prem. (2015). Comparative Politics and International Relations. New DelhiÊ. Cosmos Bookhive (P) Ltd.

২) Ghai, K. K. (2005). International Relations– Theory and Practice. New DelhiÊ. Kalyani Publishers.

৩) Malhotra, Vinay Kumar. (2006). International Relations. New DelhiÊ. Anmol Publications Pvt.Ltd.

৭.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন নং ১ উত্তৰ ঃ i) ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ ধাৰণা হ'ল যে ৰাষ্ট্রসমূহে যুদ্ধকে ধৰি সকলো সম্ভৰ উপায়েৰে নিজৰ স্বার্থ সুৰক্ষিত কৰিবলৈ প্রতিশ্রুতিবদ্ধ। প্রতিখন ৰাষ্ট্রই নিজৰ অধিকাৰ আৰু স্বার্থৰ অগ্রাধিকাৰৰ বাবে আৰু সেইবোৰ সুৰক্ষিত কৰাৰ উপায়সমূহৰ বাবে সিদ্ধান্ত ল'ব লাগিব।

ii) ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ আন এটা ধাৰণা হ'ল যে যদি এই স্বার্থৰ বাবে ৰাষ্ট্রসমূহৰ স্বার্থ বিপদাপন্ন হয় বা হ'ব পাৰে, তেন্তে তেওঁলোকক সুৰক্ষিত কৰিবলৈ এখন ৰাষ্ট্রৰ প্রয়োজন হ'ব।

প্ৰশ্ন নং ২ উত্তৰ ঃ যদি ক্ষমতা দুখন ৰাষ্ট্ৰবা দুটা বিৰোধী শিবিৰত কেন্দ্ৰীভূত হয়, তেন্তে ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য বা বিতৰণ সৰল বুলি কোৱা হয়। সৰল ভাৰসাম্যৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্যটো হ'ল ৰাষ্ট্ৰ বা ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ গোটকো দুটা শিবিৰত বিভক্ত কৰা হয়। সৰল ভাৰসাম্যৰ ক্ষেত্ৰত, দুটা বিৰোধী শিবিৰৰ মাজত শক্তিৰ বিতৰণ প্ৰায় সমান।

প্ৰশ্ন নং ৩ উত্তৰ ঃ (i) বিভাজন আৰু শাসনঃ ৰাষ্ট্ৰসমূহে তেওঁলোকৰ প্ৰতিযোগী ৰাষ্ট্ৰসমূহক বিভক্ত কৰি প্ৰতিযোগিতা দুৰ্বল কৰি ৰাখিবলৈ চেষ্টা কৰি ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য বজাই ৰাখিবলৈ এই পদ্ধতিৰ আশ্ৰয় লয়। ই এটা সময়োপযোগী নীতি আৰু কৌশল। ব্ৰিটেইনে নিজৰ বৃহৎ সাম্ৰাজ্যৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ ৰাখিবলৈ এই নীতিৰ প্ৰয়োগ কৰিছিল। ১৭ শতিকাৰ পৰাই ফৰাচীসকলেও জাৰ্মানীৰ প্ৰতি এই নীতি ব্যৱহাৰ কৰিছিল।

(ii) ক্ষতিপূৰণঃ ই এটা সাধাৰণ সঁজুলি য'ত সাধাৰণতে অঞ্চলৰ সংযোজন বা বিভাজন জড়িত হৈ থাকে। ১৮ শ আৰু ১৯শ শতিকাত ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য বজাই ৰাখিবলৈ আঞ্চলিক ক্ষতিপূৰণ এক সাধাৰণ সঁজুলি আছিল। এই পদ্ধতিত ভূখণ্ডৰ পুনৰ বিতৰণ এনেদৰে কৰা হয় যাতে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্য একেবাৰে প্ৰভাৱিত নহয়।

প্ৰশ্ন নং ৪ উত্তৰ ঃ সামূহিক নিৰাপত্তা হৈছে এক আধুনিক সঁজুলি যি সংকট পৰিচালনা কৰিবলৈ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্প্ৰদায়ৰ দ্বাৰা সামূহিক পদক্ষেপৰ দাবী কৰে। ই ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যতকৈ অধিক কাৰ্যকৰী বিকল্প আৰু ই এনে এক সঁজুলি যিয়ে শান্তি বজাই ৰাখিবলৈ সংকল্পবদ্ধ।

সামূহিক নিৰাপত্তাৰ ধাৰণাটো এই নীতিৰ ওপৰত আধাৰিত যে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্প্ৰদায়ৰ যিকোনো এজন সদস্যৰ বিৰুদ্ধে আক্ৰমণ হৈছে সমগ্ৰ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় শান্তি আৰু নিৰাপত্তাৰ বিৰুদ্ধে এক আক্ৰমণ।

প্ৰশ্ন নং ৫ উত্তৰ ঃ লীগ চুক্তিৰ ১০-১৬ নং অনুচ্ছেদত লীগ অৱ নেশ্বনছ্বৰ অধীনত সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে। কিন্তু আৰম্ভণিৰে পৰাই সামূহিক নিৰাপত্তা সমস্যাৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ লীগ অতি দুৰ্বল হৈ আছিল। এক বিৰোধী পৰিৱেশত লীগৰ অধীনত সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থা কৰিব লগা হৈছিল। কিন্তু লীগ অৱশেষত বিফল হৈছিল আৰু লীগৰ বিফলতাৰ এটা মুখ্য কাৰণ আছিল সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ পতন।

প্ৰশ্ন নং ৬ উত্তৰ ঃ অনুচ্ছেদ ৪১

৭.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ অৰ্থ আৰু বৈশিষ্টঞ্জযসমূহৰ বিষয়ে সংক্ষেপে লিখক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ অনুমানসমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ বজাই ৰখাৰ বিভিন্ন সঁজুলি পৰীক্ষা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ বৰ্তমান সময়ত ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ প্ৰাসংগিকতাক সমালোচনামূলকভাৱে পৰীক্ষা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ সামূহিক নিৰাপত্তাৰ অৰ্থৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ আন্তৰ্জাতিক সম্পৰ্কত সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ মূল্যায়নৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৭ ঃ ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ অধীনত সামূহিক নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাসমূহ সমালোচনামূলকভাৱে পৰীক্ষা কৰক।

****

অধ্যায় ৮ ঃ বৈদেশিক নীতি

অধ্যায় গাঁথনি

৮.১ উদ্দেশ্য
৮.২ পৰিচয়
৮.৩ বৈদেশিক নীতিৰ অর্থ
৮.৪ বৈদেশিক নীতিৰ উদ্দেশ্য
৮.৫ বৈদেশিক নীতিৰ কাৰক
৮.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৮.৭ অধিক জানিবলৈ
৮.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৮.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টো অধ্যয়ন কৰাৰ পিছত আপুনি —

- বৈদেশিক নীতিৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- বৈদেশিক নীতিৰ সাধাৰণ উদ্দেশ্যসমূহ বর্ণনা কৰিব পাৰিব
- বৈদেশিক নীতিৰ কাৰক সমূহ মূল্যায়ন কৰিব পাৰিব।

৮.২ পৰিচয়

আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্ক আৰু আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতি অধ্যয়নৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ দিশ হৈছে বৈদেশিক নীতি। ই হৈছে সকলো আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কৰ আধাৰ। কোনো দেশৰ বৈদেশিক নীতি বুজি নোপোৱাকৈ তেওঁলোকৰ মাজৰ আন্তৰাষ্ট্রীয় সম্পর্ক বুজি পোৱাটো সম্ভৱ নহয়। আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত প্রতিখন ৰাষ্ট্রৰ নিজৰ জাতীয় স্বার্থৰ লক্ষ্য, উদ্দেশ্য আৰু আকাংক্ষাসমূহ সুৰক্ষিত কৰাৰ অধিকাৰ আৰু দায়িত্ব আছে। কোনো ৰাষ্ট্রয়ে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্ক বজাই নৰখাকৈ বর্তি থাকিব নোৱাৰে কাৰণ কোনোৰাষ্ট্রই সম্পূর্ণৰূপে আত্মনির্ভৰশীল নহয়। আন্তঃনির্ভৰশীলতা আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কৰ এক অপৰিহার্য সত্য। এইটো সত্য যে এখন ৰাষ্ট্রৰ আচৰণে আন ৰাষ্ট্রৰ আচৰণত প্রভাৱ পেলায়। প্রতিখন ৰাষ্ট্রই নিজৰ ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থৰ প্রতি লক্ষ্য ৰাখি আন ৰাষ্ট্রৰ পদক্ষেপৰ পৰা সর্বাধিক সুবিধা লাভৰ প্রয়াস কৰে। সেয়েহে, প্রতিখন ৰাষ্ট্রই নিজৰ জনসাধাৰণৰ স্বার্থসমূহ পুৰণ আৰু সুৰক্ষিত কৰিবলৈ আৰু লগতে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্ক আৰু আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিত নিজৰ ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থৰ লক্ষ্যসমূহ প্রাপ্ত কৰিবলৈ এক বৈদেশিক নীতি প্রস্তুত কৰিব লাগে। এই অধ্যায়টোত আমি সাধাৰণতে বৈদেশিক নীতিৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন দিশৰ সমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

৮.৩ বৈদেশিক নীতিৰ অর্থ

বৈদেশিক নীতি হৈছে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ ক্ষেত্ৰত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ। এই বিশ্বায়িত বিশ্বত কোনো ৰাষ্ট্ৰৰ বাবে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক স্থাপন অবিহনে বিচ্ছিন্ন হৈ বৰ্তি থকাটো সম্ভৱ নহয়। সেয়েহে, বিশ্বৰ আন ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক বজাই ৰাখিবলৈ এখন ৰাষ্ট্ৰই বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰিব লাগে। দৰাচলতে, কোনো দেশৰ মাজৰ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক তেওঁলোকৰ বৈদেশিক নীতিবোৰৰ দ্বাৰা বুজিব পাৰি। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্প্ৰদায়ত এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ দ্বাৰাও শক্তি বৃদ্ধি পায়। সৰল ভাষাত কবলৈ গ'লে, বৈদেশিক নীতি হৈছে এখন ৰাষ্ট্ৰই আন ৰাষ্ট্ৰৰ আচৰণক প্ৰভাৱিত কৰিবলৈ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ লক্ষ্য পুৰণ কৰিবলৈ গ্ৰহণ কৰা পদক্ষেপ আৰু ব্যৱস্থা। ই হৈছে এখন ৰাষ্ট্ৰই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত নিজৰ লক্ষ্য সুৰক্ষিত কৰিবলৈ গ্ৰহণ কৰা নীতি, সিদ্ধান্ত আৰু উপায় বা আহিলাৰ এক সমষ্টি। C. C. Rodee, Anderson and Christol ৰ মতে, বৈদেশিক নীতিয়ে কিছুমান নীতিৰ সমষ্টিৰ প্ৰস্তুতকৰন আৰু ৰূপায়ণ বুজায়, যিয়ে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ নিজৰ স্বাৰ্থ সুৰক্ষিত কৰিবলৈ বা আগুৱাই নিয়াৰ বাবে আন ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে আলোচনা কৰাৰ সময়ত আচৰণৰ ধৰণ গঢ় দিয়ে। (Foreign policy implies "formulation and implementation of a group of principles which shape the behaviour pattern of a state while negotiating with other states to protect or further its own interests)

বৈদেশিক নীতিয়ে এখন ৰাষ্ট্ৰক এক ধৰণৰ দিশ প্ৰদান কৰে আৰু লগতে সেইটো দিশত আগবাঢ়িবৰ বাবে পৰ্য্যাপ্ত উপায়ৰ পৰামৰ্শ দিয়ে। পেডেলফৰ্ড আৰু লিংকনে আঙুলিয়াই দিছিল যে বৈদেশিক নীতি হৈছে এক উপায় মাধ্যম যাৰ সহায়ত এখন ৰাষ্ট্ৰই "নিজৰ সামৰ্থ আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰিৱেশৰ বাস্তৱিকতাৰ সীমাৰ ভিতৰত বিশ্ব বিষয়ত সাধাৰণতে কি পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰিব" সেইটো সিদ্ধান্ত লয়। "বৈদেশিক নীতি" দুটা শব্দৰ সমাহাৰ- বৈদেশিক আৰু নীতি, বৈদেশিক শব্দই এক সাৰ্বভৌম ভৌগলিক একক বুজাই যিবোৰ এখন নিৰ্দিষ্ট ৰাষ্ট্ৰৰ আইনী সীমাৰ বাহিৰত অবস্থান কৰে আৰু 'নীতি' অৰ্থ হৈছে এটা সংগঠনৰ লক্ষ্যসমূহ প্ৰাপ্ত কৰাৰ উদ্দেশ্যে গ্ৰহণ কৰিবলগীয়া কাৰ্য্য বা কাৰ্য্য সমষ্টিৰ ক্ষেত্ৰত পথ প্ৰদৰ্শক। বৈদেশিক নীতিয়ে ৰাষ্ট্ৰ এখনৰ লক্ষ্য আৰু স্বাৰ্থ পূৰণৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা কৌশল আৰু প্ৰতিশ্ৰুতিও অন্তৰ্ভুক্ত কৰে।

বিশিষ্ট পণ্ডিতসকলৰ দ্বাৰা আগবঢ়োৱা বিভিন্ন সংজ্ঞাৰ ভিত্তিত এইটো ক'ব পাৰি যে বৈদেশিক নীতি হৈছে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ক্ষেত্ৰত চৰকাৰে প্ৰস্তুত কৰা এক কৌশল। ইয়াত সিদ্ধান্ত লোৱা আৰু ৰূপায়ণ কৰাৰ প্ৰক্ৰিয়া অন্তৰ্ভুক্ত থাকে আৰু ই সম্পৰ্কিত। ই সম্পৰ্কিত কাৰণ বৈদেশিক নীতিৰ উদ্দেশ্য হৈছে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ব্যৱস্থাত আন ৰাষ্ট্ৰৰ আচৰণক প্ৰভাৱিত কৰা। ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিত অন্তভূক্ত থকা বিষয় বোৰ হ'ল- (i) এখন ৰাষ্ট্ৰই বিশ্বজুৰি গ্ৰহণ আৰু অনুসৰণ কৰা নীতি আৰু সিদ্ধান্তৰ এক সমষ্টি (ii) পূৰণ কৰিবলগীয়া ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য, (iii) আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক পৰিচালনাৰ বাবে বিস্তৃত নীতি আৰু সিদ্ধান্ত, (iv) ৰাষ্ট্ৰীয়

স্বার্থৰ লক্ষ্যৰ ক্ষেত্ৰত ৰাষ্ট্ৰৰ সাফল্য আৰু ক্ষতিৰ মূল্যায়ন, (v) ৰাষ্ট্ৰীয় স্বার্থৰ লক্ষ্য বা উদ্দেশ্যসমূহ প্ৰাপ্ত কৰিবলৈ লোৱা পদক্ষেপৰ প্ৰকৃতি আৰু (vi) আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত ধাৰাবাহিকতা বা পৰিৱৰ্তন বজাই ৰাখিবলৈ গ্ৰহন কৰা নীতি, সিদ্ধান্ত আৰু কাৰ্য্য।

৮.৪ বৈদেশিক নীতিৰ উদ্দেশ্যসমূহ

এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ উদ্দেশ্য হৈছে "ৰাষ্ট্ৰীয় স্বার্থ" পূৰণ কৰাটো। দৰাচলতে, ৰাষ্ট্ৰীয় স্বার্থ পূৰণ কৰাৰ বাবে এখন ৰাষ্ট্ৰই ইয়াৰ বৈদেশিক সম্পৰ্ক পৰিচালনা কৰে। বৈদেশিক নীতিৰ উদ্দেশ্যসমূহ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বার্থৰ ফচলহে। অৱশ্যে, ইয়াত এইটো উল্লেখ কৰিব লাগিব যে সকলো স্বার্থই বৈদেশিক নীতিৰ উদ্দেশ্য নহয়, যেতিয়া কোনো এক স্বার্থ ৰাজনৈতিক সম্প্ৰদায়ে সমর্থন কৰিব আৰু সেই স্বার্থ সমূহৰ প্ৰাপ্তিৰ বাবে এখন ৰাষ্ট্ৰই কিছু ত্যাগ আৰু প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হবলৈ সাজু হয় তেতিয়া হে সেইটো এক উদ্দেশ্য হৈ পৰে।

বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ সময়ত ৰাষ্ট্ৰীয় স্বার্থই নীতি নির্ধাৰক সকলক নির্দেশ প্ৰদান কৰে। পেডেলফর্ড আৰু লিংকনে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ তলত উল্লেখ কৰা চাৰিটা মুখ্য উদ্দেশ্য চিনাক্ত কৰিছিল (ক) ৰাষ্ট্ৰীয় নিৰাপত্তা, (খ) অর্থনৈতিক উন্নতি। (গ) আন ৰাষ্ট্ৰৰ তুলনাত ৰাষ্ট্ৰীয় শক্তি বৃদ্ধি আৰু শ্চঘগ্ন আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সন্মান বৃদ্ধি । ইতিমধ্যে উল্লেখ কৰা অনুসৰি বৈদেশিক নীতি হৈছে বৈদেশিক সম্পৰ্কৰ ক্ষেত্ৰত নির্দিষ্ট উদ্দেশ্যসমূহ প্ৰাপ্ত কৰাৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পদক্ষেপ আৰু ই ৰাষ্ট্ৰীয় স্বার্থৰ আদর্শৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়। বৈদেশিক নীতিৰ উদ্দেশ্যসমূহক বিভিন্ন শ্ৰেণীত বিভক্ত কৰিব পাৰি যেনে-(i) মুখ্য উদ্দেশ্য, (ii) মধ্যম পৰিসৰৰ উদ্দেশ্য আৰু (iii) সার্বজনীন দীর্ঘ পৰিসৰৰ উদ্দেশ্য।

ক) মুখ্য উদ্দেশ্য সমূহ হৈছে আটাইতকৈ আকাংক্ষিত ধৰণৰ লক্ষ্য যাৰ প্ৰাপ্তিৰ বাবে জনসাধাৰণ চূড়ান্ত ত্যাগৰ বাবে সাজু হয় কিয়নো সেই লক্ষ্যসমূহ ৰাষ্ট্ৰৰ অস্তিত্বৰ সৈতে যথেষ্ট সম্পর্কিত। এই লক্ষ্যসমূহ হ'ল— (ক) আত্ম-ৰক্ষা, গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থানৰ প্ৰতিৰক্ষা, জাতিগত, ধর্মীয় আৰু ভাষিক একতা, সাংস্কৃতিক আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ সুৰক্ষা, (খ) অর্থনৈতিক উন্নয়ন। এইবোৰ হৈছে মুখ্য উদ্দেশ্য যিবোৰৰ বাবে বিশ্বৰ কোনো দেশেই আন বিদেশী ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে মোকাবিলা কৰোঁতে উপেক্ষা নকৰে। এই লক্ষ্যবোৰক যদি এখন ৰাষ্ট্ৰই উপেক্ষা কৰে তেন্তে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ অস্তিত্ব ৰক্ষা কৰাটো সম্ভৱ নহয়।

খ) দ্বিতীয় শ্ৰেণীটো হৈছে মধ্যম পৰিসৰৰ উদ্দেশ্যসমূহ। যিয়ে বাণিজ্য, বিদেশী সাহায্য, বিদেশী বজাৰ আৰু যোগানৰ উৎসসমূহলৈ প্ৰৱেশাধিকাৰ, যোগাযোগ ব্যৱস্থাত প্ৰৱেশাধিকাৰ, সামৰিক সামর্থৰ সম্প্ৰসাৰণ, বিদেশী সাহায্য আৰু বিনিয়োগৰ বিতৰণ, মহাকাশ অন্বেষণ, উপনিৱেশ সৃষ্টি, কৃত্ৰিম উপগ্ৰহ উৎক্ষেপণ, বিদেশত আর্থ-সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক মূল্যবোধৰ প্ৰসাৰৰ বাবে আদর্শগত সম্প্ৰসাৰণ আদি সামৰি লয়।

গ) তৃতীয় প্ৰকাৰৰ উদ্দেশ্য যি হৈছে সার্বজনীন দীর্ঘ পৰিসৰৰ উদ্দেশ্য। সার্বজনীন দীর্ঘ পৰিসৰৰ

উদ্দেশ্যমানে সেই পৰিকল্পনা, লক্ষ্য আৰু দৃষ্টিভংগী যিবোৰ অতি বহল পৰিসৰত প্ৰস্তুত কৰা হয় আৰু যি সমগ্ৰ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্প্ৰদায়ৰ লগত জড়িত । এই ধৰণৰ উদ্দেশ্যই বিশ্ব ব্যৱস্থাৰ পুনৰ্গঠন কৰিব বিচাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ "বিশ্বক গণতন্ত্ৰৰ বাবে এক সুৰক্ষিত স্থান কৰাৰ সপোন, জাপানৰ বৃহত্তৰ 'দক্ষিণ-পূব এছিয়া' ৰ সপোন, ছোভিয়েট ইউনিয়নৰ "বিশ্ব ছোভিয়েট ফেডাৰেচন"ৰ ধাৰণা, জৰ্জ বুশ্বৰ 'নিউ ৰৰল্ড অৰ্ডাৰ', 'সন্ত্ৰাসবাদৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ'। এই উদ্দেশ্যসমূহ দূৰৱৰ্তী ভৱিষ্যতৰ বাবে নিৰ্মাণ কৰা হয় যি প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় উদ্দেশ্য দৰে তাৎক্ষণিক অনুসৰণৰ প্ৰয়োজন নাই।

পুনৰ অধিক সৰল শব্দত, সকলো ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ উমৈহতীয়া উদ্দেশ্যসমূহ এনে ধৰণে উল্লেখ কৰিব পাৰি-(i) ৰাষ্ট্ৰৰ সাৰ্বভৌমত্ব আৰু অখণ্ডতাৰ সুৰক্ষা, (ii) অৰ্থনৈতিক স্বাৰ্থ আৰু উন্নতিৰ প্ৰসাৰ, (iii) ৰাষ্ট্ৰীয় নিৰাপত্তা ৰক্ষণাবেক্ষণ, (iv) ৰাষ্ট্ৰীয় শক্তি আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় সন্মানৰ সুৰক্ষা আৰু বিকাশ, (v) বিশ্ব ব্যৱস্থাৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ বা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সন্মান ।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ বৈদেশিক নীতিৰ অৰ্থ ব্যাখ্যা কৰক।

.....

.....

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ বৈদেশিক নীতিৰ মূল মূল্যৰ উদ্দেশ্যসমূহৰ বিষয়ে সংক্ষেপে লিখক।

.....

.....

.....

প্ৰশ্ন ৩ ঃ পেডেলফৰ্ড আৰু লিনকইনৰ দ্বাৰা চিনাক্ত কৰা ৰাষ্ট্ৰ এখনৰ বৈদেশিক নীতিৰ চাৰিটা মুখ্য উদ্দেশ্য কি কি?

.....

.....

.....

৮.৫ বৈদেশিক নীতিৰ চৰ্ত/কাৰক সমূহ

এটা বিশেষ ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতি বিভিন্ন কাৰকৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। বৈদেশিক নীতি হৈছে কেইবাটাও কাৰকৰ সৃষ্টি। কিন্তু পৰিস্থিতি অনুসৰি গুৰুত্বতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি কাৰক বোৰ ভিন্ন হব পাৰে। সেয়েহে, নীতি-নিৰ্ধাৰকসকলে নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ সময়ত প্ৰতিটো কাৰক বা নিৰ্ণায়কৰ আপেক্ষিক গুৰুত্ব বা অগ্ৰাধিকাৰৰ ক্ষেত্ৰত যিকোনো সাধাৰণ নিয়ম নিৰ্ধাৰণ কৰাটো

অতি কঠিন বা অসম্ভৱ। সাধাৱণতে বৈদেশিক নীতিৰ প্ৰধান কাৰক সমূহক বিস্তৃতভাৱে তিনিটা শ্ৰেণীত বিভক্ত কৰিব পাৰিঃ (i) আভ্যন্তৰীণ কাৰক, (ii) বাহ্যিক কাৰক আৰু (iii) নীতি নিৰ্ধাৰণৰ কাৰক। এই সকলোবোৰ কাৰক আৰু ইয়াৰ উপ-বিভাজিত কাৰকসমূহ তলত বিশদভাৱে আলোচনা কৰা হৈছে—

- **আভ্যন্তৰীণ কাৰক ঃ** বৈদেশিক নীতিৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ আভ্যন্তৰীণ কাৰক সমূহ তলত আলোচনা কৰা হ'ল:
  - **ভৌগলিক কাৰক ঃ** ইয়াক আটাইতকৈ স্থায়ী কাৰক হিচাপে গণ্য কৰা হয় যিয়ে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিক প্ৰভাৱিত কৰে। ভৌগলিক কাৰকে এখন দেশৰ অৱস্থান, আকাৰ, ভূপ্ৰকৃতি, ৰাষ্ট্ৰৰ সীমা, জনসংখ্যা, প্ৰাকৃতিক সম্পদ আদি অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ সময়ত ভৌগলিক কাৰকৰ অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ অৱদান আছে। আকাৰ হৈছে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ মুঠ ভূ-ভাগ। ই মানসিক আৰু কাৰ্য্যকৰী পৰিৱেশক প্ৰভাৱিত কৰে য'ত নীতি নিৰ্ধাৰণকাৰী আৰু জনসাধাৰণে প্ৰতিক্ৰিয়া দিয়ে। পুনৰ এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৃহৎ আকাৰক স্বতন্ত্ৰ কাৰক বুলি গণ্য কৰিব নোৱাৰি, কিয়নো ৰাষ্ট্ৰ এখনৰ ক্ষমতা বৃহৎ এলেকাৰ দ্বাৰা বৃদ্ধি হব যদিহে ইয়াৰ বৃহৎ জনসংখ্যাৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰাৰ ক্ষমতা থাকে আৰু ইয়াত প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ বিভিন্ন যোগান থাকে। ৰাষ্ট্ৰখনৰ ভূ-কৌশলগত অৱস্থান এক গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰক, বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ সময়ত ৰাষ্ট্ৰ এখনৰ আকাৰতকৈ অন্যান্য ভূঅঞ্চল আৰু অন্যান্য ৰাষ্ট্ৰৰ ক্ষেত্ৰত ৰাষ্ট্ৰ এখনৰ অৱস্থিতি অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ হৈ পৰে। এখন ৰাষ্ট্ৰৰ জলবায়ু পৰিস্থিতি হৈছে আন এক ভৌগোলিক বৈশিষ্ট্য যিয়ে ৰাষ্ট্ৰখনৰ বৈদেশিক নীতি নিৰ্ধাৰণত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। ভূপ্ৰকৃতি (Topography) ৰ ভিতৰত আছে বতাহ, বৰষুণ, উষ্ণতা, মাটি, পৰ্বত, নদী, উপত্যকা আদি, যিয়ে বৈদেশিক নীতিৰ সিদ্ধান্তসমূহক প্ৰভাৱিত কৰে। এখন ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰাকৃতিক সম্পদে বৈদেশিক নীতিৰ সিদ্ধান্তসমূহক যথেষ্ট প্ৰভাৱিত কৰে। প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ অধিকাৰীত্বই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ক্ষেত্ৰত এখন ৰাষ্ট্ৰ দৰদাম (Bar-gaining) কৰাৰ ক্ষমতা বৃদ্ধি কৰে আৰু বৈদেশিক নীতি নিৰ্ণয় কৰাত সহায় কৰে। কিন্তু এইটো উল্লেখ কৰিব লাগিব যে ভৌগলিক কাৰকৰ প্ৰভাৱ জটিল প্ৰকৃতিৰ আৰু বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিৰ শেহতীয়া বিকাশৰ ফলত ইয়াৰ গুৰুত্ব বহু পৰিমাণে হেৰাই গৈছে।
  - **ইতিহাস আৰু সংস্কৃতিঃ** এটা ৰাষ্ট্ৰৰ ইতিহাসবো বৈদেশিক নীতি নিৰ্ধাৰণৰ ওপৰত প্ৰভাৱ আছে। দৰাচলতে, এখন ৰাষ্ট্ৰৰ ৰাজনৈতিক পৰম্পৰা ইয়াৰ ইতিহাস আৰু সংস্কৃতিত নিহিত হৈ থাকে। প্ৰধান বৈদেশিক নীতিৰ উদ্দেশ্যসমূহ ৰাষ্ট্ৰখনৰ ঐতিহাসিক আৰু সাংস্কৃতিক পৰম্পৰাৰ দ্বাৰা যথেষ্ট নিৰ্দেশিত হয়। বাহ্যিক সম্পৰ্কৰ ক্ষেত্ৰত, এখন ৰাষ্ট্ৰই এক কাৰ্য্যপ্ৰণালী অনুসৰণ কৰে যি ৰাষ্ট্ৰই ইতিহাসৰ পৰা গ্ৰহণ কৰা শৈলী আৰু সংস্কৃতিৰ দ্বাৰা যথেষ্ট প্ৰভাৱিত হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, ভাৰতকে ধৰি বহুতো

উন্নয়নশীল দেশে ঔপনিৱেশিকতা, সাম্ৰাজ্যবাদ আৰু বৰ্ণবাদৰ তিক্ত অভিজ্ঞতাৰ বাবে সাম্ৰাজ্যবাদ বিৰোধী, ঔপনিৱেশিকতা বিৰোধী আৰু বৰ্ণবাদ বিৰোধী দৃঢ় স্থিতি গ্ৰহণ কৰিছে। তাৰ পিছত বৌদ্ধ আদৰ্শৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ভাৰতে গোষ্ঠী নিৰপেক্ষ আৰু পঞ্চশীল নীতি গ্ৰহণ কৰিছিল।

- **ৰাষ্ট্ৰীয় সামৰ্থ্যঃ** এইটো এটা ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ আন এটা শক্তিশালী কাৰক। ইয়াৰ ভিতৰত সামৰিক শক্তি, অৰ্থনৈতিক বিকাশ আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰযুক্তিগত প্ৰগতি অন্তৰ্ভুক্ত। জিএন পিৰ ক্ষেত্ৰত এখন ৰাষ্ট্ৰৰ অৰ্থনৈতিক অৱস্থা, যিয়ে এখন ৰাষ্ট্ৰক ইয়াৰ প্ৰাকৃতিক আৰু মানৱ সম্পদ ব্যৱহাৰ কৰাৰ সামৰ্থ্য বুজিবলৈ সক্ষম কৰে, যিয়ে এখন ৰাষ্ট্ৰক বৈদেশিক নীতি নিৰ্ধাৰণ কৰাত সহায় কৰে। অৰ্থনীতি, প্ৰযুক্তি আৰু সামৰিক ক্ষেত্ৰত অতি উন্নত দেশসমূহে অৰ্থনৈতিক আৰু প্ৰযুক্তিগতভাৱে দুৰ্বল দেশসমূহৰ সৈতে তেওঁলোকৰ সম্পৰ্ক স্থাপন কৰি আকাংক্ষিত লক্ষ্য প্ৰাপ্ত কৰাৰ সুবিধা লাভ কৰে। উন্নয়নশীল দেশসমূহে মূলধন, প্ৰযুক্তি আৰু সামৰিক গৱেষণা তথা উন্নয়নৰ বাবে উন্নত দেশসমূহৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল হোৱাৰ বাবে এক স্বাধীন বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ ক্ষমতা হেৰুৱাই পেলায়। উদাহৰণস্বৰূপে, আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ অৰ্থনৈতিক শক্তিয়ে দেশখনৰ বাবে ইতিবাচক সুবিধা কঢ়িয়াই আনিছে আনহাতে অৰ্থনৈতিক অৱনতিয়ে পূৰ্বৰ ছোভিয়েট ইউনিয়নৰ ক্ষেত্ৰত নেতিবাচক কাৰক কঢ়িয়াই আনিছে। তদুপৰি, এটা বৈদেশিক নীতিয়ে সফল হ'বলৈ নিজৰ ৰাষ্ট্ৰীয় সামৰ্থ্য সবল কৰাটো প্ৰয়োজনীয়।
- **জনমতঃ** এইটো আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ আভ্যন্তৰীণ কাৰক যাক এখন ৰাষ্ট্ৰৰ চৰকাৰে দীৰ্ঘদিন ধৰি উপেক্ষা কৰা বা ইয়াৰ বিৰুদ্ধে যোৱাটো সম্ভৱ নহয়। বিশেষকৈ গণতান্ত্ৰিক ৰাষ্ট্ৰত, চৰকাৰে ঘৰুৱা আৰু বৈদেশিক নীতি দুয়োটাতে জনমতৰ গুৰুত্ব উপেক্ষা কৰাৰ সাহস কৰিব নোৱাৰে। তথ্য প্ৰযুক্তি, গণ মাধ্যম, ইণ্টাৰনেট, দূৰসংযোগৰ সাফল্যৰ বাবে জনমতে বৰ্তমান বিশ্বত অধিক গুৰুত্ব লাভ কৰিছে। বৈদেশিক নীতিৰ ক্ষেত্ৰত জনমতে নীতি নিৰ্বাচন আৰু কাৰ্যকৰীকৰণৰ ক্ষেত্ৰতো সীমাবদ্ধতা নিৰ্ধাৰণ কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, জনমতৰ প্ৰভাৱৰ বাবে ১৯৬৮ চনৰ পিছত আমেৰিকা ভিয়েটনামৰ পৰা আঁতৰি যাবলৈ বাধ্য হৈছিল। কিন্তু একনায়কত্ববাদী বা স্বৈৰতন্ত্ৰ ৰাষ্ট্ৰসমূহত, জনমতে নীতি নিৰ্ধাৰণত কোনো ভূমিকা পালন নকৰে।
- **আদৰ্শঃ** আদৰ্শৰ অৰ্থ হৈছে সমাজত ক্ষমতাৰ বিতৰণ, ইতিহাস, চৰকাৰৰ সঠিক কাৰ্য্যকলাপ, অৰ্থনীতি আৰু বিশেষ জীৱনশৈলীৰ সম্পৰ্কে এটা গোটৰ বিশ্বাস বা আন্তঃসম্পৰ্কিত ধাৰণাৰ এক সংহতি। ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ বৈদেশিক নীতি পৰিচালনা কৰাৰ সময়ত আদৰ্শই প্ৰায়ে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ আৰু নীতিৰ ন্যায্যতা প্ৰাপ্ত কৰিবলৈ বহুবাৰ কোনো এখন ৰাষ্ট্ৰ বা ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ গোটসমূহে আদৰ্শগত নীতি ব্যৱহাৰ কৰে। কেতিয়াবা আদৰ্শই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংঘাতৰ উৎসৰ ভূমিকাও পালন

কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, আদর্শগত পার্থক্যৰ বাবেই আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ আৰু ছোভিয়েট ইউনিয়নৰ মাজত শীতল যুদ্ধ সংঘটিত হৈছিল।

- **সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক গাঁথনিঃ** এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুতকৰণত ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ প্ৰকৃতি আৰু শাসক শ্ৰেণীৰ দ্বাৰা যথেষ্ট পৰিমাণে প্ৰভাৱিত হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, এখন গণতান্ত্ৰিক ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতি এখন স্বৈৰতন্ত্ৰ ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ পৰা পৃথক হ'ব। পুনৰ যেতিয়া এটা ৰাষ্ট্ৰৰ চৰকাৰত হঠাতে পৰিৱৰ্তন হয়, ই ৰাষ্ট্ৰখনৰ বৈদেশিক নীতিৰ গতিপথতো পৰিৱৰ্তন সাধন কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, ভাৰতত কংগ্ৰেছ নেতৃত্বাধীন ইউ পি এ (UPA)ৰ পৰা বিজেপি নেতৃত্বাধীন এন ডি এ(NDA) চৰকাৰলৈ চৰকাৰ পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে বৈদেশিক নীতিৰ স্থিতিত পৰিৱৰ্তন ঘটিছে।

  ৰাজনৈতিক গাঁথনিৰ দৰে সামাজিক কাৰকবোৰো বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ বাবে সমানেই গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰক। এক শান্তিপূৰ্ণ শক্তিশালী সমাজে উত্তেজনা আৰু সম্পদৰ অসম বিতৰণ থকা সমাজতকৈ এক শক্তিশালী বৈদেশিক নীতি গ্ৰহণ কৰে। এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ বাবে সহযোগিতাও অত্যাৱশ্যক।

- **ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থঃ** ই যিকোনো ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ মূল নিৰ্ণয়ক কাৰক। বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ সময়ত ই সৰ্বাধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ক্ষেত্ৰত ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ আচৰণ বহু পৰিমাণে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়।

- **বাহ্যিক কাৰকসমূহঃ** এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ সময়ত বাহ্যিক পৰিৱেশও অতি প্ৰয়োজনীয়। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইন, চুক্তি, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আৰু আঞ্চলিক সংগঠনসমূহে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰণত যথেষ্ট প্ৰভাৱিত কৰে আৰু বাধাও প্ৰদান কৰে। বাহ্যিক কাৰকবোৰত তিনিটা উপাদান অন্তৰ্ভুক্ত থাকে-শ্চকগ্ন বিশ্ব সংগঠন (World Organisation), (খ) বিশ্ব জনমত, আৰু (গ) আন ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতি।

  ক) UNO ৰ দৰে বিশ্ব সংগঠন আৰু অন্যান্য আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় প্ৰতিষ্ঠানৰ লক্ষ্য হৈছে বিশ্ব শান্তি-শৃংখলা আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইন বজাই ৰখা। ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ কার্য্যকলাপ আৰু ইয়াৰ সংস্থাসমূহ, আইএমএফ(IMF), বিশ্ব বেংক আৰু লগতে SAARC, ASEAN, APEC আদিৰ দৰে আঞ্চলিক সংগঠনসমূহেও ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ ওপৰত গভীৰ প্ৰভাৱ পেলাই।

  খ) আভ্যন্তৰীণ জনমতৰ দৰে বিশ্ব জনমতবো বৈদেশিক নীতি নির্ধাৰণৰ ওপৰত এক শক্তিশালী প্ৰভাৱ আছে। কোনো দেশেই বিশ্বৰ জনমতৰ বিৰুদ্ধে যোৱা বা তাক প্ৰত্যাহ্বান জনোৱাৰ সাহস কৰিব নোৱাৰে। মানৱ অধিকাৰ, পৰিৱেশ, যুদ্ধ, শান্তি আদি বিভিন্ন বিষয়ত বিশ্ব জনমতৰ গভীৰ প্ৰভাৱ আছে। ইয়াৰ মুখ্য কাৰণ হৈছে জনসাধাৰণৰ মাজত বৃদ্ধি পোৱা সচেতনতা।

  গ) বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ সময়ত নীতি নির্ধাৰকসকলে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ব্যৱস্থাৰ অন্যান্য ৰাষ্ট্ৰৰ আচৰণ আৰু তেওঁলোকৰ বৈদেশিক নীতিও বিবেচনা কৰিব লাগে। নিঃসন্দেহে

এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে ইয়াৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণ কৰা, কিন্তু ই আন ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰতিক্ৰিয়াকো গুৰুত্ব দিব লাগিব যি বিশেষকৈ বন্ধু ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ প্ৰতিক্ৰিয়াকো। বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ সময়ত নীতি নিৰ্ধাৰকসকলে মন কৰিব লাগে যে বৈদেশিক নীতিৰ উদ্দেশ্যসমূহে আন ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে শত্ৰুতাৰ সৃষ্টি কৰিব নালাগে।

- **নীতি-নিৰ্ধাৰকসকলৰ ভূমিকাঃ** বৈদেশিক নীতিৰ আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ নিৰ্ণয়কাৰী কাৰক হৈছে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰী আৰু নীতি নিৰ্ধাৰকসকলৰ মনোভাৱ। বৈদেশিক নীতি গুৰুত্বপূৰ্ণভাৱে নেতৃত্বৰ গুণাগুণৰ ওপৰত আধাৰিত কাৰণ ই এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ শক্তি আৰু দিশ নিৰ্ধাৰণ কৰে। বৈদেশিক নীতি নেতাসকলৰ মনস্তাত্ত্বিক বৈশিষ্ট্য, ব্যক্তিত্ব আৰু প্ৰবৃত্তিৰ সৈতে অতি দৃঢ়ভাৱে সম্পৰ্কিত। বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাত, শাসক শ্ৰেণীয়ে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে আৰু সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীসকলে তেওঁলোকৰ বাস্তৱিকতাৰ ধাৰণা অনুসৰি কাম কৰে। নীতি নিৰ্ধাৰকসকলে পৰিৱেশৰ প্ৰাসংগিক মূল্যবোধ আৰু প্ৰাসংগিক বিষয়ৰ ওপৰত যথাযথ গুৰুত্ব দিয়ে, তেওঁলোকে বৈদেশিক নীতিৰ উদ্দেশ্যসমূহ নিৰ্ধাৰণ কৰে। সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীসকলে বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ সময়ত ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ ব্যাখ্যা কৰে আৰু বাহ্যিক পৰিৱেশকো অনুধাৱন কৰে। বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত শাসক শ্ৰেণীৰ দৃষ্টিভংগী আৰু ব্যক্তিত্বৰ প্ৰভাৱ অতি স্বাভাৱিক। বৈদেশিক নীতি অৱশ্যে কেৱল কেইবাজনো নেতাৰ দ্বাৰা পালন কৰা ভূমিকাৰ ফলাফল নহয়, ইয়াক অন্যান্য বিভিন্ন কাৰকৰ আন্তঃক্ৰিয়া আৰু আমোলাতন্ত্ৰয়ো প্ৰভাৱিত কৰে।

সেয়েহে, বৈদেশিক নীতিৰ নিৰ্ণয়কাৰী বিষয়সমূহৰ ওপৰত উপৰোক্ত আলোচনাৰ ভিত্তিত এই সিদ্ধান্তত উপনীত হ'ব পাৰি যে ই বিভিন্ন কাৰকৰ এক জটিল আন্তঃক্ৰিয়াৰ ফল। সকলো কাৰক আন্তঃসম্পৰ্কিত আৰু আন্তঃনিৰ্ভৰশীল যিয়ে বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত আৰু ৰূপায়ণক প্ৰভাৱিত কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৪ঃ বৈদেশিক নীতিৰ যিকোনো চাৰিটা আভ্যন্তৰীণ কাৰক উল্লেখ কৰক।

.....

প্ৰশ্ন ৫ঃ বৈদেশিক নীতিৰ যিকোনো এটা বাহ্যিক কাৰকৰ বিষয়ে সংক্ষেপে লিখক।

.....

.....

.....

প্ৰশ্ন ৬ ঃ বৈদেশিক নীতিৰ কাৰক হিচাপে ভৌগলিক কাৰকৰ বিষয়ে লিখক।

.....

.....

.....

৮.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- বৈদেশিক নীতি হৈছে সকলো আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ আধাৰ। বৈদেশিক নীতি হৈছে আন ৰাষ্ট্ৰৰ আচৰণক প্ৰভাৱিত কৰিবলৈ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ লক্ষ্য পুৰণ কৰিবলৈ এখন ৰাষ্ট্ৰই গ্ৰহণ কৰা পদক্ষেপ। ই হৈছে নীতি, সিদ্ধান্ত আৰু উপায়ৰ এক সংহতি যাক এখন ৰাষ্ট্ৰই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত নিজৰ লক্ষ্য সুৰক্ষিত কৰিবলৈ গ্ৰহণ কৰে।
- এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ উদ্দেশ্য হৈছে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণ কৰা। সকলো ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ সাধাৰণ উদ্দেশ্যসমূহ হ'ল -ৰাষ্ট্ৰৰ সাৰ্বভৌমত্ব আৰু অখণ্ডতাৰ সুৰক্ষা, অৰ্থনৈতিক স্বাৰ্থ আৰু উন্নতিৰ প্ৰসাৰ, ৰাষ্ট্ৰীয় নিৰাপত্তা ৰক্ষণাবেক্ষণ, ৰাষ্ট্ৰীয় শক্তি আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় সন্মানৰ সুৰক্ষা আৰু বিকাশ, বিশ্ব ব্যৱস্থাৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ বা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সন্মান।
- এটা নিৰ্দিষ্ট দেশৰ বৈদেশিক নীতি বিভিন্ন কাৰকৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। সাধাৰণতে বৈদেশিক নীতিৰ মৌলিক কাৰকবোৰক বিস্তৃতভাৱে তিনিটা শ্ৰেণীত বিভক্ত কৰিব পাৰিঃ (i) আভ্যন্তৰীণ কাৰক, (ii) বাহ্যিক কাৰক আৰু (iii) নীতি নিৰ্ধাৰণৰ কাৰক।
- বৈদেশিক নীতিৰ আভ্যন্তৰীণ কাৰকবোৰৰ ভিতৰত আছে ,ভৌগলিক কাৰক, ৰাষ্ট্ৰৰ ইতিহাস আৰু সংস্কৃতি, ৰাষ্ট্ৰীয় ক্ষমতা, জনমত, আদৰ্শ, ৰাষ্ট্ৰৰ সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক গাঁথনি আদি। বৈদেশিক নীতিৰ বাহ্যিক কাৰক বোৰৰ ভিতৰত আছে বিশ্ব সংগঠন, বিশ্ব জনমত, আন ৰাষ্ট্ৰৰ আচৰণ ইত্যাদি। নীতি নিৰ্ধাৰক সকলৰ ভূমিকাই বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুতত প্ৰভাৱিত কৰে।

৮.৭ অধিক জানিবলৈ

1) Chandra Prakash & Arora, Prem(2025). Comparative Politics and International Relations, New Delhi. Cosmos Bookhive Pvt. Ltd.

2) Chandra, Prakash. (2009). Theories of International Relations. New Delhi. Vikash Publishing House Pvt. Ltd

৮.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন নং ১ উত্তৰ ঃ বৈদেশিক নীতি হৈছে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ক্ষেত্রত চৰকাৰে প্রস্তুত কৰা এক কৌশল। ৰাষ্ট্রৰ বৈদেশিক নীতিত অন্তভূক্ত থকা বিষয় বোৰ হ'ল- (i) এখন ৰাষ্ট্রই বিশ্বজুৰি গ্রহণ আৰু অনুসৰণ কৰা নীতি আৰু সিদ্ধান্তৰ এক সমষ্টি (ii) পূৰণ কৰিবলগীয়া ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দশ্যে, (iii) আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্ক পৰিচালনাৰ বাবে বিস্তৃত নীতি আৰু সিদ্ধান্ত, (iv) ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থৰ লক্ষ্যৰ ক্ষেত্রত ৰাষ্ট্রৰ সাফল্য আৰু ক্ষতিৰ মূল্যায়ন, (v) ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থৰ লক্ষ্য বা উদ্দেশ্যসমূহ প্রাপ্ত কৰিবলৈ লোৱা পদক্ষেপৰ প্রকৃতি আৰু (vi) আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত ধাৰাবাহিকতা বা পৰিৱর্তন বজাই ৰাখিবলৈ গ্রহন কৰা নীতি, সিদ্ধান্ত আৰু কার্য্য।

প্রশ্ন নং ২ উত্তৰ ঃ মূখ্য উদ্দেশ্য সমূহ হৈছে আটাইতকৈ আকাংক্ষিত ধৰণৰ লক্ষ্য যাৰ প্রাপ্তিৰ বাবে জনসাধাৰণ চূড়ান্ত ত্যাগৰ বাবে সাজু হয় কিয়নো সেই লক্ষ্যসমূহ ৰাষ্ট্রৰ অস্তিত্বৰ সৈতে যথেষ্ট সম্পর্কিত। এই লক্ষ্যসমূহ হ'ল-(ক) আত্ম-ৰক্ষা, গুৰুত্বপূর্ণ স্থানৰ প্রতিৰক্ষা, জাতিগত, ধর্মীয় আৰু ভাষিক একতা, সাংস্কৃতিক আৰু ৰাজনৈতিক প্রতিষ্ঠানসমূহৰ সুৰক্ষা, (খ) অর্থনৈতিক উন্নয়ন। এইবোৰ হৈছে মূখ্য উদ্দেশ্য যিবোৰৰ বাবে বিশ্বৰ কোনো দেশেই আন বিদেশী ৰাষ্ট্রৰ সৈতে মোকাবিলা কৰোঁতে উপেক্ষা নকৰে। এই লক্ষ্যবোৰক যদি এখন ৰাষ্ট্রই উপেক্ষা কৰে তেন্তে এখন ৰাষ্ট্রৰ অস্তিত্ব ৰক্ষা কৰাটো সম্ভৰ নহয়।

প্রশ্ন নং ৩ উত্তৰ ঃ ৰাষ্ট্রৰ সার্বভৌমত্ব আৰু অখণ্ডতাৰ সুৰক্ষা, (ii) অর্থনৈতিক স্বার্থ আৰু উন্নতিৰ প্রসাৰ, (iii) ৰাষ্ট্রীয় নিৰাপত্তা ৰক্ষণাবেক্ষণ, (iv) ৰাষ্ট্রীয় শক্তি আৰু ৰাষ্ট্রীয় সন্মানৰ সুৰক্ষা আৰু বিকাশ, (v) বিশ্ব ব্যৱস্থাৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ বা আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সন্মান।

প্রশ্ন নং ৪ উত্তৰ ঃ ভৌগলিক কাৰক, ৰাষ্ট্রীয় ক্ষমতা, জনমত, আদর্শ ।

প্রশ্ন নং ৫ উত্তৰ ঃ বিশ্ব জনমতৰ বৈদেশিক নীতি নির্ধাৰণৰ ওপৰত এক শক্তিশালী প্রভাৱ আছে। কোনো দেশেই বিশ্বৰ জনমতৰ বিৰুদ্ধে যোৱা বা তাক প্রত্যাহ্বান জনোৱাৰ সাহস কৰিব নোৱাৰে। মানৱ অধিকাৰ, পৰিৱেশ, যুদ্ধ, শান্তি আদি বিভিন্ন বিষয়ত বিশ্ব জনমতৰ গভীৰ প্রভাৱ আছে। ইয়াৰ মুখ্য কাৰণ হৈছে জনসাধাৰণৰ মাজত বৃদ্ধি পোৱা সচেতনতা।

প্রশ্ন নং ৬ উত্তৰ ঃ ভৌগলিক কাৰকক আটাইতকৈ স্থায়ী কাৰক হিচাপে গণ্য কৰা হয় যিয়ে এখন ৰাষ্ট্রৰ বৈদেশিক নীতিক প্রভাৱিত কৰে। ভৌগলিক কাৰকে এখন দেশৰ অৱস্থান, আকাৰ, ভূপ্রকৃতি, ৰাষ্ট্রৰ সীমা, জনসংখ্যা, প্রাকৃতিক সম্পদ আদি অন্তর্ভুক্ত কৰে। বৈদেশিক নীতি প্রস্তুত কৰাৰ সময়ত ভৌগলিক কাৰকৰ অতি গুৰুত্বপূর্ণ অৱদান

আছে। আকাৰ হৈছে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ মুঠ ভূ-ভাগ। ই মানসিক আৰু কার্য্যকৰী পৰিৱেশক প্ৰভাৱিত কৰে য'ত নীতি নির্ধাৰনকাৰী আৰু জনসাধাৰণে প্ৰতিক্ৰিয়া দিয়ে। পুনৰ এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৃহৎ আকাৰক স্বতন্ত্ৰ কাৰক বুলি গণ্য কৰিব নোৱাৰি, কিয়নো ৰাষ্ট্ৰ এখনৰ ক্ষমতা বৃহৎ এলেকাৰ দ্বাৰা বৃদ্ধি হব যদিহে ইয়াৰ বৃহৎ জনসংখ্যাৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰাৰ ক্ষমতা থাকে আৰু ইয়াত প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ বিভিন্ন যোগান থাকে। ৰাষ্ট্ৰখনৰ ভূ-কৌশলগত অৱস্থান এক গুৰুত্বপূর্ণ কাৰক, বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ সময়ত ৰাষ্ট্ৰ এখনৰ আকাৰতকৈ অন্যান্য ভূঅঞ্চল আৰু অন্যান্য ৰাষ্ট্ৰৰ ক্ষেত্ৰত ৰাষ্ট্ৰ এখনৰ অৱস্থিতি অধিক গুৰুত্বপূর্ণ হৈ পৰে। এখন ৰাষ্ট্ৰৰ জলবায়ু পৰিস্থিতি হৈছে আন এক ভৌগোলিক বৈশিষ্ট্য যিয়ে ৰাষ্ট্ৰখনৰ বৈদেশিক নীতি নির্ধাৰণত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। ভূপ্ৰকৃতি(Topography) ৰ ভিতৰত আছে বতাহ, বৰষুণ, উষ্ণতা, মাটি, পর্বত, নদী, উপত্যকা আদি, যিয়ে বৈদেশিক নীতিৰ সিদ্ধান্তসমূহক প্ৰভাৱিত কৰে। এখন ৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰাকৃতিক সম্পদে বৈদেশিক নীতিৰ সিদ্ধান্তসমূহক যথেষ্ট প্ৰভাৱিত কৰে। প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ অধিকাৰীত্বই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ক্ষেত্ৰত এখন ৰাষ্ট্ৰ দৰদাম (Bargaining) কৰাৰ ক্ষমতা বৃদ্ধি কৰে আৰু বৈদেশিক নীতি নির্ণয় কৰাত সহায় কৰে। কিন্তু এইটো উল্লেখ কৰিব লাগিব যে ভৌগলিক কাৰকৰ প্ৰভাৱ জটিল প্ৰকৃতিৰ আৰু বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিৰ শেহতীয়া বিকাশৰ ফলত ইয়াৰ গুৰুত্ব বহু পৰিমাণে হেৰাই গৈছে।

৮.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ বৈদেশিক নীতিৰ অর্থৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ বৈদেশিক নীতিৰ উদ্দেশ্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাত নীতি নির্ধাৰকসকলৰ ভূমিকাৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ বৈদেশিক নীতিৰ কাৰক সমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

****

অধ্যায় ৯ ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ

অধ্যায় গঠন

৯.১ উদ্দেশ্য

৯.২ পৰিচয়

৯.৩ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ অৰ্থ

৯.৪ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ওপৰত ধাৰণা

৯.৫ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ উপাদান

৯.৬ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ প্ৰকাৰ

৯.৭ পদ্ধতি

৯.৮ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ আৰু বৈদেশিক নীতি

৯.৯ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ মূল

৯.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৯.১১ অধিক জানিবলৈ

৯.১২ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

৯.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টো অধ্যয়ন কৰাৰ পিছত আপুনি-

- ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ অৰ্থ, উপাদান আৰু প্ৰকাৰবোৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা আহিলাবোৰৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰিব পাৰিব
- ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ আৰু বৈদেশিক নীতিৰ মাজৰ সম্পৰ্ক বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।

৯.২ পৰিচয়

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক অধ্যয়নৰ আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয় হ'ল ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ। ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থই ৰাষ্ট্ৰ এখনৰ প্ৰতিটো পদক্ষেপ নিৰ্ধাৰণ কৰে। প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰৰ লক্ষ্য হৈছে ইয়াৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ সম্পূৰ্ণ পৰিমাণে প্ৰাপ্ত কৰা। দৰাচলতে আমি ক'ব পাৰো যে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থই ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ আধাৰ গঠন কৰে। এই অধ্যায়টোত আমি ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ধাৰণাটো বিশদভাৱে আলোচনা কৰিম।

৯.৩ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ অৰ্থ

ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ধাৰণাটো আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ ধাৰণা, কিন্তু

একে সময়তে ই এক অতি অস্পষ্ট ধাৰণা। সেয়েহে, ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ধাৰণাটোৰ সাৰ্বজনীনভাৱে গ্ৰহণযোগ্য ব্যাখ্যা প্ৰদান কৰাটো বৰ সহজ নহয়। ইয়াক বিভিন্ন ধৰণে ব্যৱহাৰ কৰা হয় আৰু ই বিভিন্ন অৰ্থ বহন কৰে। আধুনিক ব্যৱস্থাৰ বিবৰ্তনে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ধাৰণাটোৰ বিকাশ ঘটাইছিল। ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ এখন ৰাষ্ট্ৰৰ জনসাধাৰণৰ ব্যাপক স্বাৰ্থ হিচাপে জনাজাত হৈছিল। ইয়াক এখন ৰাষ্ট্ৰৰ আকাংক্ষা হিচাপেও ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি। দৰাচলতে, ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ক্ষেত্ৰত ক্ষমতাৰ সং আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিক অৰ্থ প্ৰদান কৰে। ক্লিণ্টনৰ মতে, "ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ হৈছে কূটনীতিৰ সাধাৰণ নিয়ন্ত্ৰণমূলক নীতি, যি অন্যান্য ৰাষ্ট্ৰীয় গোটৰ সৈতে সম্পৰ্ক স্থাপনৰ সময়ত সমাজৰ সাধাৰণ কল্যানক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে, কূটনৈতিক পদক্ষেপৰ লক্ষ্য হিচাপে।"

ৰবাৰ্ট অ' গুডে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থক "কেৱল ৰাষ্ট্ৰৰ কল্যাণৰ বাবে মূল্যৱান এক স্থিতি" হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিছিল।

হান্স জে. মৰ্গেনথাউয়ে কৈছিল, "ৰাজনৈতিক পৰম্পৰা আৰু এটা ৰাষ্ট্ৰই নিজৰ বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰা সম্পূৰ্ণ সাংস্কৃতিক প্ৰসংগ হ'ব লাগে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ।"

তাৰ পিছত ৰষ্টোৱে কৈছিল যে "ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ হৈছে সেই ধাৰণা যাক ৰাষ্ট্ৰই বিশ্বক তেওঁলোকৰ সুবিধাৰ বাবে প্ৰভাৱিত কৰাৰ চেষ্টা কৰি প্ৰয়োগ কৰে"।

ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ অন্তৰ্নিহিত অৰ্থ হ'ল ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ ভৌগলিক পৰিচয়, যেনে ভৌগলিক অখণ্ডতা ৰক্ষা কৰা, ৰাজনৈতিক পৰিচয়, যি ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক শাসন সুৰক্ষিতকৰণক বুজাই আৰু সাংস্কৃতিক পৰিচয়, যেনে অন্য ৰাষ্ট্ৰৰ আক্ৰমণ আৰু আক্ৰমণৰ বিৰুদ্ধে এখন ৰাষ্ট্ৰত বিৰাজমান জাতিগত, ধৰ্মীয়, ঐতিহাসিক আৰু ঐতিহাসিক নিয়মসমূহৰ ৰক্ষা আৰু সংৰক্ষণ কৰাৰ বাবে ন্যূনতম প্ৰয়োজনীয়তাক বুজায় । সংক্ষেপে ক'বলৈ গ'লে, বৰ্তি থকাটো হৈছে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ মূল অৰ্থ। ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থই এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ দীৰ্ঘম্যাদী উদ্দেশ্যসমূহৰ দিশ প্ৰদৰ্শন কৰে আৰু লগতে হ্ৰস্বম্যাদী সন্দৰ্ভত ইয়াৰ কাৰ্য সমূহৰ অৰ্থ প্ৰদান কৰে।

৯.৪ হান্স জে. মৰগেনথ' আৰু প'ল ছাৰবিৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ওপৰত ধাৰনা

হান্স জে. মৰগেনথ'য়ে বিশ্বাস কৰিছিল যে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ অৰ্থ হৈছে আন ৰাষ্ট্ৰৰ আক্ৰমণৰ বিৰুদ্ধে এখন ৰাষ্ট্ৰ ৰাষ্ট্ৰৰ ভৌগলিক, ৰাজনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক পৰিচয়ৰ সুৰক্ষা। মৰ্গেনথাউৰ মতে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ মুখ্য উপাদানসমূহ হ'ল—

(ক) ভৌগলিক পৰিচয়ৰ সংৰক্ষণ, অৰ্থাৎ ৰাষ্ট্ৰ এখনৰ ভৌগলিক অখণ্ডতা আৰু সাৰ্বভৌমত্বৰ সুৰক্ষা।

(খ) ৰাজনৈতিক পৰিচয়ৰ সংৰক্ষণ, অৰ্থাৎ প্ৰচলিত ৰাজনৈতিক-অৰ্থনৈতিক শাসন ব্যৱস্থাৰ সংৰক্ষণ।

(গ) সাংস্কৃতিক পৰিচয়ৰ সংৰক্ষণ, অৰ্থাৎ ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ প্ৰচলিত জাতিগত, ধৰ্মীয়, ভাষিক, ঐতিহাসিক পৰম্পৰাৰ সংৰক্ষণ।

পল ছাৰ্বিয়ে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ধাৰণাক তিনিটা দৃষ্টিকোণত ব্যাখ্যা কৰিছে-

(ক) ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ নিয়মাৱলীমূলক নাগৰিক ধাৰণাত সেই ভৱিষ্যতৰ লক্ষ্যসমূহ থাকে যিবোৰ এখন ৰাষ্ট্ৰই ইয়াৰ বৈদেশিক নীতিৰ জৰিয়তে প্ৰাপ্ত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

(খ) ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ বৰ্ণনামূলক ধাৰণাটোৱে সেই লক্ষ্যবোৰ বুজায় যিবোৰ এখন ৰাষ্ট্ৰই নিৰন্তৰভাৱে ইয়াৰ নেতৃত্বৰ সহায়ত প্ৰাপ্ত কৰিব বিচাৰে।

(গ) দেশৰ ৰাজনৈতিক অভিজাতসকলে তেওঁলোকৰ লক্ষ্য হিচাপে গ্ৰহণ কৰা লক্ষ্যসমূহ।

৯.৫ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ উপাদান

ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ উপাদানসমূহক দুটা প্ৰধান শ্ৰেণীত বিভক্ত কৰিব পাৰি। এইবোৰ হ'ল— (i) গুৰুত্বপূৰ্ণ/অপৰিহাৰ্য/প্ৰয়োজনীয় উপাদান আৰু (ii) অ-অপৰিহাৰ্য/অ-গুৰুত্বপূৰ্ণ বা পৰিৱৰ্তনশীল উপাদান।

গুৰুত্বপূৰ্ণ বা প্ৰয়োজনীয় উপাদানসমূহ ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদানটোৱে প্ৰায়ে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ দ্বাৰা হোৱা বেদখলৰ বিৰুদ্ধে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ ভৌগলিক, ৰাজনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক পৰিচয়ৰ সুৰক্ষা বুজায়। ভৌগলিক পৰিচয়ত ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ ভৌগলিক আৰু সাৰ্বভৌম পৰিচয় অন্তৰ্ভুক্ত থাকে। ৰাজনৈতিক পৰিচয়ে ৰাজনৈতিক-অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সুৰক্ষাক বুজাই, যেনে চৰকাৰৰ গাঁথনি আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াৰ প্ৰকৃতিৰ সংৰক্ষণ। সাংস্কৃতিক পৰিচয়ৰ অৰ্থ হৈছে ৰীতি-নীতি, পৰম্পৰা আৰু সমাজৰ ধাৰণাৰ সৈতে সম্পৰ্কিত সাংস্কৃতিক পৰিৱেশৰ সুৰক্ষা। এই গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদানবোৰ এখন ৰাষ্ট্ৰৰ অস্তিত্ব ৰক্ষাৰ বাবে অতি প্ৰয়োজনীয় আৰু এই গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদানবোৰৰ সুৰক্ষাৰ বাবে এখন ৰাষ্ট্ৰ আনকি যুদ্ধৰ লগতো জড়িত হব পাৰে। এইবোৰক লক্ষ্য হিচাপে গণ্য কৰা হয়।

অ-গুৰুত্বপূৰ্ণ বা পৰিৱৰ্তনশীল উপাদান ঃ এই উপাদানসমূহ প্ৰয়োজনীয়তা বা পৰিস্থিতিৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়। সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীসকল, জনমত, ৰাজনৈতিক আৰু নৈতিক বিশ্বাস, দলীয় ৰাজনীতি, দলীয় বা বিভাগীয় স্বাৰ্থৰ দৰে কাৰকসমূহে এই অ-গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদানসমূহৰ নিৰ্ণয়ত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। এই উপাদানবোৰ ইমান দৃঢ়ভাৱে আকাংক্ষিত স্বাৰ্থ নহয় বাবে এখন ৰাষ্ট্ৰই ইয়াৰ পূৰণৰ বাবে যুদ্ধত ভাগ নলয়। এই উপাদানসমূহক উদ্দেশ্য হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়। সেয়েহে, ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ উপাদানসমূহক সাধাৰণতে এই দুটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদানসমূহৰ বিষয়ে সংক্ষেপে লিখক।

.....

.....

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ মৰগেনথ'ৰ দ্বাৰা প্ৰদান কৰা ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ যিকোনো দুটা মুখ্য উপাদন উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন ৩ ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ওপৰত প'ল ছাৰ্বি (Paul Sarbi)ৰ মতামতৰ বিষয়ে সংক্ষেপে লিখক।

.....

.....

.....

৯.৬ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ প্ৰকাৰ

ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ অধ্যয়নে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ধাৰণাটো অধিক স্পষ্টভাৱে বুজাত যথেষ্ট সহায় কৰে। থমাছ ডব্লিউ ৰবিনছনৰ মতে ইয়াক ছয়টা শ্ৰেণীত বিভক্ত কৰিব পাৰি। তলত এইবোৰ আলোচনা কৰা হ'ল ঃ

(ক) প্ৰাথমিক স্বাৰ্থ ঃ প্ৰাথমিক স্বাৰ্থক এখন ৰাষ্ট্ৰৰ অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বা মূল স্বাৰ্থ বুলি গণ্য কৰা হয়। এখন দেশৰ বৈদেশিক নীতি এনে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ স্বাৰ্থৰ ওপৰত আধাৰিত যি ৰাষ্ট্ৰৰ নিৰাপত্তা আৰু অস্তিত্বৰ সৈতে জড়িত। ইয়াৰ ভিতৰত আছে বিদেশী শক্তিৰ বিৰুদ্ধে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ ভৌগলিক আৰু ৰাজনৈতিক পৰিচয়ৰ সংৰক্ষণ। এই স্বাৰ্থসমূহ ইমানেই গুৰুত্বপূৰ্ণ যে দেশখনে এই গুৰুত্বপূৰ্ণ স্বাৰ্থসমূহৰ সংৰক্ষণৰ বাবে যুদ্ধ কৰিবলৈও সাজু থাকে।

(খ) গৌণ স্বাৰ্থ ঃ এই স্বাৰ্থবোৰো এখন ৰাষ্ট্ৰৰ অস্তিত্বৰ বাবে গুৰুত্বপূৰ্ণ কিন্তু প্ৰাথমিক স্বাৰ্থবোৰৰ দৰে গুৰুত্বপূৰ্ণ নহয়। সেইবোৰ মূলতঃ বিদেশত থকা নাগৰিকসকলৰ সুৰক্ষা আৰু কূটনীতিবিদ সকলৰ কূটনৈতিক সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰাৰ সৈতে সম্পৰ্কিত। ইয়াৰ দ্বাৰা এইটো বুজা যায় যে প্ৰাথমিক স্বাৰ্থৰ তুলনাত সেইবোৰ গৌণ প্ৰকৃতিৰ।

(গ) স্থায়ী স্বাৰ্থ ঃ এই স্বাৰ্থৰ ভিতৰত দীৰ্ঘম্যাদী আৰু অপৰিবৰ্তনশীল স্বাৰ্থ সমূহ অন্তৰ্ভুক্ত থাকে, যি কেতিয়াবা হে সলনি হয়। যদি কোনো পৰিৱৰ্তন হয়ও, ই একেবাৰে সুস্থিৰ। উদাহৰণস্বৰূপে, দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পূৰ্বে ব্ৰিটেইনৰ দীৰ্ঘম্যাদী স্বাৰ্থ আছিল বিশ্বৰ বিভিন্ন প্ৰান্তত থকা ইয়াৰ উপনিৱেশসমূহক সুৰক্ষিত কৰা। গ্ৰেট ব্ৰিটেইনে স্থায়ী স্বাৰ্থ বজাই ৰাখিবলৈ যোৱা দুটা শতিকাত নৌশক্তি হিচাপে শ্ৰেষ্ঠত্ব বজাই ৰাখিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। একে সময়তে, আমি ভাৰতে গ্ৰহন কৰা শান্তিপূৰ্ণ বিকাশৰ নীতিৰ কথা কব পাৰো যিয়ে ইয়াক অৰ্থনৈতিকভাৱে আত্মনিৰ্ভৰশীল আৰু শক্তিশালী ৰাষ্ট্ৰ হিচাপে গঢ় দিয়াৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে।

(ঘ) **পৰিৱৰ্তনশীল স্বাৰ্থ (Variable Interest) ঃ** পৰিৱৰ্তনশীল স্বাৰ্থ হ'ল সেইবোৰ স্বাৰ্থ যিবোৰ এক নিৰ্দিষ্ট পৰিস্থিতিত এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় আৰু গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি গণ্য কৰা হয়। সেইবোৰ মূলতঃ এটা নিৰ্দিষ্ট সময় আৰু স্থানত ৰাষ্ট্ৰীয় কল্যাণৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা হয়। এই স্বাৰ্থবোৰ প্ৰায়ে ব্যক্তিত্ব, জনমত, বিভাজনমূলক স্বাৰ্থ, পক্ষপাতমূলক ৰাজনীতি আৰু ৰাজনৈতিক দলৰ দৰে কাৰকৰ দ্বাৰা সংজ্ঞায়িত কৰা হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, আমি আফগানিস্তানৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰো য'ত আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰই ইছলামিক মৌলবাদী সকলৰ দ্বাৰা ডব্লিউ.টি.চি (World Trade Centre) আক্ৰমণ কৰাৰ পিছত সন্ত্ৰাসবাদৰ বিৰুদ্ধে যুঁজ দিব লগা হৈছিল।

(ঙ) **সাধাৰণ স্বাৰ্থ ঃ** সাধাৰণ স্বাৰ্থই বাণিজ্য, অৰ্থনীতি, কূটনৈতিক আদিৰ দৰে ক্ষেত্ৰ বোৰ সামৰি লয় যি বৃহৎ সংখ্যক ৰাষ্ট্ৰৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য। উদাহৰণস্বৰূপে, আমি চুবুৰীয়াৰ সৈতে ভাল আৰু বন্ধুত্বপূৰ্ণ সম্পৰ্ক বজাই ৰখাতো ভাৰতৰ সাধাৰণ স্বাৰ্থ বুলি উল্লেখ কৰিব পাৰো। একেদৰে, আমি দক্ষিণ-পূব এছিয়াত বাণিজ্য সম্প্ৰসাৰণ আমেৰিকান সাধাৰণ স্বাৰ্থৰ বুলিব পাৰোঁ।

(চ) **বিশেষ স্বাৰ্থ (Specific Interest) ঃ** ই সাধাৰণ স্বাৰ্থৰ যৌক্তিক ফলাফল। ইয়াক সময় আৰু স্থানৰ ভিত্তিত সংজ্ঞায়িত কৰা হয়। এখন ৰাষ্ট্ৰৰ নিৰ্দিষ্ট স্বাৰ্থবোৰ পৃথক আৰু ই ৰাষ্ট্ৰীয় কাৰ্যসূচীৰ অগ্ৰাধিকাৰত থাকে। উদাহৰণস্বৰূপে, আমি কাশ্মীৰৰ ভাৰতীয় অঞ্চল দখল কৰাৰ ক্ষেত্ৰত পাকিস্তানৰ বিশেষ স্বাৰ্থৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰো আৰু একে সময়তে পাকিস্তানে এছিয়াত এক মুখ্য শক্তি হ'বলৈ পাৰমাণৱিক সামৰ্থ্য বৃদ্ধি কৰাৰ ক্ষেত্ৰতো এক বিশেষ স্বাৰ্থ গঢ়ি তুলিছে।

ৰবিনছনৰ অতিৰিক্ত শ্ৰেণীবিভাজন ঃ ওপৰোক্ত শ্ৰেণীসমূহৰ উপৰিও ৰবিনছনে তিনি প্ৰকাৰৰ অতিৰিক্ত স্বাৰ্থ উল্লেখ কৰিছে। এইবোৰ তলত আলোচনা কৰা হৈছে ঃ

(ক) **অভিন্ন স্বাৰ্থ ঃ** যেতিয়া বহু দেশে একে ধৰণৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ বহু দেশে একে ধৰণৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ গ্ৰহণ কৰে তেতিয়া তাক অভিন্ন স্বাৰ্থ বুলি কোৱা হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, U.S.A., গ্ৰেট ব্ৰিটেইন আৰু পশ্চিম ইউৰোপৰ দেশসমূহে ছোভিয়েট শক্তি আৰু ইয়াৰ আদৰ্শৰ সম্প্ৰসাৰণ নিবিচাৰিছিল। একেদৰে, উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ বেছিভাগ দেশৰে গোষ্ঠী নিৰপেক্ষ আন্দোলন গঠন হোৱাৰ সময়ত তাত যোগদান কৰাতো এক উমৈহতীয়া স্বাৰ্থ আছিল।

(খ) **পৰিপূৰক স্বাৰ্থ ঃ** এই স্বাৰ্থবোৰ উমৈহতীয়া বা অভিন্ন নহয় কিন্তু চুক্তি আৰু আপোচৰ বাবে একে ধৰণৰ ভিত্তি গঠন কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, ব্ৰিটেইনে আটলাণ্টিক মহাসাগৰৰ নিয়ন্ত্ৰণৰ বাবে স্পেইনৰ বিৰুদ্ধে পৰ্তুগালৰ স্বাধীনতা বিচাৰিছিল আৰু পৰ্তুগালে স্পেইনৰ বিৰুদ্ধে প্ৰতিৰক্ষাৰ এক সুৰক্ষিত উপায় হিচাপে ব্ৰিটেইনৰ আধিপত্যক স্বীকাৰ কৰিছিল। একেদৰে, U.S.A. আৰু পাকিস্তানে আফগানিস্তানত ছোভিয়েট হস্তক্ষেপৰ সময়ত এখনে আনখনৰ পৰিপূৰক স্বাৰ্থৰ পূৰণত সহায় কৰিছিল।

(গ) **দ্বন্দ্বপূৰ্ণ স্বাৰ্থ ঃ** দ্বন্দ্বপূৰ্ণ স্বাৰ্থবোৰ বিৰোধী মনোভাবৰ স্বাৰ্থৰ শ্ৰেণীত পৰে। সেইবোৰ স্বাৰ্থ স্থায়ী নহয় আৰু প্ৰায়ে কোনো ঘটনাৰ প্ৰভাৱ আৰু কূটনীতিৰ বাবে সলনি হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, কাশ্মীৰৰ ক্ষেত্ৰত ভাৰত আৰু পাকিস্তানৰ মাজত এক বিৰোধী স্বাৰ্থ আছে। দুয়োপক্ষই বাৰে বাৰে চেষ্টা কৰাৰ পিছতো সংঘাত হ্ৰাস হোৱা নাই।

সেয়েহে, এইবোৰ হৈছে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত বিভিন্ন ধৰণৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ।

৯.৭ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণৰ আহিলা আৰু পদ্ধতি

ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ সফল ভাবে পূৰণ কৰিবৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰসমূহে কিছুমান পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰে। পালমাৰ আৰু পাৰ্কিন্সৰ মতে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণৰ পদ্ধতিবোৰ তলত দিয়া ধৰণৰ ঃ

(ক) কূটনীতি
(খ) মিত্ৰতা
(গ) প্ৰচাৰ
(ঘ) ৰাজনৈতিক যুদ্ধ
(ঙ) অৰ্থনৈতিক সঁজুলি
(চ) সাম্ৰাজ্যবাদ আৰু ঔপনিৱেশিকতা
(ছ) বলপূৰ্বক পদ্ধতি

এই পদ্ধতিবোৰ তলত সংক্ষেপে আলোচনা কৰিব পাৰি ঃ

কূটনীতি ঃ কূটনৈতিক আলোচনাবোৰ আদান প্ৰদান প্ৰক্ৰিয়াৰ জড়িয়তে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ ভিন্ন স্বাৰ্থ পূৰণ কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। কূটনীতিত কিছুমান কৌশল আৰু পদ্ধতি থাকে যিয়ে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত সম্পৰ্ক গঢ়ি তোলাত সহায় কৰে। কূটনৈতিক ব্যৱস্থাটোয়ে সমগ্ৰ বিশ্বতে বিদেশী দূতাবাস, বিশেষ অভিযান আৰু বৈদেশিক পৰিক্ৰমা বিভাগৰ জৰিয়তে কাম কৰে। কূটনীতিৰ উদ্দেশ্য হৈছে নিজৰ দেশৰ নীতি আৰু স্বাৰ্থ ৰূপায়ণ আৰু সুৰক্ষিত কৰা। তদুপৰি, কূটনীতিৰ সফলতা ৰাষ্ট্ৰসমূহে অনুসৰণ কৰা স্বাৰ্থৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। ইজৰাইল আৰু পেলেষ্টাইন বা ভাৰত আৰু পাকিস্তানৰ দৰে দ্বন্দ্বপূৰ্ণ স্বাৰ্থৰ ক্ষেত্ৰত কূটনৈতিক আলোচনা সম্পূৰ্ণৰূপে সফল হোৱা নাই।

মিত্ৰতা ঃ ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ কিছুমান উমৈহতীয়া স্বাৰ্থ পূৰণ, সুৰক্ষা আৰু প্ৰচাৰৰ বাবে দুটা বা ততোধিক ৰাষ্ট্ৰৰ মাজত মিত্ৰতা সম্পন্ন কৰা হয়। ৰবিনছনৰ মতে, "মিত্ৰতাৰ জৰিয়তে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণ কৰাৰ সুবিধা হ'ল অসম্পূৰ্ণ, সাধাৰণ বা পৰিপূৰক স্বাৰ্থসমূহক উমৈহতীয়া কাৰ্যনীতিলৈ পৰিবৰ্তন কৰা আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ প্ৰশ্নসমূহৰ ওপৰত ৰাষ্ট্ৰৰ শক্তিক পোনপটীয়াকৈ বহন কৰা"। মিত্ৰতাৰ সমাপ্তিয়ে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ ওপৰত ইয়াৰ চৰ্তসমূহক সন্মান জনোৱাৰ আইনী বাধ্যবাধকতা আৰোপ কৰে। মৰগেনথ'য়ে মত পোষণ কৰিছে যে মিত্ৰতাৰ জৰিয়তে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰসমূহে নিম্নলিখিত সিদ্ধান্তত উপনীত হয় ঃ

(ক) সাধাৰণ মিত্ৰতা যি উমৈহতীয়া স্বাৰ্থৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত।

(খ) প্ৰাথমিক আৰু গৌণ স্বাৰ্থ পূৰণৰ বাবে গঠন কৰা মিত্ৰতা।

(গ) দুৰ্বল আৰু নিৰ্ভৰশীল ৰাষ্ট্ৰসমূহে শক্তিশালী ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ সৈতে চুক্তি কৰে। এনেদৰে মিত্ৰতাৰ জৰিয়তে ৰাষ্ট্ৰসমূহে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ পূৰণৰ চেষ্টা কৰে।

প্ৰচাৰ ঃ বিংশ শতিকাত প্ৰচাৰক ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণৰ এক প্ৰধান সঁজুলি বা উপায় হিচাপে গণ্য কৰা হৈছিল। প্ৰচাৰৰ উদ্দেশ্যে স্থায়ী সংস্থা স্থাপন কৰা হৈছিল। এনে ক্ষেত্ৰত ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণৰ বাবে প্ৰচাৰৰ সহায় লোৱা ভাৰত আৰু পাকিস্তানৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰিব পাৰি। পালমাৰ আৰু পাৰ্কিন্সৰ মতে, দেশৰ ভিতৰৰ গোট বা বিদেশী ৰাষ্ট্ৰসমূহক অনুকূল নীতি গ্ৰহণ কৰিবলৈ প্ৰেৰিত কৰিবলৈ প্ৰচাৰৰ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। লাছৱেলে কৈছিল যে শীতল যুদ্ধৰ সময়ছোৱাত আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ আৰু পূৰ্বৰ ছোভিয়েট ইউনিয়নে ইয়াক তেওঁলোকৰ বৈদেশিক নীতিৰ এক প্ৰধান উপাদান হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিছিল।

ৰাজনৈতিক যুদ্ধ ঃ ই ৰাষ্ট্ৰসমূহে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ প্ৰাপ্ত কৰাৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা আন এক আহিলা বা উপায়। ৰাজনৈতিক যুদ্ধত এনে আহিলা বা উপাদান অন্তৰ্ভুক্ত থাকে যিবোৰে প্ৰত্যক্ষভাৱে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বিৰুদ্ধে কাম কৰে, উদাহৰণস্বৰূপে, বয়কট বা বৰ্জন, কূটনৈতিক সম্পৰ্ক বিচ্ছিন্ন কৰা, চুক্তি স্থগিত ৰখা আদি। ৰাজনৈতিক যুদ্ধ ৰাষ্ট্ৰই যুদ্ধৰ লগত জড়িত হব বিচাৰে নে নিবিচাৰে তাৰ ওপৰতো নিৰ্ভৰ কৰে।

অৰ্থনৈতিক উপায় ঃ অৰ্থনৈতিক উপায়বোৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ পূৰনৰ বাবেও ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা অৰ্থনৈতিক নীতিবোৰ আন ৰাষ্ট্ৰ বা ৰাষ্ট্ৰৰ ক্ষতি কৰাৰ উদ্দেশ্যেই হওক বা নহওক, সেইবোৰক ৰাষ্ট্ৰীয় নীতিৰ অৰ্থনৈতিক আহিলা হিচাপে গণ্য কৰা হয়। উদাহৰণস্বৰূপে, আমি কৰ, বাণিজ্য, অৱৰোধ, বয়কট, বিনিময় নিয়ন্ত্ৰণ, ঋণ আৰু অনুদানৰ আদিৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰো যিবোৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰসমূহে নিয়মীয়াভাৱে প্ৰয়োগ কৰে। এই সন্দৰ্ভত আমি ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰনৰ বাবে ইৰাকৰ বিৰুদ্ধে আমেৰিকাৰ অৰ্থনৈতিক অৱৰোধৰ নীতিৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰো। অৰ্থনৈতিক উপায়বোৰ সাধাৰণতে শান্তি আৰু যুদ্ধ উভয় সময়তে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণ কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

সাম্ৰাজ্যবাদ আৰু ঔপনিৱেশিকতাবাদ ঃ এইবোৰ হৈছে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ পূৰণৰ দীৰ্ঘম্যাদী উপায় বা আহিলা। ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ পূৰণৰ বাবে এই নীতিসমূহ বহু আগতেই ষোড়শ শতিকাত প্ৰস্তুত কৰা হৈছিল আৰু ই বিংশ শতিকাৰ মাজভাগলৈকে অব্যাহত আছিল। সেই সময়ত ইয়াক মূলতঃ ইউৰোপীয় ৰাষ্ট্ৰসমূহে ব্যৱহাৰ কৰিছিল। কমিউনিষ্ট সাম্ৰাজ্যবাদৰ দ্বাৰা পশ্চিমীয়া সাম্ৰাজ্যবাদ ভাবুকিৰ সন্মুখীন হোৱাৰ ফলত দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ সময়ত সাম্ৰাজ্যবাদী শক্তিৰ পতন ঘটিছিল। কিন্তু ঔপনিৱেশিকতাৱে নব্য-ঔপনিৱেশিকতাবাদ নামৰ এক নতুন ৰূপ লৈছিল আৰু বিশ্বৰ বহু ঠাইত সক্ৰিয় হৈ পৰিছে।

বলপূৰ্বক পদ্ধতি ঃ বলপূৰ্বক পদ্ধতিটো যুদ্ধৰ দৰে, যিটো ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ পূৰণৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। শক্তিৰ ব্যৱহাৰ, সামৰিক অভিযান আৰু সামৰিক দখল আদি শত্ৰু ৰাষ্ট্ৰক দুৰ্বল কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ পূৰণৰ বাবে মানৱ সভ্যতাৰ প্ৰায় সকলো পৰ্যায়তে যুদ্ধ প্ৰত্যক্ষ

কৰিব পাৰি। উদাহৰণস্বৰূপে ১৯৬২ চনৰ ভাৰত-চীন যুদ্ধ, ১৯৬৫ চনৰ পৰা ১৯৭৫ চনলৈকে ভাৰত-পাকিস্তানৰ মাজত সংঘটিত হোৱা যুদ্ধৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰি যাৰ উদ্দেশ্য আছিল সংশ্লিষ্ট দেশসমূহৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণ কৰা। অৱশ্যে, এইটো এটা সত্য যে যেতিয়া আন পদ্ধতিবোৰ নিষ্ক্ৰিয় হৈ পৰে তেতিয়া বেছিভাগ ৰাষ্ট্ৰই এই পদ্ধতিটো শেষ উপায় হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰে। সেয়েহে, এইবোৰ হৈছে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ বিভিন্ন সঁজুলি বা আহিলা যিবোৰ ৰাষ্ট্ৰসমূহে তেওঁলোকৰ স্বাৰ্থৰ সিদ্ধিৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৪ ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থক কোনে ছয়টা শ্ৰেণীত বিভক্ত কৰিছিল ?

.....

প্ৰশ্ন ৫ ঃ সাধাৰণ স্বাৰ্থৰ ওপৰত এটা চমু টোকা লিখক।

.....

.....

.....

প্ৰশ্ন ৬ ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ প্ৰাপ্ত কৰাৰ বাবে ব্যৱহৃত যিকোনো চাৰিটা পদ্ধতি উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন ৭ ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ প্ৰাপ্ত কৰাৰ এক পদ্ধতি হিচাপে মিত্ৰতাৰ বিষয়ে সংক্ষেপে লিখক।

.....

.....

.....

.....

৯.৮ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ আৰু বৈদেশিক নীতি

ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ধাৰণাটো বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ মূল ধাৰণা। দৰাচলতে এ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ মূল বিষয়। নৰ্মান হিলৰ মতে, 'বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ আৰম্ভণি বিন্দু হৈছে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ'। মৰগেনথ'ৰ মতে, "যেতিয়ালৈকে পৃথিৱীখন ৰাজনৈতিকভাৱে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত সংগঠিত হৈ আছে, তেতিয়ালৈকে বিশ্বৰ ৰাজনীতিত ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থই হৈছে চূড়ান্ত শব্দ।" আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয়

সম্পৰ্কৰ সন্দৰ্ভত প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই নিজৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ প্ৰাপ্ত কৰাৰ লক্ষ্যৰে আন ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে নিজৰ সম্পৰ্ক পৰিচালনা কৰে।

ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ আৰু বৈদেশিক নীতিৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ ক্ষেত্ৰত, আমি দুটা পৃথক দৃষ্টিভংগী চিনাক্ত কৰিব পাৰোঁ। এইবোৰ হ'ল ঃ (i) পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগী আৰু (ii) সমসাময়িক দৃষ্টিভংগী।

(ক) **পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগী ঃ** সকলো ৰাষ্ট্ৰই নিজৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ভিত্তিত বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰে। ৰাষ্ট্ৰ এখনৰ বৈদেশিক নীতি ৰাষ্ট্ৰখনৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু পৰিস্থিতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি প্ৰস্তুত কৰা হয় । সকলো সাৰ্বভৌম ৰাষ্ট্ৰই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত ক্ষমতাৰ বাবে সংগ্ৰাম কৰে, সকলো ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিয়ে বৰ্তি থকা আৰু আত্ম-সংৰক্ষণক ন্যূনতম প্ৰয়োজনীয়তা হিচাপে বুজাই। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে যে প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই নিজৰ সাৰ্বভৌমত্ব আৰু ভৌগলিক অখণ্ডতা সংৰক্ষণ কৰিব লাগে। সংৰক্ষণে ইয়াৰ সাৰ্বভৌম পৰিচয় আৰু ভৌগলিক, ৰাজনৈতিক, সাংস্কৃতিক আৰু সামাজিক পৰিচয়ৰ সংৰক্ষণ বুজায়। বৰ্তিন থকাটো ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ সৈতে চিনাক্ত কৰা হয়। সেই অনুসৰি, পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীয়ে বিশ্বাস কৰে যে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ হৈছে বৈদেশিক নীতিৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান।

(খ) **সমসাময়িক দৃষ্টিভংগী ঃ** অৱশ্যে, এইটো মন কৰিবলগীয়া যে কিছুমান লেখক আৰু চিন্তাবিদ আছে যিয়ে বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাত ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ভূমিকাক অস্বীকাৰ কৰে। এই সমসাময়িক লেখকসকলে বিশ্বাস কৰে যে বৈদেশিক নীতি ভাল নীতিৰ ওপৰত আধাৰিত হ'ব লাগিব। এই নীতিসমূহে বৈদেশিক নীতিৰ উদ্দেশ্য আৰু দিশ নিৰ্ধাৰণ কৰিব লাগিব। এই ক্ষেত্ৰত উড্ৰ' উইলছনৰ কথাও উল্লেখ কৰিব পাৰি যিয়ে লগতে কৈছিল যে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতি নিৰ্ধাৰণ কৰাটো বিপদজনক হ'ব। কিন্তু যদি নীতিৰ ওপৰত অত্যাধিক গুৰুত্ব দিয়া হয়, তেন্তে কিছুমান ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ ত্যাগ কৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে। এই দৃষ্টিভংগীৰ চূড়ান্ত গুৰুত্ব হৈছে যে বৈদেশিক নীতি মানুহৰ জীয়াই থকাৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ সৈতে আৰম্ভ হ'ব লাগিব।

পৰম্পৰাগত আৰু সমসাময়িক দৃষ্টিভংগীৰ দুটা বিপৰীত মতামতৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি, আমি ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ প্ৰভাৱ বুজিবলৈ চেষ্টা কৰিম। দৰাচলতে, ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থই ইয়াক ব্যৱহাৰ কৰা বিভিন্ন সন্দৰ্ভত বিভিন্ন অৰ্থ ধাৰণ কৰে। দৰাচলতে ইয়াৰ চূড়ান্ত অৰ্থ সম্পৰ্কে কোনো সিদ্ধান্তত আহিব নোৱাৰে। দৰাচলতে, ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ধাৰণাটো কেতিয়াও বৈজ্ঞানিকভাৱে সংজ্ঞায়িত কৰা হোৱা নাই। যোছেফ ফ্ৰেংকৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰি যিয়ে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ সম্পৰ্কীয় সকলো সংজ্ঞা নাকচ কৰিছিল আৰু এই ধাৰণাটোৰ নিম্নলিখিত অৰ্থ চিনাক্ত কৰিছিল—

(i) ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ হৈছে ভাল জীৱনৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা লক্ষ্য ।

(ii) ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ হৈছে প্ৰকৃততে অনুসৰণ কৰা স্বাৰ্থ আৰু নীতিৰ মুঠ যোগফল।

(iii) ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ধাৰণাটো বৈদেশিক নীতি নীতিৰ ব্যাখ্যা, মূল্যায়ন, যুক্তিসংগত বা সমালোচনা কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

অৱশ্যে, সংজ্ঞাৰ এই সকলোবোৰ পার্থক্য থকা স্বত্বেও, বৈদেশিক নীতি ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থৰ ধাৰণাৰ ওপৰত আধাৰিত।

৯.৯ ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থৰ মূল বা আধাৰ

ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থৰ ধাৰণা যদিও দেশভেদে পৃথক হয়, কিন্তু ইয়াৰ মূল বা আধাৰ সকলো দেশৰ বাবে একে। ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থৰ তিনিটা মৌলিক দিশ আছে-নিৰাপত্তা, অর্থনৈতিক উন্নয়ন আৰু সুস্থিৰ বিশ্ব ব্যৱস্থা। এইটো এটা সত্য যে সকলো ৰাষ্ট্রই নিৰন্তৰভাৱে ৰাষ্ট্রীয় নিৰাপত্তা, ৰাজনৈতিক স্বাধীনতা আৰু আঞ্চলিক অখণ্ডতা ৰক্ষা কৰিব বিচাৰে। নিৰাপত্তা, জীয়াই থকা আৰু সুস্থিৰতা হৈছে ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থৰ তিনিটা মৌলিক উপাদান। এইটো ক'ব পাৰি যে নিৰাপত্তাৰ পিছত অর্থনৈতিক স্বার্থৰ পূৰণৰ প্রশ্ন আহে। ইয়াৰ ভিতৰত আছে বাণিজ্যৰ ক্ষেত্রত অনুকূল পৰিস্থিতিৰ সংৰক্ষণ। নিৰাপত্তা আৰু অর্থনৈতিক সমৃদ্ধি মূল উপাদান হোৱাৰ উপৰিও এখন দেশৰ ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থত অন্যান্য উপাদানও অন্তর্ভুক্ত থাকিব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শান্তি-শৃংখলা বজাই ৰখা, আন্তঃৰাষ্ট্রীয় আইনৰ পালন আৰু বিশ্ব সংগঠন স্থাপন আদি কিছুমান ৰাষ্ট্রৰ বৈদেশিক নীতিৰ অন্যতম উদ্দেশ্য হ'ব পাৰে। কার্ল ডয়ছ্বৰ মতে, "এখন ৰাষ্ট্র যিমানেই ডাঙৰ আৰু অধিক শক্তিশালী হয়, সিমানেই ইয়াৰ নেতা, অভিজাত আৰু জনসাধাৰণে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় বিষয়ত তেওঁলোকৰ আকাংক্ষাৰ স্তৰ বৃদ্ধি কৰে"' কিছুমান দেশে বিশ্ব বিপ্লৱ, সাম্যবাদৰ নিয়ন্ত্রণ আৰু স্বাধীনতাৰ সুৰক্ষা আদিৰ দৰে বিশ্ব উদ্দেশ্যত অৱদান আগবঢ়োৱাটো তেওঁলোকৰ ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থ বুলি বিশ্বাস কৰে।

সেই অনুসৰি, আমি ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থৰ মূল হিচাপে জনাজাতটোক চিনাক্ত কৰিব পাৰোঁ। এইটো সঁচা যে সংশ্লিষ্ট দেশসমূহৰ বৈদেশিক নীতিত ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থ প্রতিফলিত হয়। কিন্তু ইয়াক বৈদেশিক নীতি প্রস্তুত কৰাৰ একমাত্র উপাদান হিচাপে গণ্য কৰাটো বিপজ্জনক হ'ব। এটা ৰাষ্ট্রৰ ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থৰ প্রাথমিকতাৰ দাবীয়ে আন ৰাষ্ট্রৰ স্বার্থক বিপদাপন্ন কৰিব পাৰে। কিন্তু বর্তমানৰ আন্তঃনির্ভৰশীল বিশ্বত, প্রতিখন ৰাষ্ট্রই নিজৰ স্বার্থ আন ৰাষ্ট্রৰ সৈতে সামঞ্জস্য কৰিব লাগিব। পুনৰ সমসাময়িক সময়ত, ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থক কিছুমান প্রতিযোগিতামূলক স্বার্থ যেনে গোলকীয়, আঞ্চলিক আৰু উপ-ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থৰ দ্বাৰাও প্রত্যাহ্বান জনোৱা হৈছে। সমসাময়িক প্রজন্মই সিদ্ধান্ত ল'ব লাগিব যে যিবোৰ ৰাষ্ট্রৰ কৌশলগত, অর্থনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক প্রয়োজনীয়তা ভালদৰে পূৰণ কৰা হয় তেওঁলোকক অগ্রাধিকাৰ দিব লাগে নে বর্তমানৰ সীমাত থকা ৰাষ্ট্রসমূহক। এই সমসাময়িক সময়ৰ বৈদেশিক নীতি নির্ধাৰকসকলে তেওঁলোকৰ উদ্দেশ্যবোৰ এনেদৰে নির্ধাৰণ কৰিবলৈ বাধ্য হয় যি আনৰ বাবে গ্রহণযোগ্য। বর্তমানৰ প্রদূষণ, পৰিৱেশৰ অৱক্ষয়, মানৱ অধিকাৰ আৰু উন্নয়নৰ দৰে কিছুমান সমস্যা দেশসমূহৰ সংকীর্ণ ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থৰ বাহিৰত। সেয়েহে, আজি এইটো বহুলভাৱে বিশ্বাস কৰা হয় যে এখন সার্বভৌম ৰাষ্ট্রই ৰাষ্ট্রসমূহৰ উমৈহতীয়া স্বার্থৰ ব্যৱস্থাৰ অধীনত তেওঁলোকক অধীনস্থ কৰিবলৈ নিজৰ স্বার্থ অনুসৰণ কৰিব পাৰে। এনেদৰে, ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থৰ মূলটো আন ৰাষ্ট্রসমূহৰ স্বার্থৰ ব্যাপক সমাৱেশৰ দ্বাৰা প্রচাৰ কৰিব পাৰি।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৮ ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ তিনিটা মৌলিক দিশ উল্লেখ কৰক।

.....

প্ৰশ্ন ৯ ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ আৰু বৈদেশিক নীতিৰ মাজৰ সম্পৰ্ক সম্পৰ্কে পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীৰ বিষয়ে সংক্ষেপে লিখক।

.....

.....

.....

৯.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ হৈছে মূল উপাদান যিয়ে ৰাষ্ট্ৰখনৰ প্ৰতিটো পদক্ষেপ নিৰ্ধাৰণ কৰে। প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই নিজৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰ্ণ পৰিমাণে প্ৰাপ্ত কৰাৰ লক্ষ্য লয়। ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থই এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ দীৰ্ঘম্যাদী উদ্দেশ্যসমূহৰ দিশ প্ৰদৰ্শন কৰে আৰু লগতে হ্ৰস্বম্যাদী সন্দৰ্ভত ইয়াৰ কাৰ্যসমূহৰ অৰ্থ প্ৰদান কৰে।
- ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ উপাদানসমূহক দুটা প্ৰধান শ্ৰেণীত বিভক্ত কৰিব পাৰি— গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান আৰু অ-গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান। ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ উপাদানসমূহক দুটা প্ৰধান শ্ৰেণীত বিভক্ত কৰিব পাৰি। এইবোৰ হ'ল— (i) গুৰুত্বপূৰ্ণ/অপৰিহাৰ্য/প্ৰয়োজনীয় উপাদান আৰু (ii) অ-অপৰিহাৰ্য/অ-গুৰুত্বপূৰ্ণ বা পৰিৱৰ্তনশীল উপাদান। ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদানটোৱে প্ৰায়ে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ দ্বাৰা হোৱা অগ্ৰাসনৰ বিৰুদ্ধে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ ভৌগলিক, ৰাজনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক পৰিচয়ৰ সুৰক্ষা বুজায়। অ-গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদানসমূহ প্ৰয়োজনীয়তা বা পৰিস্থিতিৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়। সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰীসকল, জনমত, ৰাজনৈতিক আৰু নৈতিক বিশ্বাস, দলীয় বা বিভাগীয় স্বাৰ্থৰ দৰে কাৰকসমূহে এই অ-গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদানসমূহৰ নিৰ্ণয়ত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন।
- থমাছ ডব্লিউ ৰবিনছনে (Thomas W. Robinson) ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থক ছয়টা শ্ৰেণীত বিভক্ত কৰিছিল। এইবোৰ হ'ল— প্ৰাথমিক স্বাৰ্থ, গৌণ স্বাৰ্থ, স্থায়ী স্বাৰ্থ, পৰিৱৰ্তনশীল স্বাৰ্থ, সাধাৰণ স্বাৰ্থ আৰু বিশেষ স্বাৰ্থ। এই শ্ৰেণীসমূহৰ উপৰিও ৰবিনছনে তিনি প্ৰকাৰৰ অতিৰিক্ত স্বাৰ্থ চিনাক্ত কৰিছে। এইবোৰ হ'ল— অভিন্ন স্বাৰ্থ, পৰিপূৰক স্বাৰ্থ আৰু দ্বন্দ্বপূৰ্ণ স্বাৰ্থ।
- ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ পূৰণৰ বাবে কিছুমান নিৰ্দিষ্ট পদ্ধতি আছে, যেনে— কূটনীতি, মিত্ৰতা,

প্ৰচাৰ, ৰাজনৈতিক যুদ্ধ, অৰ্থনৈতিক পদ্ধতি, সাম্ৰাজ্যবাদ আৰু ঔপনিৱেশিকতা আৰু বলপূৰ্বক পদ্ধতি।

- ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ আৰু বৈদেশিখ নীতিৰ মাজৰ সম্পৰ্ক সন্দৰ্ভত দুটা দৃষ্টিভংগী আছে, যেনে— পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগী আৰৰু সমসাময়িক দৃষ্টিভংগী। পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীয়ে বিশ্বাস কৰে যে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ হৈছে বৈদেশিক নীতিৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান। সমসাময়িক দৃষ্টিভংগীয়ে যুক্তি দিয়ে যে বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ বাবে কেৱল ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থকে বিবেচনা কৰা নহয়। এই দৃষ্টিভংগীৰ চূড়ান্ত গুৰুত্ব হৈছে যে বৈদেশিক নীতি মানুহৰ জীয়াই থকাৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ সৈতে আৰম্ভ হ'ব লাগিব।

৯.১১ অধিক জানিবলৈ

1) Chandra, Prakash. (2009). Theories of International Relations. New Delhi: Vikas Publishing House Pvt. Ltd.

2) Chander, Prakash & Arora, Prem. (2000). International Relations. New Delhi: Cosmos BookhivePvt. Ltd.

3) Malhotra, Vinay Kumar. (2006). International Relations. New Delhi: Anmol Publications Pvt. Ltd.

৯.১২ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদানটোৱে প্ৰায়ে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ দ্বাৰা হোৱা অগ্ৰাসনৰ বিৰুদ্ধে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ ভৌগলিক, ৰাজনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক পৰিচয়ৰ সুৰক্ষা বুজায়। ভৌগলিক পৰিচয়চ ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ ভৌগলিক আৰু সাৰ্বভৌম পৰিচয় অন্তৰ্ভুক্ত থাকে। ৰাজনৈতিক পৰিচয়ে ৰাজনৈতিক-অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থাৰ সুৰক্ষাক বুজাই, যেনে চৰকাৰৰ গাঁথনি আৰু ৰাজনৈতিক প্ৰক্ৰিয়াৰ প্ৰকৃতিৰ সংৰক্ষণ। সাংস্কৃতিক পৰিচয়ৰ অৰ্থ হৈছে ৰীতি-নীতি, পৰম্পৰা আৰু সমাজৰ ধাৰণাৰ সৈতে সম্পৰ্কিত সাংস্কৃতিক পৰিৱেশৰ সুৰক্ষা। এই গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদানবোৰ এখন ৰাষ্ট্ৰৰ অস্তিত্ব ৰক্ষাৰ বাবে অতি প্ৰয়োজনীয় আৰু এই গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদানবোৰৰ সুৰক্ষাৰ বাবে এখন ৰাষ্ট্ৰ আনকি যুদ্ধও কৰিব পাৰে।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ

(ক) ভৌগলিক পৰিচয়ৰ সংৰক্ষণ, অৰ্থাৎ ৰাষ্ট্ৰ এখনৰ ভৌগলিক অখণ্ডতা আৰু সাৰ্বভৌমত্বৰ সুৰক্ষা।

(খ) ৰাজনৈতিক পৰিচয়ৰ সংৰক্ষণ, অৰ্থাৎ প্ৰচলিত ৰাজনৈতিক-অৰ্থনৈতিক শাসন ব্যৱস্থাৰ সংৰক্ষণ।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ পল ছাৰ্বিয়ে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ধাৰণাক তিনিটা দৃষ্টিকোণত ব্যাখ্যা কৰিছে—

(ক) ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ নীতিগত (normative civic) ধাৰণাত ভৱিষ্যতৰ লক্ষ্যসমূহ থাকে যিবোৰ এখন ৰাষ্ট্ৰই ইয়াৰ বৈদেশিক নীতিৰ জৰিয়তে প্ৰাপ্ত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

(খ) ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ বিৱৰণাত্মক (descriptive) ধাৰণাটোৱে সেই লক্ষ্যবোৰ বুজায় যিবোৰ এখন ৰাষ্ট্ৰই নিৰন্তৰভাৱে ইয়াৰ সহায়ত প্ৰাপ্ত কৰিব বিচাৰে।

(গ) দেশৰ ৰাজনৈতিক অভিজাতসকলে তেওঁলোকৰ লক্ষ্য হিচাপে গ্ৰহণ কৰা লক্ষ্যসমূহ।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ Thomas W. Robinson

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সাধাৰণ স্বাৰ্থই বাণিজ্য, অৰ্থনীতি, কূটনীতিক আদিৰ দৰে ক্ষেত্ৰবোৰ সামৰি লয় যি বৃহৎ সংখ্যক ৰাষ্ট্ৰৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য। উদাহৰণস্বৰূপে, আমি চুবুৰীয়াৰ সৈতে ভাল আৰু বন্ধুত্বপূৰ্ণ সম্পৰ্ক বজাই ৰখাতো ভাৰতৰ স্বাৰ্থ বুলি উল্লেখ কৰিব পাৰো। একেদৰে, আমি দক্ষিণ-পূৱ এছিয়াত বাণিজ্য সম্প্ৰসাৰণ আমেৰিকান সাধাৰণ স্বাৰ্থৰ বুলিব পাৰোঁ।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ কূটনীতি, মিত্ৰতা, প্ৰচাৰ আৰু অৰ্থনৈতিক আঁহিলা।

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ কিছুমান উমৈহতীয়া স্বাৰ্থ পূৰণ, সুৰক্ষা আৰু প্ৰচাৰৰ বাবে দুটা বা ততোধিক ৰাষ্ট্ৰৰ মাজত মিত্ৰতা সম্পন্ন কৰা হয়। ৰবিনছনৰ মতে, "মিত্ৰতাৰ জৰিয়তে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণ কৰাৰ সুবিধা হ'ল অসম্পূৰ্ণ, উমৈহতীয়া বা পৰিপূৰক স্বাৰ্থসমূহক উমৈহতীয়া কাৰ্যনীতিলৈ পৰিবৰ্তন কৰা আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ প্ৰশ্নসমূহৰ ওপৰত ৰাষ্ট্ৰৰ শক্তিক পোনপটীয়াকৈ ব্যৱহাৰ কৰা" (According to Robinson, "the advantage of pursuing national interests through alliances lies in the translation of inchoate, common or complementary interests into common policy and in bringing the nation's power directly to bear on questions of national interests)। মিত্ৰতাৰ সমাপ্তিয়ে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ ওপৰত ইয়াৰ চৰ্তসমূহক সন্মান জনোৱাৰ আইনী বাধ্যবাধকতা আৰোপ কৰে।

৮ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নিৰাপত্তা, অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন আৰু সুস্থিৰ বিশ্ব ব্যৱস্থা

৯ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সকলো ৰাষ্ট্ৰই নিজৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ ভিত্তিত বৈদেশিক নীতি প্ৰস্তুত কৰে। ৰাষ্ট্ৰ এখনৰ বৈদেশিক নীতি ৰাষ্ট্ৰখনৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু পৰিস্থিতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ

কৰি প্ৰস্তুত কৰা হয়। সকলো সাৰ্বভৌম ৰাষ্ট্ৰই আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত ক্ষমতাৰ বাবে সংগ্ৰাম কৰে, সকলো ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিয়ে অস্তিত্ব আৰু আত্ম-সংৰক্ষণক ন্যূনতম প্ৰয়োজনীয়তা হিচাপে বুজাই। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে যে প্ৰতিখন ৰাষ্ট্ৰই নিজৰ সাৰ্বভৌমত্ব আৰু ভৌগলিক অখণ্ডতা সংৰক্ষণ কৰিব লাগে। সংৰক্ষণে ইয়াৰ সাৰ্বভৌম আৰু ভৌগলিক, ৰাজনৈতিক, সাংস্কৃতিক আৰু সামাজিক পৰিচয়ৰ সংৰক্ষণ বুজায়। অস্তিত্বৰ সংৰক্ষণক ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ সৈতে চিনাক্ত কৰা হয়। সেই অনুসৰি, পৰম্পৰাগত দৃষ্টিভংগীয়ে বিশ্বাস কৰে যে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ হৈছে বৈদেশিক নীতিৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান।

৯.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ অৰ্থ উল্লেখ কৰা। ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ বিভিন্ন উপাদান ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰ ব্যাখ্যা কৰা।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰসমূহে ব্যৱহাৰ কৰা বিভিন্ন পদ্ধতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ আৰু বৈদেশিক নীতিৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ ওপৰত এটা টোকা দিয়ক।

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ আধাৰৰ বিষয়ে লিখক।

****

অধ্যায় ১০ ঃ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ আৰু আদৰ্শ

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ উদ্দেশ্য

১০.২ পৰিচয়

১০.৩ আদৰ্শ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ

১০.৪ বিশ্বৰ কেইটামান প্ৰধান আদৰ্শ

১০.৫ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত আদৰ্শৰ ভূমিকা

১০.৬ আদৰ্শ বিতৰ্কৰ সামৰনি

১০.৭ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি শিকিলোঁ

১০.৮ অধিক জানিবলৈ

১০.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১০.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টো পঢ়াৰ পাছত আপুনি সক্ষম হ'ব—

- আদৰ্শ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ মাজৰ সম্পৰ্ক ব্যাখ্যা কৰিবলৈ
- বিশ্বৰ প্ৰধান আদৰ্শ সমূহ আলোচনা কৰিবলৈ
- আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত আদৰ্শৰ ভূমিকা পৰীক্ষা কৰিবলৈ
- আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত আদৰ্শৰ প্ৰভাৱ অৱসান সম্পৰ্কীয় বিতৰ্ক বিশ্লেষন কৰিবলৈ।

১০.২ পৰিচয়

সাম্প্ৰতিক সময়ত সমগ্ৰ বিশ্বৰ ৰাজনীতিৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য হৈছে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ সম্পৰ্কত আদৰ্শসমূহৰ প্ৰভাৱ। স্বাৰ্থ আৰু আদৰ্শৰ মাজত এক নিবিড় সম্পৰ্ক আছে। স্বাৰ্থই আদৰ্শ গঢ়ি তুলিব পাৰে আৰু ঠিক একেদৰে আদৰ্শয়ো স্বাৰ্থ গঢ় দিব পাৰে। বুৰঞ্জীত এনে উদাহৰন ব্যাপক য'ত লক্ষ্য অনুযায়ী গঢ় লৈ উঠা আদৰ্শৰ দ্বাৰা ৰাষ্ট্ৰৰ স্বাৰ্থ ৰক্ষা কৰা হয়। অৱশ্যে, সাম্প্ৰতিক সময়ত বিগত দশকসমূহৰ আদৰ্শগত বিতৰ্কসমূহ ম্লান হৈ অহা দেখা গৈছে আৰু তাৰ ঠাইত বৰ্ধিত সৰ্বসন্মতিৰ সংযোজন ঘটিছে, বিশেষকৈ আদৰ্শগত দিশত উন্নত পশ্চিমীয়া গনতন্ত্ৰ উদাহৰন হিচাপে গ্ৰহন কৰিছে। সেই অনুসৰি, আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ আৰু পৰবৰ্ত্তী সময়ত ইউৰোপৰ বহুতো বিশিষ্ট পণ্ডিতৰ দ্বাৰা 'আদৰ্শৰ অৱসান' তত্ত্বৰ ৰূপত এটা নতুন তত্ত্ব উত্থান ঘটিছে। এই গোটটোত, আমি সেয়েহে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ আৰু আদৰ্শৰ মাজৰ সম্পৰ্ক আৰু আদৰ্শ অৱসান বিতৰ্কৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

১০.৩ আদৰ্শ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ

সৰল ভাষাত, এটা আদৰ্শই এক নিৰ্দিষ্ট দৃষ্টিকোণৰ ওপৰত আধাৰিত কৰি ধাৰণাবোৰৰ এক সংহতিক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। এটাআদৰ্শই নৈতিক আচৰন বিধি, উদ্দেশ্য বা অভিযানৰ জ্ঞান বা অনুভূতি, কাৰ্যৰ বাবে এক আঁচনি বা কাৰ্যসূচী প্ৰদান কৰিবলৈ বিচৰা এটা তত্ত্ব গঢ়ি তোলে। আদৰ্শগত বিবেচনা আৰু সেইবোৰৰ কাৰ্যকৰী ৰূপায়নে প্ৰায়ে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ মেৰুদণ্ড বা পৃষ্ঠভূমি গঠন কৰে। প্ৰকৃততে, ধাৰনাবোৰৰ বিজ্ঞান বৰ্ণনা কৰিবলৈ আদৰ্শ পৰিভাষাটো উদ্ভাৱন কৰা হৈছে। এগৰাকী ফৰাচী পণ্ডিত, এন্টনি ডেষ্টুট দ্যা ট্ৰেচীয়ে আদৰ্শ শব্দটো প্ৰথমে তেওঁৰ ৰচনাত ১৮০১ ৰ ১৮১৫ সময়ছোৱাত ব্যৱহাৰ কৰিছিল। তেওঁৰ মতে, আদৰ্শ হৈছে ধাৰণা গঠনৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ অধ্যয়ন অৰ্থাৎ ধাৰণা বিজ্ঞান। সৰল অৰ্থত আদৰ্শই ধাৰণাবোৰৰ এক সংহতি বুজায় যাক এক নিৰ্দিষ্ট গোটৰ লোকৰ দ্বাৰা সঁচা আৰু কোনোধৰণৰ অধিক প্ৰামানীকৰন অবিহনে গ্ৰহন কৰা হয়। ইয়াত ইয়াক এনেকৈও ক'ব পাৰি যে মুখ্যতঃ সামাজিক, অৰ্থনৈতিক বা ৰাজনৈতিক সংগঠনৰ এক নিৰ্দিষ্ট ধৰণেৰে ন্যায়সংগত বা সমালোচনা কৰাৰ বাবে আহ্বান কৰা হয়।

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত আদৰ্শই এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। আদৰ্শ হৈছে ৰাষ্ট্ৰীয় শক্তিৰ এক উপাদান আৰু প্ৰকৃত অৰ্থত এক ৰাষ্ট্ৰই নিৰ্মান কৰা সকলো নীতি আদৰ্শগত ন্যায্যতাৰ অধীনত গোপন কৰা হয়। দৰাচলতে, আদৰ্শই ৰাষ্ট্ৰৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যৰ বাছনিক যথেষ্ট প্ৰভাৱিত কৰে আৰু লগতে লক্ষ্যবোৰ সুৰক্ষিত কৰাৰ উপায় প্ৰদান কৰে। দৰাচলতে, ৰাষ্ট্ৰসমূহে ইয়াৰ কাৰ্য আৰু নীতিবোৰ ব্যাখ্যা আৰু ন্যায়সংগত কৰিবলৈ বিভিন্ন আদৰ্শ আৰু ইয়াৰ নীতিসমূহ ব্যৱহাৰ কৰে। ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ খাতিৰত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত আদৰ্শই গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে আৰু পৰিণামস্বৰূপে, বৈদেশিক নীতি নিৰ্ধাৰন, আদৰ্শৰ উল্লেখযোগ্য অধ্যয়ন আৰু মূল্যায়ন, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ ক্ষেত্ৰত ৰাষ্ট্ৰৰ আচৰন অধ্যয়নৰ বেলিকাও আদৰ্শৰ ভূমিকা দাবী কৰে। আদৰ্শত নিৰ্ধাৰিত উদ্দেশ্য প্ৰাপ্তিৰ বাবে এক আনুষংগিক কৰ্ম আঁচনি অন্তৰ্ভুক্ত হৈ থাকে। পেডেলফৰ্ড আৰু লিংকনৰ মতে, "আদৰ্শ হৈছে অৰ্থনৈতিক, সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক মূল্যবোধ আৰু লক্ষ্য সম্পৰ্কীয় ধাৰণাবোৰৰ এক গোট বা নিকায় যি এই লক্ষ্যসমূহ পাবৰ কাৰণে কৰ্ম আঁচনি গ্ৰহন কৰে। কাৰ্ল মাক্সে কৈছিল, "আদৰ্শ হৈছে এক মিছা চেতনাৰ প্ৰকাশ।" ৰিচাৰ্ড ডব্লিউ ষ্টাৰ্লিঙে আদৰ্শক এক "ধাৰনাৰ সমষ্টি হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিছিল যি অতীতক অৰ্থ প্ৰদান কৰে, বৰ্তমানক ব্যাখ্যা কৰে আৰু ভৱিষ্যতৰ পূৰ্বানুমান কৰে।

সেয়েহে, এটা পৰিঘটনাক এক নিৰ্দিষ্ট ধৰণেৰে ব্যাখ্যা কৰিবলৈ আৰু লগতে এক নিৰ্দিষ্ট সামাজিক, অৰ্থনৈতিক, ৰাজনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক শৃংখলা সমৰ্থন বা প্ৰত্যাখ্যন কৰাৰ বাবে আদৰ্শক ধাৰণা বা নীতিৰ এক গোট হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিব পাৰি।

১০.৪ পৃথিৱীৰ / বিশ্বৰ কেইটামান গুৰুত্বপূৰ্ণ / প্ৰধান আদৰ্শ

কিছুমান প্ৰধান আদৰ্শ তলত আলোচনা কৰা হ'ল—

- **উদাৰতাবাদ ঃ** উদাৰতাবাদৰ আদৰ্শক এনে এক ধাৰণা হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিব পাৰি যি ব্যক্তিৰ স্বাধীনতাৰ ওপৰত আধাৰিত। ব্যক্তিৰ মৰ্যাদা স্থায়ী আৰু কৰ্তৃপক্ষৰ দ্বাৰা ব্যক্তি স্বাধীনতা ক্ষুণ্ণ কৰা বা হস্তক্ষেপ কৰাৰ যিকোনো প্ৰচেষ্টাক অযুক্তিকৰ হস্তক্ষেপ বুলি গন্য কৰা হয়। এই আদৰ্শত ব্যক্তিজনক সৰ্ব্বোচ্চ বুলি গন্য কৰা হয় আৰু তেওঁৰ প্ৰতিভাৰ সৰ্বাধিক বিকাশৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়। ই মুক্ত প্ৰতিযোগিতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে আৰু ব্যক্তিজনৰ কল্যানেই হৈছে মূল চিন্তাৰ বিষয়। উদাৰতাবাদক এনেদৰে আন্তৰ্জাতিকতাৰ সৈতে চিনাক্ত চিহ্নিত কৰা হয়, যি সংঘাতৰ শান্তিপূৰ্ণ সমাধান, বিশ্ব-ভাতৃত্ববোধ, অনাক্ৰমন, শান্তিপূৰ্ণ সহাৱস্থান আৰু আন ৰাষ্ট্ৰৰ আভ্যন্তৰীন বিষয়ত হস্তক্ষেপ নকৰাত বিশ্বাস কৰে।
- **একনায়কত্ববাদ ঃ** একনায়কত্ববাদ উদাৰতাবাদৰ ঠিক বিপৰীত। ইয়াত ব্যক্তিতকৈ ৰাষ্ট্ৰৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। শাসক আৰু শাসিতৰ মাজত পাৰ্থক্য নিৰ্মান কৰা হয়। এই আদৰ্শই জনপ্ৰিয় জনকল্যানৰ আহিলা হিচাপে গোট বা সংঘ আৰু বাক স্বাধীনতাক গুৰুত্ব নিদিয়ে আৰু বিশ্বাস কৰে যে কেৱল ৰাষ্ট্ৰইহে জনসাধাৰনৰ কল্যাণ সাধন কৰিব পাৰে। ব্যক্তিক ৰাষ্ট্ৰৰ অধীনস্থ বুলি বিবেচনা কৰা হয়। এই আদৰ্শই এক দলীয় চৰকাৰ, সম্প্ৰসাকৱনবাদ ৰাষ্ট্ৰৰ সৰ্ব্বোচ্চ ক্ষমতা বুলি বিশ্বাস কৰে আৰু বিবাদ নিষ্পত্তিৰ যুদ্ধই একমাত্ৰ আহিলা বুলি গন্য কৰে। একনায়কত্ববাদী আদৰ্শৰ কেইটামান উদাহৰন হৈছে ফেচিজিম আৰু নাজীবাদ। বেনিটো সুছোলিনিৰ অধীনত ইটালীৰ ফেচিষ্টসকলে ৰাষ্ট্ৰক মহিমান্বিত কৰিছিল। তেওঁলোকৰ মতে অতি-মানবীয় গুনবিশিষ্ট এজন ব্যক্তিৰ নেতৃত্বৰ এদল নিৰ্বাচিত মানুহৰ হাতত ক্ষমতা থাকিব লাগে। আন্তৰ্জাতিক বিবাদ নিষ্পত্তিৰ সঁজুলি হিচাপে ভূখণ্ডৰ সম্প্ৰসাৱন আৰু যুদ্ধ গ্ৰহনযোগ্য বুলি গন্য কৰা হৈছিল। একেদৰে, এডল্ফ হিটলাৰৰ অধীনত নাজীবাদে উল্লিখিত নীতিবোৰ গ্ৰহন কৰাৰ উপৰি জাতিগত শ্ৰেষ্ঠতাৰ নীতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল।
- **মাৰ্ক্সবাদ ঃ** মাক্সবাদৰ দৰ্শন মূলতঃ কাৰ্ল মাৰ্ক্সৰ দ্বাৰা ব্যাখ্যা বা উত্থাপন কৰা হৈছিল। বৰ্তমান শতিকাত ইয়াৰ সংশোধন আৰু পুনৰ ব্যাখ্যা প্ৰত্যক্ষ কৰা যায়। লেনিন, ষ্টেলিন, মাও আৰু টিটোৰ দৰে আগশাৰীৰ ব্যক্তিসকলে মাৰ্ক্সবাদৰ বিকাশত অৱদান আগবঢ়াইছিল। এই নেতাসকল তেওঁলোকৰ নিজ নিজ দেশৰ মহান বিপ্লৱৰ সৈতে জড়িত আছিল।

  মাৰ্ক্সবাদ আদৰ্শৰ মৌলিক বা প্ৰাথমিক দিশ বা মাত্ৰাবোৰ তলত দিয়া ধৰনেৰে চিহ্নিত কৰিব পাৰি ঃ—

  (ক) মানৱ সভ্যতাৰ বিভিন্ন পৰ্যায়ত দুটা মুখ্য শ্ৰেণী আছে। য'ত এজন শোষনকাৰী, আনজন শোষিত শ্ৰেণী।

(খ) পুঁজিবাদৰ পৰ্যায়ত, দুটা মুখ্য শ্ৰেণী থাকিব, যেনে— পুঁজিবাদী আৰু সৰ্বহাৰা।

(গ) পুঁজিবাদৰ সৰ্ব্বোচ্চ পৰ্যায়ত বিপ্লৱ হ'ব। বিপ্লৱত পুঁজিবাদী শ্ৰেণীটো সৰ্বহাৰাৰ দ্বাৰা পৰাজিত আৰু চূৰ্ন-বিচূৰ্ন হ'ব।

(ঘ) বিপ্লৱৰ পাছত অনতিবিলম্বে সৰ্বহাৰাৰ এক নায়কত্ববাদ প্ৰতিষ্ঠা হ'ব। সৰ্বহাৰাৰ একনায়কত্ববাদৰ পাছত অৱশেষত সাম্যবাদ প্ৰতিষ্ঠিত হ'ব।

- **শান্তিৰ** আদৰ্শ ঃ দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত বিকাশ লাভ কৰা আন এক প্ৰাসংগিক আদৰ্শ হৈছে শান্তিৰ আদৰ্শ । আধুনিক বিশ্বত আগননীয় ধ্বংসাত্মকতাৰ প্ৰতি দৃষ্টি ৰাখি এই আদৰ্শই বিশ্বাস কৰে যে ৰাষ্ট্ৰই শান্তিপূৰ্ণভাৰে তেওঁলোকৰ লক্ষ্য অনুসৰন কৰিব। এইদৰে শান্তিৰ আদৰ্শই দুটা স্বতন্ত্ৰ কাৰ্য সম্পাদন কৰে। ই বিশ্বৰ ৰাষ্ট্ৰনায়কসকলক শান্তিপূৰ্ণ পৰিৱেশ এটা গঢ়ি তোলাৰ বাবে চলোৱা প্ৰচেষ্টাক সহায় কৰিব আৰু লগতে বিশ্বৰ বিভিন্ন অংশৰ পৰা শুভ ইচ্ছা আৰু সমৰ্থন আদায় কৰাত সহায় কৰিব।

আদৰ্শৰ উল্লিখিত প্ৰসংগবোৰে দেখুৱায় যে সমসাময়িক সময়ত আন্তৰ্জাতিক ৰাজনীতিত আদৰ্শৰ গভীৰ প্ৰাসংগিকতা আছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ আদৰ্শৰ অৰ্থ বুজাওক।

.....

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ মাৰ্ক্সবাদী আদৰ্শৰ যিকোনো দুটা প্ৰধান দিশ উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন ৩ ঃ উদাৰতাবাদীবা আদৰ্শৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

.....

.....

১০.৫ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত আদৰ্শৰ ভূমিকা

ছোভিয়েট ইউনিয়নৰ পতনৰ পাছত জনসাধাৰনৰ মাজত প্ৰচলিত এটা বিশ্বাস আছিল যে আন্তৰ্জাতিক ৰাজনীতিত আদৰ্শৰ প্ৰাসংগিকতা ক্ৰমান্বয়ে হ্ৰাস পাইছে। অৱশ্যে জনবিশ্বাসৰ বিপৰীতে, আন্তৰ্জাতিক ৰাজনীতিত আদৰ্শৰ প্ৰাসংগিকতা ধাৰাবাহিকভাৱে বিদ্যমান। প্ৰসংগক্ৰমে ডেনিয়েল বেলৰ আদৰ্শৰ অৱসান তত্ত্বও এই ক্ষেত্ৰত উল্লেখ কৰিব পাৰি। এই তত্ত্বই বিশ্বাস কৰে যে আন্তৰ্জাতিক ৰাজনীতিত ব্যৱহাৰবাদ হৈছে একমাত্ৰ আদৰ্শ। আমি ইয়াত সমসাময়িক সময়ত আন্তৰ্জাতিক ৰাজনীতিত আদৰ্শৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিম।

- **পৃষ্ঠভূমিৰ প্ৰসংগ ঃ** যেতিয়া আমি সমসাময়িক সময়ৰ আন্তৰ্জাতিক ৰাজনীতিত আদৰ্শৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিব বিচাৰোঁ, তেতিয়া বিশ্বযুদ্ধৰ পাছৰ সময়ছোৱাৰ এক পৃষ্ঠভূমিক প্ৰসংগ দিব বিচাৰোঁ , এই সময়চোৱাত সমাজতান্ত্ৰিক আৰু পুঁজিবাদী নামৰ পৃথিৱীৰ দুটা প্ৰধান আদৰ্শৰ উত্থান দেখা গৈছিল। সমাজবাদী গোষ্ঠীটোৰ নেতৃত্বত আছিল সংযুক্ত ছোভিয়েট সমাজবাদী গণৰাজ্য (USSR) আৰু পুঁজিবাদী গোটটোৰ নেতৃত্বত আছিল আমেৰিকা বা সংযুক্ত ৰাষ্ট্ৰ আমেৰিকা। এই দুয়োটা প্ৰণালীয়ে দুয়োটাৰে মাজত স্পষ্ট আদৰ্শগত পাৰ্থক্যৰে নিজকে প্ৰতিদ্বন্দ্বী গোট হিচাপে একত্ৰিত বা দৃঢ় কৰিছিল। এয়া আছিল শীতল যুদ্ধৰ সময়, সেই সময়ত আন্তৰ্জাতিক ৰাজনীতিৰ বাবে এটা আদৰ্শৰ প্ৰস্তাৱ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ হৈ পৰিছিল। অৱশ্যে ছোভিয়েট ইউনিয়নৰ পতনৰ লগে লগে পৃথিৱীত কাৰ্যত পুঁজিবাদী নামৰ আদৰ্শত গোটটোহে বাকী ৰৈছিল।

  এই পৰিপ্ৰেক্ষিতত আমি আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত আদৰ্শৰ ভূমিকা আৰু প্ৰাসংগিকতা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিব বিচাৰোঁ।

- **আদৰ্শৰ সমসাময়িক ভূমিকা ঃ** সাম্প্ৰতিক সময়ত শান্তিৰ আদৰ্শক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়া হৈছে। ইয়াতে উল্লেখ কৰিব পাৰি যে শীতল যুদ্ধৰ পাছৰে পৰা সমগ্ৰ বিশ্বত ৰনসজ্জাই সমস্যা হিচাপে দেখা দি আহিছে। ৰাষ্ট্ৰসমূহে তেওঁলোকৰ নিজ নিজ দেশৰ সুৰক্ষাৰ বাবে অস্ত্ৰ সংগ্ৰহ কৰি আহিছে। কিন্তু এই প্ৰক্ৰিয়াত তেওঁলোকে অস্ত্ৰ সংগ্ৰহৰ বাবে এক বিশাল প্ৰতিযোগিতাত নিজকে জড়িত কৰিছে। একে সময়তে বহুতো দেশে পাৰমানৱিক সমৰ্থ্যও বিকশিত কৰিছে। সেয়েহে অস্ত্ৰ সংগ্ৰহৰ প্ৰতিযোগিতাৰ প্ৰক্ৰিয়াক প্ৰতিহিত কৰিবলৈ শান্তিৰ আদৰ্শৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। ই স্পষ্টভাৱে আন্তৰ্জাতিক ৰাজনীতিত আদৰ্শৰ প্ৰাসংগিকতা প্ৰদৰ্শন কৰে।

- **ব্যৱহাৰবাদ আদৰ্শৰ ভূমিকা ঃ** একবিংশ শতিকাত আদৰ্শগত কঠোৰতাৰ ধাৰণাটো স্বীকাৰ কৰা হোৱা নাই। আনহাতে, ই আদৰ্শৰ নমনীয়তাত বিশ্বাস কৰে যাতে এক নিৰ্দিষ্ট চৰ্তৰ সৈতে খাপখোৱাকৈ প্ৰয়োজনীয় সংশোধন কৰিব পৰা যায়। দৰাচলতে আদৰ্শৰ নমনীয়তাক এক নতুন আদৰ্শগত প্ৰস্তাৱ হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি। লেনিনে মাৰ্ক্সবাদী তত্ত্বত যথেষ্ট পৰিবৰ্তন আনিছিল। একবিংশ শতিকাত, আমি চীনৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰোঁ যিয়ে স্পষ্টভাৱে ব্যৱহাৰবাদৰ আদৰ্শ গ্ৰহন কৰিছে। যদিও চীন এখন সাম্যবাদী দেশ, সমসাময়িক সময়ত সাম্যবাদক অধিক ব্যৱহাৰযোগ্য কৰিবলৈ ই বিভিন্ন পুঁজিবাদী প্ৰস্তাৱ গ্ৰহণ কৰিছে। একেদৰে, এছিয়া আৰু আফ্ৰিকাৰ কেইবাখনো দেশেও ব্যৱহাৰবাদৰ আদৰ্শ গ্ৰহন কৰিছে।

- **সনন্ত্ৰাসবাদ বিৰোধী আদৰ্শৰ ভূমিকা ঃ** সমসাময়িক সময়ত আৰু বিশেষকৈ বিশ্ব বাণিজ্য কেন্দ্ৰৰ লগতে আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ পেণ্টাগনত সন্ত্ৰাসবাদীৰ আক্ৰমনৰ পাছত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত সন্ত্ৰাসবাদ বিৰোধী আদৰ্শৰ এক নতুন পৰ্যায় আৰম্ভ হয়। ইয়াত মন কৰিবলগীয়া যে আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰ সমগ্ৰ বিশ্বতে সন্ত্ৰাসবাদৰ বিৰুদ্ধে যুঁজ দিয়া

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সন্ত্ৰাসবাদবিৰোধী মিত্ৰজোঁটৰ নেতৃত্বত আছে। সন্ত্ৰাসবাদ বিৰোধী আদৰ্শক বিভিন্ন স্তৰ আৰু মাপত বা পৰ্যায়ত সন্ত্ৰাসবাদক মোকাবিলা কৰাৰ বাবে কেইবাটাও ৰণনীতি হিচাপে গ্ৰহন কৰা হৈছিল।

- **মানৱ অধিকাৰ আদৰ্শৰ ভূমিকা ঃ** সমসাময়িক সময়ত, মানৱ অধিকাৰক লক্ষ্য হিচাপে লৈ বা গুৰুত্ব দি মানৱ অধিকাৰ আদৰ্শৰ উদ্ভৱ হোৱা আমি দেখা পাইছোঁ। ইয়াত উল্লেখ কৰিব পাৰি যে সন্ত্ৰাসবাদ বিৰোধী ৰণনীতিৰ বিকাশৰ দৰেই মানৱ অধিকাৰ আদৰ্শয়ো আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত এক নতুন মনোযোগ আৰু প্ৰসিদ্ধি লাভ কৰিছে। সেই অনুসৰি, আমি কিছুমান নতুন বিকাশ চিনাক্ত কৰিব পাৰোঁ যি সমসাময়িক সময়ত আদৰ্শৰ ভূমিকা আৰু প্ৰাসংগিকতা প্ৰদৰ্শন কৰে।

১০.৬ আদৰ্শৰ অৱসান বিতৰ্ক

আকাংক্ষিত লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য প্ৰাপ্তিৰ ক্ষেত্ৰত আদৰ্শ বৰ্তমান আন্তৰ্জাতিক ৰাজনীতিৰ আটাইতকৈ প্ৰভাৱশালী কাৰক, কিন্তু এই স্থিতি ১৯৫০ৰ দশকৰ মাজভাগত আৰু ১৯৬০ৰ দশকত পুনৰীক্ষণ কৰা হৈছিল। পশ্চিমীয়া উদাৰ গনতান্ত্ৰিক দেশসমূহে ঘোষনা কৰিছিল যে মুক্ত সমাজত আদৰ্শৰ কোনো ভূমিকা আৰু স্থান নাই আৰু ই কেৱল একনায়কত্ববাদ আৰু আধিপত্যবাদৰ এক সঁজুলি। দৰাচলতে এই দেশবোৰে ঘোষণা কৰিছিল যে আদৰ্শৰ যুগৰ অৱসান ঘটিছে। এইটো বিশ্বাস কৰা হৈছিল যে ঔদ্যোগিক আৰু প্ৰযুক্তিগত বিকাশ আৰু বিকাশৰ পৰ্যায়ত এখন দেশৰ সামাজিক অৰ্থনৈতিক সংগঠন নিৰ্ধাৰন কৰিবলৈ ৰাজনৈতিক আদৰ্শৰ কোনো ভূমিকা নাই, ৰৰঞ্চ ইয়াক ইয়াৰ বিকাশৰ স্তৰৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰন কৰা হয়। আনকি বিভিন্ন আদৰ্শৰ দেশবোৰতো তেওঁলোকৰ ঔদ্যোগিক বিকাশৰ উন্নত পৰ্যায়ত একেধৰণৰ বৈশিষ্ট্য বিকশিত হোৱা দেখা যায়। ১৯৫৫ চনত মিলানত অনুষ্ঠিত "স্বাধীনতাৰ ভৱিষ্যত (The Future of Freedom)" শীৰ্ষক সন্মিলনৰ ওপৰত এডৱাৰ্ড শ্বিলছৰ প্ৰতিবেদনত আদৰ্শৰ অৱসানৰ দৃষ্টিভংগী পাব পাৰি।

প্ৰতিবেদনখন 'আদৰ্শৰ অৱসান (The End of Ideology)' শীৰ্ষকেৰে "Encounter" (১৯৫৫)ত প্ৰকাশ পাইছিল। তেতিয়া এই আদৰ্শৰ অৱসানৰ দৃষ্টিভংগীক ৰাল্ফ ডাহৰেনডৰ্ফৰ দৰে বহুতো পশ্চিমীয়া লেখকে বহলাই ব্যাখ্যা কৰিছিল। তেওঁ তেওঁৰ "ক্লাছ এণ্ড ক্লাছ কনফ্লিক্ট হ'ন ইণ্ডাষ্ট্ৰিয়েল ছচাইটি" (১৯৫৭) নামৰ ৰচনাত কৈছিল যে পশ্চিমীয়া সমাজবোৰ এতিয়া পুঁজিবাদী সমাজ নহয়। কিয়নো তেওঁলোক এক উন্নয়নৰ পৰ্যায়ত প্ৰৱেশ কৰিছে আৰু তেওঁলোক পুঁজিবাদোত্তৰ সমাজত পৰিণত হৈছে। তেওঁৰ দৃষ্টিভংগীয়ে মাৰ্ক্সৰ তত্ত্বক সম্পূৰ্ণৰূপে বিৰোধিতা কৰিছিল। সেই অনুসৰি ডাহৰেনডৰ্ফে কৈছিল, পুঁজিবাদোত্তৰ সমাজত অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক সংঘাত ৰৈ যায় আৰু উদ্যোগ আৰু ঔদ্যোগিক সংঘাতবোৰ প্ৰতিষ্ঠানগতভাৱে বিচ্ছিন্ন বা বেলেগ হৈ পৰে আৰু সেইবোৰে ৰাজনীতি আৰু সামাজিক জীৱনৰ অন্যান্য ক্ষেত্ৰসমূহক প্ৰভাৱিত নকৰে। ডাহৰেনডৰ্ফৰ মতে, "পাশ্চাত্য সমাজ্যৰ বিশ্লেষনৰ বাবে মাৰ্ক্সবাদী আদৰ্শ এতিয়া আৰু উপযুক্ত নাছিল।"

তাৰ পাছত, ডেনিয়েল ৰেলৰ প্ৰসিদ্ধ ৰচনা "দ্য ইণ্ড অৱ আইডিঅ'লজী" (The End of Ideology)" (১৯৬০)ত তেওঁ আদৰ্শপ অৱসান দৃষ্টিভংগীক বিকাশ ঘটাইছিল। তেওঁৰ মতে, ঔদ্যোগিক পৰৱৰ্ত্তী সমাজত তেওঁলোকৰ আদৰ্শগত পাৰ্থক্য নিৰ্বিশেষে একেধৰনৰ বিকাশ আৰু বৈশিষ্ট্য বিৰাজমান। দেশসমূহৰ ঔদ্যোগিক বিকাশৰ উচ্চ পৰ্যায়তচ্ছ্ৰ সেৱাখণ্ডৰ বিস্তাৰ / প্ৰসাৰ উৎপাদন খণ্ডতকৈ দ্ৰুত আৰু তাত প্ৰযুক্তি জনাসকলৰ আধিপত্য বৃদ্ধি পায়। তদুপৰি, বেলে ইয়াকো কৈছে যে, এই পৰিৱৰ্তন ৰাজনৈতিক আদৰ্শৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত নহয়।

ইয়াৰ পাছত, ছিম'ৰ এম লিপছেটেও তেওঁৰ ৰচনা "Political Man : The Social Bases of Politics" (১৯৬০)ত আদৰ্শৰ অৱসানৰ বিষয়ে কৈছিল। তেওঁ লক্ষ্য কৰিছিল যে পশ্চিমীয়া দেশসমূহত গনতন্ত্ৰৰ বিজয়ে বুদ্ধিজীৱীসকলক মানি ল'বলৈ বাধ্য কৰিছিল যে কোনো ৰাজনৈতিক কাৰ্যক অনুপ্ৰেৰনা দিবলৈ মতাদৰ্শৰ প্ৰয়োজন নাই। তেওঁ লগতে কয় যে পশ্চিমীয়া গনতন্ত্ৰত ৰাজনীতিতকৈ আগত অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ সমস্যা বা বিষয় হৈছে মজুৰিৰ সামান্য বৃদ্ধি, মূল্যবৃদ্ধি, বৃদ্ধ পেন্সন আদিৰ লগত জড়িত বিষয়সমূহহে। তাৰ পৰিৱৰ্তে গাঁও আৰু সোঁ-পন্থীৰ মাজৰ পাৰ্থক্য এতিয়া আৰু কোনো গভীৰ সমস্যা বা বিষয় নহয়। লিগছেটে আনকি কৈছিল গনতন্ত্ৰ নিজেই এক ভাল সমাজ, বিভিন্ন গোটৰ দ্বাৰা কেৱল এক সমাপ্তি অৰ্জন কৰা বা ভাল সমাজ বিচৰাৰ উপায় নহয়।

ডব্লিউ ডব্লিউ ৰোষ্ট'ৱেও তেওঁৰ ৰচনা "The Stages of Economic Growth : A Non-Communist Manifesto" (১৯৬০)ত উল্লেখ কৰিছিল যে বিদ্ধিন্ন দেশত অৰ্থনৈতিক উন্নয়নত বা বিকাশৰ গতিপথত নিৰ্ধাৰনত ৰাজনৈতিক আদৰ্শই কোনো ভূমিকা পালন নকৰে। তেওঁ বিশ্বাস কৰে যে আদৰ্শগত পাৰ্থক্য থাকিলেও সকলো সমাজৰ লাগিলে এছিয়াৰে হওক বা লেটিন আমেৰিকা বা পশ্চিমীয়া সমাজতে হওক বৃদ্ধি আৰু বিকাশ একে স্তৰৰ মাজেৰেই পাৰ হৈ যায়। জে. কে. গালব্ৰেথেও আদৰ্শৰ অৱসান তত্ত্ব বিশ্বাস কৰিছিল। তেওঁ ১৯৬৭ চনত প্ৰকাশিত তেওঁৰ ৰচনা "The New Industrical State"ত অতি স্পষ্টভাৱে কৈছিল যে সকলো ঔদ্যোগিক দেশে বিভিন্ন আদৰ্শ গ্ৰহন কৰিলেও একধৰনৰ উন্নয়ন প্ৰক্ৰিয়া অনুসৰন কৰে আৰু কেন্দ্ৰীয়কৰণ, প্ৰযুক্তিগত বিকাশ, পেছাদাৰিত্ব আদি একেধৰনৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ আছে। এখন দেশৰ প্ৰযুক্তি অৰ্থনৈতিক গাঁথনি গঢ়ি তোলাত ৰাজনৈতিক আদৰ্শৰ কোনো ভূমিকা নাই। উদাহৰণস্বৰূপে, আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়া যথাক্ৰমে পুঁজিবাদ আৰু সাম্যবাদ দুটা ভিন্ন আদৰ্শ মানি চলে যদিও বৈশিষ্ট্যসমূহ একেই।

তাৰ পাছত ফ্ৰান্সিছ ফুকুয়ামাই ১৯৮৯ চনত 'দ্যা নেচনেল ইণ্টাৰেষ্ট'ত প্ৰকাশিত "The End of History"নামৰ তেওঁৰ পত্ৰখনত ঘোষনা কৰিছিল যে ১৯৯১ চনত (ছোভিয়েট ইউনিয়নৰ পতন) আৰু ১৯৮৯ চনত (পূব ইউৰোপীয় দেশসমূহত সাম্যবাদী ব্যৱস্থাৰ পতন) সমাজবাদৰ বিফলতাই ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক উদাৰবাদৰ বিজয় ঘটাইছিল আৰু ইয়াৰ ফলস্বৰূপে, পশ্চিমীয়া উদাৰ গনতন্ত্ৰৰ আদৰ্শগত বিৱৰ্তন আৰু সাৰ্বজনীনকৰনৰ সমাপ্তি ঘটিছিল। ইয়েই কয় যে ৰাষ্ট্ৰসমূহে আদৰ্শৰ পাছত দৌৰাৰ পৰিৱৰ্তে কেৱল ঔদ্যোগিক বিকাশৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া

উচিত। আদৰ্শক সকলো ৰোগৰ প্ৰতিকাৰ হিচাপে গণ্য কৰিব নালাগে।

কিন্তু ৰিচাৰ্ড টিটমাছ, চি. ৰাইট মিলছ, চি বি মেকফাৰছন আদিৰ দৰে লেখকসকলে আদৰ্শৰ অৱসান বিতৰ্কক সমৰ্থন কৰা নাই। তেওঁলোকে এই তত্ত্বক তীব্ৰ সমালোচনা কৰিছিল। মানুহ আৰু ৰাজনৈতিক ধাৰনাৰ ক্ষেত্ৰত তেওঁলোকে যিমান দূৰ সম্ভৱ আদৰ্শ তত্ত্বৰ অৱসানৰ কোনো প্ৰাসংগিকতা বিচাৰি পোৱা নাছিল। মিল্‌ছৰ মতে, আদৰ্শই হৈছে একমাত্ৰ পথ যাৰ জৰিয়তে সমাজবিজ্ঞানীসকলে প্ৰতিষ্ঠিত সামাজিক গাঁথনিক ন্যায়সংগত কৰে। তেওঁ কৈছিল যে আদৰ্শ তত্ত্বৰ অৱসানৰ প্ৰবক্তাসকলৰ কেৱল স্থিতি বজাই ৰখাৰ উদ্দেশ্য আছে। টিটমাছে কৈছিল আদৰ্শতত্ত্বৰ অৱসানৰ উপস্থাপকসকলে পুঁজিবাদী ব্যৱস্থাৰ সমস্যাসমূহ উপেক্ষা কৰিছিল যিবোৰ হৈছে অব্যৱস্থাপনা বা অসংগঠিততা, বঞ্চনা, অৰ্থৱৈতি শক্তি বা ক্ষমতাৰ একচেটীয়া কেন্দ্ৰীভূতকৰন ইত্যাদিবোৰ। মেকফাৰচনে এইটোও লক্ষ্য কৰিছিল যে আদৰ্শৰ অৱসানৰ প্ৰবক্তাসকলে সমান বিতৰনৰ দৰে বজাৰ অৰ্থনীতিৰ সমস্যা সমাধানৰ নিষ্ফল প্ৰয়াস কৰিছিল।

এনেদৰে আদৰ্শৰ অৱসান প্ৰসংগ সমালোচনাৰ বিষয় হৈ পৰিছে। বাস্তৱিকতে, এইটো কোৱা হৈছে যে আদৰ্শৰ অৱসান তত্ত্বই তত্ত্ব আৰু অনুশীলন দুয়োটাতে উদাৰ-গনতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাৰ সৰ্ব্বোৰ্চ্চতা প্ৰমান কৰিব বিচাৰে। তদুপৰি ১৯৮৯ আৰু ১৯৯১ চনত সমাজবাদৰ পতনে আদৰ্শৰ অৱসান নুবুজায়। কিয়নো ই মানবীয় দোষৰ ফল হ'ব পাৰে। আকৌ বহুতো মানৱ সমস্যা সমাধান কৰিবলৈ বিভিন্ন মতাদৰ্শৰ পৰা প্ৰাসংগিক ধাৰণা লোৱা হ'ব পাৰে। এই সন্দৰ্ভত, এইটো উল্লেখ কৰিব পাৰি যে উদাৰতাবাদ, মাৰ্ক্সবাদ, সমাজবাদ, গান্ধীবাদ, ফেচিজিমৰ দৰে আদৰ্শ হৈছে কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ মতাদৰ্শ যি আজিও ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ আৰু নীতি নিৰ্ধাৰনত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৪ ঃ "The End of History" পত্ৰখনৰ লেখক কোন?

.....

প্ৰশ্ন ৫ ঃ আদৰ্শৰ অৱসানৰ প্ৰসংগত ডব্লিউ ডব্লিউ ৰোষ্টোৱৰ দৃষ্টিভংগী চমুকৈ লিখক।

.....

.....

প্ৰশ্ন ৬ ঃ আদৰ্শৰ অৱসান প্ৰসংগত সমালোচনা কৰা দুগৰাকী পণ্ডিতৰ নাম উল্লেখ কৰক।

.....

.....

১০.৭ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- এক আদৰ্শই এটা নিৰ্দিষ্ট দৃষ্টিকোনৰ ওপৰত আধাৰিত ধাৰনাৰ এক সংহতিক বুজায়। এটা আদৰ্শই নৈতিক আচৰন বিধি, উদ্দেশ্য বা অভিমানৰ জ্ঞান বা অনুভূতি, কাৰ্যৰ বাবে এক আঁচনি প্ৰদান কৰিবলৈ বিচৰা এটা তত্ত্ব গঢ়ি তোলে। আদৰ্শগত বিবেচনা আৰু সেইবোৰৰ কাৰ্যকৰী ৰূপায়নে প্ৰায়ে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ মেৰুদণ্ড গঠন কৰে।
- আদৰ্শই ৰাষ্ট্ৰৰ স্বাৰ্থ আৰু উদ্দেশ্যৰ বাছনিক যথেষ্ট প্ৰভৱিত কৰে আৰু লগতে লক্ষ্যবোৰ সুৰক্ষিত কৰাৰ উপায় প্ৰদান কৰে। দৰাচলতে, ৰাষ্ট্ৰই ইয়াৰ কাৰ্য আৰু নীতিসমূহ ব্যাখ্যা আৰু ন্যায়সংগত কৰিবলৈ বিভিন্ন মতাদৰ্শ আৰু ইয়াৰ নীতি সমূহ ব্যৱহাৰ কৰে।
- বিশ্বৰ কেইটামান গুৰুত্বপূৰ্ণ আদৰ্শ হ'ল— উদাৰতাবাদ, একনায়কত্ববাদ, মাৰ্ক্সবাদ, শান্তিৰ আদৰ্শ আদি।
- আদৰ্শ হৈছে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত এখন ৰাষ্ট্ৰৰ আচৰনৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান। আদৰ্শই বৈদেশিক নীতি নিৰ্ধাৰন আৰু ৰূপায়নৰ প্ৰক্ৰিয়াক যথেষ্ট পৰিমানে প্ৰভাৱিত কৰে। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত আদৰ্শৰ ভূমিকা অতি গভীৰ।
- আদৰ্শৰ প্ৰাসংগিকতাৰ সন্দৰ্ভত পশ্চিমীয়া উদাৰ-গনতান্ত্ৰিক দেশসমূহে ঘোষণা কৰিছিল যে মুক্ত সমাজত আদৰ্শৰ কোনো ভূমিকা আৰু স্থান নাই আৰু ই কেৱল একনায়কত্ববাদ আৰু আধিপত্যবাদৰ এক সঁজুলি। দৰাচলতে এই দেশবোৰে ঘোষনা কৰিছিল যে আদৰ্শৰ যুগৰ সমাপ্তি ঘটিছে।
- যি কি নহওক আদৰ্শৰ অৱসান প্ৰসংগ সমালোচনাৰ বিষয় হৈ পৰিছে। বাস্তৱিকতে এইটো কোৱা হৈছে যে আদৰ্শৰ অৱসান তত্ত্বই তত্ত্ব আৰু অনুশীলন দুয়োটাতে উদাৰ গনতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাৰ সৰ্ব্বোচ্চতা প্ৰমান কৰিব বিচাৰে। আকৌ মানৱৰ বহু সমস্যা সমাধানৰ বাবে বিভিন্ন আদৰ্শৰ পৰা প্ৰাসংগিক ধাৰনা ল'ব পাৰে। এই সন্দৰ্ভত, এইটো উল্লেখ কৰিব পাৰি যে উদাৰতাবাদ, সমাজবাদ, গান্ধীবাদৰ দৰে মতাদৰ্শ হৈছে কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ মতাদৰ্শ যি আজিও ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ নীতি নিৰ্ধাৰনত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। এইটোও যুক্তি দিয়া হয় যে আন্তৰ্জাতিক ৰাজনীতিত সদায় বৈদেশিক আৰু সামৰিক নীতিৰ প্ৰতি বিভিন্ন আদৰ্শগত দৃষ্টিভংগী থাকিব। সেই অনুসৰি, ৰাষ্ট্ৰসমূহে আনৰ লগত তেওঁলোকৰ সম্পৰ্ক আদৰ্শৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত মিলাই আৰু সৰলৰৈখিক কৰি ৰাখিব।

১০.৮ অধিক জানিবলৈ

1) Asirvatham, Eddy and Misra, K. K. (2003). Political Theory. New Delhi: S. Chand & Company Ltd.

2) Chander, Prakash & Arora, Prem. (2015). Comparative Politics and International Relations. New Delhi: Cosmos Bookhive (P) Ltd.

3) Ghosh, Peu. (2013). International Relations. New Delhi: PHI Learning Pvt. Ltd.

4) Heywood, Andrew. (2003). Political Ideologies- An Introduction. New York: Palgrave Macmillan.

5) Johari, J. C. (1982). Comparative Politics. New Delhi: Sterling Publishers Pvt. Ltd.

6) Malhotra,Vinay Kumar. (2006). International Relations. New Delhi:Anmol Publications Pvt.Ltd.

7) Singhal, S. C. (2006). International Politics. Agra: Lakshmi Narain Agarwal Publication.

১০.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন নং ১ উত্তৰ ঃ এক আদৰ্শই এটা নিৰ্দিষ্ট দৃষ্টিকোনৰ ওপৰত আধাৰিত ধাৰনাৰ এক সংহতিক বুজায়। এটা আদৰ্শই নৈতিক আচৰন বিধি, উদ্দেশ্য বা অভিযানৰ জ্ঞান বা অনুভূতি কাৰ্যৰ বাবে এক আঁচনি প্ৰদান কৰিবলৈ বিচৰা এটা তত্ত্ব গঢ়ি তোলে। আদৰ্শগত বিবেচনা আৰু সেইবোৰৰ কাৰ্যকৰী ৰূপায়নে প্ৰায়ে এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ মেৰুদণ্ড গঢ়ি তোলে।

প্ৰশ্ন নং ২ উত্তৰ ঃ (ক) মানৱ সভ্যতাৰ বিভিন্ন স্তৰত দুটা প্ৰধান শ্ৰেণী থাকে। য'ত এটা হৈছে শোষক আৰু আনটো হৈছে শোষিত শ্ৰেণী।

(খ) পুঁজিবাদী স্তৰত দুটা প্ৰধান শ্ৰেণী থাকে। পুঁজিপতি আৰু সৰ্বহাৰা।

প্ৰশ্ন নং ৩ উত্তৰ ঃ উদাৰতাবাদৰ আদৰ্শক এনে এক ধাৰণা হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিব পাৰি যি ব্যক্তিৰ স্বাধীনতাৰ ওপৰত আধাৰিত। ব্যক্তিৰ মৰ্যাদা স্থায়ী আৰু কৰ্তৃপক্ষৰ দ্বাৰা ব্যক্তি স্বাধীনতা ক্ষুণ্ণ কৰা বা হস্তক্ষেপ কৰাৰ যিকোনো প্ৰচেষ্টাক অযুক্তিকৰ হস্তক্ষেপ

বুলি গন্য কৰা হয়। এই আদৰ্শত ব্যক্তিজনক সৰ্ব্বোচ্চ বুলি গন্য কৰা হয় আৰু তেওঁৰ প্ৰতিভাৰ সৰ্বাধিক বিকাশৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়। ই মুক্ত প্ৰতিযোগিতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে আৰু ব্যক্তিজনৰ কল্যানেই হৈছে মূল চিন্তাৰ বিষয়। উদাৰতাবাদক এনেদৰে আন্তৰ্জাতিকতাৰ সৈতে চিনাক্ত চিহ্নিত কৰা হয়, যি সংঘাতৰ শান্তিপূৰ্ণ সমাধান, বিশ্ব-ভাতৃত্ববোধ, অনাক্ৰমন, শান্তিপূৰ্ণ সহাৱস্থান আৰু আন ৰাষ্ট্ৰৰ আভ্যন্তৰীন বিষয়ত হস্তক্ষেপ নকৰাত বিশ্বাস কৰে।

প্ৰশ্ন নং ৪ উত্তৰ ঃ ফ্ৰান্সিছ ফুকুয়ামা।

প্ৰশ্ন নং ৫ উত্তৰ ঃ ডব্লিউ ডব্লিউ ৰোষ্ট'ৰেও তেওঁৰ ৰচনা "The Stages of Economic Growth : A Non-Communist Manifesto" (১৯৬০)ত উল্লেখ কৰিছিল যে বিদ্ধিন্ন দেশত অৰ্থনৈতিক উন্নয়নত বা বিকাশৰ গতিপথত নিৰ্ধাৰনত ৰাজনৈতিক আদৰ্শই কোনো ভূমিকা পালন নকৰে। তেওঁ বিশ্বাস কৰে যে আদৰ্শগত পাৰ্থক্য থাকিলেও সকলো সমাজৰ লাগিলে এছিয়াৰে হওক বা লেটিন আমেৰিকা বা পশ্চিমীয়া সমাজতে হওক বৃদ্ধি আৰু বিকাশ একে স্তৰৰ মাজেৰেই পাৰ হৈ যায়। জে. কে. গালব্রেথেও আদৰ্শৰ অৱসান তত্ত্ব বিশ্বাস কৰিছিল। তেওঁ ১৯৬৭ চনত প্ৰকাশিত তেওঁৰ ৰচনা "The New Industrical State"ত অতি স্পষ্টভাৱে কৈছিল যে সকলো ঔদ্যোগিক দেশে বিভিন্ন আদৰ্শ গ্ৰহন কৰিলেও একধৰনৰ উন্নয়ন প্ৰক্ৰিয়া অনুসৰন কৰে আৰু কেন্দ্ৰীয়কৰণ, প্ৰযুক্তিগত বিকাশ, পেছাদাৰিত্ব আদি একেধৰনৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ আছে। এখন দেশৰ প্ৰযুক্তি অৰ্থনৈতিক গাঁথনি গঢ়ি তোলাত ৰাজনৈতিক আদৰ্শৰ কোনো ভূমিকা নাই। উদাহৰণস্বৰূপে, আমেৰিকা আৰু ৰাছিয়া যথাক্ৰমে পুঁজিবাদ আৰু সাম্যবাদ দুটা ভিন্ন আদৰ্শ মানি চলে যদিও বৈশিষ্ট্যসমূহ একেই।

প্ৰশ্ন নং ৫ উত্তৰ ঃ চি. ৰাইট মিল্‌ছ, চি. বি. মেকফাৰছন।

১০.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ আদৰ্শৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ একনায়কত্ববাদী আদৰ্শৰ বিষয়ে এক চমুটোকা লিখক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত আদৰ্শৰ প্ৰভাৱ বিচাৰ কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ আদৰ্শ আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ মাজৰ সম্বন্ধ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ 'আদৰ্শৰ অৱদান' বিতৰ্কৰ আলোচনা আগবঢ়াওক।

****

অধ্যায় ১১ ঃ কূটনীতি

অধ্যায় গাঁথনি

১১.১ উদ্দেশ্য

১১.২ পৰিচয়

১১.৩ কূটনীতিৰ অর্থ

১১.৪ কূটনীতিৰ বিকাশ

১১.৫ কূটনীতিৰ কার্যাৱলী

১১.৬ কূটনীতিৰ প্রকাৰ

১১.৭ পু�ৰণি কূটনীতি বনাম নতুন কূটনীতি

১১.৮ কূটনীতিৰ অৱনতি

১১.৮.১ কূটনীতিৰ ভৱিষ্যত

১১.৯ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি শিকিলোঁ

১১.১০ অধিক জানিবলৈ

১১.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ন

১১.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টো পঢ়াৰ পাছত আপুনি—

- কূটনীতিৰ অর্থ আৰু প্রকাৰবোৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- কূটনীতিৰ বিকাশৰ বিশদ বিৱৰণ দিব পৰিব
- কূটনীতিৰ প্রাসংগিকতাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব ।

১১.২ পৰিচয়

আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতি মূলতঃ বিশ্বৰ বিভিন্ন দেশৰ মাজত সম্পর্ক স্থাপনৰ সৈতে জড়িত। কূটনীতি হৈছে এনে এক প্রক্রিয়া যাৰ দ্বাৰা দেশসমূহৰ মাজত সম্পর্ক স্থাপন আৰু স্বীকৃতি দিয়া হয়। এখন দেশে কূটনীতিবিদ সকলৰ জৰিয়তে আন দেশৰ সৈতে কূটনৈতিক সম্পর্ক বজাই ৰাখে। অন্য অর্থত ক'বলৈ গ'লে কূটনীতি হৈছে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্ক স্থাপন আৰু পৰিচালনাৰ মাধ্যম। এই অধ্যায়ত আমি কূটনীতিৰ বিভিন্ন দিশৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

১১.৩ কূটনীতিৰ অর্থ

আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কৰ অধ্যয়নত কূটনীতি এক গুৰুত্বপূর্ণ বিষয়। কূটনীতি হৈছে এনে

এক মাধ্যম যাৰ দ্বাৰা ৰাষ্ট্ৰ সমূহে আন ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে তেওঁলোকৰ সম্পৰ্ক বিকশিত কৰে। কূটনীতি হৈছে এক মৌলিক মাধ্যম, যাৰ জৰিয়তে দেশ এখনে নিজৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ সুৰক্ষিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। বৈদেশিক নীতি সদায় নিজৰ স্বাৰ্থত এই ৰাষ্ট্ৰৰ কূটনীতিৰ ফলপ্ৰসূ কাৰ্যকলাপৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। বৈদেশিক নীতিৰ সিদ্ধান্তসমূহ কূটনীতিৰ জৰিয়তে ৰূপায়ণ আৰু সংযোগ স্থাপন কৰা হয়। দেশ সমূহৰ মাজৰ ক্ষমতাৰ সংগ্ৰামত, কূটনীতিয়ে ক্ষমতা ব্যৱস্থাপনাৰ এক মাধ্যম আৰু যোগাযোগৰ জৰিয়তে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় শান্তি সুৰক্ষিত কৰাৰ এক আহিলা হিচাপে কাম কৰে।

কেতিয়াবা কূটনীতি শব্দটো নেতিবাচক অৰ্থত ব্যাখ্যা কৰা হয়, যেনে "ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থত মিছা কোৱাৰ কলা" বা "আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত প্ৰৱঞ্চনা আৰু দ্বৈততাৰ সঁজুলি"। কিন্তু কূটনীতি শব্দটোৰ এই বাখ্যাবোৰে সত্যটি দাঙি ধৰা নাই। কূটনীতি প্ৰকৃততে বৈদেশিক আলোচনা আৰু সম্পৰ্ক পৰিচালনা কৰাৰ কলা । কূটনীতিৰ কেইটামান গুৰুত্বপূৰ্ণ সংজ্ঞা তলত দিয়া ধৰণৰ—

- পেডেল ফৰ্ড আৰু লিংকনৰ মতে, "কূটনীতি হৈছে প্ৰতিনিধিত্ব আৰু আলোচনাৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ যা দ্বাৰা ৰাষ্ট্ৰ সমূহে শান্তিৰ সময়ত পৰস্পৰাগতভাবে ইখনে আনখনৰ সৈতে ব্যৱহাৰ কৰে।" (According to Padelford and Lincoln, "Diplomacy is the process of representation and negotiation by which states customarily deal with one another in times of peace.")
- ছাৰ আৰ্নেষ্ট চেটোৰ মতে, "কূটনীতি হৈছে স্বাধীন ৰাষ্ট্ৰৰ চৰকাৰ মাজত চৰকাৰী সম্পৰ্ক পৰিচালনাৰ বাবে বুদ্ধিমত্তা আৰু কৌশলৰ প্ৰয়োগ।" (According to Sir Ernest Satow, "Diplomacy is the application of intelligence and tact to the conduct of official relations between governments of independent states.")
- কে. এম. পানীকাৰৰ মতে, "কূটনীতি হৈছে আন দেশৰ সৈতে স্থাপন কৰা সম্পৰ্কত নিজৰ স্বাৰ্থ আগবঢ়াই নিয়াৰ কলা।" (According to K. M. Panikar, "Diplomacy is the art of forwarding one's interests in relation to other countries.")
- হে�ৰল্ড নিকলছনৰ মতে, "কূটনীতি হৈছে আলোচনাৰ জৰিয়তে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ ব্যৱস্থাপনা; যি পদ্ধতিৰ দ্বাৰা এই সম্পৰ্কবোৰ ৰাষ্ট্ৰদূত আৰু ৰাষ্ট্ৰদূতসকলৰ দ্বাৰা সমন্বয় আৰু পৰিচালনা কৰা হয়ঃ কূটনীতিবিদসকলৰ ব্যৱসায় বা কলা।" (According to Harold Nicholson, "Diplomacy is the management of international relations by means of negotiationsÊ, the method by which these relations are adjusted and managed by ambassadors and envoysÊ. the business or art of the diplomats.)
- হান্স জে. মৰগেনথ'ৰ মতে, "কূটনীতি হৈছে শান্তিপূৰ্ণ উপায়েৰে ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ প্ৰচাৰ।" (According to Hans J. Morgenthau, "Diplomacy is the promotion of the national interest by peaceful means.")

ওপৰোক্ত সংজ্ঞাবোৰৰ পৰা আমি ক'ব পাৰো যে কূটনীতিৰ অর্থ হৈছে আলোচনা আৰু আন ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে সম্পর্ক পৰিচালনাৰ জৰিয়তে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পর্কত ৰাষ্ট্ৰীয় স্বার্থৰ প্রচাৰ। কূটনীতিৰ সকলো সংজ্ঞাৰ বুজাপৰাৰ পৰা আমি কূটনীতিৰ নিম্নলিখিত বৈশিষ্ট্যসমূহ বিচাৰি উলিয়াব পাৰোঁ।

- কূটনীতি প্রতাৰণাৰ কলা নহয়, অথবা মিছা বা প্রচাৰও নহয়, আনকি অনৈতিকও নহয়।
- কূটনীতি হৈছে সম্পর্ক পৰিচালনাৰ এক স্বাভাৱিক মাধ্যম। ইয়াত ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত সম্পর্ক পৰিচালনাৰ কৌশল আৰু প্রক্রিয়া অন্তর্ভুক্ত থাকে।
- কূটনীতিৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত আৰু নির্দিষ্ট ৰাষ্ট্ৰীয় স্বার্থৰ লক্ষ্যসমূহ সুৰক্ষিত কৰা। কূটনীতিৰ সফলতা আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পর্কত ৰাষ্ট্ৰীয় স্বার্থ পূৰণৰ দিশত লাভ কৰা সফলতাৰ ভিত্তিত নির্ধাৰণ কৰা হয়।
- কূটনীতিৰ সমগ্র বিশ্বৰ বিদেশী কার্যালয়, দূতাবাস, কনস্যুলেট আৰু বিশেষ অভিযানৰ নেটৱর্কৰ জৰিয়তে অনুশীলন কৰা হয়। ই সদায় নির্দিষ্ট আৰু স্থায়ী প্রক্রিয়া আৰু প্রট'কল অনুসৰি কাম কৰে।
- কূটনীতি মূলতঃ দ্বিপাক্ষিক চৰিত্রৰ। অৱশ্যে, সমসাময়িক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পর্কত, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সন্মিলন, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংস্থা আৰু আঞ্চলিক আলোচনাৰ বিকাশৰ বাবে ই বহুত্ববাদী হৈ পৰিছে।
- কূটনীতি হৈছে এক অবিৰত প্রক্রিয়া। যুদ্ধ আৰু শান্তি দুয়োটা পৰিস্থিতিতে ই অব্যাহত আছে। অৱশ্যে, কূটনীতিৰ অস্তিত্বৰ বাবে ৰাজ্যসমূহৰ মাজত সহযোগিতা এক প্রয়োজনীয় পূর্বচর্ত।

ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত পাৰস্পৰিক নির্ভৰশীলতা হৈছে সমসাময়িক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পর্কৰ মৌলিক বৈশিষ্ট্য। প্রতিখন ৰাষ্ট্ৰই কেৱল নিজৰ শান্তি আৰু নিৰাপত্তাৰ বাবেই নহয়, অর্থনৈতিক, বাণিজ্যিক আৰু ঔদ্যোগিক প্রয়োজনীয়তা পূৰণৰ বাবেও আনৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। কূটনীতিয়ে ৰাষ্ট্ৰসমূহক ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত নিৰাপত্তাৰ লগতে অর্থনৈতিক, বাণিজ্যিক, বাণিজ্যিক আৰু ঔদ্যোগিক সম্পর্ক স্থাপনত সহায় কৰে। এখন ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ সফলতাৰ দিশত ফলপ্রসূ কূটনীতিয়ে যথেষ্ট অৰিহণা যোগায়।

১১.৪ কূটনীতিৰ বিকাশ

সংগঠিত কূটনীতিৰ উৎপত্তি প্রাচীন গ্রীচৰ নগৰ ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ সময়ৰ পৰাই অনুমান পাব পাৰি যেতিয়া গ্রীক নগৰ ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত বিশেষ অভিযানসমূহ সঘনাই চলিছিল। তাৰ পিছত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইনৰ বিকাশত গুৰুত্বপূর্ণ অৱদান আগবঢ়োৱা ৰোমানসকলেও কূটনীতিৰ বিকাশত যথেষ্ট অৰিহণা যোগাইছিল। বিশেষকৈ পূব ৰোমান সাম্রাজ্যত, কূটনৈতিক পদ্ধতিবোৰ অতি উৎসাহেৰে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। পূব সাম্রাজ্যৰ প্রতিনিধিসকল দক্ষ কূটনীতিবিদ আৰু প্রশিক্ষিত

পর্যবেক্ষক হৈ পৰিছিল আৰু এনেদৰে সঠিক পর্যবেক্ষণ আৰু প্রতিবেদনৰ লগতে প্রতিনিধিত্ব অন্তর্ভুক্ত কৰিবলৈ কূটনীতিৰ অনুশীলন সম্প্রসাৰিত কৰিছিল। মধ্যযুগত, ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা অষ্টাদশ শতিকাৰ শেষলৈকে, কূটনীতিৰ অর্থ আছিল আন্তঃৰাষ্ট্রীয় আলোচনাৰ কার্যৰ পৰিৱর্তে আর্কাইভৰ (archives) অধ্যয়ন আৰু সংৰক্ষণ।

মধ্যযুগত ইটালীত এক সংগঠিত বৃত্তি হিচাপে আধুনিক কূটনীতিৰ উদ্ভৱ হৈছিল। ১৪৫৫ চনত মিলানৰ ডিউকৰ দ্বাৰা জেনেভাত প্রথম জ্ঞাত স্থায়ী অভিযান (mission) স্থাপন কৰা হৈছিল। পৰৱর্তী শতিকাত ইটালীৰ নগৰ ৰাষ্ট্রসমূহে লণ্ডন, পেৰিছ আৰু পবিত্র ৰোমান সাম্রাজ্যৰ দৰবাৰত স্থায়ী দূতাবাস স্থাপন কৰিছিল। কিন্তু প্রায় তিনিশ বছৰ ধৰি এইটো এতিয়াও আদালতৰ কূটনীতি আছে।

সপ্তদশ শতিকাৰ ভিতৰত কূটনীতি স্থায়ী অভিযান, এক প্রতিষ্ঠিত বৃত্তি আৰু পা�ৰস্পৰিক সম্পর্কৰ এক সাধাৰণভাৱে গ্রহণযোগ্য পদ্ধতি হৈ পৰিছিল। ৱেষ্টফেলিয়াৰ শান্তিৰ পিছত (১৬৪৮, যেতিয়া জাতি-ৰাষ্ট্র ব্যৱস্থা প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছিল) এনে আহিলা অত্যাৱশ্যকীয় বুলি গণ্য কৰা হৈছিল। চতুর্থ লুইৰ আদালতত সকলো দেশৰ কূটনীতিবিদসকলে প্রতিনিধিত্ব কৰিছিল। আদালতৰ কূটনীতি ১৮ শতিকাত ইয়াৰ সোণালী যুগত প্রৱেশ কৰিছিল।

অষ্টাদশ শতিকাৰ ভিতৰত ঔদ্যোগিক বিপ্লৱ, আমেৰিকা আৰু ফৰাচী বিপ্লৱে কূটনীতিৰ এক নতুন যুগৰ সূচনা কৰিছিল। কূটনীতিৰ প্রক্রিয়াত জনমতে গুৰুত্ব লাভ কৰিছিল। ইয়াৰ কাৰণ আছিল ৰাজ্যসমূহত গণতান্ত্রিক ভাৱধাৰাৰ বিকাশ। তথাপিও, কূটনৈতিক বৃত্তি কেৱল অভিজাতসকলৰ দ্বাৰাহে চলোৱা হৈছিল। কূটনৈতিক প্রক্রিয়াৰ এই গণতান্ত্রিকীকৰণৰ সৈতে কূটনীতি অধিক প্রামাণিক আৰু গ্রহণযোগ্য হৈ পৰিছিল। ভিয়েনাৰ কংগ্রেছে এই দিশত গুৰুত্বপূর্ণ অৱদান আগবঢ়াইছিল। ভিয়েনা কংগ্রেছে পদ্ধতিৰ কিছুমান নিয়ম নির্ধাৰণ কৰিছিল যিবোৰ এতিয়াও সাধাৰণতে পালন কৰা হয়।

১৯ শতিকাত কূটনীতিৰ প্রকৃতিৰ পৰিৱর্তনৰ বাবে ইয়াক আধুনিক কূটনীতি বা নতুন কূটনীতি বুলি অধিক পৰিচিত হৈছিল। এই পর্যায়ত কূটনীতিৰ পদ্ধতিবোৰ বহুতো আন্তঃৰাষ্ট্রীয় চুক্তিৰ দ্বাৰা সংজ্ঞায়িত কৰা হয় আৰু সাধাৰণ অনুসৰণ সংহিতাত পৰিণত হয়। হেৰল্ড নিকলছনে ১৯ আৰু ২০ শতিকাৰ তিনিটা বিকাশৰ প্রতি মনোযোগ আকর্ষণ কৰিছে যিয়ে কূটনীতিৰ তত্ত্ব আৰু অনুশীলনক যথেষ্ট প্রভাৱিত কৰিছিল। এইবোৰ হ'ল— (i) ৰাষ্ট্রসমূহৰ সম্প্রদায়ৰ বর্ধিত বোধ, (ii) জনমতৰ গুৰুত্বৰ বর্ধিত প্রশংসা আৰু (iii) যোগাযোগৰ দ্রুত বৃদ্ধি। নতুন কূটনীতি বহু ক্ষেত্রত কূটনীতিৰ পৰম্পৰাগত অনুশীলনৰ পৰা পৃথক। নতুন কূটনীতিৰ ক্ষেত্রত ৰাষ্ট্রদূতসকলৰ মর্যাদা এজন মহিমান্বিত ক্লার্ক (glorified clerk)লৈ হ্রাস হৈছে। কূটনীতিবিদসকলে কোনো স্বাধীনতা বা ব্যক্তিগত বিবেচনা উপভোগ নকৰে। আধুনিক বা নতুন কূটনীতিৰ ক্ষেত্রত, সন্মিলনৰ দ্বাৰা কূটনীতি অধিক জনপ্রিয় হৈ পৰিছে। বর্তমান যুগত কূটনৈতিক পদ্ধতিৰ পৰিৱর্তনৰ বাবে দায়ী মূল কাৰকসমূহ হ'ল ঃ (১) প্রযুক্তিগত উন্নতিৰ ফলত পৰিবহণ আৰু যোগাযোগৰ উন্নত মাধ্যম, (২) কেইবাটাও ৰাষ্ট্রৰ সন্মিলিত মন্ত্রীসভাৰ দৰে কাম কৰা মিত্রতা ব্যৱস্থাৰ বিকাশ, (৩)

বৈদেশিক বিষয়ত জনমতৰ বর্ধিত গুৰুত্ব, (৪) আন্তঃৰাষ্ট্রীয় ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্রত মহাশক্তিসমূহে পালন কৰা ভূমিকা। সংক্ষেপে ক'বলৈ গ'লে বর্তমান যুগত কূটনৈতিক পদ্ধতিত বহুতো পৰিৱর্তন ঘটিছে। পূর্বৰ যুগৰ তুলনাত বর্তমান যুগত কূটনীতি অধিক মুকলি আৰু গণতান্ত্রিক প্রকৃতিৰ। আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত কূটনৈতিক আলোচনা হৈছে মূল চালিকা শক্তি। ই অনাদিকালৰ পৰাই বিকশিত হৈ আহিছে আৰু ভৱিষ্যতেও হৈ থাকিব।

১১.৫ কূটনীতিৰ কার্যাৱলী

আন্ত: ৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত কূটনীতিয়ে এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। মুখ্যতঃ কূটনৈতিক আলোচনাৰ জৰিয়তে ৰাষ্ট্রসমূহে তেওঁলোকৰ বিবাদ সমাধান বা বিভিন্ন কৰিবলৈ বা বিভিন্ন আন্তঃৰাষ্ট্রীয় বিষয় আৰু সমস্যাৰ ওপৰত এক ঐক্যমতত উপনীত হবলৈ চেষ্টা কৰে। এক দক্ষ, প্রতিশ্রুতিবদ্ধ আৰু সুস্থ কূটনীতিৰ জৰিয়তে বৈদেশিক নীতি সফল হব পাৰে। এনেদৰে কূটনীতিয়ে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত কেইবাটাও কার্য্য সম্পাদন কৰে যিবোৰ তলত দিয়া ধৰণৰ।

- **প্রতিনিধিত্বমূলক কার্য্য ঃ** কূটনীতিৰ মূল কার্য্য হৈছে আন্তৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত আনুষ্ঠানিকভাৱে নিজৰ দেশক প্রতিনিধিত্ব কৰা। কূটনীতিবিদসকলে আন্তৰাষ্ট্রীয় মঞ্চত আন ৰাষ্ট্রৰ সৈতে সম্পর্কিত সকলো চৰকাৰী কার্যসূচী আৰু অনুষ্ঠানত নিজৰ ৰাষ্ট্র আৰু চৰকাৰক প্রতিনিধিত্ব কৰে। তেওঁ নিজৰ গৃহৰাষ্ট্র আৰু যি ৰাষ্ট্রত তেওঁ স্বীকৃতি লাভ কৰিছে, সেই দুয়ো ৰাষ্ট্রৰ মাজত যোগাযোগৰ চৰকাৰী সংযোগসুত্র হিচাপে কার্য্য কৰে। তেওঁৰ সকলো প্রতিনিধিত্ব চৰকাৰী আৰু আইনী প্রকৃতিৰ।
- **আলোচনা ঃ** কূটনীতি হৈছে আন্তৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত আলোচনা কৰাৰ আইনী আৰু আনুষ্ঠানিক মাধ্যম। যিয়ে আয়োজক দেশৰ বৈদেশিক মন্ত্রালয়ৰ মাজত বার্তা প্রেৰণৰ পদ্ধতি আৰু শৈলীয়ে আলোচনাৰ গতিপথক উল্লেখযোগ্যভাৱে প্রভাৱিত কৰে। মূলতঃ আলোচনাৰ জৰিয়তে এজন কূটনীতিবিদে ৰাষ্ট্রসমূহৰ মাজত উদ্ভৱ হোৱা বিভিন্ন সংঘাতমূলক বিষয় আৰু সমস্যাৰ ওপৰত চুক্তি আৰু আপোচ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।
- **প্রতিবেদন ঃ** প্রতিবেদনত আয়োজক দেশৰ ৰাজনৈতিক, অর্থনৈতিক, সামৰিক আৰু সামাজিক পৰিস্থিতিৰ পর্যবেক্ষণ আৰু কূটনীতিবিদজনৰ অনুসন্ধানসমূহ নিজৰ স্বদেশলৈ সঠিকভাৱে প্রেৰণ কৰা হয়। ৰাজনৈতিক প্রতিবেদনত আয়োজক দেশৰ ৰাজনীতি, বিভিন্ন ৰাজনৈতিক দলৰ ভূমিকা আৰু প্রভাৱৰ মূল্যায়ন সম্পর্কীয় তথ্য অন্তর্ভুক্ত থাকে। অর্থনৈতিক প্রতিবেদনত আয়োজক দেশৰ অর্থনীতি, বাণিজ্যিক সম্পর্ক, বিনিয়োগৰ সম্ভাৱনা আদি বিষয়ে সংগৃহীত তথ্য গৃহৰাষ্ট্রলৈ প্রেৰণ কৰা হয়। সামৰিক প্রতিবেদনত আয়োজক দেশৰ সামৰিক শক্তি, উদ্দেশ্য, সামর্থ্য, কৌশলগত গুৰুত্ব আদি বিষয়ে তথ্য অন্তর্ভুক্ত থাকে। সেয়েহে, কূটনীতি এটা দেশৰ বৈদেশিক নীতি নির্মাণত আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ সঁজুলি। কূটনৈতিক তথ্যসমূহে বৈদেশিক নীতি নির্ধাৰণৰ ক্ষেত্রত নীতি নির্ধাৰকসকলক মূল্যবান অন্তর্দৃষ্টি প্রদান কৰে।

- **ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ সুৰক্ষা ঃ** কূটনীতি সদায় নিজৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ সুৰক্ষা আৰু সংৰক্ষণৰ লক্ষ্যত কাৰ্য্য কৰে। কূটনীতিবিদসকলে বিভিন্ন বৈঠক, সমাবেশ, পুনর্মিলন আৰু সদিচ্ছাপূর্ণ যোগাযোগৰ জৰিয়তে অন্য দেশৰ সৈতে হোৱা অমিল আৰু মতভেদসমূহ আতৰকৰি কৰি ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ সুৰক্ষিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। তদুপৰি, তেওঁ নিজৰ গৃহৰাষ্ট্ৰৰ নাগৰিকসকলৰ স্বাৰ্থ আৰু সুৰক্ষাৰ বাবে আয়োজক দেশত তথা বিদেশত বাস কৰা নাগৰিকসকলৰ কল্যাণ নিশ্চিত কৰিবলৈও দায়িত্বশীল ভূমিকা পালন কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ হাৰল্ড নিকলছনে চিনাক্ত কৰা তিনিটা কাৰক উল্লেখ কৰক যিয়ে কূটনীতিৰ তত্ত্ব আৰু অনুশীলনক যথেষ্ট প্রভাৱিত কৰিছিল।

.....

.....

প্রশ্ন ২ ঃ কূটনীতিৰ যিকোনো দুটা বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন ৩ ঃ কূটনীতিৰ যিকোনো দুটা কার্যৰ বিষয়ে সংক্ষেপে লিখক।

.....

.....

১১.৬ কূটনীতিৰ প্রকাৰ

কূটনীতি আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পর্কত শেহতীয়া প্রথা নহয়। বিশ্বৰ বিভিন্ন প্রান্তত ৰাষ্ট্ৰৰ উত্থানৰ পৰাই ইয়াৰ উৎপত্তিৰ সন্ধান পোৱা যায়। ইয়াৰ উৎপত্তিৰ পৰা সমসাময়িক সময়লৈকে কূটনীতিৰ প্রকৃতি এক বৃহৎ পৰিৱর্তনৰ সম্মুখীন হৈছে। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পর্কৰ পণ্ডিত সকলে কূটনীতি মুলতঃ দুটা ভাগত বিভক্ত কৰিছে ঃ পুৰণি কূটনীতি আৰু আধুনিক বা নতুন কূটনীতি।

- **পুৰণি কূটনীতি ঃ** কূটনীতিৰ পৰম্পৰাগত ৰূপক পুৰণি কূটনীতি হিচাপে জনাজাত। পুৰণি কূটনীতিৰ বৈশিষ্ট্য সমূহ হ'ল—

  (ক) ইউৰোপীয় কূটনীতি (European Diplomacy) ঃ পুৰণি কূটনীতি মূলতঃ ইউৰোপতে সীমাবদ্ধ আছিল। এক সাম্রাজ্যবাদী মহাদেশ হোৱাৰ বাবে ইউৰোপ সকলো আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় কার্যকলাপৰ কেন্দ্র আছিল। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পর্ক বেছিভাগ ইউৰোপীয় দেশসমূহে নিয়ন্ত্রণ কৰিছিল। সেয়েহে কূটনীতিৰ প্রয়োগ ইউৰোপীয় দেশসমূহৰ মাজতে সীমাবদ্ধ আছিল।

(খ) অভিজাত (Aristocratic) ঃ পুৰণি কূটনীতি ক্ষেত্ৰত বিদেশী সম্পৰ্কৰ পৰিচালনা ৰজা বা শাসক আৰু তেওঁলোকৰ বিশ্বাসী ৰাষ্ট্ৰদূত সকলৰ বিশেষ অধিকাৰ হিচাপে গণ্য কৰা হৈছিল। কূটনীতিবিদ সকলক শাসক সকলে নিৰ্বাচন কৰিছিল। কূটনৈতিক কাৰ্য্যসমূহ পেছাদাৰী কূটনীতিবিদৰ এটা শ্ৰেণীৰদ্বাৰা পৰিচালিত হৈছিল যি আভিজাত্য আৰু শ্ৰেণী চেতনাৰ দ্বাৰা চিহ্নিত হৈছিল। সেয়েহে ই প্ৰকৃতিগতভাবে অভিজাত আছিল।

(গ) গোপনীয়তা (Secrecy) ঃ গোপনীয়তাক পুৰণি কূটনীতিৰ বৈশিষ্ট্য হিচাপে গণ্য কৰা হৈছিল। আলোচনাৰ ক্ষেত্ৰত গোপনীয়তাৰ লগতে এই আলোচনাসমূহৰ ফলাফলৰ গোপনীয়তাক কূটনীতিৰ এক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য বুলি গণ্য কৰা হৈছিল। কূটনীতিবিদ সকলে কেৱল আন দেশৰ তেওঁলোকৰ সমকক্ষসকলৰ সৈতেহে যোগাযোগ কৰে। গোপন উদ্যোগ, চুক্তি বা মিত্ৰতাৰ দিশে লৈ যোৱা গোপন আলোচনাক শান্তি ৰক্ষাৰ বাবে সম্পৰ্ক পৰিচালনাৰ আদৰ্শ উপায় হিচাপে গণ্য কৰা হৈছিল।

(ঘ) ৰাষ্ট্ৰদূত সকলৰ বাবে কাম কৰাৰ স্বাধীনতা ঃ পুৰণি কূটনীতিৰ ক্ষেত্ৰত কূটনীতিবিদসকলে সম্মতিপ্ৰাপ্ত নীতিৰ ভিতৰত আলোচনাত যথেষ্ট স্বাধীনতা উপভোগ কৰিছিল। নিৰন্তৰ যোগাযোগৰ মাধ্যমৰ অভাৱত ৰাজ্যসমূহে কূটনীতিবিদসকলক বিস্তৃত পৰিসৰৰ স্বাধীনতা আৰু ক্ষমতা প্ৰদান কৰাটো আৱশ্যক হৈ পৰিছিল। আনদেশত বাস কৰা কূটনীতিবিদসকলৰ সৈতে নিৰন্তৰ যোগাযোগ বজাই ৰাখিব নোৱাৰাৰ বাবে শাসক সকলে কূটনীতিবিদসকলক কাম কৰাৰ স্বাধীনতা দিয়াটো অত্যৱশ্যকীয় হৈ পৰিছিল।

- **নতুন কূটনীতি ঃ** পুৰনি কূটনীতি বিংশ শতিকাৰ মাজভাগলৈকে বৰ্তি আছিল। তাৰ পিছত আন্তঃ ৰাষ্ট্ৰীয় ব্যৱস্থাৰ পৰিৱৰ্তনৰ লগতে যোগাযোগৰ মাধ্যমৰ দ্ৰুত আৰু ব্যাপক বিকাশৰ বাবে ইয়াক সলনি কৰিবলগীয়া হৈছিল। কূটনৈতিক অনুশীলনৰ এই নতুন বিকাশক নতুন বা মুকলি কূটনীতি বুলি জনা পৈছিল।

কূটনীতিৰ পৰিবৰ্তন কিয়?

ওপৰত উল্লেখ কৰা অনুসৰি ২০ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে পৰম্পৰাগত কূটনীতিৰ ঠাইত নতুন ধৰণৰ কূটনীতিৰ সৃষ্টি হৈছিল। কূটনীতি প্ৰচলিত ৰাজনৈতিক দ্বাৰা যথেষ্ট প্ৰভাৱিত হয়। যেতিয়া ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা বেছিভাগ ৰাজতান্ত্ৰিক আৰু অভিজাততান্ত্ৰিক আছিল তেতিয়া পৰম্পৰাগত কূটনীতি প্ৰচলিত আছিল। ইয়াত জনসাধাৰণৰ বৈদেশিক বিষয়ত কোনো মতামত নাছিল। শাসক আৰু তেওঁৰ পেছাদাৰী কূটনীতিবিদসকলে কঠোৰ গোপনীয়তাত কূটনৈতিক আলোচনা সম্পন্ন কৰিছিল। অৱশ্যে বিংশ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে ইউৰোপৰ বেছিভাগ দেশৰ ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ পৰিৱৰ্তন ঘটিছিল। সম্পূৰ্ণ ৰাজতন্ত্ৰৰ ঠাইত সাংবিধানিক ৰাজতন্ত্ৰ আৰু গণতন্ত্ৰৰ

স্থাপন কৰা হৈছিল। চৰকাৰৰ কাম-কাজত অধিক অংশগ্রহণৰ ফলত জনসাধাৰণে নিজৰ দেশৰ বৈদেশিক নীতিৰ প্রতি উদ্বেগ অনুভৱ কৰিছিল। ফলস্বৰূপে কূটনীতিও গণতান্ত্রিক চৰিত্র গ্রহণ কৰিছিল। পণ্ডিত সকলে গণতান্ত্রিক কূটনীতিৰ বিকাশত তিনিটা মুখ্য কাৰক চিহ্নিত কৰিছে, উদাহৰণস্বৰূপে আন্তৰাষ্ট্রবাদৰ বর্ধিত বোধ, জনমতৰ গুৰুত্বৰ বর্ধিত প্রশংসা আৰু যোগাযোগৰ দ্রুত বৃদ্ধি। আন্তঃৰাষ্ট্রীয়তাৰ ভাৱনাৰ বৃদ্ধি হোৱাৰ লগে লগে ৰাষ্ট্রসমূহে নিজৰ ৰাষ্ট্রীয় স্বার্থৰ লগতে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় স্বার্থকো গুৰুত্ব দিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। তদুপৰি গণতান্ত্রিক শাসনৰ উত্থানৰ বাবে সকলো গুৰুত্বপূর্ণ কূটনৈতিক বিষয়ত জনসাধাৰণক বিশ্বাসত লোৱাটো বাঞ্ছনীয় বুলি অনুভৱ কৰা হৈছিল। যোগাযোগৰ আধুনিক মাধ্যমৰ বিকাশে কূটনীতিবিদ সকলক চৰকাৰৰ বৈদেশিক পৰিক্রমাৰ কার্যালয়ৰ ওপৰত অধিক নির্ভৰশীল কৰি তুলিছিল। এই পৰিবর্তন সমূহৰ বাবে কূটনীতিবিদসকলৰ ভূমিকা উল্লেযোগ্যভাবে সলনি হৈছিল।

নতুন কূটনীতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোঁতে কূটনীতিৰ বিভিন্ন দিশৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰি । উদাহৰণ আমি ট্রেক ১ আৰু ট্রেক ২ কূটনীতিৰ বিষয়ে উল্লেখ কলিব পাৰোঁ। ট্রেক ১ কূটনীতি চৰকাৰী কূটনীতি হিচাপেও জনাজাত। এই ধৰণৰ কূটনীতি ৰাষ্ট্রৰ পৰা ৰাষ্ট্র পর্যায়ৰ দৰে আনুষ্ঠানিক মাধ্যমৰ জৰিয়তে পৰিচালিত হয়। এই ধৰণৰ কূটনীতি কূটনীতিবিদ, উচ্চ পর্যায়ৰ চৰকাৰী বিষয়া ৰাষ্ট্র আৰু চৰকাৰৰ মুৰব্বীয়ে সম্পাদন কৰে। ট্রেক ১ কূটনীতি, এখন ৰাষ্ট্রৰ বৈদেশিক নীতিৰ প্রাথমিক শান্তি-প্রতিষ্ঠাকাৰী সঁজুলি হিচাপে গণ্য কৰা হয়। ট্রেক-২ কূটনীতিত বিভিন্ন দেশৰ ব্যক্তি আৰু গোটৰ মাজত অনানুষ্ঠানিক মত বিনিময় জড়িত হৈ থাকে । ট্রেক ২ কূটনীতিত সাংস্কৃতিক বিনিময়, ক্রীড়া আদিৰ দৰে বিভিন্ন দিশ অন্তর্ভুক্ত হৈ আছে। এই ধৰণৰ কূটনীতিয়ে জনসাধাৰণৰ দৃষ্টিভংগীৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা সম্ভাব্য সমাধানসমূহ অন্বেষণ কৰি সংঘাত সমাধান আৰু পৰিচালনা কৰিবলৈ চৰকাৰক পর্যাপ্ত সহায় আগবঢ়াব পাৰে।

নতুন বা মুকলি কূটনীতিৰ প্রকাৰ আৰু বৈশিষ্ট্যসমূহঃ— নতুন কূটনীতিৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ তলত উল্লেখ আছে—

১) **বৃহত্তৰ মুক্ততা ঃ** নতুন কূটনীতিৰ চৰিত্র মুকলি। চুক্তি বা মিএতা বা মীমাংসাত উপনীত হোৱাৰ লগে লগে কূটনৈতিক আলোচনাসমূহ ৰাজহুৱা কৰা হয়। আমেৰিকাৰ ৰাষ্ট্রপতি উইলছনে ১৮৯১ চনৰ ৪ জানুৱাৰীত কংগ্রেছক সম্বোধন কৰি মুকলি কূটনীতিৰ ওপৰত যথেষ্ট গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল আৰু শান্তি নিষ্পত্তিৰ আধাৰ হিচাপে চৌধ্যটা বিষয়ৰ পোষকতা কৰিছিল। সময়ৰ লগে লগে এই নীতিটো সার্বজনীনভাৱে গ্রহণযোগ্য হৈ পৰিছিল। ৰাষ্ট্রসংঘৰ চনদৰ ১০২ নং অনুচ্ছেদত উল্লেখ কৰা হৈছে যে, "বর্তমানৰ চনদ বলবৎ হোৱাৰ পিছত ৰাষ্ট্রসংঘৰ যিকোনো সদস্যই কৰা প্রতিটো চুক্তি আৰু আন্তঃৰাষ্ট্রীয় চুক্তি যিমান সোনকালে সম্ভৱ ,সচিবালয়ত পঞ্জীয়ন কৰা হ'ব আৰু ইয়াৰ দ্বাৰা প্রকাশ কৰা হ'ব। (The Article 102 of the UN charter provided that "every treaty and international agreements entered into by any member of the UNO after the present charter comes into force shall, as soon as possible, be

registered with the Secretariat and published by it.") ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ চনদৰ এই ব্যৱস্থাই গোপন চুক্তিৰ সমাপ্তি কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল।

মুকলি কূটনীতিৰ গুণ হ'ল যে এই ধৰণৰ কূটনীতিৰ ক্ষেত্ৰত চৰকাৰ আৰু কূটনৈতিক বিষয়া সকলে জনসাধাৰণৰ প্ৰতি অধিক দায়বদ্ধ হৈ থাকে যিহেতু সকলোৱে তেওঁলোকৰ স্থিতিৰ বিষয়ে জানিব পাৰিছিল। দ্বিতীয়তে, জনসাধাৰণে চৰকাৰৰ জনবিৰোধী কূটনৈতিক সিদ্ধান্তসমূহ সঠিক সময়ত প্ৰতিহত কৰিব পাৰে।

সমালোচকসকলে মুকলি বা গণতান্ত্ৰিক-কূটনীতিৰ কিছুমান অসুবিধাৰ কথাও আঙুলিয়াই দিছে। প্ৰথমতে তেওঁলোকৰ মতে, মুকলি কূটনীতিৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ কূটনৈতিক সিদ্ধান্ত লোৱাটো কঠিন কাৰণ জনসাধাৰণ এটা নিৰ্দিষ্ট পৰিস্থিতিত সিদ্ধান্তৰ গুৰুত্ব বুজিবলৈ সক্ষম নহয় । Palmar & Parkins এ যুক্তি দিছিল যে মুকলি কূটনীতি 'বজাৰ কূটনীতি' হিচাপে বিবেচনা কৰিব পাৰি। দ্বিতীয়তে এইটো দেখা গৈছে যে ৰাষ্ট্ৰীয় বিষয়সমূহৰ প্ৰতি গভীৰ আগ্ৰহ দেখুৱাই যদিও জনসাধাৰণে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বিষয় সমূহৰ প্ৰতি অধিক আগ্ৰহী নহয়। তদুপৰি সাধাৰণ মানুহে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত গুৰুত্বপূৰ্ণ কূটনৈতিক বিষয়বোৰ সঠিকভাৱে বুজিব নোৱাৰে। সেয়েহে সকলোৰে বাবে মুকলি কূটনৈতিক আলোচনা কৰাটো লাভজনক নহয়। তৃতীয়তে, ৰাষ্ট্ৰৰ নিৰাপত্তাৰ স্বাৰ্থৰ বাবে আন ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে কৰা সম্পৰ্কৰ কিছুমান বিষয় গোপনীয় ৰাখিব লাগে।

২)বহুপাক্ষিক বা সম্মিলন কূটনীতি ঃ নতুন কূটনীতিৰ আন এটা উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য হ'ল— বহুপাক্ষিক বা সম্মিলন কূটনীতিত অধিক গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা। যেতিয়া বহুপাক্ষিক সম্মিলনৰ জৰিয়তে কূটনৈতিক আলোচনা অনুষ্ঠিত হয়, তেতিয়া এনে ধৰণৰ কূটনৈতিক আলোচনাক সম্মিলন বা বহুপাক্ষিক কূটনীতি বুলি কোৱা হয়। এই ধৰণৰ কূটনৈতিক সম্মিলনত ৰাষ্ট্ৰৰ মুৰব্বী বা চৰকাৰৰ-মুৰব্বী বা শীৰ্ষ পৰ্যায়ৰ কূটনৈতিক বিষয়া সকলে অংশগ্ৰহণ কৰে। ৱেষ্টফেলিয়া সম্মিলন ১৬৪৮, ভিয়েনা সম্মিলন ১৮১৫, বাৰ্লিন সম্মিলন ১৮৮৪, হেগ সম্মিলন ১৮৯৯ আৰু ১৯০৭ (The Westphalia Conference 1648, Vienna Conference 1815, Berlin Conference 1884, Hague Convention 1899 and 1907) আদি হৈছে সম্মিলন বা বহুপাক্ষিক কূটনীতিৰ কিছুমান উদাহৰণ। এই নতুন পৰিবৰ্তন প্ৰয়োজনীয় হৈ পৰিছিল কাৰণ বৰ্তমান সময়ত সমস্যাবোৰে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় চৰিত্ৰ গ্ৰহণ কৰিছে আৰু বিশ্বব্যাপী প্ৰভাৱ পেলোৱাৰ প্ৰৱণতা বাঢ়িছে। সেয়েহে এই সমস্যাবোৰ সকলো ৰাষ্ট্ৰৰ সহযোগিতাৰ জৰিয়তে সমাধান কৰাটো জৰুৰী । যিহেতু এই ৰাষ্ট্ৰ সমূহে তেওঁলোকৰ প্ৰতিনিধি প্ৰেৰণ কৰিব পৰা কোনো আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আইন প্ৰণয়ণকাৰী সংস্থা নাই, সেয়েহে স্বাভাবিকভাৱেই তেওঁলোকে বহুপাক্ষিক কূটনৈতিক সম্মিলন অনুষ্ঠিত কৰিব লাগিব। এই সম্মিলনসমূহ চুক্তি সম্পন্ন কৰাৰ লগতে সাধাৰণ প্ৰকৃতিৰ চুক্তি আৰু আনুষ্ঠানিক সিদ্ধান্ত লোৱাৰ বাবে অনুষ্ঠিত কৰা হয়। নিঃসন্দেহে বিগত শতিকাবোৰতো বহুপাক্ষিক কূটনীতিৰ বিষয়ে জনা গৈছিল আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয়

সম্মিলনৰ বহুতো উদাহৰণ আছে। যক্সত কেইবাখনো ৰাষ্ট্রই অংশগ্রহণ কৰিছিল, কিন্তু বর্তমান শাতিকাতহে বহুপাক্ষিক-কূটনীতিয়ে যথেষ্ট শুৰুত্ব লাভ কৰিছে। প্রথম বিশ্ব যুদ্ধৰ পিছতে সম্মিলন কূটনীতি বা বহুপাক্ষিক কূটনীতিয়ে অধিক জনপ্রিয়তা লাভ কৰিছিল। সমসাময়িক বিশ্বত বহুপাক্ষিক কূটনীতিৰ পৰিচালনাৰ ক্ষেত্রত ৰাষ্ট্রসংঘই অধিক ফলপ্রসূ ভূমিকা পালন কৰে। বিভিন্ন সম্মিলন অনুষ্ঠিত কৰাৰ বাবে ৰাষ্ট্রসংঘৰ সচিবালয়ৰ ভিতৰত এটা বিশেষ বিভাগ গঠন কৰা হৈছে। বর্তমান সময়ত মানৰ জীৱনৰ সকলো ক্ষেত্রক সামৰি লোৱা আঞ্চলিক আৰু বৈশ্বিক উভয় পর্যায়তে সম্মিলন অনুষ্ঠিত হয় য'ত কূটনীতিবিদ, মন্ত্রী বা ৰাষ্ট্রসমূহৰ মুৰব্বীসকলে বিতর্কিত বিষয়বস্তু সমূহৰ ওপৰত চুক্তিবদ্ধ হ'বলৈ আলোচনা কৰে ।

২) **ব্যক্তিগত বা শীর্ষ সম্মিলন কূটনীতি ঃ** ১৯২১ চনত ব্রিটিছ প্রধানমন্ত্রী ছাৰ উইনটন চার্চিলে প্রথমবাৰৰ বাবে ব্যক্তিগত কূটনীতি শব্দটো উদ্ভাৱন কৰিছিল, যেতিয়া তেওঁ পশ্চিমীয়া দেশ আৰু ছোভিয়েট ইউনিয়নৰ চৰকাৰৰ মুৰব্বীসকলৰ এখন সম্মিলনৰ প্রস্তাৱ দিছিল। ইয়াৰ অর্থ হৈছে কূটনৈতিক আলোচনাত বৈদেশিক মন্ত্রী, প্রধানমন্ত্রী আৰু ৰাষ্ট্রপ্রধানসকলৰ প্রত্যক্ষ অংশ প্রহণ। ১৮১৫ চনত অনুষ্ঠিত হোৱা ভিয়েনা কংগ্রেছ, ১৯১৯ চনৰ পেৰিছ শান্তি সম্মিলন হৈছে ব্যক্তিগত বা শীর্ষ সন্মিলনৰ উল্লেখযোগ্য উদাহৰণ। বছৰ বছৰ ধৰি ব্যক্তিগত কূটনীতিৰ জনপ্রিয়তা বৃদ্ধি পাইছে আৰু সম্মিলন বৈঠকৰ সংখ্যা বৃদ্ধি পাইছে।

শীর্ষ পর্যায়ৰ কূটনীতিৰ মূল বৈশিষ্ট্য হ'ল—

(ক) সাধাৰণতে শীর্ষ পর্যায়ৰ কূটনীতিৰ ক্ষেত্রত ৰাষ্ট্রসমূহৰ মুৰব্বী সকলে আন দেশৰ প্রতিপক্ষৰ সৈতে পোনপটীয়া যোগাযোগ স্থাপন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

(খ) প্রায়ে ৰাষ্ট্রসমূহৰ মুৰব্বীসকলে আন দেশৰ নেতা সকলৰ সৈতে যোগাযোগ স্থাপন কৰিবলৈ তেওঁলোকৰ ব্যক্তিগত এজেণ্টসকলক নিয়োজিত কৰিছিল। উদাহৰণস্বৰূপে ৰাষ্ট্রপতি উইলছনে এই ধৰণৰ কূটনীতি পৰিচালনাৰ বাবে কর্ণেল হাউচ আৰু ৰাষ্ট্রপতি ৰুজভেল্ট হপকিন্সৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰিছিল।

শীর্ষ পর্যায়ৰ কূটনীতিৰ সমর্থকসকলে এই ধৰনৰ কূটনীতিৰ প্রশংসা কৰি যুক্তি দাঙি ধৰিছে যে শীর্ষ পর্যায়ৰ ৰাষ্ট্রমূৰব্বী সকলে আলোচনাত অংশগ্রহণ কৰে সেয়েহে তেওঁলোকে কোনো কর্তৃপক্ষৰ নির্দেশনাৰ বাবে অপেক্ষা কৰিব নালাগে, সেয়েহে যিকোনো বুজাপৰালৈ অহাটো সহজ। আনহাতে সমালোচকসকলে যুক্তি দাঙি ধৰিছে এখন ৰাজ্যৰ শীর্ষ পর্যায়ৰ নেতাসকলৰ মূল কাম হৈছে গঠন কৰা, কিন্তু আলোচনা কৰা নহয়। আলোচনাৰ কাম পেছাদাৰী কূটনীতিবিদসকলৰ ওপৰত এৰি দিব লাগে। তদুপৰি ব্যক্তিগত কূটনীতিৰ ক্ষেত্রত সূক্ষ্ম ব্যক্তিগত বিবেচনাবোৰেও ফলাফলক প্রভাম্বিত কৰিব পাৰে। ইয়াৰোপৰি চৰকাৰৰ মুৰব্বী গৰাকীৰ নেতৃত্বত হোৱা আলোচনা সমূহে ইতিবাচক কিছু ফলাফল আনিব নোৱাৰিলে চৰকাৰৰ বাবে বিপদৰ আশংকা থাকে। কূটনৈতিক সম্পর্কৰ এনে বিফলতাৰ চৰকাৰৰ জনমতত প্রভাৱ পেলাৱ পাৰে। সম্মিলনৰ কূটনীতিৰ সমালোচক সকলে উত্থাপন কৰা আন এটা বিষয় হ'ল যে শীর্ষ পর্যায়ৰ ৰাজনৈতিক

নেতাসকলক সঠিকভাৱে প্ৰশিক্ষণ দিয়া নহয় বা বৈদেশিক সম্পৰ্কৰ বিষয়ে প্ৰয়োজনীয় জ্ঞানৰ অভাৱ থাকিব পাৰে। তেনে ক্ষেত্ৰত পেছাদাৰী কূটনীতিবিদ সকলে এই কাৰ্য্যটো ভালদৰে চোৱাচিতা কৰিব পাৰে। সম্মিলন কূটনীতিৰ এই ত্ৰুটিবোৰ উপলব্ধি কৰি এই কূটনীতিৰ সমৰ্থক সকলে সম্মিলন পৰ্যায়ত বৈঠক অনুষ্ঠিত কৰাৰ আগতে ব্যাপক প্ৰস্তুতিৰ পক্ষপাটী। শীৰ্ষ পৰ্যায়ৰ বৈঠক কেবল তেতিয়াহে অনুষ্ঠিত হ'ব লাগে যদিহে পূৰ্বৰ আলোচনাবোৰে ইংগিত দিয়ে যে এখন চুক্তিৰ সম্ভৱনা আছে।

১১.৭ পু�ৰণি কূটনীতি বনাম নতুন কূটনীতি

পু�ৰণি আৰু নতুন কূটনীতিৰ বিষয়ে ওপৰত উল্লেখ কৰা আলোচনাৰ পৰা আমি এই দুই প্ৰকাৰৰ কূটনীতিৰ মাজত কিছু পাৰ্থক্য বিচাৰি পাব পাৰো । এইবোৰ হ'ল—

১) পুৰণি কূটনীতি মূলতঃ ইউৰোপীয় চৰিত্ৰৰ আছিল, যিটো কেৱল ইউৰোপীয় ৰাজনীতিৰ সৈতে জড়িত আছিল। আফ্ৰিকা আৰু এছিয়া তেতিয়াৰ কূটনীতিৰ ভিতৰত স্থান পোৱা নাছিল বা ইউৰোপীয় ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত আছিল আৰু । আনহাতে আধুনিক কূটনীতি বৃহৎ আৰু ক্ষুদ্ৰ দুয়োটা শক্তিৰ সৈতে সম্পৰ্কিত ,যদিও ক্ষুদ্ৰ শক্তিসমূহে কোনো গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন নকৰে।

২) পুৰণি কূটনীতিৰ অধীনত বিশ্ব শান্তি বজাই ৰখাৰ বাবে কেৱল মহান শক্তিহে দায়বদ্ধ আছিল। আনহাতে আজিৰ শান্তি হৈছে বৃহৎ শক্তিৰ লগতে সৰু শক্তিৰো চিন্তা।

৩) পৰম্পৰাগত কূটনীতি আছিল অভিজাত শ্ৰেণীৰ একচেটিয়া অধিকাৰ। আনহাতে নতুন কূটনীতি অসামৰিক কৰ্মচাৰীসকলৰ নিয়ন্ত্ৰণত আছে আৰু অভিজাত সকলৰ তুলনাত গণতান্ত্ৰিক দৃষ্টিভংগীৰ অধিকাৰী।

৪) পৰম্পৰাগত কূটনীতি গোপনীয় আছিল। সকলো আলোচনা গোপনে সম্পন্ন কৰা হৈছিল। নতুন কূটনীতি বিভিন্ন সম্মিলনৰ জৰিয়তে মুকলিভাৱে পৰিচালনা কৰা হয়, য'ত মুকলিভাৱে সিদ্ধান্ত লোৱা হয়।

৫) পুৰণি কূটনীতিৰ ক্ষেত্ৰত কূটনীতিবিদসকলে যথেষ্ট বিচক্ষণতা উপভোগ কৰিছিল। নতুন কূটনীতিয়ে প্ৰায় কূটনীতিবিদ সকলক মৰ্য্যদাপূৰ্ণ ক্লাৰ্কৰ (clerks) মৰ্যাদালৈ হ্ৰাস কৰিছে, যিসকলে বৈদেশিক কাৰ্যালয়ৰ পৰা অহা নিৰ্দেশনাবোৰ বিশ্বস্তভাবে পালন কৰিব বুলি আশা কৰা হয়।

১১.৮ কূটনীতিৰ অৱনতি

আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ পণ্ডিত সকলে যুক্তি দিছিল যে দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত কূটনীতিয়ে ইয়াৰ গুৰুত্ব হেৰুৱাই আহিছে। ই পূৰ্বতে পৰিবেশন কৰা দৰ্শনীয় ভূমিকাটো এতিয়া আৰু পৰিৱেশন নকৰে। কূটনীতিৰ অৱনতি ঘটাৰ কাৰণ সমূহ হল—

১) **যোগাযোগৰ বিকাশ ঃ** সমগ্ৰ বিশ্বই এতিয়া পৰিবহণ আৰু যোগাযোগৰ বিকাশৰ জৰিয়তে আন্তঃসংযোগ হৈ আছে। আজি এই পৃথিৱীৰ কোনো অংশই বিচ্ছিন্ন হৈ থকা নাই। এই দ্ৰুত যোগাযোগৰ সুবিধাসমূহৰ ফলত কূটনীতিৰ ভূমিকা সলনি হৈছে। বৰ্তমান ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত নিৰন্তৰ যোগাযোগ আছে। বৰ্তমান প্ৰযুক্তিগত বিকাশে চৰকাৰ সমূহক তেওঁলোকৰ কূটনীতিবিদ সকলৰ লগতে নিজৰ সমকক্ষৰ মাজত প্ৰত্যক্ষ আৰু অবিৰত যোগাযোগ বজাই ৰখাটো সম্ভব কৰি তুলিছে। এতিয়া চৰকাৰে যিকোনো বিষয়ত তাৎক্ষণিক ভাবে আলোচনা, প্ৰতিক্ৰিয়া গ্ৰহণ কৰিব পাৰে। এই যোগাযোগৰ বিকাশে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় আলোচনাৰ ক্ষেত্ৰত যথেষ্ট পৰিৱৰ্তন সাধন কৰিছে। বৈদেশিক সম্পৰ্কৰ এই পৰিৱৰ্তনৰ ফলত আধুনিক যুগত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত কূটনীতিবিদৰ ভূমিকা হ্ৰাস পাইছে। কূটনীতিবিদৰ ওপৰত চৰকাৰৰ নিৰ্ভৰশীলতা তীব্ৰভাৱে হ্ৰাস পাইছে।

২) **নতুন কূটনীতিৰ উদ্ভৱ ঃ** নতুন কূটনীতিৰ উদ্ভৱ, বিশেষকৈ সম্মিলন কূটনীতি, ব্যক্তিগত কূটনীতি আদিৰ ফলত কূটনীতিৰ অৱনতি ঘটিছে। গণতন্ত্ৰৰ জনপ্ৰিয়তা আৰু মুকলি আলোচনাৰ নিৰ্বাচনৰ ফলত পুৰনি কূটনীতিৰ সলনি হৈছে। । আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত মুকলি সম্মিলন, সম্মিলনৰ ব্যৱস্থাৰে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত কূটনীতিৰ ভূমিকাত বিৰোপ প্ৰভাৱ পেলাইছে। ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত সম্পৰ্কৰ আনুষ্ঠানিকীকৰণে কূটনৈতিক আভিযান আৰু কূটনীতিবিদৰ ভূমিকা হ্ৰাস কৰিছে। নতুন কূটনীতিয়ে গোপনীয়তা আৰু মুক্ততা, অনানুষ্ঠানিকতাৰ সৈতে আনুষ্ঠানিকতা, ব্যক্তিগত সম্পৰ্ক বৃদ্ধিৰ সৈতে অৱসৰ আৰু ব্যৱসায়ৰ সৈতে আলোচনাৰ মাজত এক মধ্যম পথ প্ৰদান কৰে আৰু সেয়েহে ই পৰম্পৰাগত কূটনৈতিক জনপ্ৰিয়তা হ্ৰাস কৰি তুলিছে।

৩) **বিশ্বদৃশ্যপটত মহাশক্তিৰ উত্থান ঃ** দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত দুটা মহাশক্তিৰ মাজত শক্তিৰ ৰাজনীতি উদাহৰণস্বৰূপে আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ আৰু ছোভিয়েট ইউনিয়নে সমগ্ৰ বিশ্বক আৱৰি ৰাখিছিল। দুয়োখন মহাশক্তি অতি সোনকালেই শীতল যুদ্ধত লিপ্ত হৈছিল। ইয়াৰ ফলত কূটনীতিৰ ক্ষেত্ৰত এক বৃহৎ প্ৰত্যাৱৰ্তন ঘটিছিল। এই সময়ছোৱাত কূটনীতিবিদসকলক আলোচনাত কোনো বিচক্ষনতা দিয়া হোৱা নাছিল। তেওঁলোকে কেৱল চৰকাৰৰ আদেশ অনুসৰি কাম কৰিব বুলি আশা কৰা হৈছিল। এইদৰে শীতল যুদ্ধৰ সময়ত কূটনীতি দ্বিমেৰুৰ ৰাজনীতিৰ বলী হৈছিল।

৪) **সমসাময়িক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ব্যবস্থাৰ প্ৰকৃতি ঃ** সমসাময়িক সময়ত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ প্ৰকৃতিয়ে কূটনীতিৰ বাবে বাধাৰ কাৰক হিচাপে কাম কৰিছিল। শীতল যুদ্ধৰ উপস্থিতি, দুটা মহাশক্তি, পাৰমাণবিক অস্ত্ৰ, ক্ষমতাৰ ভাৰসাম্যৰ সমাপ্তি, নতুন ৰাষ্ট্ৰৰ জন্ম ,মিত্ৰতা আৰু প্ৰতি মিত্ৰতা, ৰাষ্ট্ৰসংঘ আৰু অন্যান্য আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংস্থাৰ উত্থানে দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছৰ সময়ছোৱাত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ প্ৰকৃতি সলনি কৰিছিল। আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ এই গতিশীলতাই ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত সম্পৰ্ক পৰিচালনাৰ মাধ্যম হিচাপে কূটনীতিৰ ব্যৱহাৰ হ্ৰাস কৰিছে।

সেয়েহে, এইটো স্পষ্ট যে সমসাময়িক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত, কেইবাটাও কাৰকে প্ৰভাৱিত কৰিছে যাৰ ফলত আন্ত: ৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত কূটনীতিৰ অৱনতি ঘটিছে। দৰাচলতে দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছৰ সময়ছোৱাত কূটনীতিৰ ভূমিকা সলনি হোৱা দেখা যায়। আলোচনাৰ জৰিয়তে সংঘাত সমাধানৰ মাধ্যম হিচাপে ইয়াৰ জনপ্ৰিয়তা হ্ৰাস পাইছিল।

১১.৮১ কূটনীতিৰ ভৱিষ্যত

ওপৰৰ পৰা আমি দেখিলোঁ যে ২য় বিশ্বযুদ্ধৰ সময়ছোৱাত কূটনীতিৰ ভূমিকা সলনি হৈছে যাৰ ফলত ইয়াৰ অৱনতি ঘটিছে। কিন্তু কূটনীতি আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ সঁজুলি হিচাপে নাকচ কৰা হৈছে বুলি ধাৰণা কৰাটো ভুল। পৰিৱৰ্তিত পৰিস্থিতিত ইয়াৰ ভূমিকা সলনি কৰা হৈছে। এই পৰিৱৰ্তনৰ অর্থ এইটো নহয় যে ই এতিয়া অপ্ৰাসংগিক। ই এক নতুন ৰূপ লৈছে যাক এতিযা নতুন কূটনীতি বুলি কোৱা হয়। নতুন কূটনীতি ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ দ্বাৰা ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ সুৰক্ষিত কৰাৰ লগতে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় শান্তি বজাই ৰখাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উপায় হিচাপে গণ্য কৰা হয়। বৰ্তমানৰ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত, সম্মিলন কূটনীতি বা ব্যক্তিগত কূটনীতি ৰাষ্ট্ৰসমূহে তেওঁলোকৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ পূৰণ কৰিবলৈ ব্যাপকভাৱে ব্যবহাৰ কৰে। এইটোক ক'ব পাৰি যে যেতিয়ালৈকে যুদ্ধৰ সম্ভাৱনা আঁতৰ কৰা বা অন্ততঃ হ্ৰাস কৰাৰ প্ৰয়োজনীয়তা থাকে, সম্পৰ্ক পৰিচালনাৰ এক উপায় হিচাপে কূটনীতিৰ ওপৰত নির্ভৰশীলতা সকলো ৰাষ্ট্ৰই স্বীকাৰ কৰিবলৈ বাধ্য।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৪ ঃ পুৰনি কূটনীতিৰ যিকোনো দুটা বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন ৫ ঃ পুৰণি কূটনীতি আৰু নতুন কূটনীতিৰ মাজত দুটা পার্থক্য উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন ৬ ঃ ট্ৰেক-১ কূটনীতিৰ বিষয়ে সংক্ষেপে লিখক।

.....

.....

১১.৯ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- কূটনীতি হৈছে এনে এক মাধ্যম যাৰ দ্বাৰা ৰাষ্ট্ৰ সমূহে আন ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে তেওঁলোকৰ সম্পৰ্ক বিকশিত কৰে। কূটনীতি হৈছে এক মৌলিক মাধ্যম, যাৰ জৰিয়তে দেশ এখনে নিজৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থ সুৰক্ষিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। বৈদেশিক নীতি সদায় নিজৰ স্বাৰ্থত এই ৰাষ্ট্ৰৰ কূটনীতিৰ ফলপ্ৰসূ কাৰ্যকলাপৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।
- কূটনীতিৰ কিছুমান বৈশিষ্ট্য আছে, যেনে কূটনীতি প্ৰতাৰণাৰ কলা নহয়, অথবা মিছা বা প্ৰচাৰও নহয়, আনকি অনৈতিকও নহয়, কূটনীতি হৈছে সম্পৰ্ক পৰিচালনাৰ এক স্বাভাৱিক মাধ্যম। কূটনীতিৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে ৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক নীতিৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰিত আৰু নিৰ্দিষ্ট ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ লক্ষ্যসমূহ সুৰক্ষিত কৰা। কূটনীতিৰ সমগ্ৰ বিশ্বৰ বিদেশী কাৰ্যালয়, দূতাবাস, কনস্যুলেট আৰু বিশেষ অভিযানৰ নেটৱৰ্কৰ জৰিয়তে অনুশীলন কৰা হয়। কূটনীতি হৈছে এক অবিৰত প্ৰক্ৰিয়া।
- কূটনীতি বিভিন্ন পৰ্যায়ৰ মাজেৰে পাৰ হৈ বৰ্তমানৰ চৰিত্ৰ লাভ কৰিছে আৰু এই প্ৰক্ৰিয়াত কেইবাটাও কাৰকে অৰিহণা যোগাইছে।
- কূটনীতিবিদসকলৰ মুখ্য কামসমূহ হ'ল— আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত আনুষ্ঠানিকভাৱে দেশৰ প্ৰতিনিধিত্ব, আলোচনা, প্ৰতিবেদন, ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ সুৰক্ষা কৰা।
- আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ পণ্ডিতসকলে কূটনীতি মুখ্যতঃ দুটা ভাগত বিভক্ত কৰিছে— পুৰণি কূটনীতি আৰু আধুনিক বা নতুন কূটনীতি।
- পৰম্পৰাগত ৰূপত কূটনীতি পুৰণি কূটনীতি হিচাপে জনাজাত। পুৰণি কূটনীতিৰ মূল বৈশিষ্ট্যসমূহ হ'ল— পুৰণি কূটনীতি প্ৰাথমিকভাৱে ইউৰোপতে সীমাবদ্ধ আছিল, পুৰণি কূটনীতি প্ৰকৃতিগতভাৱে আভিজাত শ্ৰেণীৰ আছিল, গোপনীয়তাক পুৰণি কূটনীতিৰ বৈশিষ্ট্য হিচাপে গণ্য কৰা হৈছিল, পুৰণি কূটনীতিবিদসকলে সন্মতিপ্ৰাপ্ত নীতিৰ ভিতৰত আলোচনাত যথেষ্ট স্বাধীনতা উপভোগ কৰিছিল।
- পুৰণি কূটনীতি বিংশ শতিকাৰ মাজভাগলৈকে চলি আছিল। তাৰ পিছত, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ব্যৱস্থাৰ পৰিৱৰ্তনৰ লগতে যোগাযোগৰ দ্ৰুত আৰু ব্যাপক মাধ্যমৰ বিকাশৰ বাবে ইয়াক সলনি কৰিবলগীয়া হৈছিল। কূটনৈতিক অনুশীলনৰ এই নতুন বিকাশবোৰক নতুন বা মুকলি কূটনীতি বুলি জনা গৈছিল।
- নতুন কূটনীতিৰ চৰিত্ৰটো মুকলি। নতুন কূটনীতিৰ আন এটা উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য হৈছে যে বহুপাক্ষিক বা সন্মিলন কূটনীতিৰ সৈতে অধিক গুৰুত্ব সংযুক্ত কৰা হৈছে।
- পুৰণি কূটনীতি আৰু নতুন কূটনীতিৰ মাজত কিছুমান পাৰ্থক্য আছে।
- আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কৰ পণ্ডিতসকলে যুক্তি দিছিল যে দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত কূটনীতিয়ে

ইয়াৰ জীৱনীশক্তি হেৰুৱাই আহিছে। কূটনীতিৰ অৱনতিৰ কাৰকসমূহ হ'ল ঃ যোগাযোগৰ বিকাশ, নতুন কূটনীতিৰ উদ্ভৱ, বিশ্ব দৃশ্যপটত মহাশক্তিৰ উত্থান, সমসাময়িক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ব্যৱস্থাৰ পৰিৱৰ্তনশীল প্ৰকৃতি।

১১.১০ অধিক জানিবলৈ

১) Chander, Prakash & Arora, Prem. (2015). Comparative Politics and International Relations. New Delhi: Cosmos Bookhive (P) Ltd.

২) Ghai, K.K. (2005). International Relations- Theory and Practice. NewDelhi : Kalyani Publishers.

৩) Malhotra, Vinay Kumar, (2006). International Relations. NewDelhi: Anmol Publications Pvt. Ltd

১১.১১ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন নং ১ উত্তৰ ঃ i. ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ সম্প্ৰদায়ৰ বৰ্ধিত অনুভূতি।

ii. জনমতৰ গুৰুত্বৰ প্ৰশংসা বৃদ্ধি কৰা।

iii. যোগাযোগৰ দ্ৰুত বৃদ্ধি।

প্ৰশ্ন নং ২ উত্তৰ ঃ i. কূটনীতি প্ৰতাৰণাৰ কলা নহয়, কেৱল মিছা বা প্ৰচাৰ নহয়, আনকি অনৈতিকও নহয়।

ii. কূটনীতি হৈছে সম্পৰ্ক পৰিচালনাৰ এক স্বাভাৱিক মাধ্যম। ইয়াত ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত সম্পৰ্ক পৰিচালনাৰ কৌশল আৰু প্ৰক্ৰিয়া অন্তৰ্ভুক্ত থাকে।

প্ৰশ্ন নং ৩ উত্তৰ ঃ প্ৰতিনিধিত্বমূলক কাৰ্য্য ঃ কূটনীতিৰ মূল কাৰ্য্য হৈছে আন্তৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত আনুষ্ঠানিকভাৱে নিজৰ দেশক প্ৰতিনিধিত্ব কৰা। কূটনীতিবিদসকলে আন্তৰাষ্ট্ৰীয় মঞ্চত আন ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে সম্পৰ্কিত সকলো চৰকাৰী কাৰ্যসূচী আৰু অনুষ্ঠানত নিজৰ ৰাষ্ট্ৰ আৰু চৰকাৰক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। তেওঁ নিজৰ গৃহৰাষ্ট্ৰ আৰু যি ৰাষ্ট্ৰত তেওঁ স্বীকৃতি লাভ কৰিছে, সেই দুয়ো ৰাষ্ট্ৰৰ মাজত যোগাযোগৰ চৰকাৰী সংযোগসূত্ৰ হিচাপে কাৰ্য্য কৰে। তেওঁৰ সকলো প্ৰতিনিধিত্ব চৰকাৰী আৰু আইনী প্ৰকৃতিৰ।

আলোচনা ঃ কূটনীতি হৈছে আন্তৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্কত আলোচনা কৰাৰ আইনী আৰু আনুষ্ঠানিক মাধ্যম। যিয়ে আয়োজক দেশৰ বৈদেশিক মন্ত্ৰালয়ৰ মাজত বাৰ্তা

প্রেৰণৰ পদ্ধতি আৰু শৈলীয়ে আলোচনাৰ গতিপথক উল্লেখযোগ্যভাৱে প্রভাৱিত কৰে। মূলতঃ আলোচনাৰ জৰিয়তে এজন কূটনীতিবিদে ৰাষ্ট্রসমূহৰ মাজত উদ্ভৱ হোৱা বিভিন্ন সংঘাতমূলক বিষয় আৰু সমস্যাৰ ওপৰত চুক্তি আৰু আপোচ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

প্রশ্ন নং ৪ উত্তৰ ঃ প্রতিনিধিত্বমূলক কার্য্য ঃ কূটনীতিৰ মূল কার্য্য হৈছে আন্তৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত আনুষ্ঠানিকভাৱে নিজৰ দেশক প্রতিনিধিত্ব কৰা। কূটনীতিবিদসকলে আন্তৰাষ্ট্রীয় মঞ্চত আন ৰাষ্ট্রৰ সৈতে সম্পর্কিত সকলো চৰকাৰী কার্যসূচী আৰু অনুষ্ঠানত নিজৰ ৰাষ্ট্র আৰু চৰকাৰক প্রতিনিধিত্ব কৰে। তেওঁ নিজৰ গৃহৰাষ্ট্র আৰু যি ৰাষ্ট্রত তেওঁ স্বীকৃতি লাভ কৰিছে, সেই দুয়ো ৰাষ্ট্রৰ মাজত যোগাযোগৰ চৰকাৰী সংযোগসুত্র হিচাপে কার্য্য কৰে। তেওঁৰ সকলো প্রতিনিধিত্ব চৰকাৰী আৰু আইনী প্রকৃতিৰ।

আলোচনা ঃ কূটনীতি হৈছে আন্তৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত আলোচনা কৰাৰ আইনী আৰু আনুষ্ঠানিক মাধ্যম। যিয়ে আয়োজক দেশৰ বৈদেশিক মন্ত্রালয়ৰ মাজত বার্তা প্রেৰণৰ পদ্ধতি আৰু শৈলীয়ে আলোচনাৰ গতিপথক উল্লেখযোগ্যভাৱে প্রভাৱিত কৰে। মূলতঃ আলোচনাৰ জৰিয়তে এজন কূটনীতিবিদে ৰাষ্ট্রসমূহৰ মাজত উদ্ভৱ হোৱা বিভিন্ন সংঘাতমূলক বিষয় আৰু সমস্যাৰ ওপৰত চুক্তি আৰু আপোচ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

প্রশ্ন নং ৫ উত্তৰ ঃ i. পুৰণি কূটনীতি মূলতঃ ইউৰোপীয় চৰিত্রৰ আছিল, যিটো কেৱল ইউৰোপীয় ৰাজনীতিৰ সৈতে জড়িত আছিল। আফ্রিকা আৰু এছিয়া তেতিয়াৰ কূটনীতিৰ ভিতৰত স্থান পোৱা নাছিল বা ইউৰোপীয় ৰাষ্ট্রসমূহৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত আছিল আৰু । আনহাতে আধুনিক কূটনীতি বৃহৎ আৰু ক্ষুদ্র দুয়োটা শক্তিৰ সৈতে সম্পর্কিত ,যদিও ক্ষুদ্র শক্তিসমূহে কোনো গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন নকৰে।

ii. পুৰণি কূটনীতিৰ অধীনত বিশ্ব শান্তি বজাই ৰখাৰ বাবে কেৱল মহান শক্তিহে দ্বায়বদ্ধ আছিল। আনহাতে আজিৰ শান্তি হৈছে বৃহৎ শক্তিৰ লগতে সৰু শক্তিৰো চিন্তা।

প্রশ্ন নং ৬ উত্তৰ ঃ ট্রেক ১ কূটনীতি চৰকাৰী কূটনীতি হিচাপেও জনাজাত। এই ধৰণৰ কূটনীতি ৰাষ্ট্রৰ পৰা ৰাষ্ট্র পর্যায়ৰ দৰে আনুষ্ঠানিক মাধ্যমৰ জৰিয়তে পৰিচালিত হয়। এই ধৰণৰ কূটনীতি কূটনীতিবিদ, উচ্চ পর্যায়ৰ চৰকাৰী বিষয়া ৰাষ্ট্র আৰু চৰকাৰৰ মুৰব্বীয়ে সম্পাদন কৰে। ট্রেক ১ কূটনীতি, এখন ৰাষ্ট্রৰ বৈদেশিক নীতিৰ প্রাথমিক শান্তি-প্রতিষ্ঠাকাৰী সঁজুলি হিচাপে গণ্য কৰা হয়।

১১.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ কূটনীতিৰ অৰ্থৰ বিষয়ে সংক্ষেপে লিখক। কূটনীতি বৈদেশিক নীতিৰ এটা অংশ বুলি আপুনি ভাবেনে?

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ কূটনীতিৰ বিকাশ সম্পৰ্কে ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ কূটনীতিৰ বিভিন্ন কাৰ্যসমূহ আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ কূটনীতিৰ প্ৰকাৰবোৰ কি কি? আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ নতুন কূটনীতিৰ মূল বৈশিষ্ট্যসমূহ আলোচনা কৰক। ইয়াৰ সুবিধা আৰু অসুবিধাসমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ পুৰণি কূটনীতি আৰু নতুন কূটনীতিৰ মাজৰ পাৰ্থক্যসমূহ আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৭ ঃ কূটনীতি অৱসান হোৱা বুলি আপুনি ভাবেনে? আপোনাৰ উত্তৰৰ কাৰণসমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

****

অধ্যায় ১২ঃ আন্তৰাষ্ট্ৰীয় সংঘাত

অধ্যায় গাঁথনি

১২.১ উদ্দেশ্য

১২.২ পৰিচয়

১২.৩ সংঘাত আৰু যুদ্ধৰ অর্থ

১২.৪ যুদ্ধৰ ঐতিহাসিক প্ৰৱণতা

১২.৫ সংঘাতৰ প্ৰকৃতি আৰু কার্য্য

১২.৬ চাইবাৰ যুদ্ধ আৰু কৌশলগত বোমা বিস্ফোৰণৰ ধাৰণা

১২.৭ যুদ্ধৰ ন্যায্যতা

১২.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১২.৯ অধিক জানিবৰ বাবে

১২.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১২.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১২.১ উদ্দেশ্য

এই গোটটো পর্য্যালোচনা কৰাৰ পাছত আপোনালোক সক্ষম হ'ব —

- সংঘাত আৰু যুদ্ধৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- যুদ্ধৰ ঐতিহাসিক ধাৰাসমূহৰ বর্ণনা কৰিব পাৰিব।
- সংঘাতৰ প্ৰকৃতি আৰু কার্য্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- চাইবাৰ যুদ্ধ আৰু কৌশলগত বোমা বিস্ফোৰণৰ ধাৰণা বর্ণনা কৰিব পাৰিব।

১২.২ পৰিচয়

আন্তজাতিক ৰাজনীতিৰ ক্ষেত্ৰখন ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ মাজত শক্তিৰ বাবে হোৱা সংগ্ৰামত তিনিটা বৈশিষ্ট্য সন্নিবিষ্ট হৈ আছে - সংঘর্ষ, যুদ্ধ আৰু সহযোগিতা। জাতি ৰাষ্ট্ৰৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বার্থসমূহ সম্পূর্ণৰূপে একে নহয় আৰু সেয়া একে কৰিবলৈও নোৱাৰি। সংঘাত পৰিচালনা আৰু সংঘাত সমাধানৰ উদ্দেশ্য হৈছে আন্তর্জাতিক ৰাজনীতিত সংঘাতৰ অৱস্থিতি সত্বেও সহযোগিতা অব্যাহত ৰখা। যুদ্ধ সাধাৰণতে অস্ত্ৰধাৰিত সংঘর্ষৰ এক অৱস্থাৰূপে গণ্য কৰা হয় যি সাধাৰণতে বিভিন্ন দেশ বা দেশৰ ভিতৰত বিভিন্ন গোটৰ মাজত উদ্ভৱ হয়। ইয়াক এক অবাঞ্ছনীয় কার্যৰ বিৰুদ্ধে এক স্থায়ী অভিযান হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰা হয়। তথাপি, যুদ্ধৰ মানুহৰ বাবে বিশেষ গুৰুত্ব

আছে, বিশেষকৈ ১৯৪৫ চনত পাৰমাণৱিক অস্ত্ৰৰ আৱিষ্কাৰৰ পিছত, যিয়ে যুদ্ধৰ দ্বাৰা মানুহৰ সভ্যতা আৰু সম্ভৱতঃ পৃথিৱীত জীৱন নিঃশেষ হোৱাৰ এক বাস্তৱ সম্ভাৱনাক বৃদ্ধি কৰিছে।

১২.৩ সংঘাত আৰু যুদ্ধৰ অর্থ

সংঘাত শব্দটো লেটিন শব্দ "Confligene"ৰ পৰা আহিছে, যাৰ অর্থ হৈছে একেলগে আঘাত কৰা। সংঘাত শব্দটোৰ বিভিন্ন অর্থ আছে। অসংগত আৰু মিলিব নোৱাৰা শব্দৰ সতে সংঘাত শব্দটোক সমনার্থক হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। যেতিয়া দুটা ভিন্ন বা পৃথক স্বার্থ, লক্ষ্য, মূল্যবোধ আৰু বিশ্বাসৰ সমষ্টি থাকে তাতেই সংঘাত আৰম্ভ হয় আন শব্দত, সংঘাত হৈছে এক অৱস্থা যত সম্পর্কৰ কোনো মিল নাই। অর্থনৈতিক, ৰাষ্ট্ৰীয় বা আন্তৰাষ্ট্ৰীয় সকলো ক্ষেত্ৰতে সংঘর্ষৰ সূত্ৰপাত হয় বা ই সংঘর্ষৰ ধাৰণা সকলো ক্ষেত্ৰত দেখা যায়। কেনেথ বোল্ডিয়ে তেওঁৰ 'অর্থনৈতিক সংঘর্ষ'ৰ তত্বক আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংঘর্ষত প্রয়োগ কৰিছে আৰু তেওঁ আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংঘর্ষৰ কিছুমান বিশেষ বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰিছে। তেনে এক বৈশিষ্ট্য হৈছে ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ প্রতিযোগিতাৰ প্রক্রিয়াত শান্তি আৰু যুদ্ধৰ মাজত নাটকীয় পৰিৱর্তন ঘটে। এই পৰিৱর্তনক সুপ্ত সংঘর্ষ আৰু প্রকাশ্য সংঘর্ষৰ মাজৰ পৰিৱর্তন বুলি ক'ব পাৰি। সুপ্ত সংঘর্ষৰ ক্ষেত্ৰত ব্যৱহৃত মাধ্যম হৈছে ভয়, প্রতিশ্রুতি আৰু চাপ। অন্যহাতে প্রকাশ্য সংঘর্ষৰ মাধ্যম হ'ল যুদ্ধ।

আন্তঃর্জাতিক ৰাজনীতিত সংঘাত এক গুৰুত্বপূর্ণ বিষয় কিয়নো আন্তঃর্জাতিক সমাজৰ পৰা সংঘাতক নোহোৱা কৰিব নোৱাৰি আৰু সংঘাতৰ অস্তিত্বই হৈছে আন্তঃর্জাতিক ৰাজনীতিৰ মূলতত্ব। বর্তমান সময় এছিয়া, আফ্রিকা আৰু লেটিন আমেৰিকাৰ মাজত বহুতো সীমা সমস্যা আছে আৰু এনে বিষয়বোৰেই আন্তঃর্জাতিক ৰাজনীতিৰ সংঘাতৰ মূল কাৰক। যুদ্ধৰ দৰে ভয়াবহ সংঘাত বোৰে আন্তঃর্জাতিক ৰাজনীতিত সদায় ভয়ৰ কাৰণ হৈ থাকে। সংঘাত সদায় সৃষ্টি আৰু পুনৰ সৃষ্টি কৰাৰ প্রক্রিয়াত থাকে। 'সংঘাত সমাধান' বা Conflict Resolution হৈছে সংঘাত শেষ কৰাৰ একমাত্র উপায়। সংঘাত সমাধান কৰাৰ অন্যান্য কেতবোৰ পদ্ধতি হ'ল ঃ-

- সংঘাত এৰাই চলা
- জয়ী হোৱা
- মিত্রতা
- আলোচনা
- বাণিজ্য আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংগঠন সমূহৰ জৰিয়তে সম্পর্ক স্থাপন কৰা।

সংঘাত সমাধানৰ সকলো পদ্ধতি আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিৰ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত অন্তর্ভূক্ত। ৰেবষ্টাৰৰ তৃতীয় নতুন আন্তঃর্জাতিক অভিধানত উল্লেখ কৰা হৈছে যে 'যুদ্ধ' শব্দটো ইংৰাজী শব্দ 'ৰেৰা' ৰ পৰা আহিছে, যাৰ অর্থ হৈছে 'বিভ্রান্তি' আকৌ এক গ্রীক শব্দৰ পৰা এই যুদ্ধ শব্দটো অহা বুলি কোৱা হয়, যাৰ অর্থ হ'ল 'বিধ্বংসলৈ যোৱা'। ইতিহাস অধ্যয়নৰ জৰিয়তে বহু ব্যক্তিয়ে যুদ্ধৰ ওপৰত তথ্য সংগ্রহ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে যাতে সমস্যা সমূহ চিনাক্ত কৰিব পাৰি

আৰু যুদ্ধৰ কাৰণ সমূহক অধ্যয়ন কৰিব পাৰি।

কুইন্সি ৰাইটৰ মতে যুদ্ধ তেতিয়া হয় যেতিয়া আনুষ্ঠানিকভাৱে ইয়াৰ ঘোষণা হয় নতুবা যেতিয়া নিদিষ্ট সংখ্যক সৈন্য জড়িত হৈ থাকে, তেওঁ ৫০.০০০ সৈন্যক ভিত্তি হিচাপে ৰাখিছিল যুদ্ধ সংঘটিত হ'বৰ বাবে। লিউছ ৰিচার্ডছনে মৃত্যুৰ সংখ্যাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি যুদ্ধৰ সংজ্ঞা দিছিল। যাহওঁক, যুদ্ধ হ'ল দুই বা তাতোধিক প্রতিদ্বন্দী গোটৰ মাজত শত্রু অপূর্ণ মনোভাৰ। যুদ্ধৰ লগত অসামৰিকৰ পৰা সামৰিক অভিযানৰ সৈতে জড়িত সম্পদসমূহৰে গভীৰ আলোচনা হয়।

১২.৪ যুদ্ধৰ ঐতিহাসিক ধাৰা

যুদ্ধৰ ধাৰণাৰ মূল্যায়নৰ ক্ষেত্রত কিছুমান ধাৰণা তলত উল্লেখ কৰা হৈছে ঃ-

- পৰিবেশ, মানৱ আৰু অর্থনৈতিক খৰচ বৃদ্ধি, অসামৰিক লোকৰ মৃত্যুৰ সংখ্যা বৃদ্ধি আৰু যুজাৰুসকলোৰ মাজত হতাহতিৰ হাৰ হ্রাস দেখা যায় যে আংশিকভাৱে আধুনিক প্রযুক্তিৰ বাবেই "যুদ্ধকাৰী" ৰ এটা বৃহৎ অংশই যুদ্ধৰ সমর্থনত নিয়োজিত হয়, কিন্তু তেওঁলোকে প্রকৃত যুদ্ধত অৱতীর্ণ নহয়। আহতসকলোৰ চিকিৎসা ব্যৱস্থা উন্নত হোৱা বাবেও মৃত্যুৰ হাৰ কমিছে। যুদ্ধত জড়িত যুৱৰাজৰ সংখ্যা বৃদ্ধি, ৰাষ্ট্রীয় জনসংখ্যাৰ যুদ্ধত মৃত্যুৰ সংখ্যা বৃদ্ধি।
- অতিৰিক্ত যুদ্ধদেহীলৈ যুদ্ধ বিয়পি পৰাৰ গতি বৃদ্ধি, যুদ্ধত জড়িত যুৰাজ /যুদ্ধদেহীৰ সংখ্যা বৃদ্ধি আৰু যুদ্ধত জড়িত অঞ্চলৰ সংখ্যা বৃদ্ধি। আগত যুদ্ধ সৃষ্টি হোৱা ঠাইখনৰ লগত যুদ্ধৰ নামাকৰণ কৰা হৈছিল। ১৫ শ আৰু ১৬ শ শতিকাত যুদ্ধৰ লগত কেৱল দুটা ফৈদে নহয় তাতোকৈ অধিক ফৈদ থকা হ'ল। পৰৱর্তী বিংশ শতিকালৈ এনে ফৈদ পাঁছলৈ বৃদ্ধি পালে।
- দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছৰ পৰা তথাকথিত কম তীব্রতাসম্পন্ন সংঘাত (LIC) ৰ কম্পাঙ্গঁ বৃদ্ধি হ'ল, বিশেষকৈ আমেৰিকা আৰু পূর্বৰ ছোভিয়েট ইউনিয়ন তৃতীয় বিশ্বৰ সংঘাত, বিপ্লৱ আৰু প্রতিবিপ্লৱৰ সৈতে পৰোক্ষভাৱে জড়িত আছিল। সৰু গতানুগতিক যুদ্ধবোৰো অতি বিধ্বংসী। উদাহৰণস্বৰূপে ইজৰাইল আৰু আৰৱ বিৰোধৰ মাজত ১৯৬৭ চন ৬ দিনীয়া যুদ্ধ। ১৯৮০ ৰ পৰা ১৯৮৮ চনৰ ভিতৰত ইৰাণ আৰু ইৰাকৰ যুদ্ধত লাখতকৈ অধিক লোকৰ মৃত্যুৱে ইয়াৰ ভয়াবহতা নির্দেশ কৰে। এনে উদাহৰণ আৰু বহুতো আছে।
- জাতিসমূহৰ মাজত সংঘাত, গৰিলা যুদ্ধ আনহাতে মুক্তিযুজাৰু আৰু সন্ত্রাসবাদৰ ধাৰণাবোৰেও যুদ্ধ ধাৰণাটোৰ বিকাশত অৰিহণা যোগাইছিল। "Anti Imperialist" গৰিলা যুদ্ধৰ পৰিঘটনা নেপোলিয়নৰ যুগত ১৮ আৰু ১৯ শতিকাত আৰম্ভ হৈছিল।
- ধর্মীয়ভাৱে অনুপ্রাণিত সশস্ত্র সংঘাতৰ বৃদ্ধিয়েও ঐতিহাসিক ৰূপত যুদ্ধৰ পটভূমি বৃদ্ধিত অৰিহণা যোগাইছে, ১৯৬৭ চনৰ আৰৱ ভূমিৰ উদাহৰণ এইক্ষেত্রত দিব পাৰি। সামাজ্যবাদী

নিধনৰ বিৰুদ্ধে সৰু গোটৰ যোদ্ধাসকলোৰ প্ৰতিবাদৰ পৰিঘটনাই ইউৰোপ আমেৰিকা আৰু ছোভিয়েটৰ মধ্যপ্ৰাচ্যৰ দখলৰ পৰা পিছলৈ অধিক ধৰ্মীয় ৰূপ গ্ৰহণ কৰিছে।

- শেষত, যদিও সংঘাতমূলক বিষয়ৰ ভৱিষ্যৎ সম্পৰ্কে কোনো পূৰ্বানুমান কৰা সম্ভৱ নহয়, কিন্তু সাম্প্ৰতিক কিছুমান প্ৰৱণতা দেখা পোৱা হৈছে, যেনে ঃ- শিশু সৈনিকৰ ব্যৱহাৰ, বিশেষকৈ দাৰিদ্ৰ্যত ভোগা অঞ্চলসমূহ, যেনে উপছাহাৰ আফ্ৰিকাৰ অঞ্চলসমূহ। ইয়াৰ উপৰি ধনী ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ ওপৰত অন্যান্য দেশসমূহ মহাকাশ ভিত্তিক অস্ত্ৰৰ বাবে বেছি নিৰ্ভৰশীল হৈছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ যুদ্ধৰ অৰ্থ কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ জে ডি লিংগাৰ আৰু এম স্মলৰ মতে যুদ্ধত মৃত্যুৰ নূন্যতম সংখ্যা কিমান।

.....

.....

প্ৰশ্ন ৩ ঃ সংঘাতৰ অৰ্থ সম্পৰ্কে বহলাই লিখক।

.....

.....

১২.৬ চাইবাবৰ যুজৰ ধাৰণা আৰু কৌশলগত বোমা বিস্ফোৰণ

চাইবাৰ যুদ্ধই মূলতঃ ৰাজনৈতিক আৰু অপৰাধমূলকভাৱে প্ৰেৰিত/অনুপ্ৰাণিত কম্পিউটাৰ হেকিং ক বুজায়। ইয়াক বহুসময়ত গতানুগতিক যুদ্ধৰ সৈতে সাদৃশ্যপূৰ্ণ বুলি ধৰা হয় আৰু ই এক তথ্য যুদ্ধৰ প্ৰকাৰ। ৰিচার্ড এ ক্লৰ্কে চাইবাৰ যুদ্ধ বুলিলে এখন ৰাষ্ট্ৰই আৰু এখন ৰাষ্ট্ৰৰ কম্পিউটাৰ বা নেটৱৰ্ক ত প্ৰৱেশ কৰি ক্ষতি বা বিঘিনি ঘটাবলৈ চেষ্টা কৰা কাৰ্য্যক বুজায়। উইলিয়াম জে লিয়ানে সংজ্ঞায়িত কৰিছে যে "as a doctrinal matter, the pentagon has formally recognised cyber space as a new domain in warfare. Which has become just as critical to military operations as land, Sea, air and space" অৰ্থাৎ চাইবাৰ স্পেচক এক নতুন যুদ্ধৰ ডমেইন/ বিষয় হিচাপে স্বীকৃতি দিয়া হৈছে। যিটো জল, স্থল আৰু সাগৱত কৰা সামৰিক অভিযানৰ দৰেই জটিল।

২০০৯ চনত আমেৰিকাৰ ৰাষ্ট্ৰপতি বৰাক ওবামাই আমেৰিকাৰ ডিজিটেক আন্তগাথঁনি 'কৌশলগত ৰাষ্ট্ৰীয় সম্পদ' হিচাপে গঢ়ি তোলা হ'ব বুলি ঘোষণা কৰে আৰু ২০১০ চনত

পেণ্টগনে নতুন ইউ এছ চাইবাৰ কমাণ্ড (U S CYBER COM) স্থাপন কৰে আমেৰিকাৰ নেটৱৰ্কক সংজ্ঞায়িত কৰিবলৈ লগতে অন্যান্য দেশসমূহক আক্ৰমণ কৰিবলৈ। একেদৰেই ইউৰোপীয় সংঘই স্থাপন কৰিলে নেটৱৰ্ক আৰু তথ্য সুৰক্ষা সংস্থা (ENISA) । অন্যহাতে বহুতো গুৰুত্বপূৰ্ণ অৰ্থনৈতিক বিষয়ও বৰ্তমান চাইবাৰ হেকৰ কবলত। এইবোৰৰ ভিতৰত আছে ৰাজহুৱা আৰু ব্যক্তিগত নেটৱৰ্ক সুবিধা, বেংকিং আৰু বিত্ত, পৰিবহন, শিক্ষা ইত্যাদি, যি সমূহ দৈনিক কম্পিউটাৰৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়। বিশেষকৈ ইৰাণ ৰাষ্ট্ৰ চাইবাৰ আক্ৰমণৰ বলি হোৱা দেশৰ ভিতৰত এখন উল্লেখযোগ্য দেশ। বিশেষকৈ ইজৰাইল আৰু আমেৰিকাই ইৰাণৰ পাৰমাণৰিক কাৰ্যসূচীত বাধাৰ সৃষ্টি কৰিছে এনে চাইবাৰ আক্ৰমণৰ জৰিয়তে।

চাইবাৰ সন্ত্ৰাসবাদৰ সম্ভাৱনাৰ বিষয়েও প্ৰকাশ কৰাটো গুৰুত্বপূৰ্ণ বহুতো আন্তগাথনি আৰু সেৱা বৰ্তমান সময়ত নিজৰ দৈনন্দিন কাম-কাজৰ বাবে মূলতঃ ইণ্টাৰনেটৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে আৰু সেয়েহে ইণ্টাৰনেটৰ ভৌত্বিক দিশসমূহক নিয়ন্ত্ৰণ তথা খেলিমেলি সৃষ্টি কৰি হেক কৰিব পাৰি। এনে আক্ৰমণ অতি অত্যাধুনিক আক্ৰমণ। উদাহৰণ ২০০৯ চনত Google ত হোৱা হেক। সাধাৰণতে দেখা যায় যে অতি অত্যাধুনিক প্ৰক্ষেপিত আক্ৰমণত মূলত তিনিটা পৰ্য্যায় থাকে।

- আক্ৰমণ চিনাক্ত কৰা
- পৰিস্থিতি সচেতনতা বা পৰিস্থিতিৰ প্ৰসংগ নিৰ্ণয় কৰা
- বুদ্ধিমত্তা বা সমস্যাৰ সমাধান বিচাৰি উলিওৱা।

আচলতে আটাইতকৈ সফল এনে আক্ৰমণবোৰ ডিজাইন কৰা হয় চফ্টৱেৰ বা প্ৰগ্ৰেমসমূহৰ সুবিধা সমূহ গ্ৰহণ কৰিবলৈ। চাইবাৰ অস্ত্ৰসমূহ ব্যৱহাৰৰ বহুতো অসুবিধাও আছে। চাইবাৰ অস্ত্ৰৰ উদ্ভাৱন তথা বিকাশ আৰু ইয়াক স্থানান্তৰিতৰ ক্ষেত্ৰতো অধিক সময়ৰ প্ৰয়োজন।

চাইবাৰ অস্ত্ৰসমূহে এটা কম্পিউটাৰ চিষ্টেমৰ পৰা আন এটা চিষ্টেমলৈ বাগৰি যোৱাৰ ক্ষমতাও দেখুৱাইছে আৰু এই কাৰনেই ইয়াৰ ব্যৱহাৰ উদ্দেশ্য প্ৰনোদিত লক্ষ্যত অতি সীমিত হ'ব লাগে।

- **কৌশলগত বোমা বিস্ফোৰণ ঃ**

কৌশলগত বোমাৰ প্ৰৱৰ্তন আৰু উদ্ভাৱনে সম্পূৰ্ণ যুদ্ধৰ আন এটা পৰ্যায় মুকলি কৰে। ভৱিষ্যতৰ যুদ্ধবোৰ চুটি আৰু কম ধ্বংসাত্মক হ'ব বুলি কোৱাৰ ভিত্তিতেই প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত কিছুমান সামৰিক বিশ্লেষকে শত্ৰুৰ গৃহভূমি আক্ৰমণ কৰাৰ সম্ভাৱনাক আদৰণি জনাইছিল। ১৯৩০ চনৰ সময়ছোৱাত বিশেষকৈ দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ সময়ছোৱাত অসংখ্য অসামৰিক লক্ষ্যত আক্ৰমণ কৰা হৈছিল। আমেৰিকাৰ বোমাৰু বিমানে সুদূৰ পূৰ্বত, জাপানৰ বিভিন্ন অংশত অসামৰিক লক্ষতে আক্ৰমণ কৰিছিল, যাৰফলত টকিঅ ত সূক্ষ্ম বোমা বিস্ফোৰণ আৰু হিৰোচিমা আৰু নাগাছাকি চহৰৰ বিৰুদ্ধে পৰমাণুবোমা ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।

এই দুটা ঘটনাৰ বাহিৰে সমগ্ৰ মুকৰ ধাৰণাই জোকাৰি যোৱা অন্য বিশেষ প্ৰমাণ নাই যদিও ই ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থক বাৰুকৈয়ে প্ৰভাৱ পেলাইছিল লগতে বহুতো অসামৰিক লোকৰ জীৱন

শেষ কৰি পেলাইছিল। দেখা গৈছে যে বৰ্তমান বহু সিদ্ধান্ত গ্ৰহণকাৰী আৰু অন্যান্য ব্যক্তিয়ে অসামৰিক লোকসকলোৰ ক্ষতিক এক " Collateral damage" এক হিচাপে আখ্যা দিয়ে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৪ ঃ ENISA সম্পূৰ্ণ নামাকৰণ কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৫ ঃ চাইবাৰ যুদ্ধক্ষেত্ৰ কি?

.....

.....

১২.৭ যুদ্ধৰ ন্যায্যতা

- **যুদ্ধৰ জৈৰিক ন্যায্যতাঃ** যুদ্ধ কেৱল মানৱ বিবাদৰ চূড়ান্ত নিৰ্ণায়ক নহয়, ই ব্যক্তি আৰু জাতিসমূহৰ বাবে গৌৰৱ অৰ্জনৰ এক উপায়ো। সামাজিক ডাৰউইনবাদে সামৰিক একনায়কত্ববাদ আৰু দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ মানুহৰ ওপৰত শক্তিশালীসকলে কৰা বিয়োগৰ উদ্দেশ্য, জাতীয় বিজয়ৰ বাবে জৈৰিক যুক্তি প্ৰদান কৰি মানুহৰ ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক কাৰ্যকলাপৰ স্বাভাৱিক নিৰ্বাচনৰ বিৱৰ্তনশীল ধাৰণাটোৰ ব্যৱহাৰ কৰাৰ চেষ্টা কৰিছিল। কিন্তু সামাজিক ডাৰউইনবাদ বৈজ্ঞানিকভাৱে বৈধ বুলি ক'ব পৰা নাযায়। প্ৰকৃততে জীৱিক জ্যাতখনত কিবা এটা ঘটিছিল বুলিয়েই সেয়া সামাজিকভাৱে গ্ৰহণযোগ্য, নৈতিক আৰু নৈতিকভাৱে প্ৰতিৰক্ষা যোগ্য বা বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ হ'ব বুলি বিশ্বাস কৰাৰ কোনো বস্তুনিষ্ঠ ভিত্তি নাই।
- **যুদ্ধৰ সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক ন্যায্যতাঃ** হবছ, হেগেলৰ দৰে কিছুমান পশ্চিমীয়া দাৰ্শনিকে এনে মতামত প্ৰকাশ কৰিছিল যে যুদ্ধ কেৱল এক প্ৰাকৃতিক/জৈৰিক বিষয় নহয়, ই মানৱ জাতিৰ বাবে উপকাৰী এক বিষয়। কিন্তু প্ৰকৃততে যুদ্ধই অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাটোক জোকাৰি শেষ কৰি পেলায়। বিপ্লৱী যুদ্ধ আৰু জাতীয় মুক্তিৰ যুদ্ধৰ জৰিয়তে বা সহায়তেই বহু জনগোষ্ঠীয়ে নিভীক/দম্ভ চৰকাৰক উফৰাই পেলাই আৰু আন শক্তিসমূহে তেওঁলোকক পুনৰ বশৱৰ্তী হ'বলৈ বাধ্য কৰাবলৈ কৰা প্ৰচেষ্টাক বিকৃত কৰি সাম্ৰাজ্যবাদী ক্ষমতাৰ পৰা স্বাধীনতা লাভ কৰিছে।

যুদ্ধবোৰ, বিশেষকৈ যিবোৰ স্বদেশী অত্যাচাৰী শাসকসকলক উৎখাত কৰিবলৈ সংগঠিত হৈছিল, কেতিয়াবা ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাধীনতা লাভৰ বাবে সহায় হৈছিল। এই সংঘৰ্ষবোৰ প্ৰায়েই হিংস্ৰ আৰু দুখজনক হয়, কিন্তু ই অন্যায় শাসনৰ অন্ত আৰু নতুন আত্ম নিৰ্ভৰশীল ৰাষ্ট্ৰৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

কার্য্যকলাপ

অসমৰ বি. টি. এ. ডি এলেকাত সংঘটিত সংঘাত সমূহৰ ওপৰত বহলাই লিখক।

১২.৮ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলো

- যুদ্ধ সাধাৰণতে এটা সশস্ত্ৰ সংঘাতৰ অৱস্থা হিচাপে গণ্য কৰা হয়, যি সাধাৰণতে বিভিন্ন দেশৰ মাজত উদ্ভৱ হয়। ইয়াক এটা অপ্ৰত্যাশিত কার্যকলাপৰ বিৰুদ্ধে চলোৱা দীঘলীয়া অভিযান হিচপেও সংজ্ঞায়িত কৰা যায়।
- যুদ্ধ সাধাৰণতে বেছি সংখ্যক নোহোৱা ঘটনা।
- বর্তমানৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত মধ্য-প্ৰাচ্য অঞ্চলটো আটাইতকৈ হিংসাত্মক অঞ্চল হিচাপে পৰিগণিত হৈছে, য'ত ছিৰিয়া আৰু ইৰাকত হোৱা হিংসাত্মক সংঘাতে মৃত্যুৰ সংখ্যা বৃদ্ধি কৰিছে।
- চাইবাৰ যুদ্ধই বেছিভাগ ক্ষেত্ৰতে ৰাজনৈতিক আৰু অপৰাধমূলক উদ্দেশ্যৰে সংঘটিত কম্পিউটাৰৰ হেকিং কৰা কার্যক বুজায়।
- চাইবাৰ যুদ্ধক কেতিয়াবা পৰম্পৰাগত যুদ্ধৰ সৈতে তুলনা কৰা হয় আৰু ই মূলত তথ্য যুদ্ধৰ এটা ৰূপ।
- চাইবাৰ সন্ত্ৰাসবাদ এটা নতুন ধাৰণা, যিয়ে আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় ৰাজনীতিত গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰভাৰ পেলাইছে।

১২.৯ অধিক জানিবৰ বাবে

1. Angell, Norman (1913). The Great Illusion.
2. Barash, P. David and Webel, P. Charlis (2018). Peace and Conflict Studies United State of America: Sage Publications.
3. Wright, Quincy. (1964). A Study of War Chicago: University of Chicago Russ.

১২.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন ১ ৰ উত্তৰঃ যুদ্ধ বুলিলে এনে এক হিংসাত্মক কাৰ্য্যক কোৱা হয়, যাৰ উদ্দেশ্য হ'ল প্ৰতিপক্ষক নিজৰ ইচ্ছা পূৰণ কৰিবলৈ বাধ্য কৰা।

প্ৰশ্ন ২ ৰ উত্তৰঃ জে. ডি. লিভাৰ আৰু এম. স্মলৰ মতে যুদ্ধত হোৱা মৃত্যুৰ নূন্যতম সংখ্যা ২০০০।

প্ৰশ্ন ৩ ৰ উত্তৰঃ সংঘাত শব্দটো লেটিন শব্দ "Confligere" ৰ পৰা আহৰণ কৰা হৈছে, যাৰ অৰ্থ হৈছে 'একেলগে প্ৰহাৰ কৰা'। সংঘাত শব্দৰ বহু অৰ্থ আছে। বহু সময়ত এই শব্দটো অসঙ্গঁত বা অমিলৰ পৰ্যায়বাচক হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। যেতিয়া দুটা পৃথক ধৰণৰ স্বাৰ্থ, লক্ষ্য, মূল্যবোধ আৰু বিশ্বাস বিদ্যমান থাকে, তেতিয়াৰ পৰা সংঘাতৰ আৰম্ভ হয়। আন এক দিশৰ পৰা সংঘাত হৈছে এনে এক পৰিস্থিতি য'ত সম্পৰ্কৰ ভিতৰত অসঙ্গঁত দিশসমূহ বিদ্যমান থাকে।

প্ৰশ্ন ৪ ৰ উত্তৰঃ ইউৰোপিয়ান নেটৱৰ্ক এণ্ড ইনফৰ্মেচন ছিকিউৰিটি এজেঞ্চী।

প্ৰশ্ন ৫ ৰ উত্তৰঃ চাইবাৰ যুদ্ধ বুলিলে সাধাৰণতে ৰাজনৈতিক আৰু অপৰাধমূলক উদ্দেশ্য কৰা কম্পিউটাৰ হেকিং ক বুজোৱা হয়।

১২.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ঃ যুদ্ধৰ অৰ্থ কি?

প্ৰশ্ন ২ঃ সংঘাত অৰ্থ সম্পৰ্কে চমুকৈ লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ চাইবাৰ যুদ্ধ আৰু কৌশলগত বোমাৰ আঘাত সম্পৰ্কে চমুকৈ লিখক ।

প্ৰশ্ন ৪ঃ যুদ্ধৰ ঐতিহাসিক প্ৰৱণতাৰ সম্পূৰ্ণ বিৱৰণ দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৫ঃ যুদ্ধৰ বিভিন্ন ন্যায় সঙ্গঁত পৰীক্ষা কৰক।

****

অধ্যায় ১৩ঃ নিৰস্ত্রীকৰণ আৰু অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ

অধ্যায় গাঁথনি

১৩.১ উদ্দেশ্য

১৩.২ পৰিচয়

১৩.৩ নিৰস্ত্রীকৰণৰ অর্থ

১৩.৩.১ নিৰস্ত্রীকৰণৰ দিশ

১৩.৪ অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ অর্থ

১৩.৫ নিৰস্ত্রীকৰণৰ আৰু অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ পার্থক্য

১৩.৬ নিৰস্ত্রীকৰণৰ আৰু অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ দিশত পদক্ষেপ

১৩.৭ নিৰস্ত্রীকৰণৰ তাৎপর্য্য

১৩.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১৩.৯ অধিক জানিবলৈ

১৩.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১৩.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

১৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টোৰ পৰা আপুনি —

- নিৰস্ত্রীকৰণৰ আৰু অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ অর্থ বর্ণনা কৰিব পাৰিব।
- নিৰস্ত্রীকৰণৰ আৰু অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ পার্থক্যসমূহ পর্যালোচনা কৰিব পাৰিব।
- নিৰস্ত্রীকৰণৰ আৰু অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ বাবে গ্রহণ কৰা বিভিন্ন ব্যৱস্থাসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- নিৰস্ত্রীকৰণৰ পথত থকা বাধাসমূহ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।
- নিৰস্ত্রীকৰণৰ গুৰুত্ব পর্যালোচনা কৰিব পাৰিব।

১৩.২ পৰিচয়

আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত অস্ত্রৰ দৌৰ এক সার্বজনীন পৰিঘটনা। এই বিষয়টোৱে অস্তিত্ব অতীতৰ পৰাই বিদ্যামান। কিন্তু সেই সময়ত বর্তমানৰ দৰে এই বিষয়টোৰ ইমান গুৰুত্ব নাছিল। কেৱল ৰাষ্ট্রসমূহৰ মাজত তীব্র উত্তেজনাৰ সময়তহে ইয়াৰ গুৰুত্ব বাঢ়িছিল। আধুনিক যুগত অস্ত্রৰ দৌৰৰ সূত্রপাত ১৯ শ শতিকাৰ শেষৰ ৬০ ৰ দশকৰ সময়ত হয়, যেতিয়া বিসমার্কে

জার্মানীক এখন বিশ্বৰ শক্তিশালী ৰাষ্ট্র হিচাপে গঢ়ি তুলিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। তেতিয়াৰ পৰাই বিশ্বৰ ৰাষ্ট্রসমূহে নিজৰ অস্ত্রসমূহ বৃদ্ধি কৰিবলৈ লৈছিল যাতে এখন শক্তিশালী ৰাষ্ট্রৰ স্বীকৃতি পাব পাৰে। বর্তমান আধুনিক যুগত অস্ত্রৰ দৌৰ কেৱল সংখ্যাগতই নহয়, ই বর্তমান গুনগত দিশৰ ক্ষেত্রতো গুৰুত্ব দিছে। বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিৰ উন্নয়নৰ সৈতে অধিক উন্নত আৰু অধিক ধ্বংসাত্মক অস্ত্রৰ বিকাশ ঘটিল। ৰাষ্ট্রসমূহ অধিক ধ্বংসাত্মক অস্ত্র অর্জনৰ দিশে আগবাঢ়িবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। এই উন্মাদনা পূর্ণ অস্ত্র দৌৰৰ ফলস্বৰূপেই নিউক্লীয়াৰ অস্ত্র দৌৰৰ জন্ম হ'ল। শীতল যুদ্ধৰ সময়ছোৱাত এই অস্ত্রৰ দৌৰে চূড়ান্ত পর্য্যায়ত উপনীত হৈছিল। উবত অস্ত্র অর্জনৰ বাবে এটা উন্মাদ প্রতিযোগিতা চলি আছিল, যি কেৱল আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্র (USA) আৰু ছোভিয়েট সংঘ (USSR) ৰ মাজতে সীমাবদ্ধ নাছিল। এই দৌৰ বিশ্বৰ অন্য ৰাষ্ট্রসমূহলৈও বিস্তাৰ লাভ কৰিছিল।

অস্ত্রৰ দৌৰৰ ফলস্বৰূপে, বিশ্ব আজি নিউক্লিয়াৰ যুদ্ধৰ ভয়ত বাস কৰি আছে। আধুনিক উন্নত অস্ত্রসমূহৰ (নিউক্লিয়াৰ অস্ত্র) বৃহৎ ধ্বংস ক্ষমতাৰ বাবে, বিশ্বৰ ৰাষ্ট্রনায়কসকলোৰ মাজত চলি থকা উন্মাদনাপূর্ণ দৌৰক স্তব্ধ কৰাৰ বাবে আৰু এনে এক ব্যৱস্থা গঢ়ি তোলাৰ প্রয়াস দেখা গৈছে, যাতে পৃথিৱীৰ শান্তি বিপন্ন নহয়। এই লক্ষ্য সাধনৰ বাবে নিৰস্ত্রীকৰণ আৰু অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ পথ গ্রহণ কৰা হৈছিল।

১৩.৩ নিৰস্ত্রীকৰণৰ অর্থ

নিৰস্ত্রীকৰণ বুলিলে অস্ত্রৰ উৎখাত, হ্রাস আৰু নিয়ন্ত্রণ বুজোৱ হয়। অস্ত্রীকৰণ দৌৰ, বিশেষকৈ নিউক্লিয়াৰ অস্ত্রৰ দৌৰ আৰু গণ বিধ্বংসী অস্ত্র (WMP) তথা নিউক্লিয়াৰ অস্ত্রৰ বিশাল ভৰালৰ অস্তিত্ব এতিয়ালৈকে এনে ভয়ংকৰ ভাৱে বৃদ্ধি পাইছে যে এক পাস্কৰিক নিশ্চিত ধ্বংস (Mutually Assured Destruction, MAD) পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হৈছে। নিৰস্ত্রীকৰণ হৈছে জনসাধাৰণক এই MAD পৰিস্থিতিৰ পৰা উলিয়াই অনাৰ এক প্রয়াস।

Hans. J Mongenthan এ কৈছে , " অস্ত্র নির্সন হৈছে কিছু বা সকলো অস্ত্রৰ হ্রাস অথবা বিলোপ, যাৰ উদ্দেশ্য হৈছে অস্ত্র প্রতিযোগিতাৰ অন্ত কৰা"।

Schleicher এ কয়, অস্ত্র নির্সন বুলিলে শাৰীৰিক হিংসাৰ ব্যৱহাৰৰ বাবে প্রয়োজনীয় সামগ্রী আৰু মানুহৰ সম্পক্ততাৰ হ্রাস বা বিলোপ বুজায়। ই এনে যি কোনো পদক্ষেপকো বুজায় যি দুটা বা তাতোধিক ৰাজ্যৰ স্বেচ্ছাসেৰী চুক্তিৰ জৰিয়তে এইবোৰ সামগ্রীৰ নিয়ন্ত্রণ, হ্রাস বা বিলোপ কৰাৰ ক্ষেত্রত গ্রহণ কৰা হয়।

V. V Dyke এ কয়, সশস্ত্র শক্তিৰ নিয়ন্ত্রণ বা সীমাবদ্ধতাৰ সৈতে জড়িত যিকোনো ব্যৱস্থাক অস্ত্র নির্সনৰ এটা পদ্ধতি হিচাপে গণ্য কৰা হয়।

সহজ অর্থত ক'লে, নিৰস্ত্রীকৰণ বা অস্ত্র নির্সন বুলিলে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত যুদ্ধ ৰোধ কৰাৰ বাবে অস্ত্র-শস্ত্র নির্মূল বা হ্রাস কৰাক বুজায়। সম্পূর্ণ অর্থত, ই সমগ্র বিশ্বৰ অস্ত্র ধ্বংস আৰু

সকলো সশস্ত্র বাহিনীৰ বিলোপক বুজায়।

কাৰণ অস্ত্র প্রতিযোগিতা হৈছে সমগ্র পৃথিৱীৰ বাবে আটাইতকৈ বিপজ্জনক এক পৰিস্থিতি, সেইবাবে অস্ত্র নির্সন বা নিৰস্ত্রীকৰণ বুলিলে এই বিপজ্জনক বিকাশৰ অন্ত হোৱাক বুজায়। ই অস্ত্রৰ বিলোপৰ জৰিয়তে সমগ্র পৃথিৱীক বিস্তৃত যুদ্ধৰ ভয়ৰ পৰা মুক্ত কৰি এটা স্থিতিশীল আৰু সম্ভৱপূর্ণ শান্তিৰ পৰিবেশ সৃষ্টি কৰাৰ বাবে চেষ্টা কৰে।

১৩.৩.১ নিৰস্ত্রীকৰণৰ মাত্রা সমূহ

নিৰস্ত্রীকৰণৰ বিভিন্ন মাত্রা আছে এইবোৰ হৈছে --

- সাধাৰণ নিৰস্ত্রীকৰণ
- স্থানীয় নিৰস্ত্রীকৰণ
- পৰিমানগত নিৰস্ত্রীকৰণ
- গুনগত নিৰস্ত্রীকৰণ
- পৰম্পৰাগত নিৰস্ত্রীকৰণ
- নিউক্লিয়াৰ নিৰস্ত্রীকৰণ
- ব্যাপক আৰু সাধাৰণ নিৰস্ত্রীকৰণ, আৰু
- সম্পূর্ণ নিৰস্ত্রীকৰণ।

- **সাধাৰণ নিৰস্ত্রীকৰণ ঃ** সাধাৰণ নিৰস্ত্রীকৰণ বুলিলে সেই নিৰস্ত্রীকৰণক বুজায় য'ত সকলো ৰাষ্ট্রই অংশগ্রহণ কৰে।
- **স্থানীয় নিৰস্ত্রীকৰণ ঃ** স্থানীয় নিৰস্ত্রীকৰণ হৈছে এনে এটা প্রচেষ্টা য'ত কেৱল কিছু নির্দিষ্ট সংখ্যক ৰাষ্ট্রই অংশগ্রহণ কৰে।
- **পৰিমানগত নিৰস্ত্রীকৰণ ঃ** পৰিমানগত নিৰস্ত্রীকৰণ বুলিলে প্রায় সকলো ধৰণৰ অস্ত্রৰ মুঠ পৰিমাণ হ্রাস কৰাক বুজায়।
- **গুণগত নিৰস্ত্রীকৰণ ঃ** গুনগত নিৰস্ত্রীকৰণ বুলিলে কিছুমান নির্দিষ্ট ধৰণৰ অস্ত্রৰ হ্রাস বা বিলোপক বুজায়।
- **পৰম্পৰাগত নিৰস্ত্রীকৰণ ঃ** পৰম্পৰাগত নিৰস্ত্রীকৰণ বুলিলে পৰম্পৰাগত অস্ত্র সমূহৰ হ্রাস বা বিলোপক বুজায়।
- **নিউক্লিয়াৰ নিৰস্ত্রীকৰণ ঃ** নিউক্লিয়াৰ নিৰস্ত্রীকৰণ বুলিলে নিউক্লিয়াৰ অস্ত্রৰ সম্পূর্ণ বিলোপৰ কথা কয়।
- **ব্যাপক আৰু সাধাৰণ নিৰস্ত্রীকৰণ ঃ** ব্যাপক আৰু সাধাৰণ নিৰস্ত্রীকৰণ বুলিলে সকলো ৰাষ্ট্রৰ দ্বাৰা সকলো ধৰণৰ অস্ত্রৰ হ্রাস বা ধ্বংসক বুজায়।
- **সম্পূর্ণ নিৰস্ত্রীকৰণ ঃ** সম্পূর্ণ নিৰস্ত্রীকৰণ বুলিলে এনে এটা বিশ্ব ব্যৱস্থাৰ কথা বুজায় যি সকলো ধৰণৰ যুদ্ধ সজ্জা আৰু সামগ্রী পৰিত্যাগ কৰি নিৰস্ত্র সমাজ গঠন কৰে।

১৩.৪ অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ অর্থ

অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ বুলিলে এনে যিকোনো ধৰণৰ সহযোগিতাক বুজোৱা হয়, যি অস্ত্র দৌৰ (Arms Race) ৰ গতি কমায় আৰু যুদ্ধৰ সম্ভাৱনা হ্রাস কৰে। ইয়াত ৰাজ্যসমূহৰ উমৈহতীয়া সিদ্ধান্ত, তেওঁলোকৰ মাজত অনানুষ্ঠানিক বুজাবুজি আৰু আনুষ্ঠানিকভাৱে আলোচনা কৰা আৰু প্রতিষ্ঠিত চুক্তিসমূহো অর্ন্তভুক্ত থাকে। অস্ত্র নিয়ন্ত্রনে যুদ্ধৰ ক্ষমতা হ্রাস কৰাৰ পৰিৱর্তে, যুদ্ধৰ প্রেৰণা হ্রাস কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়। কিছুমান নির্দিষ্ট ধৰণৰ অস্ত্রৰ সীমাৰেখা স্থাপন কৰা বা অস্ত্রৰ পৰিমান হ্রাস কৰাৰ ওপৰত ই গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ মূলতঃ দুটা শ্রেণীত বিভক্ত ঃ-

- অস্ত্র হ্রাস, আৰু
- অস্ত্র সীমাবদ্ধতা
- **অস্ত্র হ্রাস ঃ** অস্ত্র হ্রাস বুলিলে অংশগ্রহণকাৰী ৰাষ্ট্রসমূহৰ মাজত পৰস্পৰ সন্মত এক নির্দিষ্ট অস্ত্র পৰিমানৰ স্থাপনক বুজোৱা হয়। এই অস্ত্র হ্রাসৰ নিয়ম সকলো ৰাষ্ট্রত বা কিছুমান নির্দিষ্ট ৰাষ্ট্রত প্রযোজ্য হ'ব পাৰে।
- **অস্ত্র** সীমাবদ্ধতা ঃ অস্ত্র সীমাবদ্ধতা বুলিলে যুদ্ধৰ প্রভাৱ কমাবলৈ আৰু ইয়াৰ অনিচ্ছকৃত সূচনা ৰোধ কৰিবলৈ সৃষ্টি কৰা বহুতো আন্তঃৰাষ্ট্রীয় চুক্তিক বুজোৱা হয়। এই ক্ষেত্রত উদাহৰণস্বৰূপে ক'ব পাৰি -- ভুলতে নিক্ষেপ কৰা নিউক্লিয়েৰ মিছাইলক আকাশত ধ্বংস কৰা, সংকটৰ সময়ত মুখ্য সিদ্ধান্ত গ্রাহক সকলোৰ মাজত সদায় যোগাযোগ ৰাখিবলৈ 'হটলাইন' ব্যৱস্থা, নিউক্লিয়াৰ পৰীক্ষাৰ নিষেধাজ্ঞা আৰু দুই বা তাতোধিক ৰাষ্ট্রৰ মাজত অস্ত্রৰ বিক্রী বা সামৰিক প্রযুক্তিৰ স্থানান্তৰণত সীমা আৰোপ কৰা চুক্তি সমূহৰ কথা।

১৩.৫ নিৰস্ত্রীকৰণ আৰু অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ পার্থক্য

নিৰস্ত্রীকৰণ আৰু অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ মাজৰ পার্থক্য সমূহ হ'লঃ-

➢ নিৰস্ত্রীকৰণৰ বুলিলে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় চুক্তিসমূহৰ জৰিয়তে যুদ্ধ সামগ্রী আৰু সামৰিক সৈন্যৰ হ্রাসক বুজোৱা হয়। অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ বুলিলে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় চুক্তিৰ জৰিয়তে অনুমোদিত অস্ত্র ব্যৱহাৰৰ নিয়মাৱলীক বুজোৱা হয়।

➢ নিৰস্ত্রীকৰণৰ অর্থ হ'ল বিদ্যামান অস্ত্রসমূহ ধ্বংস বা বিলুপ্ত কৰা। আনহাতে অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ অর্থ হ'ল ভৱিষ্যৎ অস্ত্র উৎপাদন বা ব্যৱহাৰৰ ওপৰত এক সন্মত আৰু ইচ্ছাকৃত নিয়ম আৰোপ কৰা।

➢ নিৰস্ত্রীকৰণৰ অর্থ হ'ল এক পৰিকল্পনা বা ব্যৱস্থা, যাৰ দ্বাৰা সশস্ত্র বাহিনী, তদর্থ অস্ত্র, অস্ত্রৰ ঘাটি তথা বাজেটৰ সীমা নির্ধাৰন, হ্রাস বা সম্পূর্ণ অপসাৰন। আনহাতে অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ বুলিলে বহু-পাক্ষিক সহযোগিতামূলক দৃষ্টিভংগী বুজোৱা হয়, যাৰ অধীনত কিছুমান বা সকলো

ধৰণৰ অস্ত্র আৰু সেনা বাহিনীৰ সীমা নির্ধাৰন বা হ্রাস ঘটোৱা হয়। অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ লক্ষ্য হ'ল ৰাষ্ট্রীয় নিৰাপত্তা উন্নত কৰাৰ বাবে অস্ত্র সামর্থ্যৰ নিয়ন্ত্রণ।

যদিও নিৰস্ত্রীকৰণ আৰু অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ মাজত পার্থক্য আছে, তথাপিও এই দুয়োটাই পৰস্পৰ পৰিপূৰক। অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ নাথাকিলে নিৰস্ত্রীকৰণৰ কোনো সদূৰ প্রসাৰী লাভ নাথাকে। অস্ত্র হ্রাস বা নোহোৱা কৰাৰ যিকোনো চেষ্টা সেই সময়লৈ অসম্পূর্ণ হ'ব, যেতিয়ালৈকে ভৰিষ্যতে অস্ত্র নির্মাণ আৰু প্রতিযোগিতাক নিয়ন্ত্রণ কৰাৰ এক পৰিকল্পনা নাথাকে। একেদৰে অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ কোনো অর্থ নাথাকে যদি এতিয়া থকা অস্ত্রবোৰ কম কৰাৰ বা শেষ কৰা ব্যৱস্থা কৰা নহয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ পৰিমানগত নিৰস্ত্রীকৰণৰ অর্থ কি?

.....

.....

প্রশ্ন ২ ঃ অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ (Arms Control) বুলিলে কি বুজায়, চমুকৈ লিখক।

.....

.....

.....

প্রশ্ন ৩ ঃ অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ আৰু নিৰস্ত্রীকৰণৰ যি কোনো দুটা পার্থক্য উল্লেখ কৰক।

.....

.....

১৩.৬ নিৰস্ত্রীকৰণ আৰু অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ দিশত লোৱা পদক্ষেপ

নিৰস্ত্রীকৰণৰ ইতিহাস ১৫৪৮ চনৰ ৱেষ্টফেলিয়া সন্ধিৰ পৰা আৰম্ভ হয়। এই সন্ধিত উল্লেখ কৰা হৈছিল যে সকলো বিদ্যমান দূর্গ ধ্বংস কৰিব লাগে আৰু নতুনকৈ কোনো নির্মাণ কৰিব নালাগে। যদিও প্রথমবাৰৰ বাবে সংগঠিতভাৱে অস্ত্র হ্রাসৰ পৰিকল্পনা আগবঢ়াইছিল ৰাছিয়াৰ চিজাৰ (Czore) ১৮১৫ চনত যেতিয়া তেওঁ ব্রিটিছ চৰকাৰক সকলো ধৰণৰ সশস্ত্র বাহিনী হ্রাস কৰাৰ প্রস্তাৱ দিছিল। কিন্তু এই প্রস্তাৱবোৰ গভীৰভাৱে গ্রহণ কৰা নাছিল আৰু কোনো উল্লেখযোগ্য প্রভাৱ পেলাব নোৱাৰিলে। ১৮৯৮ চনত ৰাছিয়াৰ চিজাৰে ইউৰোপৰ বিভিন্ন শক্তিৰ ওচৰত অস্ত্র হ্রাসৰ বাবে Hague ত এখন সভা অনুষ্ঠিত কৰাৰ পৰামর্শ দিয়াৰ লগে লগে, অস্ত্র হ্রাসৰ ক্ষেত্রত আটাইতকৈ সংগঠিত প্রচেষ্টা আৰম্ভ হয়। এই প্রস্তাৱসমূহে ইতিবাচক প্রতিক্রিয়া লাভ কৰে আৰু ফলস্বৰূপে প্রথম হেগ শান্তি সম্মিলন অনুষ্ঠিত হয় এই সম্মিলনে মিলিটাৰী আৰু নেভেল (নৌ-সেনা) বিশেষজ্ঞৰ এখন কমিটি গঠন কৰে যাক অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ সমস্যা অধ্যয়ন কৰাৰ দায়িত্ব দিয়া হয়। ১৯০৭ চনত অনুষ্ঠিত হোৱা দ্বিতীয় হেগ সম্মিলনে অস্ত্র আৰু সামৰিক

ব্যয় হ্রাসৰ প্রস্তাৱ আগবঢ়াইছিল, কিন্তু এইটোও ইউৰোপৰ শক্তিসমূহৰ দ্বাৰা গ্রহণ কৰা নাছিল যেনেদৰে প্রথম সন্মিলনৰ সিদ্ধান্তও গ্রহণ কৰা নাছিল। সেয়েহে হেগৰ উভয় সন্মিলনে অস্ত্র প্রতিযোগিতা সমাধান কৰিবলৈ ব্যর্থ হয়।

- প্রথম বিশ্বযুদ্ধৰ পাছত নিৰস্ত্রীকৰণ ঃ প্রথম বিশ্বযুদ্ধৰ বিধ্বংসীৰূপে মানুহৰ বিবেকৰ ওপৰত গভীৰ প্রভাৱ পেলালে আৰু যুদ্ধৰ ভয়াবহতাই বিশ্বৰ ৰাষ্ট্রনেতা সকলোৰ অস্ত্র আৰু বাৰুদৰ বিলোপ সাধনৰ প্রয়োজনীয়তাক গুৰুত্ব দিবলৈ বাধ্য কৰালে। ৰাষ্ট্রপতি উইলচনৰ চৈধ্য টা নীতিও তেওঁ স্পষ্টকৈ উল্লেখ কৰিছিল যে ৰাষ্ট্রৰ অস্ত্র শক্তি দেশৰ সুৰক্ষাৰ হেতু দৰকাৰ হোৱা অস্ত্রৰ পৰিমাণ হ্রাস কৰিব লাগে। অত্যাৱশ্যক অস্ত্র নাইকিয়া কৰিব লগা তদুপৰি ভাইছৰ চুক্তিটো একে কথাই উল্লেখ কৰা হয় আৰু উল্লেখ কৰে যে এই বিষয়টো সকলো ৰাষ্ট্রই মিলি দায়িত্বসহকাৰে সম্পন্ন কৰিব লাগে। জাতি সংঘই অস্ত্র নির্মূল কৰণৰ হেতু বিভিন্ন চুক্তিৰ কথা উল্লেখ কৰে। সংঘৰ বিধিত উল্লেখ আছিল যে, কেৱল তেনে দেশসমূহে সংঘৰ সদস্য হ'ব পাৰিব যিয়ে অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ গ্রহণ কৰিব।
- অস্থায়ী কমিচন ঃ ১৯২০ চনত জাতি সংঘৰ অধিবেশনত কোৱা হৈছিল যে অস্ত্র নির্মূলৰ বাবে এখন নতুন কমিচন গঠন কৰা উচিত। ইয়াৰ ফলস্বৰূপে ১৯২১ চন অস্থায়ী মিশ্র কমিচন গঠন কৰা হয়, য'ত বেছিভাগ সদস্য সাধাৰণ নাগৰিক আছিল। এই কমিচনে দেশসমূহৰ স্থল সৈন্যৰ সংখ্যা নির্ধাৰণ আৰু নৌ বাহিনীৰ সীমাবদ্ধতা স্থাপন কৰাৰ চেষ্টা কৰিছিল।
- প্রিপেটৰী কমিচন আৰু জেনেভা সন্মিলন ঃ ১৯২৫ চনত ৰাষ্ট্রসংঘই প্রিপেটৰী কমিচন গঠন কৰি বিভিন্ন অস্ত্র নির্মূলৰ বিষয়ত অস্থায়ী চুক্তি প্রস্তুত কৰাৰ দায়িত্ব দিয়ে। এই কমিচনে এখন খচৰা চুক্তি প্রস্তুত কৰিছিল, যাক ১৯৩২ চনৰ জেনেভা সন্মিলনত আলোচনা কৰা হৈছিল। সদস্যসকলে অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ প্রয়োজনীয়তা, অস্ত্র ব্যৱসায় আন্তর্জাতিক পর্যবেক্ষন আৰু অস্ত্র বাজেটৰ প্রকাশ্যতা স্বীকাৰ কৰিছিল। কিন্তু, জাপানে মানচুৰিয়াত আক্রমন আৰু জার্মানীৰ ভাইছৰ চুক্তিৰ অমান্যতাই ইয়াক বিফল কৰিলে।
- জাতিসংঘৰ বাহিৰৰ প্রয়াস ঃ জাতিসংঘৰ বাহিৰতো অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ প্রচেষ্টা চলিছিল। ১৯২১-২২ চনত ৰাশিংটন সন্মিলনত পাচটা মহাশক্তি (বিট্রেইন, আমেৰিকা, ফ্রান্স, জাপান আৰু ইটালি) তেওঁলোকৰ নৌবাহিনীৰ শক্তি নিয়ন্ত্রণ তথা হ্রাস কৰিবলৈ একমত হৈছিল। ১৯২৭ চনৰ জেনেভা আৰু ১৯৩০ চনৰ লণ্ডন সন্মিলন সমূহো অংশগ্রহণ কৰা দেশৰ অভাৱ আৰু মতবিৰোধৰ বাবে বিফল হৈ পৰিছিল। সেয়েহে বিশ্বযুদ্ধৰ মাজৰ সময়ছোৱাত অস্ত্র নির্মূলৰ সকলো প্রচেষ্টা জাতিসংঘৰ ভিতৰ আৰু বাহিৰতো যথেষ্ট সফল হোৱা নাছিল। প্রায় সকলো ৰাষ্ট্রই নিজৰ সামৰিক শক্তি বৃদ্ধি কৰাৰ প্রয়োজনীয়তাত অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল।
- দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পাছত অস্ত্র নির্মূল ঃ বিশ্বযুদ্ধ দ্বিতীয়ৰ ব্যাপক ধ্বংসই বিশ্ব নেতাসকলোক গভীৰভাৱে ভাবিবলৈ বাধ্য কৰিলে যে বিশ্বজুৰি অস্ত্র নির্মূলৰ গুৰুত্ব কেনেকুৱা। যুদ্ধৰ পাছত গঠন হোৱা ৰাষ্ট্র সংঘৰ চার্টাৰে (UN Charter) ও অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ ওপৰত গুৰুত্ব

আৰোপ কৰিছিল। অস্ত্র নির্মূল আৰু অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ প্রয়োজনীয়তা বিবেচনা কৰি বিশ্ব নেতাসকলে ৰাষ্ট্রসংঘ চার্টাৰৰ ধাৰা ১১, ২৫ আৰু ৪৭ ত তলত উল্লেখ কৰা ব্যৱস্থাসমূহ অন্তর্ভূক্ত কৰিছিল।

- ধাৰা ১১ ঃ ৰাষ্ট্রসংঘৰ সাধাৰণ সভাৰ কার্যৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰি ধাৰা ১১ ই কয় -- "সাধাৰণ সভাই আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শান্তি আৰু সুৰক্ষাৰ ৰক্ষণাবেক্ষণত সহযোগিতাৰ সাধাৰণ নীতি, অস্ত্র নির্মূল আৰু অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ নীতি বিবেচনা কৰিব পাৰে আৰু সদস্য ৰাষ্ট্র বা সুৰক্ষা পৰিষদ বা দুয়োৰে উদ্দেশ্যে এই নীতিৰ বিষয়ে পৰামর্শ প্রদান কৰিব পাৰে"।
- ধাৰা ২৫ ঃ সুৰক্ষা পৰিষদৰ কার্যৰ বিষয়ে ধাৰা ২৫ ত উল্লেখ আছে -- "আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শান্তি আৰু সুৰক্ষা প্রতিষ্ঠা আৰু ৰক্ষাৰ বাবে আৰু বিশ্বৰ মানৰ আৰু অর্থনৈতিক সম্পদৰ অস্ত্র প্রয়োগত সর্বনিম্ন ব্যয়ৰ লগতে সুৰক্ষা পৰিষদে সদস্য ৰাষ্ট্রলৈ অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ ব্যৱস্থাৰ বাবে পৰিকল্পনা প্রস্তুত কৰিব আৰু জমা দিব"।
- ধাৰা ৪৭ ঃ সুৰক্ষা পৰিষদৰ উপদেষ্টা আৰু সহায়কাৰী হিচাপে 'মিলিটাৰী ষ্টাফ কমিটি' গঠন কৰাৰ ব্যৱস্থা ধাৰা ৪৭ ত আছে, যিয়ে সুৰক্ষা পৰিষদক আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শান্তি আৰু সুৰক্ষাৰ বাবে প্রয়োজনীয়তা, অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ আৰু সম্ভাব্য অস্ত্র নির্মূলৰ বিষয়ে পৰামর্শ আৰু সহায়তা আগবঢ়াব।
- অ্যাটমিক এনার্জি কমিচন (Atomic Energy Commission) ১৯৪৬ ঃ ১৯৪৬ চনৰ ২৬ জানুৱাৰী তাৰিখে ৰাষ্ট্রসংঘৰ সাধাৰণ সভাই এটা অ্যাটমিক এনার্জি কমিচন গঠন কৰাৰ সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰিছিল, যাৰ সদস্য আছিল সুৰক্ষা পৰিষদৰ সকলো স্থায়ী সদস্য আৰু কানাডা। এই কমিচনে তলত উল্লেখ কৰা ক্ষেত্রসমূহত পৰামর্শ দিছিল --
  - সকলো ৰাষ্ট্রৰ মাজত শান্তিপূর্ণ উদ্দেশ্যৰ বাবে প্রাথমিক বৈজ্ঞানিক তথ্যৰ বিনিময়।
  - অণু শক্তি নিয়ন্ত্রণ যাতে কেৱল শান্তিপূর্ণ কার্যত ব্যৱহৃত হয়।
  - ৰাষ্ট্রীয় অস্ত্রৰ পৰা পৰমাণু অস্ত্র আৰু সকলো প্রকাৰৰ বৃহৎ ধ্বংসাত্মক অস্ত্রৰ বিলোপ।
  - পর্যবেক্ষণ আৰু অন্য উপায়েৰে নিয়ম মানি চলা ৰাষ্ট্রসমূহক সুৰক্ষা প্রদান।

  কিন্তু এই কমিচনে ভাল ফলাফল লাভ নকৰিলে, কিয়নো চোভিয়েত ইউনিয়ন আৰু আমেৰিকাৰ মাজত পৰমাণু শক্তি নিয়ন্ত্রণৰ বিষয়ে মতভেদ আছিল।
- কমিচন অন কনভেনশ্যনেল আর্মামেণ্টছ (Commission on Conventional Armaments) ১৯৪৭ ঃ ডিচেম্বৰ ১৯৪৬ ৰেজলিউচনৰ অধীনত সুৰক্ষা পৰিষদে ১৯৪৭ চনত এই কমিচন গঠন কৰিছিল. এই কমিচনে তিনিমাহৰ ভিতৰত অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ আৰু হ্রাসৰ প্রস্তুত কৰি সুৰক্ষা পৰিষদলৈ দিয়া হৈছিল। আলোচনাৰ শেষত কমিচনে তলত উল্লেখ কৰা ব্যৱস্থাসমূহ গ্রহণ কৰিছিল --
  - সকলো ৰাষ্ট্রৰ অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ আৰু হ্রাসৰ বাবে এটা ব্যৱস্থা।
  - অধিক হ্রাস আৰু নিয়ন্ত্রণৰ বাবে উৎসাহজনক ব্যৱস্থা।
  - পৰমাণু শক্তিৰ যথেষ্ট আন্তঃৰাষ্ট্রীয় নিয়ন্ত্রণ আৰু জাপান আৰু জার্মানীৰ সৈতে শান্তি

চুক্তি।

- অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ বাবে যথেষ্ট নিয়ম আৰু ৰাষ্ট্রীয় সম্পদৰ নূন্যতম বঞ্চনা।
- নিয়ম ভংগৰ ক্ষেত্রত যথোপযুক্ত সুৰক্ষা আৰু প্রযোজ্য কার্য ব্যৱস্থা।

যেতিয়া এই ৰেজলিউচন সাধাৰণ সভালৈ আগবঢ়োৱা হৈছিল. চোভিয়েত ইউনিয়নে কঠোৰভাৱে প্রত্যাহ্বান জনাই আৰু সুৰক্ষা পৰিষদৰ সদস্যসকলে নিজৰ সামৰিক শক্তিৰ এক-তৃতীয়াংশ হ্রাসৰ প্রস্তাৱ আগবঢ়াইছিল। ইউৰোপীয় শক্তিসমূহে এই প্রস্তাৱ ৰদ কৰিছে। ফলত চোভিয়েট ইউনিয়নে অ্যাটমিক এনার্জি কমিচন আৰু কমিচন অন কনভেনশ্যনেল আর্মামেণ্টছ ৰ পৰা পৰিত্যাগ কৰি দুয়োটা কমিচনৰ ব্যৱস্থাত বিফলতা আহৰণ কৰে।

- অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ আয়োগ ১৯৫২ঃ ১৯৫২ চনত ৰাষ্ট্রসংঘৰ সাধাৰণ সভাই এটমিক এনার্জি কমিচন আৰু কনভেন্চনেল আর্মামেণ্টছ কমিচনক একত্রিত কৰি অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ আয়োগ (Disarmament Commission) গঠন কৰে। আৰম্ভণিতে এই আয়োগৰ সদস্যপদ কেৱল নিৰাপত্তা পৰিষদৰ সদস্য আৰু কানাডালৈ সীমাবদ্ধ আছিল। কিন্তু পিছত এই সদস্যপদ ৰাষ্ট্রসংঘৰ সকলো সদস্য ৰাষ্ট্রলৈ বিস্তৃত কৰা হয়। এই আয়োগক পৰম্পৰাগত আৰু আণৱিক অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ বাবে খচৰা চুক্তিপত্র প্রস্তুত কৰাৰ দায়িত্ব দিয়া হৈছিল। যদিও দুই মহাশক্তিৰ মাজৰ তীব্র মতভেদৰ বাবে এই আয়োগৰ আলোচনা প্রভাৱিত হৈছিল।
- আংশিক পৰীক্ষা নিষেধ চুক্তি (Partial Test Ban Treaty - PTBT) ১৯৬৩ঃ ১৯৬৩ চনত আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্র, ইউ. এছ. এছ. আৰ. (USSR) আৰু যুক্তৰাজ্যৰ মাজত PTBT চুক্তি স্বাক্ষৰিত হয়। আৰম্ভণিতে এই চুক্তি মাত্র এই তিনিটা বৃহৎ শক্তিৰ মাজত স্বাক্ষৰিত হৈছিল, কিন্তু পিছত ই সকলো ৰাষ্ট্রৰ বাবে খোলা হৈ পৰে। এই চুক্তিৰ মুখ্য ব্যৱস্থাসমূহ আছিল --
  - কোনো স্বাক্ষৰকাৰী ৰাষ্ট্রই আকাশত বহিঃআকাশত আৰু পানীৰ তলে কোনো আণৱিক পৰীক্ষা চলাব নোৱাৰে।
  - স্বাক্ষৰকাৰী ৰাষ্ট্রসমূহে নিজৰ জলসীমা বা উচ্চ সাগৰত আণৱিক পৰীক্ষা চলাব নোৱাৰে।
  - স্বাক্ষৰকাৰী ৰাষ্ট্রসমূহে অ-স্বাক্ষৰকাৰী ৰাষ্ট্রক পৰীক্ষা চলাবলৈ পৃষ্ঠপোষকতা নিদিব, সোঁতাৰপৰা বা পৰোক্ষভাৱে।

১৯৬৬ ৰ পাছত বহুতো ৰাষ্ট্রই এই চুক্তিত স্বাক্ষৰ কৰিলে, কিন্তু চীন আৰু ফ্রান্সে স্বাক্ষৰ নকৰিলে (চীনে ১৯৬৪ চনত আৰু ফ্রান্সে ১৯৬৬ চনত প্রথম আণৱিক পৰীক্ষা চলাইছিল)। এই দুখনেও বায়ুমণ্ডলত পৰীক্ষা অব্যাহত ৰাখিছিল। এই চুক্তিয়ে অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ ক্ষেত্রত এটা গুৰুত্বপূর্ণ পদক্ষেপ ৰূপে বিবেচিত হৈছিল, কাৰণ ই দুই মহাশক্তিৰ মাজত অধিক চুক্তিৰ সম্ভাৱনা দেখুৱাইছিল। কিউবান ক্ষেপণাস্ত্র সংকটৰ পাছত স্থাপিত "হটলাইন" এ এই আশা অধিক দৃঢ় কৰিছিল। কিন্তু বাস্তৱত আৰু দীঘলীয়া দৃষ্টিকোণত এই চুক্তি মাত্র এটা সৰু পদক্ষেপ আছিল, কাৰণ বহুতো ৰাষ্ট্রই ইতিমধ্যে ভূগর্ভত পৰীক্ষা চলাব পৰা ক্ষমতা লাভ কৰিছিল।

- আণৱিক অস্ত্র বিস্তাৰ ৰোধ চুক্তি (Nuclear Non-Proliferation Treaty - NPT) ১৯৬৮ঃ ১৯৬৫ চনত দুই মহাশক্তিয়ে ৰাষ্ট্রসংঘৰ সাধাৰণ সভালৈ আণৱিক অস্ত্রৰ বিস্তাৰ ৰোধ কৰিবলৈ এক খচৰা চুক্তি দাখিল কৰিছিল। প্রায় তিনি বছৰ আলোচনাৰ পাছত ১৯৬৮ চনৰ জুন মাহত সাধাৰণ সভাই Nuclear Non-Proliferation Treaty - (NPT) গৃহীত কৰে। ১ জুলাই ১৯৬৮ তাৰিখে লণ্ডন, মস্কো আৰু ৱাশিংটনত একে সময়তে এই চুক্তি স্বাক্ষৰ হয়। এই চুক্তি ৫ মার্চ ১৯৭০ তাৰিখে প্রভাৱী হয়। এই চুক্তিৰ মুখ্য ব্যৱস্থাসমূহ হ'ল --
  - এই চুক্তিয়ে সকলো আণৱিক শক্তিকে এই অঙ্গীকাৰ কৰিবলৈ বাধ্য কৰে যে, তেওঁলোকে অ-আণৱিক ৰাষ্ট্রলৈ আণৱিক জ্ঞান বা অস্ত্র প্রেৰণ নকৰিব ।
  - আণৱিক শক্তিসমূহে স্বাক্ষৰকাৰী অ-আণৱিক ৰাষ্ট্রসমূহক শান্তিপূর্ণ কার্যৰ বাবে প্রয়োজনীয় তথ্য আৰু সামগ্রী প্রদান কৰিবলৈ সন্মত হৈছিল।
  - আণৱিক শক্তিসমূহে অ-আণৱিক ৰাষ্ট্রসমূহক কোনো বাস্তৱিক বা সম্ভাব্য আণৱিক আক্রমণৰ ক্ষেত্রত সুৰক্ষা প্রদান কৰিব বুলি অঙ্গীকাৰ কৰে।
  - অ-আণৱিক ৰাষ্ট্রসমূহে নিজৰ আণৱিক প্রতিষ্ঠানসমূহৰ নিৰীক্ষণ আৰু পর্যবেক্ষণ স্বীকাৰ কৰিব লাগিব। এই দায়িত্ব International Atomic Energy Agency (IAEA) - ক দিয়া হৈছিল, যাতে শান্তিপূর্ণ প্রযুক্তি মিলিটাৰী উদ্দেশ্যত ব্যৱহাৰ নহয়।

    এই চুক্তিত আমেৰিকা, USSR আৰু যুক্তৰাজ্য স্বাক্ষৰ কৰাৰ পাছত বহুতো অ-আণৱিক শক্তিয়ে স্বাক্ষৰ কৰে। কিন্তু ভাৰত, ফ্রান্স, চীন, ব্রাজিল, আর্জেণ্টিনা আৰু পাকিস্তানে এই চুক্তিত স্বাক্ষৰ নকৰিলে। ভাৰত, ব্রাজিল আৰু আর্জেণ্টিনাই এই চুক্তিক বৈষম্যপূর্ণ বুলি গণ্য কৰি ত্যাগ কৰিছিল -- এই চুক্তিৰ উদ্দেশ্য আছিল আণৱিক আৰু অ-আণৱিক ৰাষ্ট্রৰ মাজৰ পার্থক্য অক্ষুন্ন ৰখা, অ-আণৱিক ৰাষ্ট্রসমূহক আণৱিক শক্তিসমূহৰ ওপৰত নির্ভৰশীল কৰি ৰখা আৰু ই আণৱিক নিৰস্ত্রীকৰণৰ কোনো ব্যৱস্থা নিদিয়ে। পাকিস্তানে ভাৰতৰ অপৰাগতিৰ বাবে চুক্তিত স্বাক্ষৰ নকৰিলে। ফ্রান্স আৰু চীনে নিজৰ আণৱিক অস্ত্র প্রস্তুতি অব্যাহত ৰাখিবলৈ চুক্তিত স্বাক্ষৰ নকৰিলে।

  NPT চুক্তিয়ে আণৱিক শক্তিসমূহৰ মাজত অস্ত্র প্রতিযোগিতা ৰোধ কৰিব পৰা নাছিল। ই সমগ্র তথ্য পূর্ণ আণৱিক নিৰস্ত্রীকৰণ সাধন কৰিব পৰা নাছিল। ই "আণৱিক ক্লাৱ" ৰ বিস্তাৰ ৰোধ কৰিব পৰা নাছিল। ফ্রান্স আৰু চীন এই চুক্তিত স্বাক্ষৰ কৰিলে কেৱল তেওঁলোকে আণৱিক শক্তি হিচাপে আত্মপ্রকাশ কৰাৰ পাছত ১৯৯৮ চনৰ মে মাহত ভাৰত আৰু পাকিস্তানে নিজকে আণৱিক শক্তি হিচাপে ঘোষণা কৰে।
- স্ট্রেটেজিক আর্মস লিমিটেচন চুক্তি - ১ (SALT-I)ঃ দুটা মহাশক্তি অর্থাৎ USA আৰু USSR এ অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ সাধনৰ উদ্দেশ্য কৌশলগত অস্ত্রসমূহ সীমিত কৰাৰ প্রতি গুৰুত্ব দিলে। দীঘলীয়া আলোচনা আৰু পৰামর্শৰ পিছত, এই দুয়োখন দেশেই ১৯৭২ চনৰ মে মাহত Strategic Arms Limitation Treaty (SALT-I) চুক্তি স্বাক্ষৰ কৰিছিল যাতে আণৱিক

অস্ত্র প্রতিযোগিতাৰ ৰেহাই দিব পৰা যায়। এই চুক্তিত দুটা প্রধান অংশ আছিল --

- Anti-Ballistic Missile System (ABMS) সীমাৰ treaty, আৰু
- কৌশলগত আক্রমণাত্মক অস্ত্রৰ সীমাৰ ক্ষেত্রত কিছুমান ব্যৱস্থাৰ বাবে অন্তৰৱর্তীকালীন চুক্তি।

ABMS চুক্তিখন অনির্দিষ্ট কাললৈ মান্য আছিল আৰু অন্তৰৱর্তী চুক্তিখন পাঁচ বছৰৰ বাবে।

ABMS চুক্তিয়ে এই দুয়োখন ৰাষ্ট্রক কেৱল দুইটা স্থানত ব্যালিষ্টিক মিছাইল প্রতিৰোধ ব্যৱস্থা স্থাপন কৰিবলৈ অনুমতি দিছিল -- এখন ৰাজধানী অঞ্চল ৰক্ষাৰ বাবে আৰু আনটো Intercontinental Ballistic Missiles (ICBM) -ৰ ক্ষেত্র ৰক্ষাৰ বাবে। এই চুক্তিয়ে স্বয়ংক্রিয়, অর্ধ-স্বয়ংক্রিয় আৰু তৎসম অন্যান্য পদ্ধতিত ABM লঞ্চাৰ বিপ্লোড কৰাৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা যন্ত্রৰ পৰীক্ষা আৰু উন্নয়ন নিষিদ্ধ কৰিছিল। ABM ব্যৱস্থা আধুনিকীকৰণৰ অনুমতি দিয়া হৈছিল, কিন্তু চুক্তিত নির্ধাৰিত সংখ্যাগত সীমাৰ ভিতৰতহে এই কাম কৰিব পাৰিব।

কৌশলগত আক্রমণাত্মক অস্ত্রৰ সীমাৰ অন্তৰৱর্তীকালীন চুক্তিখন অত্যন্ত জটিল আছিল। ই ভূমি-ভিত্তিক ICBM আৰু সাৱমেৰিন -ভিত্তিক ব্যালিষ্টিক মিছাইল (SLBM) উভয়কে আৱৰি লৈছিল। দুয়োখন ৰাষ্ট্রই নিজৰ ভূমি ভিত্তিক লঞ্চাৰক "লাইট ICBM"ত ৰূপান্তৰ নকৰাৰ অঙ্গীকাৰ কৰিছিল। দুয়োখনক তেওঁলোকৰ কৌশলগত অস্ত্র উন্নয়ন আৰু প্রতিস্থাপন কৰাৰ অনুমতি দিয়া হৈছিল, কিন্তু চুক্তিত নির্ধাৰিত সংখ্যাগত সীমা কঠোৰভাৱে মানি চলিব লাগিছিল। চুক্তি কার্যকৰী কৰাৰ পদ্ধতি সম্পর্কেও দুয়োখনৰ মাজত বুজাবুজি হৈছিল।

- স্ট্রেটেজিক আর্মস লিমিটেচন চুক্তি - 2 (SALT-II)ঃ ১৯৭৪ চনত SALT আলোচনা পুনৰ আৰম্ভ হয় আৰু প্রায় পাঁচ বছৰ আলোচনা চলাৰ পিছত ১৯৭৯ চনত ভিয়েনাত SALT-II চুক্তিখন স্বাক্ষৰিত হয়। এই চুক্তিৰ মুখ্য বৈশিষ্ট্যসমূহ আছিল --
  - চুক্তিখন ৫ বছৰৰ বাবে বলবৎ থাকিব।
  - প্রতিটো ৰাষ্ট্রৰ কৌশলগত অস্ত্রসংখ্যা ৫ বছৰৰ বাবে ২২৫০ টালৈ সীমাবদ্ধ থাকিব। ইয়াত ICBM লঞ্চাৰ, দীঘলীয়া পাল্লাৰ বোমাৰ আৰু সাৱমেৰিন ভিত্তিক ব্যালিষ্টিক মিছাইল (SLBM) অন্তর্ভুক্ত আছিল।
  - এই ২২৫০ টা অস্ত্রৰ ভিতৰত ১৩২০ টাত Multiple Warheads থাকিব পাৰে।
  - নতুন কৌশলগত অস্ত্রৰ প্রচলন মন্থৰ কৰাৰ উদ্দেশ্যে প্রতিটো ৰাষ্ট্রক কেৱল এটা নতুন ICBM পৰীক্ষা আৰু স্থাপন কৰাৰ অনুমতি দিয়া হৈছিল।

SALT-II চুক্তিখন ব্যাপক বিধ্বংসী অস্ত্র আৰু আণৱিক অস্ত্রৰ প্রতিযোগিতা ৰোধ কৰাৰ বাবে এটি পদক্ষেপ হিচাপে বিবেচিত হৈছিল। চুক্তিখন শেষ কৰাৰ সময়ত দুয়োখন ৰাষ্ট্রই আগলৈকে অধিক সীমাৰক্ষা আৰু অস্ত্র হ্রাসৰ ব্যৱস্থা ল'ব বুলি একমত হৈছিল। কিন্তু

বাস্তৱত SALT-II চুক্তিখন ১৯৮০ ৰ দশকৰ নতুন ঠাণ্ডা যুদ্ধৰ বাবে কার্যকৰি নহ'ল।

- স্ট্রেটেজিক আর্মস ৰিডাকশ্যন চুক্তি - ১ (START-I)ঃ ১৯৯১ চনৰ ৩১ জুলাই তাৰিখে ছোভিয়েট ৰাষ্ট্রপতি মিখাইল গৰবাচেভ আৰু আমেৰিকাৰ ৰাষ্ট্রপতি জর্জ বুশে (Strategic Arms Reduction Treaty (START-I) চুক্তিত স্বাক্ষৰ কৰে। এই চুক্তি অনুসৰি চুক্তি বলবৎ হোৱা তাৰিখৰ পৰা ৭ বছৰৰ ভিতৰত দুয়োখন ৰাষ্ট্রই নিজৰ কৌশলগত আক্রমণাত্মক অস্ত্রক সমানে হ্রাস কৰিবলৈ একমত হয়।
  - ➢ ছোভিয়েট ইউনিয়নে নিজৰ আণৱিক অস্ত্র ৩৫% হ্রাস কৰিবলৈ সন্মত হয়।
  - ➢ আৰু আমেৰিকাই ২৫% হ্রাস কৰিবলৈ অঙ্গীকাৰ কৰে।

  এই চুক্তিত জটিল পৰীক্ষণ ব্যৱস্থা অন্তর্ভুক্ত আছিল -- অন-সাইট পৰিদর্শন, তৎকালীন পৰিদর্শন আৰু সন্দেহজনক স্থান পৰিদর্শন। দুয়োখন ৰাষ্ট্রই পৰীক্ষা আৰু নিৰীক্ষাৰ বাবে এক Joint Commission গঠন কৰিবলৈ একমত হৈছিল। এই চুক্তি ১৫ বছৰৰ বাবে বলবৎ থাকিব বুলি স্থিৰ হৈছিল আৰু ইচ্ছা কৰিলে ৫ বছৰৰ বাবে পুনৰ নবীকৰণ কৰিব পাৰিব।
- স্টার্ট- ২ (START-II) ১৯৯৩ঃ ১৯৯৩ চনৰ ৩ জানুৱাৰীত USA আৰু ৰাছিয়াই START-II Treaty ত স্বাক্ষৰ কৰে। এই চুক্তিৰ উদ্দেশ্য আছিল --
  - ➢ আমেৰিকাৰ আণৱিক অস্ত্রভাণ্ডাৰক ১৯৬০ চনৰ সময়ৰ স্তৰত নামি অনা।
  - ➢ ৰাছিয়াৰ অস্ত্রভাণ্ডাৰক ১৯৭০ চনৰ মধ্যভাগৰ সময়ৰ স্তৰত নামি অনা।

  এই চুক্তিৰ মূল দিশ সমূহ হৈছে --
  - ➢ ২০০৩ চনৰ ১ জানুৱাৰীৰ ভিতৰত USA আৰু ৰাছিয়াৰ আণৱিক যুদ্ধাস্ত্র বা কৌশলগত আক্রমণাত্মক অস্ত্র (ICBM, Submarine-based ballistic missiles আৰু heavy bombers ৩০০০-৩৫০০ ইউনিটলৈ সীমিত কৰিব লাগিব। এই সিদ্ধান্তৰ ফলত প্রায় ২/৩ অংশ অস্ত্র হ্রাস পায়।
  - ➢ Multiple independently-targeted reentry vehicles (MIRV) থকা সকলো ICBM সম্পূর্ণৰূপে বিলুপ্ত কৰিব লাগিব।
  - ➢ প্রত্যেক পক্ষই নিজৰ নিউক্লিয়াৰ ৰাৱহেড আৰু চাবমেৰিন-ভিত্তিক বেলেষ্টিক মিছাইলৰ সংখ্যা ১৭০০-১৭৫০ ইউনিটলৈ হ্রাস কৰিব লাগিব।
  - ➢ দুই পক্ষই লগোৱা নিউক্লিয়াৰ মিছাইলৰ ওপৰত সীমা আৰোপ কৰা হ'ব। এই সীমা ৭৫০ ৰ ১২৫০ পৰা ইউনিট যিকোনো ধৰণৰ নিউক্লিয়াৰ ৰাৱহেড হ'ব পাৰে।
  - ➢ প্রথম পর্যায়ত START কার্যকৰী হোৱাৰ সাত বছৰৰ ভিতৰত প্রতিটো পক্ষই নিজৰ কৌশলগত আগ্রাসী অস্ত্রসমূহ তলত দিয়া ধৰণে হ্রাস কৰিব লাগিব --

  (ক) কৌশলগত আগ্রাসী অস্ত্রসমূহৰ মিছাইলৰ সংখ্যা ৩৮০০-৪২৫০ ইউনিটৰ অধিক নহ'ব লাগিব।

(খ) পৃথকভাৱে লক্ষ্যত বহু মুখী ৰাৰহেড থকা আন্তঃমহাদেশীয় বেলেষ্টিক মিছাইলত লগোৱা ৰাৰহেডৰ সংখ্যা ইউনিটৰ অধিক নহ'ব লাগিব।

(গ) চাবমেৰিন-ভিত্তিক বেলেষ্টিক মিছাইলত লগোৱা ৰাৰহেডৰ সংখ্যা ২১৬০ ইউনিটৰ অধিক নহ'ব লাগিব।

SALT-II চুক্তিত কৌশলগত আগ্রাসী অস্ত্রসমূহ হ্রাস অথবা সীমিত কৰাৰ বাবে সিহঁতৰ পুনঃ-সজ্জা (re-equipment) ৰ নিয়মাৱলীও। ১৯৯১ চনৰ ৩১ জুলাই তাৰিখে ছোভিয়েট ৰাষ্ট্রপতি মিখাইল গৰবাচেভ আৰু আমেৰিকাৰ ৰাষ্ট্রপতি জর্জ বুশে (Strategic Arms Reduction Treaty (START-I) চুক্তিত স্বাক্ষৰ কৰে। এই চুক্তি অনুসৰি চুক্তি বলবৎ হোৱা তাৰিখৰ পৰা ৭ বছৰৰ ভিতৰত দুয়োখন ৰাষ্ট্রই নিজৰ কৌশলগত আক্রমণাত্মক অস্ত্রক সমানে হ্রাস কৰিবলৈ একমত হয়।

- ছোভিয়েট ইউনিয়নে নিজৰ আণৱিক অস্ত্র ৩৫% হ্রাস কৰিবলৈ সন্মত হয়।
- আৰু আমেৰিকাই ২৫% হ্রাস কৰিবলৈ অঙ্গীকাৰ কৰে।

এই চুক্তিত জটিল পৰীক্ষণ ব্যৱস্থা অন্তর্ভুক্ত আছিল -- অন-সাইট পৰিদর্শন, তৎকালীন পৰিদর্শন আৰু সন্দেহজনক স্থান পৰিদর্শন। দুয়োখন ৰাষ্ট্রই পৰীক্ষা আৰু নিৰীক্ষাৰ বাবে এক Joint Commission গঠন কৰিবলৈ একমত হৈছিল। এই চুক্তি ১৫ বছৰৰ বাবে বলবৎ থাকিব বুলি স্থিৰ হৈছিল আৰু ইচ্ছা কৰিলে ৫ বছৰৰ বাবে পুনৰ নবীকৰণ কৰিব পাৰিব।

- স্টার্ট- ২ (START-II) ১৯৯৩ঃ ১৯৯৩ চনৰ ৩ জানুৱাৰীত USA আৰু ৰাছিয়াই START-II Treaty ত স্বাক্ষৰ কৰে। এই চুক্তিৰ উদ্দেশ্য আছিল --
  - আমেৰিকাৰ আণৱিক অস্ত্রভাণ্ডাৰক ১৯৬০ চনৰ সময়ৰ স্তৰত নামি অনা আৰু খুলিবলৈ আহ্বান জনাই। চুক্তি অনুসৰি যিকোনো দেশ সন্দেহজনক বিস্ফোৰণৰ সন্দর্ভত পৰিদর্শনৰ দাবী উত্থাপন কৰিব পাৰে। এই দাবী আন্তর্জাতিক মনিটৰিং ব্যৱস্থা বা পর্যবেক্ষণৰ ভিত্তিত হ'ব পাৰে, কিন্তু গুপ্তচৰবৃত্তি (spying) ৰ জৰিয়তে নহ'ব।

  CTBT সংস্থাটোৰ মুখ্য কার্যালয় ভিয়েনা (অষ্ট্রিয়া) ত স্থাপন কৰা হ'ব। এই সংস্থাৰ সকলো সিদ্ধান্ত ৫১ সদস্যবিশিষ্ট কার্যনির্বাহী পৰিষদে ল'ব, যাক আঞ্চলিক প্রতিনিধিত্বৰ ভিত্তিত গঠন কৰা হ'ব।

  এই চুক্তি কার্যকৰী হ'ব ৪৪ টা তেনে দেশ য'ত নিউক্লিয়াৰ শক্তি বা গৱেষণা চুল্লী আছে, সেইসকল দেশৰ দ্বাৰা চুক্তি অনুমোদনৰ ১৮০ দিন পিছত।

  ভাৰত এই চুক্তিটোক অসমান, বৈষম্যমূলক আৰু অপর্যাপ্ত বুলি বর্ণনা কৰিছিল, কাৰণ এই চুক্তিয়ে নিউক্লিয়াৰ নিৰস্ত্রীকৰণৰ বাবে কোনো পৰিকল্পনা প্রদান নকৰিছিল। ইয়াৰ উদ্দেশ্য আছিল নিউক্লিয়াৰ শক্তিসম্পন্ন ৰাষ্ট্রসমূহৰ স্থিতি অক্ষুন্ন ৰাখি তেওঁলোকক নিউক্লিয়াৰ আধিপত্য আৰু নিউক্লিয়াৰ ঔপনিবেশিকতাৰে বিশ্ব-সম্পর্কত প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰাৰ সুযোগ দিয়াৰ। এই কাৰণত ভাৰতে চুক্তিত স্বাক্ষৰ কৰিবলৈ অস্বীকাৰ কৰিছিল। ভাৰতৰ সিদ্ধান্তৰ

পিছত পাকিস্তানো ১৯৯৭ চনত ঘোষণা কৰে যে এই চুক্তিত স্বাক্ষৰ নকৰিব। ১৯৯৯ চনত আমেৰিকান ছেনেটেও CTBT ত স্বাক্ষৰ দিয়া যুক্তৰাষ্ট্রৰ অনুমোদন নাকচ কৰে।

১৩.৭ নিৰস্ত্রীকৰণৰ গুৰত্ব

নিৰস্ত্রীকৰণৰ গুৰুত্ব ৰাষ্ট্রসংঘৰ এখন প্রতিবেদন খুব স্পষ্টভাৱে লিখিত আছে -- অস্ত্র প্রতিযোগিতা হৈছে সম্পদৰ অপচয়, অর্থনীতিৰ অগ্রগতি ঘূৰাই নিয়া, জনকল্যাণমূলক কাম-কাজৰ পৰা মনোযোগ আতঁৰোৱা আৰু ৰাষ্ট্রীয় উন্নয়নৰ পথত বাধা। ই গনতন্ত্রীয় প্রক্রিয়াৰ বাবে এক ভাবুকিও। সেই বিলাক দেশৰ মাজত যি নিউক্লিয়াৰ শক্তি থকা বৃহৎ শক্তি, তেওঁলোকৰ মাজত যুদ্ধৰ বিপদ সদায় থাকে লগতে সৰু সৰু যুদ্ধ চলি থাকে যি সদায় বিশ্বত অশান্তিৰ সৃষ্টি কৰে।

আন্তঃৰাষ্ট্রীয় পর্যায়ত অস্ত্র প্রতিযোগিতাৰ ৩ টা প্রধান প্রভাৱ দেখা যায় --

- সেনাৰ ক্ষেত্রত (Military Sphere) যুদ্ধৰ সম্ভাৱনা, বিশেষকৈ নিউক্লিয়াৰ যুদ্ধৰ আশংকা বহুগুনে বৃদ্ধি পায়।
- অর্থনৈতিক ক্ষেত্রত (Economic Sphere) বৃহৎ পৰিমাণৰ ধন মিছাইল, বোমা আৰু সামৰিক প্রস্তুতিত ব্যয় কৰা হয়। এই ধন যদি উন্নয়ন, শিক্ষা, স্বাস্থ্য আদি খণ্ডত ব্যৱহাৰ কৰা হ'লহেতেঁন, তেন্তে বহু দেশ আগবাঢ়ি যাব পাৰিলেহেঁতেন।
- উন্নয়নৰ ক্ষেত্রত (Developmental Impact) যিকোনো ধন বা সম্পদ উন্নয়নৰ বাবে খৰচ হ'ব লাগিছিল, সেয়া যুদ্ধ আৰু সামৰিক খৰচত ব্যয় হৈ যায়।

১৯৭৬ চনত, ৰাষ্ট্রসংঘৰ মহাসচিবে এখন বিশেষ*সকলোৰ সমিতি গঠন কৰিছিল। এই সমিতিৰ উদ্দেশ্য আছিল -- অস্ত্র প্রতিযোগিতাৰ সামাজিক আৰু আর্থিক প্রভাৱ অধ্যয়ন কৰা।

এই সমিতিয়ে কৈছিল --

"আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সমাজৰ দুটা আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ লক্ষ্য হ'ল -- নিৰস্ত্রীকৰণ আৰু উন্নয়ন। অস্ত্র প্রতিযোগিতা চলি থাকিলে উন্নয়ন সম্ভৱ নহয়। যেনে-- গৱেষণা আৰু উন্নয়ন (Research & Development) খণ্ডত বহু ধন সামৰিক উদ্দেশ্যত খৰচ কৰা হয় আৰু ই একেবাৰে অপচয়।

যদি নিৰস্ত্রীকৰণৰ দিশে আগবঢ়া যায়, তেন্তে উন্নয়নশীল আৰু উন্নত দেশ দুয়োতে আভ্যন্তৰীক সম্পদ, ধন আৰু মানৱ সম্পদ মুক্ত হৈ পৰিব। এই সকলো উন্নয়নৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা যাব। এই সমিতিয়ে সম্পূর্ণ নিৰস্ত্রীকৰণৰ লক্ষ্য পূৰণ কৰিবলৈ কিছু পৰামর্শ আগবঢ়াইছিল—

- এটা ব্যাপক (comprehensive) পৰিকল্পনা তৈয়াৰ কৰা, য'ত আংশিক পদক্ষেপবোৰেও স্থান পায়। সকলো দেশক সম-অধিকাৰে অংশগ্রহণ কৰিবলৈ আহ্বান জনোৱা।
- অস্ত্রৰ গুণগত দৌৰ (qualitative arms race) ৰোধ কৰা।

➢ সামৰিক বাজেট হ্রাস কৰা।

সমিতিয়ে বিশেষকৈ নিউক্লিয়াৰ নিৰস্ত্রীকৰণক সর্বোচ্চ প্রাধান্য দিয়াৰ প্রস্তাৱ ৰাখিছিল, কাৰণ --

➢ নিউক্লিয়াৰ অস্ত্রৰ ভয়ংকৰ ধ্বংসক্ষমতা, আৰু

➢ ই নতুন দেশলৈ গুছি যোৱাৰ সম্ভাৱনা, যিয়ে বিশ্বৰ বাবে অধিক বিপদ সৃষ্টি কৰিব।

এই উদ্দেশ্য সফল কৰাৰ বাবে ৰাষ্ট্রসংঘৰ কার্যপদ্ধতি আৰু ব্যৱস্থাপনা অধিক দৃঢ় আৰু কার্যক্ষম কৰা প্রয়োজন বুলি সমিতিয়ে উল্লেখ কৰিছিল।

নিৰস্ত্রীকৰণ মাথোঁ শান্তিৰ বাবে নহয়; ই উন্নয়ন, অর্থনীতি আৰু মানুহৰ কল্যাণৰ সৈতে ঘনিষ্ঠভাৱে জড়িত। যেতিয়ালৈ অস্ত্র প্রতিযোগিতা চলি থাকে, তেতিয়ালৈ উন্নয়ন সম্ভৱ নহয়। সেয়ে সকলো দেশ একেলগে আগবাঢ়ি নিৰস্ত্রীকৰণ আৰু উন্নয়নৰ পথত চলাটো অত্যন্ত প্রয়োজনীয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৪ ঃ ১৯৬৮ চনৰ নিউক্লিয়াৰ নন-প্রলিফাৰেছন চুক্তি (NPT) ৰ যিকোনো দুটা বিধান উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন ৫ ঃ পৰমাণু শক্তি আয়োগ কিমান চনত স্থাপন কৰা হৈছিল।

.....

.....

.....

প্রশ্ন ৬ ঃ চনত স্বাক্ষৰ কৰা আংশিক নিউক্লিয়াৰ পৰীক্ষা নিষিদ্ধকৰণ চুক্তি (Partial Nuclear Test Ban Treaty - PTBT) ৰ স্বাক্ষৰকাৰী দেশসমূহ কোন কোন আছিল।

.....

.....

- দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত ৰাষ্ট্রসংঘ (United Nations) গঠন হোৱাৰ লগে লগে এই ক্ষেত্রত অধিক গুৰুত্বপূর্ণ আৰু সংগঠিত প্রচেষ্টা আৰম্ভ হয়।
- এই সন্দর্ভত কেইবাটাও আয়োগ গঠন কৰা হয় আৰু বহুতো চুক্তি স্বাক্ষৰিত হয়। তাৰ ভিতৰত কিছুমান হৈছে—

➢ অ্যাটমিক এনার্জি কমিচন (Atomic Energy Commission) ১৯৪৬, কনভেনশ্যনেল আর্মামেণ্টছ কমিচন (Commission on Conventional

Armaments) ১৯৪৭, ডিছার্মামেণ্ট কমিচন (Disarmament Commission), ১৯৫২, আংশিক পৰীক্ষা নিষিদ্ধ চুক্তি (Partial Test Ban Treaty - PTBT), ১৯৬৩, নিউক্লিয়াৰ অস্ত্র বিস্তাৰ ৰোধ চুক্তি (Nuclear Non-Proliferation Treaty - NPT) ১৯৬৮, কৌশলগত অস্ত্র সীমাবদ্ধতা চুক্তি -১ (SALT-I, SALT-II, START-I (১৯৯১), START-II (১৯৯৩), সামগ্রিক নিউক্লিয়াৰ পৰীক্ষা নিষিদ্ধ চুক্তি (Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty CTBT), ১৯৯৬।

১৩.৮ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলো

- নৰস্ত্রীকৰণ বুলিলে অস্ত্রৰ উৎখাত, হ্রাস আৰু নিয়ন্ত্রণ বুজোৱ হয়। অস্ত্রীকৰণ দৌৰ, বিশেষকৈ নিউক্লিয়াৰ অস্ত্রৰ দৌৰ আৰু গণ বিধ্বংসী অস্ত্র (WMP) তথা নিউক্লিয়াৰ অস্ত্রৰ বিশাল ভৰালৰ অস্তিত্ব এতিয়ালৈকে এনে ভয়ংকৰ ভাৰে বৃদ্ধি পাইছে যে এক পাস্কৰিক নিশ্চিত ধ্বংস (Mutually Assured Destruction, MAD) পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি হৈছে। নিৰস্ত্রীকৰণ হৈছে জনসাধাৰণক এই MADপৰিস্থিতিৰ পৰা উলিয়াই অনাৰ এক প্রয়াস।
- অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ বুলিলে এনে যিকোনো ধৰণৰ সহযোগিতাক বুজোৱা হয়, যি অস্ত্র দৌৰ (Arms Race) ৰ গতি কমায় আৰু যুদ্ধৰ সম্ভাৱনা হ্রাস কৰে। ইয়াত ৰাজ্যসমূহৰ উমৈহতীয়া সিদ্ধান্ত, তেওঁলোকৰ মাজত অনানুষ্ঠানিক বুজাবুজি আৰু আনুষ্ঠানিকভাৱে আলোচনা কৰা আৰু প্রতিষ্ঠিত চুক্তিসমূহো অর্ন্তভুক্ত থাকে। অস্ত্র নিয়ন্ত্রনে যুদ্ধৰ ক্ষমতা হ্রাস কৰাৰ পৰিৱর্তে, যুদ্ধৰ প্রেৰণা হ্রাস কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়। কিছুমান নির্দিষ্ট ধৰণৰ অস্ত্রৰ সীমাৰেখা স্থাপন কৰা বা অস্ত্রৰ পৰিমান হ্রাস কৰাৰ ওপৰত ই গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।
- প্রথম বিশ্বযুদ্ধৰ বিধ্বংসীৰূপে মানুহৰ বিবেকৰ ওপৰত গভীৰ প্রভাৱ পেলালে আৰু যুদ্ধৰ ভয়াবহতাই বিশ্বৰ ৰাষ্ট্রনেতা সকলোৰ অস্ত্র আৰু বাৰুদৰ বিলোপ সাধনৰ প্রয়োজনীয়তাক গুৰুত্ব দিবলৈ বাধ্য কৰালে। ৰাষ্ট্রপতি উইলচনৰ চৈধ্য টা নীতিও তেওঁ স্পষ্টকৈ উল্লেখ কৰিছিল যে ৰাষ্ট্রৰ অস্ত্র শক্তি দেশৰ সুৰক্ষাৰ হেতু দৰকাৰ হোৱা অস্ত্রৰ পৰিমাণ হ্রাস কৰিব লাগে। অত্যাৱশ্যক অস্ত্র নাইকিয়া কৰিব লগা তদুপৰি ভাইছৰ চুক্তিটো একে কথাই উল্লেখ কৰা হয় আৰু উল্লেখ কৰে যে এই বিষয়টো সকলো ৰাষ্ট্রই মিলি দায়িত্বসহকাৰে সম্পন্ন কৰিব লাগে। জাতি সংঘই অস্ত্র নির্মূল কৰণৰ হেতু বিভিন্ন চুক্তিৰ কথা উল্লেখ কৰে। সংঘৰ বিধিত উল্লেখ আছিল যে, কেৱল তেনে দেশসমূহে সংঘৰ সদস্য হ'ব পাৰিব যিয়ে অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ গ্রহণ কৰিব।

- দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছত ৰাষ্ট্রসংঘ (United Nations) গঠন হোৱাৰ লগে লগে এই ক্ষেত্রত অধিক গুৰুত্বপূর্ণ আৰু সংগঠিত প্রচেষ্টা আৰম্ভ হয়।
- এই সন্দর্ভত কেইবাটাও আয়োগ গঠন কৰা হয় আৰু বহুতো চুক্তি স্বাক্ষৰিত হয়। তাৰ ভিতৰত কিছুমান হৈছে --

  অ্যাটমিক এনার্জি কমিচন (Atomic Energy Commission) ১৯৪৬, কনভেনশ্যনেল আর্মামেণ্টছ কমিচন (Commission on Conventional Armaments) ১৯৪৭, ডিছার্মামেণ্ট কমিচন (Disarmament Commission), ১৯৫২, আংশিক পৰীক্ষা নিষিদ্ধ চুক্তি (Partial Test Ban Treaty - PTBT), ১৯৬৩, নিউক্লিয়াৰ অস্ত্র বিস্তাৰ ৰোধ চুক্তি (Nuclear Non-Proliferation Treaty - NPT) ১৯৬৮, কৌশলগত অস্ত্র সীমাবদ্ধতা চুক্তি -১ (SALT-I, SALT-II, START-I (১৯৯১), START-II (১৯৯৩), সামগ্রিক নিউক্লিয়াৰ পৰীক্ষা নিষিদ্ধ চুক্তি (Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty CTBT), ১৯৯৬।

১৩.৯ অধিক জানিবৰ বাবে

1. Angell, Norman (1913). The Great Illusion.
2. Barash, P. David and Webel, P. Charlis (2018). Peace and Conflict Studies United State of America: Sage Publications.
3. Wright, Quincy. (1964). A Study of War Chicago: University of Chicago Russ.

১৩.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন ১ ৰ উত্তৰঃ পৰিমাণগত নিৰস্ত্রীকৰণ (Quantitative Disarmament) অর্থ হৈছে সকলো বা অধিকাংশ ধৰণৰ অস্ত্রৰ সামগ্রিক হ্রাস।

প্রশ্ন ২ ৰ উত্তৰঃ অস্ত্র নিয়ন্ত্রণ (Arms Control) অর্থ হৈছে অস্ত্র দৌৰ কমোৱা আৰু যুদ্ধৰ সম্ভাৱনা হ্রাস কৰাৰ উদ্দেশ্য অস্ত্রসংক্রান্ত যিকোনো ধৰণৰ সহযোগিতা। ইয়াত ৰাষ্ট্রসমূহৰ একত্রিক সিদ্ধান্ত, অপচাৰিক বুজাবুজি আৰু স্বাক্ষৰিত, প্রতিষ্ঠিত চুক্তিসমূহ অন্তর্ভুক্ত। অস্ত্র নিয়ন্ত্রণত যুদ্ধৰ সক্ষমতাৰ পৰিৱর্তে যুদ্ধৰ প্রেৰণা হ্রাস কৰাত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়। ইয়াত কিছু ধৰণৰ অস্ত্রৰ সীমাবদ্ধতা বা অস্ত্র হ্রাসৰ কথা থাকে।

প্রশ্ন ৩ ৰ উত্তৰঃ (ক) নিৰস্ত্রীকৰণৰ অর্থ হৈছে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় চুক্তি অনুসৰি যুদ্ধ সামগ্রী আৰু সেনাৰ হ্রাস। অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ অর্থ হৈছে অস্ত্র ব্যৱহাৰৰ নিয়মাৱলী তথা আন্তঃৰাষ্ট্রীয় চুক্তিসমূহ।

(খ) নিৰস্ত্রীকৰণৰ উদ্দেশ্য হৈছে বিদ্যমান অস্ত্রসমূহ বিলোপ বা ধ্বংস কৰা। অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ উদ্দেশ্য হৈছে ভৱিষ্যতৰ অস্ত্র উৎপাদন বা ব্যৱহাৰৰ নিয়ম আৰু নিয়ন্ত্রণৰ বাবে একমত হোৱাটো। **প্রশ্ন ৪ ৰ উত্তৰঃ** (ক) নিউক্লিয়াৰ অস্ত্র বিস্তাৰ ৰোধ চুক্তি (NPT) সকলো নিউক্লিয়াৰ শক্তিক নির্দেশ দিছিল যে তেওঁলোকে নিউক্লিয়াৰ জ্ঞান বিতৰণ বা অস্ত্র স্থানান্তৰ নকৰিব।

(খ) নিউক্লিয়াৰ শক্তিসমূহে সকলো সেই ৰাষ্ট্রক তথ্য আৰু সামগ্রী দিবলৈ একমত হৈছিল, যিয়ে NPT ত স্বাক্ষৰ কৰে আৰু ইয়াৰ দ্বাৰা তেওঁলোকে শান্তিপূর্ণ কার্যত নিউক্লিয়াৰ শক্তি ব্যৱহাৰৰ প্রতিশ্রুতি দিয়ে।

প্রশ্ন ৫ ৰ উত্তৰঃ ১৯৪৬।

প্রশ্ন ৬ ৰ উত্তৰঃ আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্র (US), ছোভিয়েট ইউনিয়ন (USSR) আৰু বৃটেইন (U.K)

১৩.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ঃ নিৰস্ত্রীকৰণৰ আৰু অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ অর্থ চমুকৈ লিখক।

প্রশ্ন ২ঃ নিৰস্ত্রীকৰণ আৰু অস্ত্র নিয়ন্ত্রৰ মাজত পার্থক্যসমূহৰ বিৱৰণ কৰক।

প্রশ্ন ৩ঃ বিশ্বযুদ্ধ -১ ৰ পাছত লীগ অৱ নেচনৰ অধীনত নিৰস্ত্রীকৰণৰ প্রচেষ্টা আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৪ঃ ৰাষ্ট্রসংঘৰ অধীনত অস্ত্রত্যাগ/নিৰস্ত্রীকৰণ আৰু অস্ত্র নিয়ন্ত্রণৰ প্রচেষ্টাসমূহ পর্যালোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৫ঃ আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্কত অস্ত্র নিমূলকৰণৰ/নিৰস্ত্রীকৰণ গুৰুত্ব আলোচনা কৰক।

****

অধ্যায় ১৪ ঃ সুৰক্ষাৰ বিকল্প ধাৰণাসমূহ

অধ্যায় গাঁথনি

১৪.১ উদ্দেশ্য

১৪.২ পৰিচয়

১৪.৩ সুৰক্ষাৰ বিকল্প ধাৰণাসমূহ

১৪.৩.১ সামূহিক নিৰাপত্তা/ সুৰক্ষা

১৪.৩.২ মানৱ সুৰক্ষা

১৪.৩.৩ সুৰক্ষাৰ পৰম্পৰাগত ধাৰণা আৰু মানৱ সুৰক্ষাৰ মাজৰ পার্থক্য

১৪.৩.৪ মানৱ সুৰক্ষা আৰু উন্নয়ন

১৪.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

১৪.৫ অধিক জানিবলৈ

১৪.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১৪.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

১৪.১ উদ্দেশ্য

অধ্যায়টি পঢ়াৰ পিছত আমি জানিব পাৰিম—

- সহযোগিতামূলক নিৰাপত্তাৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰিবলৈ
- মানৱ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাটো বর্ণনা কৰিবলৈ
- সুৰক্ষাৰ পৰম্পৰাগত ধাৰণা আৰু মানৱ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাৰ মাজৰ পার্থক্য
- মানৱ সুৰক্ষা আৰু উন্নয়নৰ মাজৰ সম্পর্ক বর্ণনা কৰিবলৈ

১৪.২ পৰিচয়

নিৰাপত্তা বা সুৰক্ষা হৈছে সকলো ৰাষ্ট্রৰে চিন্তাৰ প্রাথমিক কেন্দ্রবিন্দু। ব্যক্তিগতভাৱে, সামূহিকভাৱে আৰু দলগতভাৱে নিৰাপত্তা নিশ্চিত কৰাটো এটা মূল লক্ষ্য। ৰাষ্ট্রসংঘৰ লগতে আন আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সংস্থা সমূহৰ উপৰিও প্রতিখন দেশৰ বৈদেশিক নীতিৰ মূল লক্ষ্য হ'ল নিৰাপত্তা তথা সুৰক্ষা সুনিশ্চিত কৰা। সুৰক্ষা তথা নিৰাপত্তা শব্দটোৰ কোনো এক উমৈহতীয়া সংজ্ঞা থকা দেখা নাযায়, বিভিন্ন সময়ত বিভিন্ন জন দার্শনিক ইয়াক বেলেগ বেলেগ ধৰণে উপস্থাপন কৰা দেখা গৈছে। সাধাৰণতে, সুৰক্ষা বা নিৰাপত্তা বুলিলে সার্বভৌমত্ব, ৰাষ্ট্রৰ স্বাধীনতা, আঞ্চলিক অখণ্ডতা, ব্যক্তি স্বাধীনতা আদিৰ প্রতি ভাবুকি তথা ভয়ৰ অনুপস্থিতিক বুজা যায়। বহুতো দার্শনিকে ইয়াক ৰাষ্ট্রৰ মূল্যবোধ আৰু প্রাথমিক লক্ষ্যৰ প্রতি ভাবুকিৰ অনুপস্থিতি হিচাপে ব্যাখ্যা কৰিছে। কিন্তু সুৰক্ষাৰ ধাৰণা কেৱল এইখিনিতে সীমাবদ্ধ নহয়, বর্তমান সময়ত ইয়াৰ ধাৰণাৰ যথেষ্ট

পৰিবৰ্তন হোৱা পৰিলক্ষিত হৈছে আৰু এইসমূহ এই অধ্যায়টিৰ জৰিয়তে বিশদভাৱে আলোচনা কৰা হ'ব।

১৪.৩ সুৰক্ষাৰ বিকল্প ধাৰণাসমূহ

বিশ্বৰ প্ৰতিখন সমাজৰ প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিৰ বাবে নিৰাপত্তা নিশ্চিত কৰাটো দেশৰ এক প্ৰাথমিক লক্ষ্য তথা উদ্দেশ্য। ইয়াৰ লগতে সময় পৰিবৰ্তনৰ লগে লগে নিৰাপত্তাৰ ধাৰণাটোৰ পৰিবৰ্তন হৈছে আৰু বিবৰ্তন হোৱা দেখা গৈছে। নিৰাপত্তাৰ পৰিবৰ্তিত ধাৰণাৰ ওপৰত লক্ষ্য ৰাখি ইয়াক পৰম্পৰাগত নিৰাপত্তা আৰু অ-পৰম্পৰা নিৰাপত্তাই সুৰক্ষাৰ প্ৰতি সৃষ্টি হোৱা নতুন সমস্যাবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰে। বৰ্তমান সময়ত নিৰাপত্তাৰ ধাৰণাটো মানৱ নিৰাপত্তা হিচাপে বৰ্ণনা কৰিব পাৰি। নিৰাপত্তা ধাৰণাটো সুৰক্ষাৰ এক নতুন বিকশিত ধাৰণা হিচাপে আলোচনা কৰা হয়। নিৰাপত্তাৰ ধাৰণাটো এক বৃত্তিত ধাৰণা আৰু ই কেৱল ৰাজ্যৰ আঞ্চলিক সীমাৰ মাজতে কেৱল সীমাবদ্ধ নহয়। সুৰক্ষাৰ বিকল্প ধাৰণাসমূহ বিশ্বজনীন যিহেতু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় প্ৰেক্ষাপটত বিভিন্ন বিষয়সমূহ ইয়াৰ অন্তৰ্ভুক্ত হৈ পৰে।

শীতল যুদ্ধ অন্ত পৰাৰ পিছত সুৰক্ষাৰ ধাৰণাৰ এক বিশদ পৰিবৰ্তন হোৱা পৰিলক্ষিত হৈছে। সুৰক্ষাৰ পুৰণি ধাৰণাই কেৱল বেলেগ দেশৰ সামৰিক শক্তিৰ ভয়ৰ পৰা বিৰত থকাটোকে বুজাইছিল। অৰ্থাৎ, বাহ্যিক আক্ৰমণৰ পৰা নিজ অঞ্চলৰ সুৰক্ষা আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাৰ্থৰ সুৰক্ষাৰ কথাহে কয়। কিন্তু, শীতল যুদ্ধ অন্ত পৰাৰ পিছত সুৰক্ষাৰ ধাৰণাৰ যথেষ্ট পৰিবৰ্তন হয়, কাৰণ মানৱ সমাজক প্ৰত্যক্ষ বা পৰোক্ষভাৱে বিভিন্ন কাৰকে প্ৰভাৱিত কৰিব পাৰে আৰু হয়তো যিবিলাকে সুৰক্ষাৰ প্ৰতি ভাবুকিৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে। বৰ্তমানে ব্যক্তিগত বা মানৱ সুৰক্ষা হৈছে সুৰক্ষাৰ কেন্দ্ৰীয় চিন্তা।

সুৰক্ষাৰ দুটা নতুন আৰু বিকল্প ধাৰণা তলত আলোচনা কৰা হ'ল—

১৪.৩.১ সহযোগী/ সামূহিক নিৰাপত্তা

সামুহিক নিৰাপত্তা হৈছে নিৰাপত্তা বা সুৰক্ষাৰ এক নতুন ধাৰণা আৰু ইয়ে নিৰাপত্তাৰ প্ৰতি সৃষ্টি হোৱা নতুন ভাবুকীবোৰৰ পৰা ৰাষ্ট্ৰ আৰু জনসাধাৰণৰ সুৰক্ষাক বুজায়। সাধাৰণ অৰ্থত ইয়ে দেশসমূহৰ সহযোগীতাৰ জৰিয়তে সুৰক্ষাৰ কথা কয় আৰু ইয়াৰ বাবে সংঘাতৰ পৰিবৰ্তে দেশসমূহৰ মাজত সহযোগিতাৰ প্ৰয়োজন।

মানৱ জাতিৰ অস্তিত্ব আৰু প্ৰগতিৰ বাবে সহযোগিতা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। ইয়াৰ উপৰিও ৰাষ্ট্ৰৰ লগতে বিশ্বৰ নিৰাপত্তাৰ বাবেই অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ দেশৰ মাজৰ সহযোগীতাৰ ওপৰত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংগঠনসমূহৰ সাফল্যতা বহু পৰিমাণে নিৰ্ভৰ কৰে। ৰাজ্য তথা দেশসমূহৰ মাজৰ এক সুস্থ সম্পৰ্কৰ জৰিয়তে নিৰাপত্তাৰ প্ৰতি সৃষ্টি হ'ব পৰা পৰম্পৰাগত তথা নতুন প্ৰত্যাহ্বানসমূহ সহজে সমাধান কৰিব পৰা যায়।

বর্তমান সময়ত উদ্ভৱ হোৱা নিৰাপত্তাৰ প্রতি প্রত্যাহ্বানসমূহ দেশ এখনে নিজাববীয়াকৈ সমাধান কৰাটো কিছু জটিলতাৰ সন্মুখীন হোৱা দেখা গৈছে। উদাহৰণস্বৰূপে ভাৰত তথা উত্তৰ-পূৱ ভাৰতৰ বাংলাদেশৰ পৰা অহা অবৈধ প্রব্রজনকাৰীসকলে আমাৰ দেশৰ জনসাধাৰণৰ প্রতি সৃষ্টি কৰা নিৰাপত্তাৰ ভাবুকীৰ সমস্যাটো বাংলাদেশৰ লগত এক ভাল সম্পর্ক বজায় ৰাখিহে সমাধান কৰিব পৰা যাব। ঠিক তেনেদৰে উত্তৰ-পূৱ ভাৰতৰ সন্ত্রাসবাদৰ সমস্যাটো ইয়াৰ ওচৰ চুবুৰীয়া ৰাষ্ট্র ম্যানমাৰ, চীন আদিৰ লগত ভাল সম্পর্ক বজাই ৰাখিহে সমাধান কৰিব পৰা যাব। মানৱ সুৰক্ষাৰ প্রতি ভাবুকী সৃষ্টি কৰা বিশ্বব্যাপী কিছুমান সমস্যা যেনে মহামাৰী, পৰিৱেশ অৱক্ষয়, প্রদূষণ, দৰিদ্রতা, গোলকীয় উষ্ণতা বৃদ্ধি আদিবোৰ কোনো এখন দেশে নিজাববীয়াকৈ সমাধান কৰিব নোৱাৰে, তাৰ পৰিৱর্তে দেশসমূহৰ মাজৰ এক ভাল সম্পর্কৰ জৰিয়তেহে ইয়াক সমাধান কৰিব পৰা যাব।

সহযোগিতামূলক নিৰাপত্তাৰ ক্ষেত্রত সহযোগিতা বিশ্বব্যাপী হোৱাৰ উপৰিও আন্তঃৰাষ্ট্রীয় বা আঞ্চলিক পর্যায়ত হোৱাও প্রয়োজনীয়। ইয়াৰ লগতে সহযোগিতা ৰাজ্যবিলাকৰ লগতে আন বিভিন্ন সংগঠন তথা অনুষ্ঠানৰ মাজতো হোৱাতো প্রয়োজনীয়। ৰাষ্ট্রসংঘ, বিশ্ব স্বাস্থ্য সংস্থা, বিশ্ব বেংক, আন্তঃৰাষ্ট্রীয় মুদ্রানিধি, এমনেষ্টি ইণ্টাৰনেশ্যনেল, ৰেড ক্রছৰ দৰে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সংস্থা তথা বেচৰকাৰী সংগঠনবোৰেও সহযোগীমূলক সুৰক্ষা প্রবর্তনৰ ক্ষেত্রত এক উল্লেখনীয় ভূমিকা পালন কৰি আছে।

সহযোগীতামূলক নিৰাপত্তা নিশ্চিত কৰিবলৈ আন্তঃৰাষ্ট্রীয় পর্যায়ত বিভিন্ন পদক্ষেপ গ্রহণ কৰা হৈছে। এইক্ষেত্রত বিশেষকৈ ৰাষ্ট্রসংঘৰ উন্নয়ন কার্যসূচীয়ে (UNDP) এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰা দেখা যায়। মানৱ সুৰক্ষাৰ উদ্দেশ্যসমূহৰ বাবে ইউ.এন.ডি.পি (UNDP) ত গ্রহণ কৰা নীতিসমূহে সহযোগিতামূলক সুৰক্ষাৰ দৃষ্টিভংগীক প্রতিনিধিত্ব কৰে। আনকি ২০০০ চনৰ ৰাষ্ট্রসংঘৰ সহস্রাব্দ সন্মিলন, (UN Millemium Conference) ৰ দ্বাৰা প্রস্তুত কৰা সহস্রাদ উন্নয়নৰ লক্ষ্যসমূহৰ বাবেও ৰাষ্ট্রসমূহৰ মাজত সহঁযোগিতাক সর্বাধিক অগ্রাধিকাৰ দিয়া হৈছিল।

১৯৯২ চনৰ ৰিঅ' বিশ্ব সন্মিলনত ইয়াৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছিল আৰু বিশ্বই সন্মুখীন হোৱা পৰিৱেশজনিত সমস্যা সমাধানৰ বাবে এক সন্মিলিত প্রচেষ্টা গ্রহণৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল।

সহযোগিতামূলক নিৰাপত্তাই মানৱ সমাজৰ সুৰক্ষাৰ বাবে শেষ উপায় হিচাপে শক্তি প্রয়োগ কৰাৰ পোষকতা কৰে। দৰিদ্রতা, মহামাৰি, দুর্যোগ আদিৰ পৰা ৰক্ষা পাবলৈ ই শক্তি প্রয়োগৰ বাবে চৰকাৰক অনুমতি প্রদান কৰে। আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সন্ত্রাসবাদক দমন কৰিবলৈ শক্তি প্রদানৰ প্রয়োজনীয়তা আছে বুলি ই কয়।

গতিকে, ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা এইটো কব পাৰি যে সামূহিক সুৰক্ষাৰ ধাৰণাটোৱে সমস্যা সমাধানৰ এক সহযোগিতামূলক দৃষ্টিভংগীক বুজায়।

অগ্রগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ সহযোগীমূলক সুৰক্ষাৰ অর্থ লিখক।

.....

.....

প্রশ্ন ২ ঃ সহযোগীমূলক সুৰক্ষাৰ লগত জৰিত যিকোনো দুটা বেচৰকাৰী সংস্থাৰ নাম উল্লেখ কৰক।

.....

.....

১৪.৩.২ মানৱ সুৰক্ষা

ৰাজনীতি বিজ্ঞানত পৰম্পৰাহত সুৰক্ষাৰ ধাৰণাৰ দ্বাৰা বহিঃৰাজ্যৰ হস্তক্ষেপৰ পৰা নিজ ৰাজ্যক সুৰক্ষা প্রদান কৰাটোকে বুজাইছিল। ইয়ে মানুহৰ সুৰক্ষাতকৈ ৰাষ্ট্রৰ সুৰক্ষাৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। কিন্তু শীতল যুদ্ধৰ পিছত এই ধাৰণাৰ পৰিবর্তন হোৱা দেখা গৈছে। পৰিবর্তিত সময়ত ৰাষ্ট্রৰ পৰিবর্তে মানুহৰ জীৱনৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰা দেখা যায়। আৰু এই পৰিবর্তনৰ ফলত মানৱ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাৰ সৃষ্টি হৈছে। গতিকে, মানৱ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাটো এক নতুন ধাৰণা যিয়ে ৰাষ্ট্রৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰাৰ পৰিবর্তে মানৱ সুৰক্ষাৰ ওপৰতহে অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

পৰিবর্তিত সময়ত নিৰাপত্তাৰ ধাৰণাটো বিশ্লেষণ কৰোতে মানৱ নিৰাপত্তাৰ কথা কোৱা হয়। মানৱ নিৰাপত্তাৰ ধাৰণাটো হৈছে ৰাষ্ট্রৰ পৰম্পৰাগত ধাৰণাৰ বিৰুদ্ধে এক নতুন প্রণয়ন য'ত মূল গুৰুত্ব দিয়া হয় ব্যক্তিৰ নিৰাপত্তাৰ ওপৰত।

ৰাষ্ট্রসংঘৰ মানৱ উন্নয়ন প্রতিবেদনত মহবুব উল হকৰ মানৱ সুৰক্ষাৰ প্রতিবেদনে পোন প্রথম বাৰৰ বাবে গোটেই বিশ্বৰ আকর্ষণ লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল।

১৯৯৪ চনৰ ইউ.এন.ডি.পি. (UNDP) ৰ প্রতিবেদন অনুসৰি মানৱ নিৰাপত্তাৰ বাবে প্রাথমিকভাৱে দুটা মৌলিক বিষয়ত গুৰুত্ব দিয়াৰ প্রয়োজন, যেনে— "প্রয়োজনীয়তাৰ ক্ষেত্রত স্বাধীনতা" আৰু "ভয়ৰ পৰা স্বাধীনতা"। "ভয়ৰ পৰা স্বাধীনতা"ৰ অর্থ হৈছে জনসাধাৰণক হিংসাত্মক সংঘর্ষৰ পৰা সুৰক্ষিত কৰা। আৰু "ভয়ৰ পৰা স্বাধীনতা" প্রদান কৰিবলৈ ৰাষ্ট্রই জনসাধাৰণক দৰিদ্রতা, অসমতা আদি নোহোৱা কৰাটো অতি প্রয়োজনীয়।

১৯৯৪ চনৰ ইউ.এন.ডি.পি. ৰ মানৱ উন্নয়ন প্রতিবেদনত মানৱ সুৰক্ষাৰ সাতটা

প্ৰয়োজনীয় দিশ উল্লেখ কৰা হৈছে, যেনে— অৰ্থনৈতিক সুৰক্ষা, খাদ্য সুৰক্ষা, ব্যক্তিগত সুৰক্ষা, সামূহিক সুৰক্ষা আৰু ৰাজনৈতিক সুৰক্ষা, সেইবোৰ তলত আলোচনা কৰা হ'ল ঃ

- **অৰ্থনৈতিক সুৰক্ষা ঃ** অৰ্থনৈতিক সুৰক্ষাই নিয়োগহীনতা আৰু কৰ্মহীনতাৰ সমস্যাৰ বিৰুদ্ধে ব্যক্তিৰ বাবে নিশ্চিত মৌলিক উপাৰ্যনৰ কথা কয়। উন্নত দেশতকৈ উন্নয়নশীল আৰু অনুন্নত সমাজত অৰ্থনৈতিক নিৰাপত্তাৰ প্ৰত্যাহ্বান অধিক তীব্ৰ।
- **খাদ্য সুৰক্ষা ঃ** খাদ্য সুৰক্ষাৰ বাবে সকলো মানুহৰ প্ৰয়োজনীয় খাদ্য পোৱাৰ অধিকাৰ থকাটো জৰুৰী। বেছিভাগ অনুন্নত দেশত খাদ্যৰ অভাৱত মানুহৰ মৃত্যু হয় গতিকে বিশ্বৰ সকলোৱে পুষ্টিকৰ খাদ্য পোৱাটো প্ৰয়োজনীয়।
- **স্বাস্থ্য সুৰক্ষা ঃ** স্বাস্থ্য সুৰক্ষাই ব্যক্তিক নিৰাময়যোগ্য ৰোগৰ পৰা সুৰক্ষা প্ৰদানৰ কথা কয়। বৰ্তমান সমগ্ৰ বিশ্বতে জীৱনশৈলী সম্পৰ্কীয় দীৰ্ঘদিনীয়া ৰোগৰ বাবে মানুহৰ মৃত্যু হৈছে। ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ মতে উন্নয়নশীল আৰু উন্নত দেশসমূহত স্বাস্থ্য সুৰক্ষাৰ প্ৰতি ভাবুকি সাধাৰণতে গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ দৰিদ্ৰ লোকসকলৰ বাবে আৰু শিশুসকলৰ বাবে অধিক দেখা যায়।
- **পৰিৱেশ সুৰক্ষা ঃ** পৰিৱেশ সুৰক্ষাই প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশৰ অৱনতিৰ পৰা মানুহক সুৰক্ষা আৰু জীৱন ধাৰণাৰ বাবে স্বাস্থ্যকৰ পৰিৱেশ নিশ্চিত কৰে। বায়ু প্ৰদূষণ, গোলকীয় উষ্ণতা বৃদ্ধি, গীনহাউচ দেছৰ নিৰ্গমন আদি বিশ্বৰ মানৱ জাতিৰ সন্মুখত প্ৰধান প্ৰত্যাহ্বান হিচাপে পৰিগণিত হৈছে।
- **ব্যক্তিগত সুৰক্ষা ঃ** এই সুৰক্ষাই মানুহক শাৰীৰিক হিংসাৰ পৰা সুৰক্ষা প্ৰদান কৰে। হিংসাত্মক কাৰ্যবোৰ সদায় বিশ্বৰ জনসাধাৰণৰ বাবে নিৰাপত্তাহীনতাৰ এক প্ৰধান উৎস।
- **সামূহিক সুৰক্ষা ঃ** সামূহিক সুৰক্ষাৰ অৰ্থ হৈছে পৰম্পৰাগত সম্পৰ্ক আৰু মূল্যবোধৰ ক্ষতিৰ পৰা আৰু সাম্প্ৰদায়িক আৰু জাতিগত হিংসাৰ পৰা মানুহক সুৰক্ষা প্ৰদান কৰা।

  সংখ্যালঘু নৃগোষ্ঠীয় গোটসমূহৰ জাতিগত পৰিচয় হেৰুৱাটো বিশ্বৰ বেছিভাগ দেশতে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়। ৰাষ্ট্ৰসংঘই ১৯৯৩ চনটো বিশ্বৰ আদিবাসী লোকসকলৰ বছৰ হিচাপে ঘোষণা কৰিছিল।
- **ৰাজনৈতিক নিৰাপত্তা ঃ** ৰাজনৈতিক নিৰাপত্তা বিশ্বৰ জনসাধাৰণৰ মৌলিক মানৱ অধিকাৰৰ সৈতে জড়িত। প্ৰখ্যাত বেচৰকাৰী সংস্থা এমনেষ্টি ইণ্টাৰনেশ্যনেলৰ দ্বাৰা কৰা এক সমীক্ষা অনুমতি বিশ্বৰ প্ৰায় ১১০ খন গণতান্ত্ৰিক দেশত এতিয়াও ৰাজনৈতিক দমন, শাৰীৰিক নিৰ্যাতন, নৃশংস হত্যা আদি চলি আছে।

  ৰাজনৈতিক অস্থিৰতাৰ সময়ত চৰকাৰৰ লগতে অন্যান্য সংগঠনৰ দ্বাৰা কৰা মানৱ অধিকাৰ উলংঘন বিশ্বৰ প্ৰায় সকলো দেশত এক সাধাৰণ বিষয় হৈ পৰিছে।

মানৱ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাটো ব্যক্তিগত ধাৰণা আৰু ই মানৱ জীৱন আৰু মর্যাদাৰ লগত জড়িত। মানৱ সুৰক্ষাৰ মূল চাবি কাঠি হৈছে জনসাধাৰণ, তেওঁলোকৰ মৌলিক অধিকাৰ আৰু স্বাধীনতা সুৰক্ষিত কৰা।

সাধাৰণতে মানৱ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাৰ প্রতি দুই ধৰণৰ ভাবুকীৰ সৃষ্টি হয়, এক বিশ্বব্যাপী আৰু অন্যবিধ স্থানীয় ভাবুকী। দৰিদ্রতা, মহামাৰী, বিশুদ্ধ লোৱা পানীৰ অভাৱ আদি স্থানীয় সমস্যা আনহাতে বায়ুপ্রদূষণ, গোলকীয় উষ্ণতা বৃদ্ধি আদি বিশ্বব্যাপী সমস্যাৰ ভিতৰত পৰে।

মানৱ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাটো সুৰক্ষাৰ ধাৰণাতকৈ বেছি ব্যাপক, ই মানৱ জীৱনৰ সকলে দিশ সামৰি ল। মানৱ সুৰক্ষাৰ প্রতি ভাবুকী সৃষ্টি কৰা বিশ্বব্যাপী সমস্যাবোৰ বিশ্বৰ সকলো প্রান্তলৈ বিয়পি পৰিছে। মানৱ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাটোৱে এই সকলো বিষয় ইয়াৰ পৰিসৰৰ ভিতৰত সামৰি লয়।

১৪.৩.৩ সুৰক্ষাৰ পৰম্পৰাগত ধাৰণা আৰু মানৱ সুৰক্ষাৰ মাজৰ পার্থক্য

সুৰক্ষাৰ পৰম্পৰাগত ধাৰণা আৰু মানৱ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাৰ মাজত কিছুমান পার্থক্য আছে, সেইবোৰ তলত আলোচনা কৰা হ'ল—

- মানৱ সুৰক্ষাৰ পৰম্পৰাগত ধাৰণাই কেৱল ৰাষ্ট্রৰ নিৰাপত্তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে কিন্তু মানৱ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাই ব্যক্তিৰ সুৰক্ষা আৰু স্বাধানতাৰ ওপৰত সর্বাধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।
- নিৰাপত্তাৰ পৰম্পৰাগত ধাৰণাৰ মূলচিন্তা আছিল আন ৰাজ্যৰ পৰা অহা ভাবুকি। সেয়েহে পৰম্পৰাগত নিৰাপত্তাৰ ক্ষেত্রত আঞ্চলিক নিৰাপত্তা অতি গুৰুত্বপূর্ণ। আনহাতে মানৱ সুৰক্ষাই ৰাজ্যখনৰ সীমাৰ ভিতৰত উদ্ভৱ হোৱা বিপদৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে, যাৰ কিছুমান বিশ্বব্যাপী। ই সন্ত্রাসবাদ, পৰিৱেশক অৱক্ষয়, ড্রাগছ সৰবৰাহ, অসামৰিক হিংসা, এইডছ আদিৰ দৰে ভাবুকিৰ সৈতে জড়িত, ত। যিবোৰ বিশ্বজনীন।
- পৰম্পৰাগত নিৰাপত্তাই নিৰাপত্তাৰ বাবে সামৰিক শক্তি বৃদ্ধিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। কিন্তু মানৱ নিৰাপত্তাই সামৰিক শক্তিক নিৰাপত্তাৰ সঁজুলি হিচাপে বিবেচনা নকৰে। ই সমাজৰ সকলো ব্যক্তিৰ বাবে নিৰাপত্তা কঢ়িয়াই অনাৰ এক উপায় হিচাপে সর্বাংগীন উন্নয়নক বিবেচনা কৰে।
- পৰম্পৰাগত নিৰাপত্তা ধাৰণাত ৰাষ্ট্রই নিৰাপত্তা নিশ্চিত কৰাৰ একমাত্র ভূমিকা পালন কৰে। কিন্তু মানৱ নিৰাপত্তাৰ ক্ষেত্রত ৰাজ্যৰ লগতে বিভিন্ন অ-ৰাষ্ট্রীয় সংস্থা, বেচৰকাৰী সংগঠনসমূহেও নিৰাপত্তা নিশ্চিত কৰাত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

- মানৱ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাৰ পৰিসৰ সুৰক্ষাৰ পৰম্পৰাগত ধাৰণাতকৈ বহুত বেছি ব্যাপক । সমসাময়িক মানৱ সুৰক্ষা পদ্ধতিয়ে বিশ্বৰ সকলো লোকৰ বাবে ব্যাপক নিৰাপত্তাৰ নিশ্চিয়তাৰ ওপৰতে গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

১৪.৩.৪ মানৱ সুৰক্ষা আৰু উন্নয়ন

ৰাষ্ট্ৰীসংঘই ইয়াৰ বিভিন্ন সংস্থাৰ জৰিয়তে মানৱ উন্নয়নৰ সূচক হিচাপে মানৱ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাক অধিক জনপ্ৰিয় কৰিছে। সেয়েহে মানৱ নিৰাপত্তা মানৱ উন্নয়নৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান হিচাপে গণ্য কৰা হয়। ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ উন্নয়ন কাৰ্যসূচীৰ (ইউ.এন.ডি.পি.) হস্তক্ষেপৰে মানৱ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাটোৱে অধিক গুৰুত্ব লাভ কৰিছে। ইউ.এন.ডি.পি.য়ে ১৯৯০ চনৰ পৰা ইয়াৰ বাৰ্ষিক মানৱ উন্নয়ন প্ৰতিবেদন প্ৰকাশৰ জৰিয়তে মানৱ উন্নয়ন প্ৰতিবেদন প্ৰকাশৰ জৰিয়তে মানৱ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাটোৰ অগ্ৰণী ভূমিকা পালন কৰিছিল আৰু ১৯৯৪ চনত মানৱ সংৰক্ষাৰ ওপৰত এক বিশেষ প্ৰতিবেদন প্ৰকাশ কৰিছিল।

ইউ.এন.ডি.পি. ৰ বাৰ্ষিক উন্নয়ন প্ৰতিবেদনত (১৯৯৪) মানৱ সুৰক্ষাক ৰোগৰ ভাবুকি, ক্ষুধা, কৰ্মহীনতা, অপৰাধ, সামাজিক সংঘাত, ৰাজনৈতিক দমন আৰু পৰিৱেশৰ বিপদৰ পৰা সুৰক্ষিত হোৱাৰ কথা কয়। সেয়েহে ই বহনক্ষম মানৱ উন্নয়নৰ কথা কয়।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি মানৱ সুৰক্ষাৰ ধাৰণা আৰু মানৱ উন্নয়নৰ ধাৰণাৰ মাজৰ সম্পৰ্ক তলত দিয়া ধৰণে আলোচনা কৰিব পাৰি—

- ব্যক্তিৰ কল্যাণৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ মানৱ সুৰক্ষাই গঠন কৰে। মানৱ সুৰক্ষাই দৰিদ্ৰতা নিৰ্মূল আৰু সমাজত অসমতা দূৰ কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে আৰু এইটো ইয়াৰ প্ৰাথমিক লক্ষ্য।
- মানৱ বিকাশে মানুহৰ পচন্দৰ পৰিসৰ বৃদ্ধি কৰে আৰু মানৱ সুৰক্ষাই মানুহৰ দ্বাৰা এই পচন্দসমূহৰ মুক্ত অনুশীলনৰ সৈতে মোকাবিলা কৰে।
- মানৱ সুৰক্ষা আৰু মানৱ উন্নয়ন দুয়োটাই ব্যক্তি কেন্দ্ৰিক। তেওঁলোকে মানৱ সুৰক্ষা আৰু উন্নয়নৰ প্ৰতি পুৰণি দৃষ্টিভংগীক প্ৰত্যাহ্বান জনায়।
- মানৱ সুৰক্ষা আৰু মানৱ উন্নয়ন দুয়োটা ধাৰণা বহুমাত্ৰিক। দুয়োটাই মানুহৰ মৰ্যাদাৰ লগতে বস্তুগত আৰু শাৰীৰিক উদ্বেগবোৰৰ কথা কয়।
- মানৱ সুৰক্ষা আৰু মানৱ উন্নয়ন দুয়োটা ধাৰণাই দৰিদ্ৰতা আৰু অসমতাক ব্যক্তিগত দুৰ্বলতাৰ মূল কাৰণ হিচাপে বিবেচনা কৰে।

মানৱ সুৰক্ষা আৰু মানৱ উন্নয়ন দুয়োটা ধাৰণা পাৰস্পৰিক সম্পৰ্ক থকা যদিও দুয়োটা ধাৰণা একে বুলি কব নোৱাৰি। মানৱ উন্নয়ন এক বৃস্তিত ধাৰণা, ইয়াৰ লক্ষ্য হৈছে জনসাধাৰনৰ পছন্দ আৰু স্বাধীনতা বৃদ্ধি কৰা।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৩ ঃ মানৱ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাটোৰ মুখ্য সমর্থক কোন?

.....

প্রশ্ন ৪ ঃ UNDP ৰ সম্পূর্ণ ৰূপ কি?

.....

.....

প্রশ্ন ৫ ঃ "অভাৱৰ পৰ স্বাধীনতা"ই কি বুজায়?

.....

.....

প্রশ্ন ৬ ঃ পৰম্পৰাগত সুৰক্ষা আৰু মানৱ সুৰক্ষাৰ মাজৰ যিকোনো দুটা পার্থক্য উল্লেখ কৰক।

.....

.....

১৪.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলো

- বিশ্বৰ সকলো ধৰণৰ সমাজৰ সকলো মানুহৰ বাবে নিৰাপত্তা হৈছে এক প্রধান চিন্তা। সময়ৰ পৰিবর্তনৰ লগে লগে সুৰক্ষাৰ ধাৰণাটো বিকশিত হৈ আহিছে আৰু ইয়াৰ অর্থ বিভিন্ন পৰিবর্তন্ম মাজেৰে পাৰ হৈছে। অপৰম্পৰাগত ধাৰণাটো ব্যাপক আৰু ই নিৰাপত্তা সম্পর্কীয় চিন্তাৰ পৰিসৰৰ নতুন ক্ষেত্র আৰু বিষয়সমূহক সামৰি লৈছে।
- নতুন সুৰক্ষা প্রত্যাহ্বানৰ বিৰুদ্ধে ৰাজ্য আৰু ইয়াৰ নাগৰিকসকলৰ নিৰাপত্তা নিশ্চিত কৰিবলৈ গ্রহন কৰা এক নতুন সুৰক্ষা পদ্ধতি হিচাপে সামূহিক সুৰক্ষাক শ্রেণীবদ্ধ কৰে। সাধাৰন অর্থত ইয়াৰ অর্থ হৈছে ৰাজ্যসমূহৰ মাজত সহযোগিতাৰ জৰিয়তে সুৰক্ষা নিশ্চিত কৰা।
- মানৱ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাটো গ্রহণ কৰাৰ ফলত পৰম্পৰাগত ৰাষ্ট্র কেন্দ্রিক নিৰাপত্তাৰ প্রতিস্থাপন হৈছে। মানৱ সুৰক্ষা হৈছে এক ব্যাপক ধাৰণা।
- মানৱ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাটোৱে বিশ্বৰ প্রতিখন ৰাজ্যৰ মাজত এক শক্তিশালী সহযোগিতা দাবী কৰে। মানৱ সুৰক্ষাৰ প্রতি সৃষ্টি হোৱা ভাবুকীবোৰৰ কিছুমান সার্বজনীন যিবোৰ নির্দিষ্ট এখন দেশে সমাধান কৰিব নোৱাৰে।
- সুৰক্ষাৰ পৰম্পৰাগত ধাৰণা আৰু মানৱ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাৰ মাজত বিভিন্ন ধৰণৰ পার্থক্য আছে।

- মানৱ সুৰক্ষাৰ ভাবুকিৰ প্ৰকৃতি অসামৰিক। সেয়েহে অসামৰিক। সেয়েহে মানৱ সুৰক্ষা মানৱ উন্নয়নৰ লগত জড়িত।

১৪.৫ অধিক জানিবলৈ

1) Arora, Prem (1984), *International Politics*. Gurgaon : Cosmos Bookhive (P) Ltd.

2) Berrige, G.R. (1995). *Diplomacy : Theory and Practice* (Online). USA : Palgrave Macmillan.

3) Chander, Prakash & Arora, Prem (2015).*Comparative Politics and International Relations*. New Delhi : Cosmos Bookive Pvt. Ltd.

4) Deka, Parag. (2015) *Contemporary Political Issues and Ideologics*. New Delhi : Kalymi Publishers.

5) Ghai, K.K. (2005). *International Relations– Theory and Practice*. New Delhi : Kalyani Publishers.

১৪.৬ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

প্ৰশ্ন নং ১ উত্তৰ ঃ নতুন সুৰক্ষা প্ৰত্যাহ্বানৰ বিৰুদ্ধে ৰাজ্য আৰু ইয়াৰ নাগৰিকসকলৰ নিৰাপত্তা নিশ্চিত কৰিবলৈ গ্ৰহণ কৰা এক নতুন সুৰক্ষা তত্ত্ব হিচাপে সহযোগি সুৰক্ষাক শ্ৰেণীবদ্ধ কৰা হৈছে। সাধাৰণ অৰ্থত ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে ৰাজ্যসমূহৰ মাজত সহযোগিতাৰ জৰিয়তে সুৰক্ষা। ইয়াৰ বাবে সংঘাতৰ সলনি সহযোগিতাৰ প্ৰয়োজন।

প্ৰশ্ন নং ২ উত্তৰ ঃ এমনেষ্টি ইণ্টাৰনেশ্যনল, ৰেডক্ৰোচ

প্ৰশ্ন নং ৩ উত্তৰ ঃ সহবুল উল হক

প্ৰশ্ন নং ৪ উত্তৰ ঃ ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ উন্নয়ন কাৰ্যসূচী

প্ৰশ্ন নং ৫ উত্তৰ ঃ "অভাৱৰ পৰা স্বাধীনতাই ক্ষুধা, ৰোগ আৰু প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগৰ দৰে সমস্যাৰ সমাধানৰ বাবে সামগ্ৰিক দৃষ্টিভংগীক বুজায়।

প্ৰশ্ন নং ৬ উত্তৰ ঃ মানৱ সুৰক্ষাৰ পৰম্পৰাগত ধাৰণাই কেৱল ৰাষ্ট্ৰৰ সুৰক্ষাৰ কথা কয়। কিন্তু মানৱ সুৰক্ষাৰ নতুন ধাৰণাই ব্যক্তিৰ স্বাধীনতা আৰু সুৰক্ষাৰ কথা কয়।

প্ৰশ্ন নং ৭ উত্তৰ ঃ নিৰাপত্তাৰ পৰম্পৰাগত ধাৰণাত মূল চিন্তা হৈছে আন ৰাজ্যৰ পৰা অহা

ভাবুকি। সেয়েহে পৰম্পৰাগত নিৰাপত্তাৰ ক্ষেত্ৰত আঞ্চলিক নিৰাপত্তা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। আনহাতে মানৰ সুৰক্ষাই ৰাজ্যখনৰ সীমাৰ ভিতৰত উদ্ভৱ হোৱা বিপদৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে, যাৰ কিছুমান বিশ্বব্যাপী। ই সন্ত্ৰাসবাদ, পৰিৱেশৰ অৱক্ষয়, ড্ৰাগছ সৰবৰাহ, অসামৰিক হিংসা, এইডছ আদিৰ দৰে ভাবুকিৰ সৈতে জড়িত, যিবোৰ বিশ্বজনীন প্ৰকৃতিৰ।

১৪.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ সুৰক্ষাৰ অ-পৰম্পৰাগত ধাৰণাই কি বুজায়?

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ মানৰ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাটো প্ৰথমে কোনে উপস্থাপন কৰিছিল?

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ১৯৯৪ চনৰ ইউ. এন. ডি. পি.ৰ মানৰ উন্নয়ন প্ৰতিবেদনত গুৰুত্ব দিয়া মানৰ সুৰক্ষাৰ দুটা মৌলিক বিষয় কি কি?

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ সুৰক্ষাৰ বিকল্প ধাৰণাটোৱে কি বুজায়? সুৰক্ষাৰ বিভিন্ন ধৰণৰ বিকল্প ধাৰণাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং৫ ঃ সামূহিক সুৰক্ষা কি? বিশ্বত শান্তি বজাই ৰখাটো উপযোগী নে? উত্তৰৰ সমৰ্থনত কাৰণসমূহ বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ মানৰ সুৰক্ষাৰ অৰ্থ আৰু প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৭ ঃ পৰম্পৰাগত সুৰক্ষাৰ ধাৰণা আৰু মানৰ সুৰক্ষাৰ ধাৰণাৰ মাজৰ পাৰ্থক্য আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৮ ঃ মানৰ উন্নয়নৰ ধাৰণাৰ সৈতে মানৰ সুৰক্ষা কেনেদৰে জড়িত? আলোচনা কৰক।

****